

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

Dr BLAU LAJOS.

TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1897.

A Magyar-Zsidó Szemle tizennegyedik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	170, 311
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	81, 280
DR. BLAU LAJOS, Budapest . . 47, 62, 103, 230, 254, 317, 344	
DR. BÜCHLER ADOLF, Bécs	36
DR. FARKAS JÓZSEF, Budapest	335
DR. FRIEDLIEBER IGNÁCZ, Budapest	379
DR. FRISCH ÁRMIN, Budapest	13
DR. GOLDSCHMIED LIPÓT, Misslitz	111
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	173, 263
HARTENSTEIN ADOLF, Zala-Szt-Gróth	342
DR. HEVESS KORNÉL, Budapest	74
DR. KECSKEMETI ÁRMIN, Budapest	17, 129
DR. KISS ARNOLD, Veszprém	73, 175
DR. KLEIN DEZSŐ, Budapest	205
DR. KLEIN MÓR, Nagy-Becskerek	57
DR. KOHUT GEORGE ALEXANDER, New-York	154
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest	242
DR. LÖWINGER ADOLF, Budapest	10
DR. LÖWY MÓR, Temesvár	147, 252
DR. NEUMANN EDE, Nagy-Kanizsa	59
DR. PILLITZ BENŐ, Veszprém	55
DR. RUDOLFER ANTAL, Alsó-Lendva	250
SCHILL SALAMON, Budapest	49, 334
DR. SCHWARZ GÁBOR, Károlyváros	88, 164, 374
SZEGŐ ÁRNOLD, Budapest	72
DR. UNGAR SIMON, Szegzárd	50, 157
DR. VAJDA BÉLA, Nagy-Abony	162, 328
DR. VENETIANER LAJOS, Ujpest	336
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	266
DR. WELLESZ GYULA, Budapest	305

TÁRSADALOM.

ÁRAMLATOK.

A hazai zsidóság vallásunk egyenjogusítása után azon kedvező helyzetben van, hogy a vallásos érdeklődést tisztán belügyeinek rendezésére értékesítheti. Épen egy éve, hogy a vezető körök e meglévő buzgóságot az országos konferencia egybehívása útján azon irányba terelték, a melyen haladva az egyenjogositott vallás egyenjogu vallástestületté válhatik. Az országos kongresszus, melynek törvény útján való egybehívásának a kormánytól való kérelmezését a nevezett konferencia lelkesedéssel tette magáévá, hivatva lenne dönten a felett, hogy felekezeti önkormányzatunk jövőben mily irányban mozogjon. A kormány a milleniumi évet nem tartotta alkalmasnak a kongresszus egybehívására, de az eszmét lényegében helyeselte.

A vallásügy rendezését sem vette ki programjából, hiszen az új parlamentet megnyitó trónbeszéd a katolikus autonómiát és a bevett felekezetek papjai fizetésének az állam szellemi és anyagi támogatásával való rendezését a legközelebb megoldandó feladatok közé sorolta. A katolikus és protestáns vallásügyekkel kapcsolatban pedig az izraelita vallásügyek rendezése nem maradhat el. A jelekből ítélve a körülmények a szervezet kialakítására kedvezők, mert nemcsak felekezetünk keblében léteznek az e célra irányuló erős törekvések, hanem az államhatalomban is megvan az elhatározás, hogy saját művét, az izraelita vallás receptióját, a bevett vallásokat megillető autonóm jogkörben megalkotott szervezet törvényes biztosításával befejezze.

Ha az európai zsidóságban körülnézünk, csak megerősödhetik hitünk a sürgős szükségét képező organizáció műve iránt. Több kisebb dél német állam, mely zsidó polgárai vallásos ügyei iránt is jóakarattal viseltetett, régebben és legújab-

ban is szervezetet adott a zsidó vallástestületnek. A zsidóságon belül létező ellentétek, a milyen méretűeket nálunk nem ismernek, nem képeztek akadályt nemcsak az állam előtt, hanem a zsidóság kebelében sem. Poroszországban a községek önjegyükből egyesülnek és a Deutsch-Israelitischer Gemeindebund mindinkább szélesebb és szélesebb rétegeket vonz körébe. A német konzervatívok újabb idő óta teljes erejükkel csatlakoznak a közös felekezeti törekvésekhez és irányuknak ezeken belül iparkodnak érvényt szerezni. A szomszéd Ausztria a zsidók ellen folyt leggyűlöletesebb politikai agitáció közepette is rendezte a zsidók közreműködésével és megnyugvásával »az izralita vallás külső jogviszonyait.« Az olasz csekély számú zsidóság szervezetre vágyódik, Franciaországban és Angliában felekezetünk teljesen kiépített autonómiával bír, melynek kebelén belül a különböző irányok saját meggyőződésükért gyakran a legvehemensebb szenvedélyességgel szállnak síkra, de a különválás gondolata fel sem merül bennök.

Mindenzen tények a mellett tanuszkodnak, hogy a művelt államok zsidósága az erők egyesítésére törekszik, hogy az amugy is gyenge felekezet vallásos érdekeit az összeség sulyával megvédje, a vallásos szükségleteket a köz anyagi és szellemi erejével kielégíthesse. A modern társadalmat az egyesülés eszméje uralja, hogy az óhajtott célok közös erővel megvalósíthatók legyenek. A zsidóság elég gyenge, hogy a közös erők egyesülésére kívánczok. Ez az áramlat járja át a jelenkorban az európai zsidóság ama részeit, a melyek szabadon lélegzenek, a melyeknek nem köti le minden gondolatát és erejét az engesztelhetetlen üldözők elleni védekezés. Ez az erős áramlat tölti el ma a magyar zsidóságot is, a melynek az idők és alkalmak iránt a magyar nemzetet jellemző politikai érzéke van. »Ha nem most, hát mikor«.

*

Sajátos áramlatokat keltenek az orosz-lengyel zsidóság némely köreiben a másfél évtized óta tartó, hol erősülő, hol gyengülő zsidóüldözések. A pokoli raffinériával megszakítás nélkül üzött anyagi és erkölcsi elnyomás a sanyargatottak közül jelentékeny számot hazájából kiszorított. A nyomor, mely osztályrészül jutott nekik, nem fásította el szívüket és az új hazában, a hol menedéket találtak, sem feledkeztek meg ül-

dözött testvéreikről és gondolkoztak módokról és utakról, hogy miképen lehetne segíteni Izraél végtelen szenvedésein. Látták, hogy minden madárnak van fészke, minden népnek lakóföldje, csak Izraél üldözött vad. Ily sanyarú külső viszonyok és ily lelki állapot közben születhetett meg az anyaföldből kitepelt orosz és lengyel zsidó agyában a »Nationalismus« eszméje. Az orosz zsidók oroszok testestül-lelekstül minden üldözés daczára. Ennek legfényesebb bizonyítéka az, hogy a »Chovvė Czijon« a négy millió orosz hitrokon között csupán 4000 tagot számlál. Orosz hitrokonaink kegyelettel viseltetnek a szent föld iránt, de mivelhogy a »Cziön kedvelői« ezt a kegyeletet zsidó nemzeti ábrándozásokkal kapcsolták össze, hidegen áll eme törekvésekkel szemben. A 4000 tag között is bizonyára sokat nem a »Nationalismus« hevíti, hanem a jámborság, a mely a vallás születési országán romjában is szeretettel csügg. Oly érzések hatják át keblüket, a milyenek az angol és német Palesztina-egyesületeket létesítették. A zsidóság vallásfelekezet, a melynek keblében épügy mint akár az izlamban, különböző nemzetiségű hívek vallásos célokra egyesülnek. Az orosz zsidóság tömege a »zsidó nemzetiség« ábrándjaitól távol marad, mert orosznak érzi magát. Semmiféle utópiákért nem adja fel azt a jogot, a mely őt mint Oroszország szülöttjét az orosz földből megilleti. Hazájához éppannyi joga van, mint a czárt pápául bíró orthodox hitűeknek. Az erőszaknak enged, de jogaihoz rendületlenül ragaszkodik és a világtörténet által rátanított türelemmel várja az erőszak megszűnését. És ebben a felfogásban mi azt a helyes irányt látjuk, melyet a zsidóság kétezer éves európai történetében mindenha és mindenhol követett. Itt vagyok és itt maradok, ez volt hitfeleink egyetlen politikája és csakis a durva erő, a brutalitás volt képes őket helyeikből kimozdítani. Jól értjük, hogy a zsidó naczionalizmus és válfajai a vad antiszemitizmus ellenhatása; nem is illetjük szemrehányással az ebből folyó törekvések istapolóit, de nem tagadjuk, hogy az új áramlat képviselői önzetlen lelkességének teljes elismerése mellett, szívünk és elménk szláv hitrokonaink nagy tömege mellett van, a mely elutasítja magától az eleveenséggel ajánlott gyógyszer, ragaszkodván rendületlenül zsidó hitéhez és orosz-lengyel nemzetiségéhez. A történet a felekezet zömé-

nek fog igazságot szolgáltatni, hitfelekezetünk mint számos más vihart, ezt is ki fogja állani.

A zsidóság sok mindenféléről panaszkodhatik, de arról nem, hogy a közvélemény irányában közömbös. Mellette vagy ellene van, de sohasem semleges. Fájdalom ez így van: a zsidó nem kerül le a napirendről. Hitrokonaink azonban más felekezetek ügyeivel nem törődnek. Ez helyén van így. Némelykor azonban nem árt, ha más felekezetekben uralkodó áramlatokról tudomást szerzünk és azokból a tanulságokat a magunk számára levonjuk. A protestánsok jelenleg azok, a kik a papi fizetéseknek az állam által való kiegészítését sürgetik. Egy cseppet sem szegélyesek: jogos követelésekről lévén szó. A legnagyobb nyilvánossággal lapjaik útján és gyűlésekben hosszú idő óta tárgyalják a kérdést. Minthogy a kormány ez álláspontra helyezkedett és igéri, hogy az *összes bevett felekezetek papjait* támogatni fogja, nem szenved kétséget, hogy a rabbikar számos szegény tagjára is szebb napok fognak derülni. A lelkészek sorsát általában szívükön hordják a többi felekezetek. Mindenféle intézményeket létesítenek, hogy ezeknek anyagi és szellemi érdekeit istápolják. Ezek közül megragadja figyelmünket az az áramlat, a mely a hivatalban lévő papok tudományos továbbképzését tűzte ki céljául. A rabbik mindenha a tudomány művelői voltak. Nálunk nemcsak a »jó pap«, hanem minden pap holtáig »tanult«. A változott általános tudományos viszonyok folytán itt is új intézményre van szükség, hogy a rabbik önképzése lehetővé tétessék és követeltesék. Nem gondolunk olyasmire, a mi Bajorországban felekezetünkön kívül történik, hogy az illetékes fórum a papoktól időről-időre tudományos dolgozatot követel be. De az eszme felvetését időszerűnek tartjuk és ajánljuk a hivatott rabbik figyelmébe.

»A ZSIDÓ NÉP«.

A zsidókról sokat irnak, de keveset tudnak, sokat beszélnek, de keveset gondolkoznak. A napi sajtó, mely a a nagy közönséget táplálja, üres jelszavakat hoz forgalomba a zsidókról. Egyszer szidja, máskor ismét — szidja. A zsidó-

ság objektív ismeretével nem bír, következőképp nem is terjesztheti, még abban az esetben sem, ha részrehajlatlan lenne. Ilyen körülmények között örömmel kell üdvözlölni minden komoly tanulmányt, mely hitrokonainkkal nem a sympathia vagy antipathia, hanem a tudományos igazság szempontjából foglalkozik. A »zsidó népnek« e forrásból fakadt jellemzését találjuk *Ribot Th.*, »A lelki átöröklés« című művében, melyet a Magyar Tudományos Akadémia az ötödik francia kiadás után magyarra fordíttatott.

Ribot, a magyar kiadás előszava szerint, a mai francia philosophia feje és vezére. Számos önálló mű szerzője és a *Revue philosophique* szerkesztője. »E folyóirata nemcsak a hasonnemű francia folyóiratok közt áll első helyen, hanem *egyetemes* iránynál fogva... az egész philosophiai világban is elsőrangú helyet foglal el« mondja *Rácz Lajos* az említett előszóban. A *lelki átöröklés* Ribot, párisi philosophiai tanárnak, legkiválóbb műve, melyben, mint a czím világosan mondja, a lelki tulajdonságok átöröklődésének törvényeit kutatja. Keresvén az átöröklés jelenségeit a történelemben, a VII fejezetben »Az átöröklés és a nemzeti jellem« cím alatt példa gyanánt két fajt állít szembe, »a zsidókat és a cigányokat: az előbbit azért, mivel a legrégebben civilizált európai typust képviseli, az utóbbit azért, mivel a civilizációnak legmakacsabban ellenálló fajt képviseli.«

Ezután a 142—148 lapon szóról-szóra a következőket mondja.

»A zsidó nép talán az egyedüli, amely szerepet játszott a történelemben s amellet feltékenyen megőrizte faji tisztaságát. Mindazáltal be van bizonyítva, hogy ez is szívott fel magába idegen vegyületet. Lélektani szempontból bajos volna megállapítani, milyen befolyáson ment át jelleme a babyloni fogság után a persa tanok hatása alatt; továbbá Nagy Sándortól Philo koráig a görög és egyiptomi erkölcsök alatt; végre a középkorban rájuk szabott súlyos életfeltételek következtében. Mindamellet azt hiszem, hogy általában elfogadható, miszerint a zsidó nép némely testi és erkölcsi átalakulások daczára is, melyek alól semmi élő lény sem vonhatja ki magát, jobban megőrizte sajátos vonásait, mint bármely nép, vagy más szóval az átöröklés befolyása náluk inkább érvényesült, mint bárhol.

Mégis, ha megkíséreljük e fajnak testi és erkölcsi sajátosságait, nem határozatlan és általános szavakkal, hanem szabatos vonásokkal meghatározni, meglehetősen zavarba jutunk. Ime mégis egy néhány.

Testileg a zsidók általában hajuk és szakáluk fekete színe, hosszu szempillájuk, tömött, kidomborodó, erősen ívelt szemöldökük, nagy, élénk sötét szemek, fakó arczszinük s erősen hajlott orruk által tűnnek ki. Keleten vannak szőke és veres zsidók is, akiket »német zsidóknak« neveznek és akik a germán vagy szláv elemekkel keveredett régi zsidóktól látszanak eredni.¹ Vannak továbbá feketebőrű zsidók is, akik emlékeztet meghaladó idő óta Indiában élnek; testi tulajdonságaik jó részét a hinduktól kölcsönözték és ezt az éghajlatnak, külső környezetnek, meg talán a vérvegyülésnek köszönhetik; de azért messziről hasonlítanak az európai zsidókhoz. Nott és Glidon, e kérdés hosszas tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutnak, hogy »minden zsidónak azonos vonásai vannak.«

Némelyek Franciaország, Algír és Poroszország² statisztikai adataira támaszkodva azt állítják, hogy e népfaj kiválóan hosszú életű. Számuk Európa több országában rohamosabban növekszik, mint a keresztyéneké; így Németországban a keresztyén újszülötteknek egy negyedrésze meghal hét éves kora előtt, míg a zsidóknak egy negyed része csak 28 éves kora előtt előtt hal meg; a keresztyének fele meghal 36 éves kora előtt, a zsidóknak fele túléli az 53 évet.³

Lelkileg a zsidó faj a történelemben határozottan kidom-

¹ *Bulletins de la Société d'anthrop.*, II. 389.

² Az előbb idézett mű, I. 180.

³ Úgy látszik, az átöröklés a zsidó fajra a káros hatással volt, hogy a rokonok közti házasságok folytán gyakori köztük az elme-
gyengeség. Repdikivül sok náluk a siketnéma. A hülyeség és elmebaj is igen gyakori. A német statisztikai kimutatás szerint egy hülye esik:

Sziléziában	580	kath.-ra	408	prot.-ra	514	zsidóra
Württembergben	4113	»	3207	»	3003	»

Egy elmebajos esik:

Bajorországban	908	»	967	»	514	»
Hannoverben	528	»	641	»	337	»
Sziléziában	1355	»	1294	»	624	»
Württembergben	2006	»	2028	»	1544	»

(*Bulletins de la Société d'anthrop.*, IV.)

borodott jellemvonásokat mutat fel: uralkodó benne az érzelem és a képzelem világa, ami őket vallási, költői és zenei alkotásokra képesítette. Fölösleges itt azon nép vallásos jelenségénél időznünk, amelyből a judaizmus és a keresztyén vallás eredt. Költői tehetsége sem vitatható el többé, bár e népfaj költészete egészen sajátos természetű: izzó, ciklázó, tömör képekben dúskodó. De míg kevés festőt és szobrászt találunk a zsidók között, zenei tehetségük igen jelentékeny; alig van nép, amely aránylag oly sok zeneköltővel dicsekedhetnék. Gondoljunk csak Mendelssohnra, Halévyre és Meyerbeerre.

Ellenben a természettudományi bűvárlat különféle ágai iránt csekély tehetséget mutatnak. »Mint már egyszerűségénél tökéletlen fajnak — mondja Renan — nincs se képzőművészete, se racionális tudománya, se bölcsészete, se politikai élete, se harci szervezete. A sémi faj soha sem tudta a művelődést abban az értelemben felfogni, amint mi értjük; se jól szervezett birodalmat nem találunk náluk, se közszellemet. A nemeség, demokrácia, feudálizmus kérdései, amelyek pedig az indo-európai népek történetének egész titkát magukba foglalják, a számítás előtt semmi értelemmel nem bírnak. Katonai inferioritásuk is azzal függ össze, hogy minden fegyelemre, minden szervezetségre képtelenek.«

Ezek a vizsgálódások csak közvetve tartoznak tárgyunkhoz. Nem feladatunk itt a néplelektan egyik fejezetének megírása, hanem annak kimutatása, hogy milyen szerepet játszott az átöröklés valamely nép jellemének kialakulásában. Ezt a pontot De Candolle oly élesen megvilágította, hogy véleményem szerint legjobb, ha saját szavait idézzük:

»Ha az izraelitákat a keresztyén népekkel összehasonlítjuk, oly különbségekre bukkanunk, melyeket a politikai és vallási történelem nem tud megmagyarázni; de amelyek felől — úgy látszik — az atavizmus kielégítő módon felvilágosít bennünket.

Én a zsidó népet mindenütt és mindenkor munkaszere-tőnek, értelmesnek, takarékosnak, némelykor a fősvénységig, de egyúttal jótékonynak, az erőszakosságra, a személyek elleni vétségekre és iszákosságra kevésbé hajlandónak találtam. Szemökre vetik, hogy nem eléggé önérzetesek, hogy nagyon aláza-

tosak és az üzletben csalárdok. Mindent összevéve, a túlságosan civilizált népek előnyeivel és hátrányaival, azaz kiváló tulajdonságokkal és elviselhető hibákkal bírnak.

Ha Európában egyedül izraeliták laknának, az a következő események színhelye lenne. Nem lenne többé háború, millió ember nem lenne kiszakítva mindenféle hasznos munkából, a közadósságok és velők az adók csökkennének. Az izraeliták ismert hajlamai szerint a tudományok, az irodalom, a művészetek, de különösen a zene művelése nagyon előre haladna. Ipar és kereskedelem virágoznék. Személyek elleni vétségek ritkábbak lennének és a vagyon ellen elkövetett, vétségeket ritkán kísérnék erőszakosságok. A gazdagság a takarékossgal egyesült értelmes és szabályos munka következtében óriási mértékben gyarapodnék. E gazdagság bőségesen árasztaná szét a jótéteményeket. A papság nem jutna összeütközésbe az állammal, vagy legfőlebb csak másodrangú kérdésekben. A közhivataloknál megvesztegetés és csekély erélyesség uralkodnék. A házasságokat nagyon korán, nagy számban kötnék, és azokat általában tiszteletben tartanák; ennél fogva a házaselet erkölcstelenségéből eredő bajok ritkábbak lennének. Ez, kapcsolatban az egészségtan néhány szabályával, egészségesebbé és szebbé tenné az embereket. A születések számosabbak lennének és a közép életkor hosszabb. Ez körülbelül Kimához hasonló állapot lenne, több erkölcsösséggel, több intelligenciával, több izléssel, azon rettenetes lázongások és öldöklések nélkül, melyek a birodalmak közül a legkevésbé mennyeit olyannyira megcsúfítják.

E kép után, melyhez nem kell sok képzelődés, mivel ismert tényeken alapul, sietek hozzátenni, hogy az ilyen módon összetett em'eri társaság nem lenne életképes.

Föltéve, hogy Európában, vagy a szomszéd országokban a régi görögök vagy rómaiak, a kelták, germánok szlávok vagy húnok utódainak bármilyen töredéke megmaradna, a föltételezett roppant zsidóság nemsokára meg lenne hódítva, leigázva és kizsarolva. Minél gazdagabbak lennének, annál hamarabb kifosztanák őket. Minél szebb lenne a faj, annál inkább úgy bánnának velük, mint a cserkesznőkkel és ama fiatal fogoly leányokkal, akik hajdan Babylonban sirtak. Ha Európában nem lennének barbárok, a tengeren túlról jönnének. Egyszóval

egy nagy és igen művelt — azaz nagyon humánus, nagyon jószívú, nagyon értelmes és nagyon gazdag — népességet zsarolók és zsarnokok nélkül elképzelni éppen annyira ellenkezőnek az ismert tényekkel, mintha csakis növényevőktől lakott földet képzelnénk húsevők nélkül. Elméletileg elképzelhetünk ugyan egy rendkívül civilizált társadalmat, t. i. olyant, amely igen távol áll a barbárságtól; de ez még sem lenne tökéletes társadalom, mivel nem tudná magát többé megvédeni.

Hogy van az már most, hogy az egész világon szétszórta kis zsidó közösségek azon előnyök és hátrányok birtokában vannak, melyek legjobban jellemzik a művelődés előhaladt állapotát? Ez a bölcsészek és történetírók közönséges felfogása szerint eléggé megmagyarázhatatlan dolog.

Ha csupán a vallás határozta volna meg a zsidók és a keresztyének jellemét, éppen az ellenkezőjét észleltük volna annak, amit tényleg észlelünk. A zsidókat az ó-zsövegség (a bosszúálló Isten vallása) vezérli. A keresztyéneket az evangélium vezérli, mely a szeretetet és az aláztatosságot a végletekig ajánlja, úgy, hogy másik orczánkat is oda kell nyújtunk, ha az egyiket megütötték. Azonban éppen a zsidók aláztatóság, szinte e sajátosság parancsolatnak való engedelmesség, míg a keresztyének gyakran gögösek, erőszakosak és mértéktelenül szigorúak törvényeikben. Ha egyedül a hit tanításai formáltak volna a népeket, az izraeliták ugyan ám erőszakosak lehetnének; míg a keresztyéneknek aláztatóságuknak kellene lenniök, holott éppen az ellenkezőt tapasztaljuk.

Mondják: a zsidók aláztatóság, bizalmatlanok; takarékosak és egymáshoz szítanak, mivel sokáig üldözésnek voltak kitéve. Azonban több keresztyén népet szintén ezerféle módon zaklattak, elnyomtak és azok ily viszonyok közt is mindig készek voltak a fölkelésre, sőt bosszúból rettenetes kegyetlenségeket is követtek el. A zsidók hallgatva szenvedtek, holott a spanyolok az arabok alatt, a lengyelek, az irek és egyéb népek egészen másként viselkedtek, ha elégedetlenségre volt okuk. Az izraeliták aránylagos türelme tehát se vallási okokból, se azon bánásmódból nem magyarázható ki, amelyben részesültek; inkább a természetrajz adja ennek magyarázatát.

A zsidó faj a legrégebben civilizált népek egyike, és egyszersmind semmi más fajjal nem vegyült össze. A közép

kori vad zavargások közepett a zsidók találták fel a különféle, népeket egyesítő kereskedelmi eljárásokat, így pl. a váltót. Az üldözésekre türelemmel válaszoltak; dolgoztak és állandóan segítettek egymást. Már 2000 évvel ezelőtt emelkedett erkölcsi fogalmaik voltak. A hagyomány azután annál inkább megőrizte ezeket, mivel általános szétszóródásuk nem volt képes a faj elszigetelődését megakadályozni. Mindezekből természetesen következik, hogy ha a zsidó ősehez vagy nagyon régi elődeihez hasonlít, benne a civilizált ember jó és rossz tulajdonságai feltalálhatók, ami mellett fájának testi szép alakja is megmarad, melyet a művészek annyira csodálnak.

Ellenben a keresztyén népek alig léptek ki a barbár életből. Civilizációjuk Közép-Európában csak 300 évvel ezelőtt, Oroszországban csak Nagy Péter alatt kezdődött. Még távolról sem fejezték be a régi rossz szokások: rablás, igazságtalanság, testi és erkölcsi erőszakoskodások elleni harcot.¹

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT DÍSZÜLÉSE.

Három év kitartó és áldásos működése után az irodalmi társulat első ízben gyűlt össze december 8-án, hogy tevékenységéről a nagy nyilvánosságnak beszámoljon. Hazafias kegyelettel ez ülést a nemzet ezredéves fennállásának szentelte, midőn felolvasásai közé csupa oly tárgyakat vett fel, melyek a vallásossággal kapcsolatban a honszeretet érzelmeit táplálják, ezzel mintegy dokumentálván, hogy vallásunk egyszersmind a hazafiság táplálója is. A díszülés az irodalmi társulat munkásságát mintegy dióhéjban mutatta be, jellemezvén szellemét, működési körét, tevékenységének irányát.

A díszülés fényesen folyt le. Jelen voltak: *Kohn* Sámuel dr., *Weinmann* Fülöp dr., *Bánóczy* József dr., *Bacher* Vilmos dr., *Schweiger* Márton, *Székely* Ferencz, *Kohner* Zsigmond, dr. *Simon* József, *Ehrlich* M., *Sternthal*, *Tenczer* Pál, *Fleischman* E., közéletünk számos kitűnősége s igen diszes közönség, mely a nagy termet zsufolásig megtöltötte. Vidékről jöttek: Löwy Mór dr. temesvári, Venetianer Lajos dr. újpesti, Lebovits József mágócsi

főrabbi. Távol maradásukat kimentették: Herzog, Rosenberg, Neumann, Klein főrabbi és Székely Salamon. Az ülést *Kohn* Sámuel dr. elnök megnyitván különösen az irodalmi társulat izraelita magyar jelzőjének fontosságát és jogosultságát hangsúlyozta. »E két szó involválja a társulat magasztos hivatását és működésének irányát. Izraelita voltát a zsidó tudományok ápolása, magyar voltát a hazafias szellem jelzi, a mely őt munkájában vezéri. Azért a magyar zsidóság méltán vesz részt a nemzet ezredéves ünnepén, mert átélte a magyar összes szenvedéseit és örömeit e hon fenállásának első idejétől kezdve. Itt volt ő már, mikor Árpád hadai ősi örökségüket birtokba vették és azontul mindig osztozott hazájának örömeiben és bánatában. A nemzet megértette őt, testvérének fogadta és a jól megérdemlett jogokban részesítette.«

A lelkes éljenzéssel fogadott beszéd után *Bánóczy* József dr. titkár felolvasta a titkári jelentést. Örömmel constatálja, hogy a társulat ilyen rövid idő alatt jelentékeny számú tagokkal növekedett és hivatásának lelkiismerettel és odaadással megfelelni iparkodik. Eddig is félszáznál több író mutat fel, a mely körülmény ez intézmény fejlődése iránt valamenyiünket jogos várakozással tölt el. Megemlékezik azután a már megjelent munkákról és azokról, a melyek rövid idő múlva fognak a sajtó alól kikerülni. Igaz ugyan, hogy a kiállításba helyezett szentírás fordításának még egy részét sem sikerült ezen díszülésen bemutatni, de a nehézségek folytán, melybe e nagy feladat megoldása ütközik, ez lehetetlennek bizonyult. A munkával azonban már annyira haladtak, hogy egy év múlva Mózes öt könyvét átadhatják a nyilvánosságnak. A jelentést éljenzéssel fogadta a közönség.

Ezután a felolvasások kerültek sorra. Először *Perls* Ármin dr. pécsi főrabbi Ahasvér czimen szellemes, ötletekben gazdag elmefuttatást olvasott fel. A magyaros nyelven írt és lelkesen előadott munkát általános tetszéssel fogadták.

Utána *Kiss* Arnold dr. veszprémi főrabbi »A magyar Izrael éneke, midőn az ezer év betellett« című költeményét mutatta be, a mely nagy hatást keltett.

Méltó befejezést nyert az ünnepély *Kármán* Mór dr. egyetemi tanárnak »Nemzeti és felekezeti élet« című felolvasásában. A díszgyűlés elnöki megnyitója, a titkári jelentés és

¹ De Candolle, *Hereditary Genius* 402—407.

a felolvasott munkálatok a legközelebbi évkönyvben jelennek meg, ugyanezért csupán az általános benyomással számolunk be, a nélkül hogy a részletekbe mennénk.

Elnök meleg köszönetet mond a felolvasóknak közreműködésükért, a pesti hitközségnek a terem átengedéseért és tíz percre felfüggeszti az ülést, melynek letelte után a rendes közgyűlés lett megtartva.

A napirend első tárgya a pénztári jelentés. *Székelty* Ferencz bankigazgató pénztáros beszámol a társulat vagyonáról, a mely novembér 30-án 12,225 frtból állott. A jelentést közönnel tudomásul vették. Erre a kisorsolt választmányi tagokat és a két elnököt Tenczer Pál indítványára a közgyűlés egyhangulag újból megválasztja.

A megválasztottak a következők:

Elnök: Kohn Sámuel dr. Társelnök: Weinmann Fülöp dr. Öttagú számvizsgáló bizottság: Adler Lajos, hitk. előjáró *Budapest*, Deutsch Sámuel, hitk. alelnök *Budapest*, Ehrlich Mózes, földbirtokos, *Budapest*, Fleischmann Ede, nagykeresk. *Budapest*, budai Goldberger Bertalan, nagykeresk. *Budapest*. Választmányi tagok: I. budapestiek: Bánóczi József dr., Baron Jónás dr., Chorin Ferencz dr., Kármán Mór dr., Kornfeld Gyula, Kőrösi József dr., Mezey Ferencz dr., Neumann Antal dr., ifj. Neumann Sándor dr., Pfeifer Ignác, Réthy Mór dr., Rosenberg Gyula dr., Schill Salamon, Stern Ábrahám, Sternthal Adolf, Szabolcsi Miksa, Visontai Soma dr., Weisz Berthold, Weiszburg Gyula dr., Wolfner Salamon. II. vidékiek: Bárány József dr., Kecskemét, Bernstein Béla dr., Szombathely, Eisler Mátyás dr., Kolozsvár, Elfer Jakab, Heves, Feldmann József dr., Czepléd, Flesch Armin dr., Mohács, Halász Ignác dr., Kolozsvár, Kecskeméti Lajos dr., Kecskemét, Kecskeméti Lipót dr., Nagyvárad, Kelemen Adolf dr., Pancsova, Klein József dr., Szabadka, Lázár Soma, Keszthely, Neumann Ede dr., Nagykanizsa, Rosenberg Ede dr., Ó-Kanizsa, várbeli Rósa Izsó dr., Szeged, Selmann Lajos, H.-M.-Vásárhely, Siehmann Mór, M.-Sziget, Sonnenfeld Bernát dr., Vágújhely, Ungár Simon dr., Szegzárd.

Egy indítványt, a mely egy olvasóterem és könyvtár létesítését ajánlja, az igazgatósághoz utasítanak.

Mintán elnök még bejelenti, hogy a legközelebbi közgyűlést is Budapesten fogják megtartani, mivel vidékről meghívás nem érkezett, köszönetet mond a tagoknak szíves megjelenésökért és a gyűlést bezárja.

Az irodalmi társulat első diszülése is fényes tanúságot

tett a magyar zsidóságban rejlő nagy szellemi erőről; oly magas színvonalon mozgott, a milyenre a régibb kultúrával dicsékedő külföldi zsidóság is büszkén tekinthetne. Meg vagyunk győződve, hogy a nagy közönség más helyeken, a hol az ismeretterjesztő felolvasások a nemes szórakozások között a legelső helyet foglalják el, oly ülésre, mint az IMIT diszgyűlése volt, valóságos tömegekben jelentkezett volna. Remélni szeretjük, hogy az irodalmi társulat czéltudatos működése folytán fővárosunkban sincs távol az idő, midőn hitkonaink a vallás és erkölcs szolgálatában álló felolvasásokat megkedvelik és ezekből is okulást, érdeklődést és lelkesedést fognak meríteni hitfelekezeti ügyeink iránt.

A közgyűlés a régi választmányt újból megválasztván, ez 1897. január 2-án alakuló gyűlést tartott. *Dr. Kohn* Sámuel elnök megnyitójában kéri a választmányi tagokat, hogy a társulat anyagi és szellemi érdekeit kiki a maga körében terjessze. Kiemeli, hogy irodalmi munkálatok mátol — holnapra el nem készíthetők, oly nagy alkotásokhoz, mint a bibliafordítás és a Magyar Zsidó Okmánytár idő kell. A munka serényen folyik, de az eredmény még nem mutatható be. Ezután megválasztották egyhangulag a régi tisztviselőket. Ellenőr lett Madarassi *Beck* Dénes. Elnök megköszöni a választmány bizalmát és kiemeli *Dr. Bánóczi József* társulati titkár és *Dr. Bacher Vilmos* irodalmi bizottsági elnök jelentős tevékenységét. *Tenczer Pál* az elnök szavaira reflektálván, hangsúlyozza, hogy minden munkát nem végezhet el egy-két ember és ajánlja, hogy az I M I T anyagi érdekeinek előmozdítására akció-bizottság alakíttassék. A választmány ezt az indítványt tetszéssel fogadta és az igazgatósághoz utalta. Egy kis eszmecserére folyt még a rendezendő felolvasásokról, mire az ülés véget ért.

Budapest.

DR. LÖWINGER ADOLF.

A PESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG ISKOLÁJÁNAK FELAVATÁSA.

Az oltárok száma, melyeket a pesti izraelita hitközség egyre emel a kultúrának és Magyarországnak, ismét szaporodott egygyel. Felépült az iskola, melynek feladata, hogy vallásos és magyar szellemben oktassa és nevelje a gyermeket

és az ifjut addig a korig, melyben az élet mezejére mint küzdő lép fel. Ez iskolában sajátíthatja el a gyermek a tudás alapelemeit és itt folytathatja az élet küzdelmeihez szükséges tanulmányait, amíg az iskola padjait el nem hagyja, hogy új hivatásnak szentelje életét. Talán fölösleges hogy itt e helyen a felekezeti iskola szükségét fejtegetjük. Valamennyien át vagyunk hatva annak a tudatától, hogy minden felekezet, mely kívánja, hogy tagjai vallása szellemében éljenek, tartozik magának és az ügynek, melyet szolgál, azzal, hogy a serdülő gyermekekre reátegye áldásos kezét és egy bizonyos meghatározott irányba vezesse. Különösen nálunk, ahol az iskolák nagyobb része felekezetek tulajdonában van, nem lehet közömbös az izraelita hitközségekre: vajjon birnak-e elég iskolával vagy nem? — Nincs igazuk azoknak, akik — különösen nálunk Magyarországon — a külön felekezeti iskolának azért nem hívei, mert — mint mondják — azért, mert a gyermeket is külön légkörbe viszik be és megakadályozzák abban hogy korán ismerkedjék meg azokkal, akikkel az életben oly gyakran találkozni fog. Mondom, nincs igazuk, mert a tapasztalat ellene szól. Az ifju korban együtt töltött órák sohasem alkalmasak arra, hogy az együttlét érzetét erősítsék azon korban, mikor az iskolából kilépünk. De igenis, hathatósan előmozdítaná a testvéries érzetet, ha a magyar zsidóság maga is fentarthatna középiskolákat, melyben nem csak zsidó tanulók nyernék kiképezetésüket az egyetemi tanulmányokra. Az ilyen iskola minden nap éreztetné áldásos hatását a más felekezeti szülők körében is és erősen hozzájárulna a zsidóság tekintélyének emeléséhez.

A pesti izraelita hitközségről e tekintetben csak a dicséret legőszintébb hangján emlékezhetünk meg. Mint az ország első, anyagiakban és szellemiekben leggazdagabb hitközségi testülete erősen tartja kezében a lobogót, mely alatt munkába indul. Évről évre szaporodnak intézményei; és minden, amit tesz, egyszersmind a magyarság ügyét szolgálja. S most, hogy új iskoláját fölavatta, elvonulnak előttünk a mult dicsó alakjai mint munkálkodtak serényen és fáradhatatlanul, hogy a hitközség iskolaiügyét emelje. Nyolczvanhárom éve, 1814. szeptember 8-án Boráros János Pest városának szenior-tanácsosa nyitja meg a pesti hitközség első iskoláját. Hosszu harc és küzdelem árán létesülhetett az iskola, mert a *hitközség tagjainak igen nagy része rossz szemmel nézte a modern iskolát.* Hozzájárult a vidékről beözönlő hitrokonok száma, kik minduntalan küzdöttek a chéder, vagyis a zugiskolák mellett. A jobb ügy győzött és alig két éves fennállása után, még mielőtt egyetlen egy városi iskolában a magyar nyelvet tanították volna, itt már magyar mestert alkalmaznak. A zsidó

iskola így egy lépéssel előre van a városnál, és a magyar eszme lelkes szolgálatába bocsátja olyan időben erejét, amikor a magyarságot szolgálni érdemszámba sem megy.

Husz éve áll fenn az első iskola, melynek első évében mindössze száz tanulója van. Akik a tudás elemeit itt elsajátították, már magok is hitközségi tagok. Az iskola szükségének érzete már átláthatódt a köztudatba és 1834-ben a hitközség már épületet emel iskolájának és a felavatás ünnepélyességét most is a polgármester jelenléte díszíti. Az új iskola kiváló tanerőket alkalmaz; külföldi, magas színvonalon álló tanerőket, akik mind lelkes hívei lesznek a magyar nemzeti eszmének.

A magyar nyelvnek évről évre több időt szentelnek és a magyar társadalmi élet legkiválóbb alakjai több alkalommal dicsőítőleg nyilatkoznak az iskola vezetéséről és a benne uralkodo irányelvekről.

A 30-as és 40-es évek viharai, mint mindenütt az országban, úgy itt is pusztításokat hagytak maguk után. Különösen a szabadságharc leveretése után a felsőbb hatóság a zsidó iskolával is éreztette erős kezét. De akkor a magyarság eszméjének érzete már annyira meggyökeredzett az ifju magyar Izrael szívében, hogy Wahrmann Mór, dr. Hirschler Ignác, Pollák Henrik és más lelkes férfiak kezükhöz ragadták a gyeplőt és az iskolában ezúttal az *izraelita magyar egyület* szab irányt, míg végre az 1868-ki iskolatörvény semmi akadályt nem emelt az ellen, hogy az iskola korlátlanul teljesítse feladatát a magyar és vallásos szempontok érvényesítésében.

Csak hogy mindezzel nem jutott a pesti hitközség ezen, már 1834-ben kitűzött céljához, hogy elemi iskoláját polgárral bővítse ki. Számos pénzügyi akadály állott a terv megvalósításának útjában, míg végre néhai Wahrmann Mór nagyobb alapítványa lökést adott az eszmének, melyet a hitközségi közoktatási ügyosztály, élén buzgó elnökével, Schweiger Mártonnal meg is valósított.

S most ott áll a Wesselényi- és Kertész-utca sarkán a díszes épület, tanuságot téve a zsidó hitközség lelkes erejéről és a magyar kultúra assimiláló képességéről. A magyar zsidóság oltárt emel a magyar kulturának és beáll munkásnak a magyar eszme mindegyre erősödő intézményeinek megszilárdításához. S midőn iskoláját felavatja, díszes vendégei sorában ismét láthatja Budapest székes-főváros első tisztviselőjét, Ráth Károlyt és ajkáról ismét elhangzik a nyílt és őszinte magyar szó, mely a főváros nevében köszönetet mond a zsidó hitközségnek, amiért párhuzamosan egyre fokozódó erejével a magyar ügyet oly melegen és oly szeretettel karolta föl. Ott

látjuk a magyar kormány képviselőiben a főváros tanfelügyelőjét és szavai csak dicséretet tartalmaznak a zsidó iskoláról, ahol vallás és hazafiság oly szép harmonikus képet nyújtanak.

A fölvatás ünnepélye az alkalomhoz méltóan folyt le nagyszámu, előkelő közönség jelenlétében. A templomi kar elénekelt a 30. zsoltárt. Utána Schweiger Márton a közoktatásügy elnöke előadta az iskolaépület keletkezésének minden fázisát. Dr. Kohn Sámuel megható áldást mond az iskolára és tanulságos visszapillantást vet multjára. Stern Ábrahám igazgató a hitközségi iskola történetét olvassa föl. Utána még Ráth Károly főpolgármester és dr. Verédy Károly szóltak. Az elhangzott fényes beszédekről már megemlékeztünk, adatainkat ezekből merítettük. Végre 180 tanulóból álló énekkar elénekelt a himnuszot és ezzel az ünnepély véget ért. A vendégek az iskola termeit tekintették meg és mindenben legnagyobb megelégedettségüknek adtak kifejezést.

Budapest.

DR. FRISCH ÁRMÁN.

KERÜLETI ELNÖKÖK GYÜLÉSE.

Schweiger Márton ur, mint a kerületi elnökök utolsó gyűlésének elnöke, elnöktársaihoz a következő átiratot intézte:

»A milleniumi év lefolyása után elérkezettnek látom az időt arra, hogy az egyetemes gyűlés egybehívása iránt újabb határozatot hozzunk és ennek kijelentésével a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságát az autonomiánk szervezése és biztosítása tárgyában f. év január havában beadott emlékiratunk elintézésére kérjük. Ezenfölül a »közalap« ideiglenes szabályzatának megállapítása is szükségessé teszi a kerületi elnökök mielőbbi együttes tanácskozását. Ennélfogva a »kerületi elnökök gyűlését« 1897. évi január hó 6-ik napjára egybehívandónak tartom és erről 1. Elnök urat azzal a kérés-sel értesítem: hogy a mondott napon délelőtt 10 órakor a pesti izraelita hitközség üléstermében (Budapest, Sip-utca 12. sz., II. em.) tartandó ülésen megjelenni s a reánk váró nehéz feladat megoldása körül gazdag tapasztalataival segítségünkre lenni méltóztassék.«

TUDOMÁNY.

A »ZSIDÓ« A MAGYAR REGÉNYIRODALOMBAN.

I.

Az emancipáció.

Itt a drámával¹⁾ rokon területen járunk: az életet szemléljük. Mint a sokszínű látóüveg, úgy mutatják a regények különféle változatait a »zsidó« típusának. A multat is idevarázsolják; ez a nagy tanulság, amit regényirodalomunk a messzi idők zsidójáról nyújt az olvasónak. Történeti drámában csak Jókai szerepeltet zsidót, míg a történeti regények közt számos példát találunk. A zsidó alakja maga is egy darab korrajz; mert a zsidó — akár csak a jobbágy — mindig kivételes személy volt, a szónak — rossz értelmében. Bátran elmondhatjuk, hogy a zsidóság is egyik jelzőoszlopa az emberiség fejlődése útjának, melynek egyengetői mindenkor a hivatott írók voltak. Az irodalom, a benne leltetendő eszmékkel neveli a népet; az ihletett író fölilemelkedve múltó körülmények visszásságain, kell, hogy az örök igazságnak szószólója legyen. Az igazság e kultuszának nevében emelik fel szavukat íróink, midőn testvériséget, emberi jogokat követelnek a zsidó számára. Igaz, felhangzik a gyűlölet igéje is. Mindegy; a tárgy eleven kérdése lesz az irodalomnak; megindul a zsidónak társadalmi helyzetéről való elmélkedés s kész az irányregény az emancipáció mellett, vagy ellene. A magyar zsidóság egyenjogúsításának története eléggé ismeretes. Nemcsak politikai, hanem szépirodalmi multja is van e kérdésnek. Szükségtelen ráutalnunk az irodalom s a politikai viszonyok közt

¹⁾ I. értekezésem: A »zsidó« a magyar népköltészetben és színiirodalomban, melynek utóbbi része megjelent a Magyar-Zsidó Szemle 1896. évfolyamában.

fennálló kölcsönhatásra; a mi tárgyunk is igazolja e tényt; az irányregények is segítettek egyengetni a zsidónak útját az emberi jogok ígéret-földjére. Az író küzd a szépért s igazért; »sub specie aeternitatis« az örök, abszolút igazság szempontjából kell néznie a dolgokat és lehet-e az emberi jognál szentebb igazságnak szószólója a hivatott író? Ostorozhat-e a nép lelkiismeretének prófétája égbekiáltóbb bünt, mint a jogfosztást? Igaz, némely író méltónak hirdette a zsidó elnyomottságát, bűnöket olvasott rá a zsidóra, melyek épp az elnyomtatásból eredtek. A szépirodalomban megütött akkord rezgésbe hozta a törvényhozás levegőjét, bár a hanghullámok terjedése évtizedekig tartott. A idevágó *politikai* irodalom nem tartozik jelen fejtegetés körébe; dolgozatomban csakis a szépirodalomban talált adatokról van szó. Lehet, hogy hiányos a festmény; ám a körvonalakból s vázlatból szintén rá lehet ismerni a képre.

Tudvalévő, hogy a magyar zsidóság 1790 óta többször kérelmezte polgári helyzetének megjavítását; ha voltak is törvényhozási intézkedések, azok csak megélhetését, életmódja viszonyait érintették. A zsidók *emberi jogainak* törvénybe iktatását, sőt vallási recepczióját is Pestmegye óhajtotta keresztülvinni az 1839—40. országgyűlésen. A követi utasítás kidolgozására külön deputáció bízott meg, melynek Fáy András is tagja volt. Az előkészítő bizottság 1838 aug. 22-én kapta megbízatását s 1839 tavaszán tartotta üléseit. Fáy a szabad elvek fokozatos megvalósítása mellett foglalt állást; nem szerette a hirtelenkedő, radikális szabadelvűséget. Például mikor Pestmegyének 1839 jun. 1-én tartott közgyűlésén az egyik tag a teljes emancipációt sürgette, az alispáni lakomán Fáy odaszólt a nap hősenek: Ősém uraimék, mactarunt beneficiis machabaeos; annyi nagylélkűséggel valának irántok, miként tartok tőle, hogy emiatt a kevesebbet sem kapiják meg. Ki sokat akar markolni, keveset szorít. A zsidóknak egyébre van szükségük; hogy a cézhekbe, kereskedői testületekbe felvétessenek és legalább a városban birtokot szerezhessenek. Egyelőre elég lett volna ennyit kívánni a diaetán.¹

¹) Fáy kiadatlan emlékirataiból idézi az ő életrajzírója, Badics Ferencz. 362. l.

Fáy mint regényíró is szót emelt a jó ügy védelmére. Az »Ész- és szívkalandok« című beszélggyűjteményének egyik darabja a »Salamon« című életkép, mely 1838-ban az Athenaeumban jelent meg. A regény hőse a czimben megnevezett Salamon, egy pálinkaház bérlóje, aki »nyomott példánya minden zsidó bérlóknak a két hazában... az ügyesség typosos vonásai arczában... a mindenre figyelő fül, a minden hasznót szagoló orr stb. inkább *nemzetiek* Salamonnál, mint személy-sajátiai.« Látogatást tesz egy fiatal kereszténynél, aki elmerengve gyönyörködik a természetben. »Nézd Salamon mily bájló vidék ez! Sal. Sok szép göboly hiznék meg rajta. Amott a zöldelő szőlődombok. Sal. Soványan fakadtak, kevés törköly lesz az idén. (Birtokos.) Túl nagyszerű hegyeink. Sal. Üresék, semmi ércz bennük. (Birtokos.) Salamon, felejtet, hogy ha e hegyek érczel bírának, törvényeinknél fogva közelükben nem lakhatnák. Sal. Lakuám messzebb, de több érczből mégis csak több jutna a szegény zsidónak. (Birtokos.) Ércz és pénz van örökké szádban; te, látom, a természet minden szépségeit eladnád göbolyért, törkölyért, pénzért. Sal. Mért ne? a szépség még aranyban sem ér sokat jegypénz nélkül és a zsidó még kevesebbet, ha pénze nincs. (Birtokos.) De a tavasz csak bir kecskékkel? Sal. Oh igen, mert a vetések gazdagon állanak, ölcső lesz az idén az élet, főkép a rozs.« Végül rozsra alkuszik. »farizeusi logikája segélyével minden szyllogizmusok s szofizmak nemein keresztül«, aztán beteg neje számára elviselt ruhát kér, »mert az agg ruhadarab már csak zsidónak való. Avít ős szokás, avít ruha, sajátságai a zsidónak. Rajtam, nőmön, gyermekeimen még nem volt új köntös soha. Zsidónak zsidóvásár a szabója.« A vásár megkötése után Sal. jóakarója magába szállva elmélkedik. »Mily mostoha sors nemzetedé, oh Salamon! Vannak súlyos hibái is... de ha mindez így volna is, mi azonban az egész nemzetről nem áll, mert mennyi nemeslelkű izraelitát nem ismer Angol- és Németország? s honunkban is ki bírná feledni Kászenbaumot? Nincsenek-e a zsidónak irigylendő tulajdonai? Nem mértéktelen-e a kereszténység megszegényítéseig? Látál-e részeg zsidót valaha, noha ő főzi, icczézi legtöbb részében a hazának a részegség italait? A magyar zsidó hálásan és ügyesen tör megtanulni azon hazának nyelvét,

melynek jótéteményét izleli; *s teszi-e ezt minden más idegen*. kiknek némelyike az urat szeretné játszani benne? Szólj nyíltan: csirázhatnak-e a nyomasztásnak, gúnynak, megvetésnek nyomaiban jónak, szépnak s nemesnek magvai? Keveset ér a zsidó pénz nélkül, mondád jó Salamon. Úgy van, keveset. Mert nincsen hazája mit szeretessen, és sajátlan lakta földön idegen ő és függelék test, miként gyöngy-növény az izmos tölgyek tetejében. Nemesszívű Grant, te jót akartál honodban Spinoza és Mendelssohn nemzetével s a népek nemesbszívű atyái úgy nálunk, mint egyebütt máris megértik szavadat, a szelid emberiség szavát! Nyilvánvaló Fáy tendenciája. Salamon a világtörténettől elnyomorított Izrael megtestesítője. A pénzszerezés ama tengely, mely körül képzelete, ambíciója, egész lelki működése forog; neki csak úgy szép a természet, ha — hasznót hajt. Ismeretes Kant definíciója, hogy szép az, ami önzetlenül tetszik, vagyis altruizmus nélkül nem érezzük a szépet; Salamon pedig telve egoizmussal; tehát ne csodálkozzunk szavain. E határtalan önzésért, sivárlelkűségért Fáy — nagyon helyesen — a társadalmat teszi felelőssé. Meg akarjátok gyógyítani a zsidót? Tegyétek emberré: emancipáljátok! S itt a művelt nyugati népekre hivatkozik. Innen áradt világosság íróink lelkébe; mert az eszmék világában a nap mindig nyugaton kelt föl; így volt ez az emancipációval is. Vannak oly szerencsétlenek, kik inferiális fajnak mondják a zsidó népet; addig Fáy Mendelssohn és Spinoza nemzetének nevezi, akiket az emberiség kell, hogy tisztelettel említsen. A zsidóság emberi jogainak páratlanul fenkölt, prófétai szárnyalású apológiáját írta meg Ponori Thewvewk József.¹⁾ Az 1848. évi zsidóüldözés indítá őt eszméinek kifejtésére. Mindjárt az első mondattal kettévágja az évszázados áldatlan zsidó-viták csomóját. »Isten csak embert teremt, nem zsidót, nem pogányt, nem keresztényt is egyszersmind.« Evangéliumi czitátumokkal támogatja érvelését. A zsidóság fényoldalai — amit Fáy is kiemelt — mértéklet, takarékoság, összetartás, életrevalóság,

¹⁾ 1848-ban P. Thewvewk Emil neve alatt kiadott *»Nyelgyakorlatok«*-ban van 155—220 l. a bennünket érdeklő rész, ily cím alatt: *»Egy paraszt beszédének a zsidóügyet illető szavai.«* Ezen adatot ngos dr. Ponori Thewvewk Emil egyetemi tanár úrtól kaptam, kinek ezúttal ismételtelen köszönetet mondom.

tudnak írni, olvasni, de a keresztények nem mind. Az uzsorát illetőleg jól kimondja, hogy e bűntől keresztény sem ment, továbbá zsidó uzsorások, bűnös tetteiknél *ritkán vannak keresztény tanácsadó s jogtudók nélkül*; aztán meg az uzsorás keresztények — meg akarván óvni az ártatlanság látszatát — egy-egy meghitt, zsidó révén szokták pénzüket kiadogatni. Szemébe néz a zsidók állítólagos bűneinek; sokat megczáfol, vagy legalább enyhébb színben tüntet föl. Csodálja, hogy a zsidók *nem kannibálok*, mert ez volna természetes konzekvenciája az elnyomatásnak s üldözéseknek. Csak *egy* orvosság van: testvéri módon, szeretettel közeledni a zsidósághoz. Fenkölt eszmék ragyogása s egy tiszta lélek melegsége árad ki e szép műből, melyhez képest a zsidókérdést érintő némely irányregény a legsötétebb középkor. Ott van Kúthy Lajos (1813—1864). Tíz kötetnyi novellájában is van elég zsidó tárgy, de főműve a »Hazai rejtelmek« (1846), mely sokat foglalkozik a zsidókkal az emancipáció, szempontjából is úgy, hogy megirigyelheti érte korunknak legvéresebb szájú — antiszemita. A regénynek egyik főalakja Löbl Simon, dúsgazdag kereskedő s veszedelmes uzsorás. Három gyapjúraktára van a Dunaparton, de azért hamis pénzzel fizeti a parasztot. Itt már tisztán láthatjuk az író szándékát. Nyúl lezsig, Lembergől ideszakadt kocsmárossal szemben az író e szavakat mondatja Kopogival, egy pusztai betyárral: »Kopogi inkább megtartja szavát, mint egy — zsidó pap.« Irodalmi művekben talán példátlanul álló gaz jellemnek rajzolja Löblnek pendentját, az uzsorás Márk doktort, egy angyalesináló intézet főnökét, aki bűntársához ily szavakat beszél: »Elődeink többet türtek Egyiptomban s még sem vesztek el a Messiás megérkezése előtt. Nem tudod, hogy a zsidónak neve is csak türt nép? Jusson eszedbe, mikép atyám lebergi rongyszedő volt... Kihoztalak ide a szolgaság házából Magyarországba, hol vétkezni legbiztosabban lehet, hol hiszik vakon, amit mondasz. Vagyon és kiváltság birtokában le fogjuk nézni a fajt, mely hagyott (hagyományozott) vallásunkban gyűlölt s apáinkat garasos alkui közben felrugdosta. Ha, mi dicső az, hintóból rugatni szemébe a sarat gyalog kereszténynek, ki a zsidót, ha szegény, leköpi; ha pedig gazdag, vak eszközül adja magát neki. Kit egy héber életbölcse megfog,

nem menekülhet az.* Kúthy aljas törekvéseket, bosszúálló érzést tulajdonít a terheitől félig-meddig megszabadult zsidónak; nem: Izrael soh'sem fogja viszonzni az őt ért bánásmódot. — Hiába mondja az író, hogy Márk erkölcsi rajzában sok pesti úr találva van; ennyi gyalázatossgot túlzás nélkül nem lehet rákenni az emberi lélekre. Hibásan jellemez *Váli Béla*,¹⁾ midőn azt mondja Márkról, hogy »az elaljasult zsidókat jellemző összes lelki fekélyekkel van elborítva«. Mióta van a gonoszság egyes felekezethez kötve? Világos, hogy a »zsidókat« szó helyébe ez jön: »embereket jellemző« stb.

Löbl Simon a pénzarisztokrácia parvenuje; persze, nem ez a főbűne. Bántja az előkelőség vágya; külsejét cifrázza; »a héber udvarok tónusa szerint (!) egyet nyújtózik a tükörből.« Nála a rossz modor is a jellembeli fogyatkozás szimptomája. A kereskedés dolgában szívtelen; ez a számtalanszor kiszínezett jellemvonás. Kírvó példa, mikor 78 frtot kérnek tőle egy mázsza gyapjúért, Löbl irgalmassága nevében; erre ő azt feleli, hogy »ha 70 frt a gyapjú ára, csak 70 frtig kell a filantropiába ereszkedni«. Ha legalább enyhe szavakba öltöztetné lelke romlottságát!... Emlegeti Kúthy a zsidónak bűnül felrótt fajszeretét is, hogy minden áron pártolja felekezetét, mert azt — különösen kereszténnyel szemben — hite parancsolja. Semmi sem új a nap alatt; még a Talmudzsidó sem; Rohling »igazságai« kísértének a »Hazai rejtelmek«-ben. Meg a mostanában nagyon divatos »zsidómagyarok« epitheton is szerepel Kúthynál, aki 1846-ban az európai zsidók eldorádójának hirdeti Magyarországot; ez különösen csiklandozza kapzsi lelküket; ide húzódnak mind, »mikép *Kibirót-taavától*, hol eltemettették a kívánó nép, menének eleink Haserótba, és megállanak Haserótban. Móz. IV. 11. 34. 35. Megtaláltuk Gosen földét, hová bujdosánk; ez a mi bőrünknek való hely stb.« Nem rossz: az antiszemitizmus agádája. A nemzetgazdasági érdekek nevében megharsan a vészkiált a zsidó »uzsora« inváziója ellen; panaszkodik az író, hogy egy állam sem engedett a spekulánsoknak oly bő s könnyű nyereséget, s a magyar zsidó arra feni a fogát, hogy később, mint pénzarisztokrata, még a törvény szavát is ő igazgassa. Hányszor megismétlődik

manapság is ez a vaklárma: úgy látszik, az antiszemitizmus természetrajzához tartozik a — kérdés. Alacsony és nevetséges Kúthynak a társadalmi életet féltő azon aggodalma, hogy milyen lesz majd a nemes ifjak báljában egy »héber divathölgy«, ki félórával azelőtt — horribile dictu — két garas ára tőröt adott el; aztán löversenyre s színházba is fog járni. Lám, mily nagy veszélyvel fenyeget az emancipáció. — Meglepő fordulatot ad Kúthy az uzoráról való elmélkedésének, midőn konstatálja, hogy e nyavalya átragadt már a keresztényekre is, mert a siker — úgymond — követőkre talál. A kereszténynek bűnét is a zsidó vállára rakja.

Löbl Simonnak s Márk doktornak van egy Jefte nevű bűnrésze, aki csúf élete végén gyónni akar, de a hirtelen előhívott Sebastían páter rá sem hallgat, míg át nem tér. Jellemző epizód: a halálos kinoktól való megkönnyebbitésnek hitehagyás az ára. A bonyolult és borzalmas mese végén Löbl nagyravágásának netovábbja az, hogy a tönkrement főispánnak ellicizált s megvásárolt kastélyára — persze a keresztény világ megalázása végett — odavésesse a bibliai szavakat: »Nekem adád elleneim örökét.« Hiába akarta; egy általa rendezett lakomán megmérgezik Löblt: utólte a nemezis. — A regény végén sem tér meg Kúthy; ego vero censeo »hogy a zsidók nemcsak a keresztényt, de saját sorsosaikat, családjukat, Mózes törvényeit, magát Ábrahám Istenét is csalják, megtagadják.« — Kúthy Lajost odaállítottam Fáy András mellé, mintegy megszemélyesítve az igazságot és a hazugságot, már t. i. a zsidókról vallott nézeteikben. Contraria juxta se posita magis elucescunt. A Kúthy Lajosok expektorációja nem fertőzte meg a magyar közélet levegőjét az antiszemitizmus miazmaival, hanem Eötvös s Jósikának szelleme ihlette. Váli Béla¹⁾ csak annyit mond, hogy e regény alakjai »sűrű szobrai is egyszersmind az állami és társadalmi reformok végrehajtásának«, de elfelejtett ráutalni egy körülményre, mely bizonyára enyhíti Kúthynak zsidóellenes kifakadásait. Midőn hitelezői megtudták, hogy megvált gr. Batthyány Lajosnál viselt állásától, zár alá vették összes bútorzatát, holmijait s kénytelen volt a csőd kimondása után hitelezői

¹⁾ Kúthy L. élete és munkái. 127. l.

¹⁾ Kúthy L. élete s munkái. 127. l.

zaklatása elől vidékre menekülni. A főrangú hölgyek mentették ki az uzsorások körmei közül.¹⁾ Talán ez is egyik szülőke lehetett a zsidók ellen való haragjának, ami annyival inkább érdekes, mert Eötvös atyját is uzsorások tették tönkre s mégis tiszta színben látta Eötvös József a zsidóság ügyét.

Érdekes apróság a »Hazai rejtelmek«-ben, midőn a néphumor kezdi ki a szegény zsidót; a csalárd játékos félve a kapitány büntetésétől, így eseng: »Tudom kérem alásan, csak tréfálni méltóztatik.« Vagy mikor a zsidót »Krisztuskergető«-nek nevezi. — Bernát Gáspár, a czifranyelvű humorista, az ő Freskóképeiben (1848) tesz pár mulatságos megjegyzést az emancipációra. De míg Kúthynak ellenzése gyűlölködő harag, addig Bernáté csak nyelvöltögetés. Egyik rajzában »Táblabíró 1844-ben« így dikiózik a hőse: »Hiába szónokol, ha még oly ékesen is uramöcsém az emancipáció mellett, zsidó marad a zsidó, bármily alakban és tárczánál is... arra születve, hogy honunk ráruházott áldásaiért földesúri kényelmünket kölcsönpénzével és lőt-futásával gazdagítsa. No még csak az volna hátra, hogy holmi görög, cigány- és zsidó-féle emberformákkal egyem-igyam és polgárosuljak. Hiszen uramöcsém, mint olvasott és utazgatott férfi leginkább tudhatja, hogy a régiek is mennyit tartottak e fajra... s a maiak mitsem vesztenének nélküle.« Így deklamál *Hátvölgyi Konok Mihály* táblabíró, mint típusa az elfogult, rozsdás eszű maradiaknak. Nomen est omen. Majd panaszra fordul az író szava, hogy a ne messég szegényedik; »hontalan nép, szeretetlen hitvallású beduin-csoport. Jeruzsálemérti bosszúeskü vámpirkodik szívvérűnkön, táliolag torlandó önszociális makacsságát s polgárosítási kérelmünket. Főhiba mindenestire saját balítéletünkben feneklik...« Kijelenti, hogy ő nem *antiszidó* (pedig Jeruzsálem elpusztításaért való bosszúnak tartja, tehát *vallási* okból származtatja a zsidónak hibáit), hanem uzsoraellenes. Véleményét a Csafiz Áron, Sugorfi Jeremiás, Miczhauser Dávid-féle alakokkal illusztrálja. Kúthy haragját a gúny s humor választóvizében oldja fel, de nem igen mar. Öcsárlása inkább idétlen szellemeskedés, kalendáriumba való bohóság.

Br. Eötvös Józsefnek elég csak a nevét említenünk;

tudjuk, hogy mi volt ő a magyar zsidóságnak. A 40-es évek elején külön röpiratban lépett föl az emancipáció apostolául s később, az alkotmány visszaállítása után megadatott neki az annyira szívéhez nőtt, magasztos eszmét törvénybe iktatni. Ezt az eszmét a »Falu jegyzője« című regényében (1845) is propagálta. E czélból szerepelt egy zsidó alakot, az Üveges Jancsit, aki vegyülete az álnokságnak és nevelésének. Réthyné felbérli őt egy gaztetre s az Üveges zsidó Czifra cigánynyal együtt betör Tengelyi jegyzőnek lakásába holmi okiratok ellopása végett. Ez esetből kifolyólag elmélkedik Eötvös a zsidókról. »Az emancipáció hazánkban lépéseket tesz; a zsidók orvosi tudománnyal sokat foglalkoznak; a zsidóság hazánkban e perczben oly hegyhez hasonló, melynek alja még sötét homályban áll, de melynek vezércsillagunk sugaraitól aranyozott csúcsára nézve a nap már feljött... az Üveges senkinek gyapját, gubicsát meg nem vehet... ő előtte bírja nem felejté el, hogy elődei üdvöztönnket keresztre feszíték... Az Üveges zsidó volt; ez élettörténete; már gyermekkorában ránehezédék a világ igazságtalansága; nem becsületes munkával keresi kenyerét, mert hisz attól a zsidó eltiltatott, de fortélylally, csalfasággal; ez az, amit a zsidó multjában talál; a gyermekcsapat csúfolódva fut utána; gúny, megvetés, gyalázat, melyet őseitől örökölt, mely szörnyű átokként egész fájára kimondatott; s mi bámuljuk, hogy a zsidó megromlott; engedtünk-e neki tért, hol a nemesb érzést használja? e haza gyermekének tekintette-e őt, hogy tőle szeretetet kívánhatna? Az üveges zsidó népének e közös szenvedésén kívül más okból is megérdemli a szálnalmat. Visszataszító külseje; mielőtt vétkezik, máris gyanúba véve. »Eötvös tisztán látta a valót, hogy a zsidónak hibája a mostoha történetnek terméke: belekényszerítették őt hibáiba. E szempontból az üveges zsidó sorsa rokon Violáéval; mindkettőnél megvan a jogos önvédelem s a jogot tipró erőszak, az erkölcs és a megélhetés harca. Az éhenhalás szélén járó nem lehet az eszközökben olyan változatos, mint a jólétben úszó. Ilyenkor az áldozatot kikiáltják erkölcsi halottnak; pedig ha tetemre hívást rendeznénk, nem az egyén természete, vallása, veleszületett tulajdonsága lenne vádlott, hanem a társadalom szivtelensége. A zsidógyűlöletnek csak a köznépnél lehet vallási oka, amint e felfogás humoro-

¹⁾ I. h. 115. l.

san megnyilvánul a szakács viselkedésében; haragszik a népre, mely »hurkát, kolbászt megvet s a sódartól undorodik«. Nemes, tiszteltreméltó vonás a valláshoz való hűség, mely még az üveges zsidó lelkéből sem halt ki. A börtönben sínylődve hallja Vándorynak, a református lelkésznek oktatását, de ő rendületlen. »Oly szegény zsidó, mint én, nem sokat veszít életével... Tiszteltes uram! Apám vallását nem hagyhatom el; ha életemben alig tettem más jót, mint hogy vallásomtól magamat elcsábítani nem engedém.« A porrá égett jó érzések s erkölcsök hamva alatt ott él az utolsó szikra: a hitéhez való ragaszkodás. — Méltán kérdezhetnők, ha a »Falu jegyzőjé«-nek pár lapja ajánló levél akart lenni a magyar Izrael számára, mért rajzolt Eötvös zsidó gonosztevőt, hisz ez inkább árthatott, semmint használt az emancipáció ügyének? De ez épp Eötvös módszere, hogy odamutatja a társadalomnak az általa elnyomított zsidót, ezt a valódi *corpus delicti*, mintegy hallgatag szemrehányással: »Te kényszerítet a rosszra; a zsidó megtisztulna hibáitól, ha nem aláznák le s nem üldöznék; itt csak az emancipáció segít.« — Azt hirdette Jósika Miklós is, különösen »Egy magyar család a forradalom alatt« című regényében. Először a 48-as évek Pestjét rajzolja; egyenesen kijelenti, hogy a németek s minden egyéb nemzeti-ségbeliek közt különösen a *zsidók* azok, kik itt hosszú éveken át laktak, annyiban magyarosodtak, hogy ha maguk nem is, gyermekeik magyaroknak vallják magukat; a boltokon magyar fölírások vannak; hány héber család változtatta nevét magyarra? Szóval, a magyar zsidók hazafias szellemét alig győzi dicsérni. A regénynek egyik főszereplője Hirsch Iczig kocsmáros, ritka példánya »ipáros s életrevaló fajának.« A szabadságharc fényesen igazolta a magyar Izraelnek tiszta hazafiságát s önzetlenségét, odaadó lelkesedését a nemzetnek szent ügye iránt. Tudjuk, hogy az alárendelt zsidóság fölemelkedett a bátraknak s áldozatkész hősöknek honszerelméhez; egyenlő volt velők a honszeretetben. Erről szól Jósika. Ha magyar jött Iczig kocsmájába, megszólalt benne a — földi; a hozzá betért magyar tiszteteket egyre kínálja szíverősítővel. »A mi népünk, ha nem fizet se bánom, csak győznének.« — Úgy-e, tud a zsidó önzetlen is lenni? Mint vérét ontani kész, bátor katona is sorompóba lépett a zsidó hazájáért; bizonyára e tapasztal-

lason nyugszik Jósikának megjegyzése, hogy csalatkozik, ki a zsidókat gyáváknak gondolja; ritka félti ezek közt a bőrét úgy, mint vagyonát; a magyar seregben számos zsidó hőnvéd s igen ügyes tiszt volt. A zsidóság nagy részében, ami első tekintetre gyávaságnak s félelemnek látszik, onnan van, hogy csakugyan félt valamit: nehezen gyűjtött vagyonát. A zsidó itt annyi eszélyt, bátorságot fejt ki, mint senki más, mert beleokosodott a körülmények előnyeibe s hátrányaiba. Csak egyet nem tudott kikérülni: a rendszeres kizsebeltetést; mert a teljhatalom e zaklatott néppel akarta megfizettetni mások vagyonát és tartozását is. Helyesen emlékezik Jósika a »régiekről«; nemcsak jogaitól, hanem vagyonától is megfosztották a zsidót s ez utóbbitól jobban félt, mint a haláltól; a vagyont, gazdagságot a zsidó többre becsüli az életnél. — Mikor csatát vesz a magyar, elbúsul Hirsch Iczig. »Rosszul megy a dolog; hiába, sokan vannak; beh kár e sok szép népert«; majd látva a részegen heverő győztes horvátokat, fölkiált: »Ily ronda nép s ezt a gyönyörűséges szép országot meri gázolni«. Csupa lélek a beszéde. — Kitűnő fogás H. J.-tól, midőn hazafias fiúllentése elmenekülni segíti a veszélyben forgó magyar tiszteteket. Ily előzmények után teljesen megokolt, hogy Jósika lelkesedve beszél a zsidóságról s panaszkodik, hogy nálunk a legkevesebb embernek van tiszta fogalma a zsidó faj tulajdonairól s valódi jelleméről. Iczig személyében be akarta mutatni egyikét azon méhszorgalmu egyéneknek, kik egész alatt kezdik; de miként a mese a csigáról mondja, elhagyja azon állatokat, melyeket bottal kell unszolni. — Tehát a zsidó *elelmes* faj; ez is ajánló jellemvonás, mert a nemzeti vagyon öregbítésére hasznos tényező válhatnék belőle. Jósika a zsidók vagyoni gyarapodását *nem* az uzsoráskodásra vezetői vissza; meghazudtolja Kúthy. Majd rátér a lényegre, hogy a zsidót az egész világ elismerte már egyenjogúnak; a zsidónak *nálunk* egyik kiváló tulajdona az, hogy mihelyt birtokra tesz szert, oly magyar ember válik belőle, hogy nem szégyeljük magunkat vele. — Jósika szinte mentegeti a magyar törvényhozást, hogy nem azon mult az emancipáció, s hogy az 1849. júl. 28-ki határozat a valóságban nem érvényesülhetett; de egyesek már 1861-ben újra sürgették a hézagnak pótlását. Jósika kettőt akar mondani az emancipációról;

hogy a zsidóság már 1848-ban megérdemelte s erre való ezen regényének tendenciája: de miután a szerencsétlen viszonyok mindent fölforgattak, tegye meg a nemzet kötelességét a legelső alkalommal. Meg is tette; de Jósika már nem érte meg 1867. évi XVII. t.-cikket. — Szemügyre vehettük Jósikának Eötvösével homlokegyenest ellenkező sajátos módszerét: ő *idealizálja* a zsidót, a legszebb honfiai erényekkel ékesíti, mintegy mondani akarván: íme, milyen derék ember a zsidó; teljesen megérdemli a jogegyenlőséget. Mind a két módszer ugyanegy eredményhez vezet. Az emancipációt érintő részen kívül találunk a zsidó magánéletére vonatkozó adatokat is; mindmegannyi rokonszenves vonás. A harci pusztítások közt beverik háza ablakait; azokat J. kiáltványokkal ragasztja be, melyekbe egykor sajt és lúdzsir volt takarva, *korántsem szalonna*. Tehát itt is a zsidó vallásosságának egyik fokmérője a sertéshús-iszony. Mikor felesége, Babi, fél a puskalövésektől, J. így magyarázza meg a háborút: »Ha ütközet van, lőni kell Bábileben, különben nem volna ütközet.« Igaza van, de még sem bírja megnyugtanni nejét, aki egyre »sopánkodik: ach váj, uram Jehova! váj geschrieen!« Az osztrák főtiszt Iczig hazafias esinye miatt káromkodik egy nagyot, hogy »mind a magyarral tart, ahány zsidó csak van az országban!« Semmi sem dicsérheti jobban a magyar zsidóságot, mint ez a vád. Jósika örömmel említi meg, mert hisz' célját előmozdítja. — Iczig évek hosszú során át »lekeles« és »jánszorof«-al (t. i. jajin szóruf = égetett bor, pálinka) gazdálkodott s ebből meggazdagodott. Az otthon rongyosan s piszkosan járó ember a zsidók közt tekintély volt. A Wodianerek, Ullmannok épp úgy ismerték, mint a Sichermannok és Kándekek, mert gyapjút s dohányt szedett számukra; mint becsületes ember, nélkülözhetetlenné vált mindenfelé. Volt még egy tulajdona, mely — Jósika szerint — nem tartozik az izraelita faj közös tulajdonságai közé: Iczig *nem félt* az ördögtől sem. Kissé szigorú állítás; épp 1848-ban sok zsidó tanúságot tett halálmegvételéről. — Icziget a regény végén háziúrnak látjuk; »egész arszlán lett belőle«. Öltözéke, külseje magyaros. A néhai csaplórosnak most a Szél- vagy Háromdob-utczában nyolczablakos, háromemeletes háza volt. Iczigné selyemben s bársonyban járt. A teljes jólét lőn osztályrészük. H. J. mint zsidó

s mint hazafi egyaránt tisztas alak; szorgalma s becsületes munkája megszerzi neki az anyagi javak teljét; mint magyar s mint ember is hiven teljesíti kötelességét. Milyen két szélsőség egymás mellett Löbl Simon s Hirsch Iczig. Kúthy egy börtönbe való, gonosz uzsorást tüntet föl zsidó típusnak, Jósika meg a nemzeti élethez simuló, tiszta jellemet azért, mert Jósika egy nemes célt akart elérni.¹ Az eredmény megmutatta, melyikük látott tisztán?

Vas Gereben (1823—1867) a »Régi jó idők«-ben (1855) századunk első felének szegény falusi zsidóját rajzolja, a zsidónak ravaszságokkal, humoros epizódokkal tarkított életét, ahogy fölviszi egész a kocsmárosságig; a kocsmáros meg tőkepénzes lesz. Az író az 1809-ki nemesi inszurrekcióval kezdi, hogy hány akadna a háború előtt, aki *kínjában zsidóvá is lenne*, ha nemességét eltagadhatná, csakhogy itthon maradhatna. E megjegyzésből kirí az alárendelt zsidónak megaláztatása, hogy őt nem vették be katonának. Pedig hányszor akarta lerázni magáról ezt a megbélyegző privilégiumot... a gyáva, ijedős zsidó. Külön fejezetben (»Én nemzetem, zsidó népem«) lép eléünk a földhöz ragadt nyomornak inkarnációja, a szegény házaló. Beállít az ispán udvarába; lefogják a kutyák; jajveszékél a hajdúnak: »Adok itt garast, csak verjen el őket; megesznek, megesznek! Váj mir, mi lesz belülem!?« *Hajdú*: »Mi lenne? Zsidó maradsz, csakhogy előbb kifejtenek abból a bársony bundából.« *Jakab*: »Tíz garast adok, egy hősaszt adok, két hősaszt adok nemzetes úr... adok háram ezüst hősaszt.« *Hajdú*: »Ide a három hősassal!« *Jakab*: »*Todtam, hogy tréfál khead!*...« Végre mégis fizet. Ez a jóízű ravaszkodás jellemző mozzanat; a népdal s szindarab is a házalóra, kocsmárosra összpontosít minden parasztfurfangot. Nem az adott szó, hanem a végső, halálos félelem kényszeríti Jakabot a keserves fizetésre. — Az 1840-es évekig csupán a zsidók életviszonyainak, letelepülésének, keresetforrásának s nem az emancipáció kérdését vitatta a törvényhozás. A polgári s választási jogegyenlőség kimaradt az 1840. évi XXIX. t.-cikkéből is. Már az is könnyítés volt, ha megengedték a zsidónak, hogy

¹ Szaák L. a Jósikáról írt tanulmányában 178—180. l. nem is magyarázza a regénynek e fontos alapját.

boltot, kocsmát nyithasson. Jakab is koncesszióért jelentkezik Szántay jószág-kormányzónál, hogy pálinkát akar mérni. *Szántay*: »Méreg az, Jakab!« *Jakab*: »Van elég paraszt, nem kár értük. Ember, ember, de azért csak paraszt.« *Szántay*: »Ha egy zsidó falu volna s ott egy keresztény sonkás boltot nyitna...« *Jakab*: »Megehetné maga, mert nekünk ezt Mózes megtiltotta, mert kövér étel, s kivált nyáron betegséget okoz.« *Szántay*: »Mózes uram mért avatkozik a dolgokba, hogy mit egyetek?« *Jakab*: »Mert zsidó volt s nem akarta, hogy a zsidóság elveszzen...« E rövid párbeszéd nagyon brutálisnak mutatja Jakab kocsmárosát, de látnivaló, hogy nem zsidógyűlölet beszél az íróból, hanem félti a nép egészségét, életerejét az ártalmas italtól; ellenezné akkor is, ha keresztény mérné. Czuczor G. is óva inti a népet, hogy kerülje a pálinkás bolt tájkát; erről szól a »Pálinkaivás ellen« cz. költeménye:

»Mert kicsiny a falu, s annyi benn' az ivó
Hogy megél utánok két árendás zsidó.«

Jakab az eleinte húzódózó parasztot kínálja, hogy ad hitelbe is. *Paraszt*: »De erős ez az ital.« *Jakab*: »Hát a kútból mérjek pálinkát?« *Paraszt*: »Nem lesz nagyon meleg?« *Jakab*: »Bácsi, a pálinka olyan, mint a keed bundája: nyáron hűs, télen meleg.« E csűrő-csavaró, furfangos beszéd rávall az üzletemberre, s az ötletes feleletetés a — zsidóra. Jakab már látja jövőendő gazdagságát. »Öt esztendő múlva Jakab úr, tíz esztendő múlva Rosenfeld úr, gazdag úr... bota paraszt, *krehn sollst schneiden*« (jó népetyrológia a Kerioh helyett). Joggal remél; hiszen a parasztnak ilyen összeadást csinál: $8 + 8 = 18$; $18 + 8 = 28$; így kheed tartozik 1 frt 48. A fő az, hogy rimeljen. A népdalok is csalfa kocsmárosról énekelnek. Egészen így Czuczor:

No barátom, az fog még csak jégre vinni,
Ha a zsidónál úgy rovásra fogsz inni;
Majd jön az aratás, a zsidó ott terem:
Gabonád elviszi, s üres lesz a verem.

Iezik a kocsmáros bársony bugyogóban
Sompolyogva jár, mint róka a tyukóiban.
Ha látja vendégin, hogy nyelvök akadoz
S keresztül áll szemök: vízesebb italt hoz.

Ugyanerről szól a »Kurfa Kocsmá«:

Vagyon a zsidónak zálogkamarája
Budacon lóg ebben félfalu gúnyája;
A Noé bárkája tarkább nem lehetett
Midőn annyiféle állat beléje ment.

A paraszt figyelmezteti Jakabot, hogy többre ne mondja az árát, mert a lelkén szárad. *Jakab*: »Mintha én lelkemet, mint vizes ponyvát a napon szárítanám!« Azt is gondolhatjuk, hogy Jakab rossz hitelező. Pista legény jön kölesönért. Jakab persze nem ad. *Pista*: »Hát nincs egy pár forint ára emberség?« *Jakab*: »Emberség van akármennyi, de pénz nincs.« A kéz a szivtelen hitelezőé, de az élces hang a zsidóé. Jakab rosszasa téjesen kitűnik a következő epizodból, midőn némi szolgálat fejében lopásra csábítja a parasztot. *Jakab*: »Nekem egy tehén kellene.« *Paraszt*: »Nem tudok eladót.« *Jakab*: »Az éjjel nem világít a hold, nem látja senki.« *Paraszt*: »Hát az Isten?« *Jakab*: »Evelt már kend pénteken zsirosat?« *Paraszt*: »Ettem.« *Jakab*: »No hát, azt nem látta az Isten? Ha a húst megtudta kend enni, a tehenet is elhozhatja.« A paraszt még sem akarja. *Jakab*: »Tudtam, hogy kend becsületes ember, most már kipróbáltam keedet.« Ez stilisztikai példája lehet a mindenre kádencziát találó s mindenütt kibújni tudó ravasz beszédmódnak. Nekibuzdulva kiált föl Vas Gereben: »Jöjjön tehát a keresztény világ, tegye ki szivét a bonczoló asztalra, éppen a Jakabé mellé... lássuk, melyik puhább, lágyabb?... Nagyon merész általánosítás: Jakabbal azonosítani a zsidóságot; ugyanoly logikával azt mondhatnók, hogy a kereszténység prototípusa — Rózsa Sándor. Örültség.

Jakab az ő kis fiát orvosnak szánta. Már mint kezdő iskolás gyereket sújtja társainak éretlen gúnyolódása, de az szembeszáll támadóival; árulkodik is rá az egyik »Domine clarissime, a Kóbi veszezsik velem! Én azt mondom, hogy a zsidó mind hunczut, ez meg tagadja, mert azt mondja, hogy Krisztus is zsidó volt.« A logika a zsidó fiú mellett szólt, mégis kikapott. Komoly jelenség; már az iskolai életben kezdődik a zsidónak üldöztetése. Ott mérgezik meg az ártatlan sziveket vallásgyűlölettel.

Szántay figyelmezteti a gazdag Jakabot, hogy az 1840. évi 29. t-cz. 2. §-a szerint szabad a zsidónak gyárat alapí-

tani, mindenféle mesterséget, kereskedést űzni, de Jakab megmarad kocsmárosnak. Megütközve kérdi Szántay, hogy gúnynyal fizet a zsidó a nemzetnek, mely boldogítani akarja a zsidó fajt, hogy ne legyen kénytelen csalni. *Jakab*: »Hát ne csalassák magukat.« Mintha csak Schnapsz Mózes hallanók a Tisztújításban. Semmi vágya a terjeszkedésre. Magasabb foglalkozás levegőjében nem is tudna megélni. Jakab fia, mint katonaeorvos működik 1848-ban az olaszországi csatatereken; az apa bűne a fiúban tétetik jóvá. Apa és fiú: szorosan összefüggő két fogalom, de életük két nagyon eltérő irányú korszakot jelent; amaz a lassanként magához térő, de még mindig alárendelt, kivételes törvényekkel korlátozott középkori zsidó; emez a civilizáció levegőjében megtisztult, teljesen emberré lett modern zsidó férfi. Az apai örökség hál' Istennek nem szállt át a fiúra. — Jakab gonoszságában csak az uzsora nem szerepel, míg Nagy Ignác zsidó alakjai mind e súlyos betegségben szenvednek Emancipáció-elmékedése a zsidó uzsorája körül forog, mint Kúthy Lajosnál. — Nagy I. a zsidók elhatalmasodása s mohó meggazdagodási vágya miatt fél az emancipációtól, körülbelül úgy okoskodván, hogy a jogegyenlőség szabad teret biztosít majd nekik bűnös manipulációik véghezvitelére s valósággal uralkodni fognak a keresztényeken. Nála a zsidó és üzér elválaszthatlan két fogalom. »A nyárspolgár« című elbeszélésben (Torzképek III. k.) ketten beszélgetnek: Újtassunk csak mindig s fogadom, hogy a zsidók emancipációja is csakugyan megtörténik. — Csak az kellene még! Gyermekünk mindennapi kenyérért koldulhatnának a zsidók ajtai előtt. — Ugyan mit szabadkoznak önök oly nagyon, hisz' a zsidók máris csaknem hasonlítanak hozzánk; már házakat is bírnak Pesten s legközelebb Millygyertya-gyárat is állítanak föl a zsidók. S ha szól az ember az efféle botrányok ellen, azt nyeri válaszul, hogy más művelt országokban legdiszesb hivatalokra is alkalmaztatnak zsidók s bizonyára rövid idő múlva polgárok lesznek. Akkor én kiköltözöm az országból. — És nem lehetne e bajon segíteni? — Nem igen, mert már nagyon előre haladt. — Ime, a zsidók korlátlan meggazdagodását s a keresztények tönkretűzését hozza összefüggésbe az emancipációval. — De még tovább is megy az író; szerinte a zsidók magyarosodása

csak szemfényvesztés; csalo eszköz hatalmi céljuk könnyebb elérésére; a lényeg az, hogy megrontsa a keresztényt, amely törekvésben nagy része van a sok megaláztatás szülte bosszúérzetnek. Csúf, aljas történettel illusztrálja a zsidók ellen szórt hazug vádat. — Vén zsidó ül rozoga szobájában; számlálgatja pénzét s a váltókat; »a váltótörvény megbecsülhetetlen adomány, mert már nem lehet könnyen megcsalni a szegény zsidót, ki gyakran ugyancsak nyakára teheti lábát a kevély kereszténynek. Eddig alig kaphattunk hatvanat százért, de most már százat is könnyen kapunk s tiz keresztény úr is tönkre bukik, mielőtt egyetlen szegény zsidó károsulhatna.« — Azt hiszi N. I., hogy a váltótörvényt direkt a zsidók meggazdagodása végett hozták. Megjegyzendő, hogy Nagy Ignácznak mind e dolgai az 1840-es évek közviszonyaira vonatkoznak. Az uzsorásnak föntidézett szavaira kérde őt kis fia: »Édes apám, mért kérszerít ön mégis, hogy a bűdös, nyomorú gyúfakat árulgassam?« »A gyúfa jó árúszik, mert hitelben kapod a gyártól; nincs benne pénzed s mégis nyersz rajta és senki sem gyanúsítja, hogy a gyúfas zsidó maholnap 100.000 frtot fog érni.« »De atyám, durván bánnak velem.« »Nem baj, hagyd magad leköpní, azt ismét letörülheted; hagyd magad megrugdalni, azt senki sem látja rajtad, mert kabátod elföldi testedet; de midőn magas kamattal koldússá teszed az útalt keresztényt, az örökös bélyeget nyom homlokára, melyet semmiféle víz nem moshat le. Csókold meg a kezét, mely téged sujt, hogy idővel egész testét béníthasd meg a gyalázatos sértőnek. Tanulj útközben néhány magyar szót, hogy ezentúl magyarul kínálhass gyúfadat.« »De apám, én gyűlölöm a magyart.« »Én is, jó fiam.« »Minek tanuljak hát magyarul?« »Isten mentsen attól, hogy a magyar nyelvet megtanuld; csak néhány szót, hogy a könnyen hívő magyarok azt gondolják majd, ime, a szegény zsidók mily szépen simulnak hozzánk. Így hamarabb elnyerjük az emancipációt, aztán letehetjük az álarcot és gúnyosan nézhetünk szemébe a kevély magyarnak.« »De ugyan, minek az emancipáció, mikor úgyis zsebünkben vannak a keresztények?« »Mert akkor nyíltan tehetjük mindazt, mit most csak titok fátyola alatt gyakorolhattunk, s akkor talán bíró, sőt viczispán is lehet belőled.« Milyen befekettítése a zsidóságnak! Szószapo-

ritás volna ehelyütt mindennemű czáfolat; elvégezte ezt a — történelem. Csak egy cinikus, az igazságot látni nem akaró gyűlölet mondhatja a zsidók hazaszeretét csalásnak; továbbá azt, hogy a zsidók meggazdagodása nem öncél, csak eszköz, hogy elpusztítsa a keresztényt; e vállalkozására az emancipáció fogja rányomni a törvényesség (?) bélyegét. — N. I. hat osztályba sorozza a pénzzel kereskedőket; az első három nem zsidó; ami ezen túl van, már zsidók kezelik. Pl. fiatal tisztviselő kér kölcsön 200 frtot egy zsidótól. »Jól van, méltóztassék váltót adni 350 frtról... mi fog történni, ha tek. Uraságod tíz hónap alatt meghalni méltóztatik?« »Huszonöt éves vagyok, ép és egészséges.« »Hja, tek uram, Absolom is fiatal volt és mégis meghalt; zálogul a bútorokat!« — Az ötödik osztály a hazai termelőket koppasztja. A vidéki táblabíró felhossa a gyapjút; a zsidók azonnal neszét veszik, összebeszélnek s háromszorosan megcsalják. Egy földesúrnak kell félve 4000 frt; ügyvédje ajánl egy gazdag zsidót, aki váltót kér 6000 frtról; így a szép magyar jószágok egymásután zsidó kezekre jutnak. *És ez valóban, betű szerint így üztetik napjainkban.* — Ismét a régi nóta, melyben oly ékesen szólal meg az antiszemizmus logikája, hogy általánosnak kell hirdetni a *szórványos* hibákat s az *összeséget* felelőssé tenni az *egyesek* bűnéért; így aztán lehet argumentálni az emancipáció ellen, melyet a zsidó vallás szempontjából is vizsgál, azt vélván, hogy részben a vallási törvények okozta társadalmi elkülöníttséget majd enyhíti az emancipáció. — A »Hajhász« (Torzképek IV. k.) jellemképét adja, aki tetőtől talpig zsidó, de már annyira haladt a józan polgárosodásban, hogy a sódarhoz derekasan hozzálát, ha ezáltal valamely falusi kurta nemesnél céljához juthat; a rabbi is minden vallási szokástól, szertartástól fölmentheti (?) azon zsidókat, kik katonák közé lépnek; mért ne menthetné föl magát a hajhász is, hisz' ő is csak olyan ember, mint a rabbi. — Az igaz; a zsidóság nem ismer klérust, de szilárd érvényességű vallástörvényt, mely egyformán parancsol a papnak és laikusnak. Különben N. I. megjegyzése inkább élcz, mint komoly szó; a vallások nem állják útját a zsidó és keresztény baráti együttélésnek; nem az étkezési törvények csinálták a gheztót. N. I. szemérmetlen, gúnynyal is akarja nem gyűlöletessé, hanem

neveltségessé tenni az emancipáció eszméjét. »Torzképek« I. k. egyik elbeszélésében valaki csak azért forgolódik sokat a zsidó menyecske körül, mert »az annyira kedvencz eszmévé vált zsidók emancipációjának dicső igéjét meg akará testesíteni.« A zsidót aljas karakternek rajzoló motívum nem mindig a gyűlölet, hanem a babona. A zsidóság, mint a társadalomnak kitaszított, kivételes törvényekkel agyongyötört rétege, tápot nyújtott nemcsak a rágalomnak, hanem a fantáziának is. A gheztóban vegetáló zsidónak élete csupa homály, terra incognita volt a keresztény számára; az ismeretlenről pedig sok mindent elhiszünk. Sokszor a zsidó gonoszságába vetett *babonahittel* van dolgunk, mely megél pozitív adatok híjában is. Így az »Éjféli tapasztalások«-ban (Torzképek IV. k.) két urasági inas beszélget. Szól az egyik: »No pedig, amely házba zsidó jár, ott nem sokaig tart a rend és boldogság.« »Miért?« »Csak.« Nagy Ignác panaszos, zsidóellenes műveihez mily ellentét Jósika regényeinek tiszta, enyhé légköre. Amott gyalázások, előítéletek nehéz köde ereszkedik a zsidóságra, míg emitt Izrael szabadságának s a vallási türelmességnek bajnokául lép föl az író. Jellemző erre a »Csehek Magyarországon.« A regény Mátyás idejében játszik, de a czélzat nyilvánvaló és a jelennek szól, hogy okuljon egy régi kornak s jó királynak igazságszereteten; amikor meg volt engedve, hogy aki zsidó vallásban neveltetett föl, szabadon szerethesse hitét s legyen megóva minden vallási kényesztől. A regénynek egyik arcza a XV. század történetét nézi, a másik arcz meg a jelenre tekint; toleranciát kér az alárendelt zsidóság számára, ahogy Mátyás is türelmes volt Aminha, Ábrahámnak nevelt leánya iránt. A királyi udvarban vissza akarják téríteni a keresztény hitre (mert Aminha kereszténynek született), de a leány rendületlen. »A keresztény vallásnak szép, nemes tanításai: tiszteld az Istent! szeresd felebarátodat! ez összesége szelid vallásodnak, keresztény. Tisztetem, mint Ábrahám, ki kész volt fiát áldozni; mint Mózes, kinek hatalom adatott a sás-tenger hullámai közt, s törvényt hirdetni, mely Istentől jött... Itt vagyunk közte-tek üzött vadakként! A Salamon egyháza összedőlt, Jeruzsálem falai letüremlettek s az Isten népe vándor mindenhol... s e vendégbecsülő honban letapodva hever kiűjjon-

gatva, kigúnyolva a verejétkfürösztött vendég... Az igazság fut előle, homlokán a Kájin-jegy, a család tűzbélyege! Legyen szíve igaz vagy nem: neve zsidó. S ily úton, melynek alja tövis és paráztűz, hisz és vall a szegény zsidó; hű Istenéhez és törvényéhez a megvetett hontalan... «*Mátyás*: »Nem birnak-e izraelita jobbágyaink szabadalmakkal?« *Aminha*: »Te nagy vagy király! jó vagy és igazságos... mindent tűrök, csak hitemet hagyjátok meg nekem; kereszténynek születtem, de én izraelitának neveltetém; születni véletlen; a nevelés ad nemesebb életet... Nekem hitem mindenem... éltem vése közt az oszlop, melyhez hiven ragaszkodom... Ha a máglyára vezettek s meg tudok halni, hitem tanított arra. Velem Jehova! én izraelita maradok, vezessetek halálra.« — *Aminha* keserve Izraelnek évezredes jajsza, mely meghallgatásra talált — az író lelkében. E szavak célja felmagasztosítani a zsidó vallást. Jósika meghatóan válaszolja *Aminha* dikeziójában, hogy a zsidó vallás a mártírok vallása; szűnjék meg a történeti bűn, hogy hite miatt üldözik a zsidót; Izrael legyen szeretve és megbecsülve, amint a nagy király is bánatlatlanul hagyja.¹ — E regény kapcsán visszakalandozunk a magyarhoni zsidóság multjába; s itt eljutottunk kutatásunk második céljához: megismerkedni az elmúlt korok zsidóját rajzoló történeti regényekkel.

(Befejezés a következő számban).

Budapest.

DR. KÉCSKEMÉTI ÁRMÁN.

A SZAMARITÁNUSOK RÉSZVÉTELE A BARKOCHBA FELKELÉSBEN.

A kérdés, vajjon a Palesztinában lakó samaritánusok részt vettek-e a nagy fölkelésben, melyben a Judeában még megmaradt zsidók páratlan lelkesedéssel és odaadással utolsózor kísérlették meg (133–136) a római iga lerázását, nem

¹⁾ Szaák L. 152. l. csak annyit mond: »Nankelreuterné és *Aminha* jellemében azt tünteti fel Jósika, hogy egy és ugyanazon család ivadéka a körülmények és nevelés által kedélyre és lelkeletre nézve mily egymástól különböző jellemekké alakulnak; tehát pusztán lélektani rajznak tekint *Aminha* szerepeltetését s nem veszi észre a tendenciát, mely a zsidóság, a zsidó vallás érdekében ez epizódon átvonul.

uj; ötven év óta gyakran találkozunk vele a zsidók történetének kutatóinál, majd igenlő, majd tagadó válasz kíséretében. Az első, ki minden bizonyíték hiányában belső okok alapján azt állította, hogy a samaritánusok ez alkalommal a zsidókhoz csatlakoztak, Münster, dán püspök volt, ki »Der jüdische Krieg unter den Kaisern Trajan und Hadrian« című munkájában először gyűjtötte az említett háborúra vonatkozó görög, római s egyéb adatokat.¹⁾ Ugyanezen véleményen van Kirchheim,²⁾ anélkül azonban hogy valami érveléssel szolgálna, míg Frankel³⁾ R. Abbáhu azon jelentése alapján,⁴⁾ hogy a Barkochba felkelést követő hadriáni üldözések alkalmával 13 helység lett samaritánussá, továbbá⁵⁾ a samaritánus Jósua könyvéből az ellenkezőt bizonyítja.⁶⁾ Grätz, kinek fölfogása minden későbbi kutatóra befolyást gyakorol, az épen nevezett samaritánus forrás alapján, melyet egyrészt a Barkochba felkelés lefolyásának jellemzésére is használ,⁷⁾ másrészt teljesen mondaszerűnek jelent ki,⁸⁾ azt írja: »Még a samaritánusok is, kik különben a zsidók elleneinek fogták pártját, — mint krónikaik beszélik, — volt ellenségeikhez csatlakoztak«. Grätzre támaszkodva Salzer a Barkochba felkelésről szóló értekezésében⁹⁾ azon föltevést kockáztatja, hogy Barockba valószínűleg kényszerítette a samaritánusokat a zsidó nemzeti ügy fegyverrel való támogatására, mert a Jósua könyvének állítása azok önkéntes csatlakozásáról a régi ellenségeskedés miatt hihetetlen; különben ő is hiszi, hogy ezen leírásnak van valami alapja. Neubürger,¹⁰⁾ biztos ténynek véve a samaritánusok részvételét a zsidók harcában, következtetést von belőle s

¹⁾ Lásd az 53. lapon.

²⁾ *בְּרֵמִי שְׁמִירָן* 10. lap.

³⁾ Über den Einfluss stb. 245. lap.

⁴⁾ Jeruzs. Kiddus. IV. 65. d.

⁵⁾ Monatsschrift I. 183.

⁶⁾ Pinsker a Hechalutz VI. 73. lapján szintén e nézetnek ad kifejezést ugyanazon adatok alapján, egyszersmind számos talmudi adattal azt bizonyítja, hogy a zsidó tanítók másképpen nyilatkoztak a samaritánusokról a Barkochba felkelés után, mint az előtt.

⁷⁾ Geschichte IV. 151.

⁸⁾ U. o. 163. lap.

⁹⁾ Berliner, Magazin IV. 18. 31.

¹⁰⁾ Monatsschrift XXII. 535.

vala, Nagy-Sándor után uralomra jutott, lement Egyiptomba, számos keresztényt ölt meg, kik a messiással összeesküdtek és miután Arábia földjén várost alapított, távozott s Jeruzsálemet táborral vette körül. Volt pedig egy Jászúf nevű helység, hol két testvér, Efrajim és Manasse lakott; oda jött egy zsidó, ki néhány fiatal galambot vitt, hogy bemenve Jeruzsálembe, bűneiért áldozza. Midőn Jászúf helységben éjjelre szállt, a két testvér elvette a galambot s levágta, helyébe pedig nagy egereket tett. A zsidó éjjel utra kelt, elment a paphoz, ki a szentélyben szolgálatot végzett s azt mondta neki: Áldozd e galambokat az én nevemben. A pap kinyitván a kosarat, észrevette az egerekkel való csalást s elfogatta a férfit, hogy megölje. De emez azt mondá neki: A csalást más valaki követte el, én az éjszakát Jászúfban egy szállásban töltöttem, a hol csak két szamaritánus ifju volt; onnan éjjel távoztam, attól tartva, hogy az áldozatot, melyet bűneimért áldozni akarok, valaki elveszi és nem vettem észre, hogy e csalást rajtam elkövették. Erre a vendéglőshöz küldtek, megfogták a két testvért, hogy megbüntessék, s midőn erre bevallották tettüket, megparancsolták, hogy megöljék. De valaki a jelenlevők közül azt mondotta: Ha megöljük, végük van, legyenek inkább élethossziglan a templom szolgálói, egyenek tüskét, mely a madarak eledele, s igyanak vizet s aludjanak a földön. Ez időben jött Hadrián Jeruzsálem felé s ostromolta; néhány zsidó pedig a földalatti csatornákon át, melyeket Salamon, Dávid fia készített, Jerichóba ment, mások Lyddába mentek s a város lakóinak élelmiszert szereztek s a mit lehetett, oda hoztak. Azok a falra hágtak ¹⁾ s mondották: Nézzétek, mit tesz számunkra istenünk, ki nekünk edelt küld, mint hajdan a pusztában. A város lakói friss és szárított gyümölcsöt vetettek a falra, s más mindenfélét s ezt mondták nekik: Egyetek, istenünk leszáll hozzánk (= ujra ad nekünk). Azt is mondották a város lakói: Vigyetek tőlünk vágó marhát a királynak, mert istenünk mindent küld nekünk, a mire szükségünk van; a mint régente a pusztában tett, úgy tesz most is. Hadrián a háboruba belefáradva, barátságosan fordult a zsidókhoz, mivel hitte, hogy szavaik igazak. Ekkor a két testvér, Efrajim és Manasse elhatározta, hogy levelet irnak, melyet sárba göngyölítve Hadrian király felé dobnak majd le a falról. Mikor e levél a

királyhoz jutott, felbontotta s olvasta. A következő állt benne: Ne hidd, hogy szavaik igazak; ha akarod, eláruljuk neked, miképen foglalhatod el a várost, de jutalomul azért, hogy e háboruban győztessé teszünk téged, ments meg bennünket a haláltól. Ha e várost el akarod foglalni, küldj Jerichóba és Lyddába és őrizd figyelemmel a barlangok bejáratát, hogy senki ne vigyen oda semmit, s vigyázz, hogy ne menj oda magad; szállj meg Betlehemet és semmisítsd meg az élelmi szereket, melyeket onnan Jeruzsálembe szándékoznak vinni, olajat, vizet, zezamfűvet és mézt. A király úgy tett, a mint azok tanácsolták és megparancsolta: Hozzátok Efrajimit és Manassét, a szamaritánusokat. Ezek ugyanis ott voltak Jeruzsálem városának ostroma alatt, a mely a lakosságot oly szükségbe hozta, hogy a nők megették leányaikat és a férfiak fiaikat. A király hirtelen megtámadta, midőn a törvényt teljesítették; midőn a polgárok látták, hogy minden segítség nélkül vannak, békét kértek. A város elfoglalása után Hadrián megparancsolta, hogy a templomot le ne rombolják, míg ő be nem ment. Midőn bement, elfogta a szentély papját és azt mondta neki: Kinek nevére lett ez épület alapítva? A pap felelé: Annak nevére lett alapítva, a ki a teremtményeket teremtette. Midőn magára a helyre ért, látott festett alakokat s mellettük bálványt; midőn ezeket meglátta, mondá a papnak: Vajjon ez is annak nevére lett felállítva, a ki a teremtményeket teremtette? Az ő akaratával történt-e? A papot elfogta, hogy megölje; erre emez azt beszélte neki, hogy ezt a bálványimádó zsidók készítették, de hogy Áron megparancsolta, hogy azt imádják, a ki a teremtményeket teremtette.

A gonosz király megmentette Efrajimit és Manassét a haláltól. Hadrián a városban szobrot állított föl egy oszlopon Efrajim és Manasse tanácsára, hogy megmutassa nekik nagyságát, és amaz ott áll mind a mai napig. Azonkívül két szobrot állított föl, az egyiket elnevezve Efrajimnak, a másikat Manassénak, és megparancsolta azoknak, kiket a zsidók élére állított, hogy mellettük ne menjen el senki, hanem csak mögöttük, és így vannak mind a mai napig. Hadrián innen elment

¹⁾ Ennek itt alig van azon értelme, melyet Juynboll fordításának 187. lapján lát benne; valószínű, hogy מן után egy szó kiesett.

Arba városába, — ez Hebron — s itt ugyanazt tette, a mit Jeruzsálemben tett. Manasse azt mondá Hadriánnak: Parancsold meg, hogy nevemre harangot készítsenek, mely nevemre harangozzék; és ő úgy tett. Innen Náblusba fordult, melyet le akart rombolni; midőn azonban a Bahá rétén volt s örült, hogy erre ment, azt mondták neki: Ha ezt véghez viszed, fellázad majd mind, a ki ezt Nablus városában látja, s összeszedve erejét, tüzre lobban. Mindnyájan azt mondták neki: A mennyire lehet, bocsáss meg nekik. Isten lelkét kegyre fordította s megbocsátott a városnak és azoknak, kik a Nablusban gyűjtött csapatokat vezérlették. A Garizim hegyén várost alapított, atyja után Sakarosnak (?) nevezve el azt; és az érczből való, aransárga, ezüst lemezekkel bevont, aranytól csillogó kapukat, melyek Jeruzsálemben voltak, melyeket Salamon parancsára készíttettek s a melyekhez hasonlót soha egy művész és mester nem alkotott, átvitette s azon templomban alkalmazta, melyet a Nablus mellett levő hegy alján épített. Ezután Hadrián elment Rómába, mire a szamaritánusok egybegyűltek és megtisztították a helyeket, melyeken Hadrián megfordult; a zsidók rosszat forralva, a királyhoz fordultak és azt mondták neki: Ime, mit használ a szamaritánusok támogatása, hisz ezek romlásodat akarják titokban, kutass s nézd meg, hogyan gyujtanak tüzet mindenütt, a hová léptél. Hadrián ennek hallatára mondá: Megölnék minden körülményt. Megöleté tehát ezeket mindenütt, ép úgy a falvakban, mint a városokban és betiltotta a fürdést, a szombatot és az ünnepeket; el akarta pusztítani, romba dönteni s mezővé változtatni Náblust. Midőn a szamaritánusok e nagy bajt megtudták, megrettenve menekültek, s mivel már régi időtől fogva félték a nagy haragtól, nem mentek be házba, nem laktak földel alatt, nem is voltak lakhelyeik, csak a pusztá, az erdő és a barlangok. Nemsokára rá jött Hadrián s tűzben semmisítette meg a házakat, a tudósokat keresztre feszítette, tanítóikat megölte, mások börtönbe vetve éhen haltak, s holttesteik temetetlenül heverték s így az élők s holtak törvényét megsértették; másokat a várakban az uton végeztek ki. Midőn Náblus lerombolásához fogott, a város nyugati kapujánál kezdte, mignem a nagy oszlophoz jutott, mely a hegy két lába közti lejtőn van. Itt egy embert fogtak el, ki a halál

elől Hadriánhoz menekülve megeskette, mondván: Kérlek istenedre, ezen idő királya, halljad mondásomat s azután bánj el kedved szerint. Mintán a király esküdött, a fogolytól a következő szavakat hallotta: Kérdezősködjél a szamaritánusok eljárása felől, hogy ők mindenütt, a hol idegen tartózkodott, tüzet gyujtanak; ez okból tisztítottuk a helyet, és nemcsak most tettük, hogy téged megsértsünk, semmi ellenséges indulatunk nincsen, a zsidók csak azért jelentették, hogy ellenünk fondorkodjanak, mivel támogattunk téged az ő szorongatásukra s mivel megadtuk magunkat. Erre elrendelte, hogy többé senkit meg ne öljenek, a városnak megkegyelmezett s föl nem dulta s három szobrot állított a vízvázeték mellé.

Mind a tudósok, kik e fejezettel, melynek tartalma gyanusnak látszik, foglalkoztak, nagyon röviden végeztek vele azon megokolással, hogy nem érdemel figyelmet, mivel nem egyéb, mint a más szamaritánus irodalmi termékekben is megfigyelt jelenségnek, jeruzsálemi események Nablusba való átvitelének egy példája;¹⁾ hozzájárul még, hogy a krónika maga, mint a vele rokon iratok, a 12—13. századból való és nem igényelhet hitelt.²⁾ Ez kétségtelenül igaz, csak hogy ily általános ítélet nem ment föl a kötelesség alól, hogy a Jeruzsálemről és Náblusról mondottakat egyszerűen félretelva, össze ne hasonlítsuk a többi, ezen eseményekre vonatkozó fennmaradt adatokkal, vajjon tényleg átvitték-e a Jeruzsálemben történeteket a szamaritánusok fővárosára s nincs-e semmi alapja az erről elbeszélte részleteknek. Tekintsünk el teljesen a fejezet főszemélyétől, Hadrián császártól s tegyük föl, hogy neve nem volna említve s nekünk a leírt események alapján meg kellene határoznunk, kiről szól a jelentés. A császár ostromolta Jeruzsálemet, ez ép úgy illik Hadriánra, mint Vespasiánra; ugyanekkor egy zsidó áldozni megy Jeruzsálembe, ez, a mennyire a történetet az adatokból ismerjük, Hadrián idejébe nem eshetett, miután a templom több, mint hatvan év óta romokban hevert. E szerint csak a 70-ben történt ostromlásról lehetne szó; e mellett bizonyít a szamaritánusok fondorkodása a jeruzsálemi szentély ellen, a melyről különben

¹⁾ Frankel a Monatsschriftben I. 184.

²⁾ Kautzsch a Herzog Realencyclopädie, Samaritaner cikkében.

engedtek. Miután ez az egyedüli adat, melyre a szamaritánusok szenvedését illetőleg hivatkozhatunk, de az elbeszélésnek ép úgy az eredete, mint indító oka meglehetősen világos nincs arra okunk, hogy a talmudban és a midrásban fennmaradt, épenséggel nem gyanus vagy mondaszerű adatok megbízhatóságát és hitelességét a szamaritánus krónika miatt kétségbe vonjuk és bizonyosnak vehetjük, hogy a szamaritánusoknak sem a Barkochbá felkelésében, sem a hadriáni zsidó üldözésekben nem jutott részük; hacsak nem annyiban, — mint a zsidóknak tulajdonított árulásból következtetni lehetne — hogy, mint Elisa ben Abuja és mások, a római hivatalnokokat a zsidó szokásokra s a vallásos élet egyes, a pogányoknak nem ismeretes mozzanataira figyelmeztették.¹⁾

Végül még egy megjegyzést az elbeszélés azon részét illetőleg, mely Jeruzsálemnek érlelmi szereket való ellátását jelenti. Miután azt láttuk, hogy több részletet közöl a városra s a templomra vonatkozólag, mely más forrásokban megerősítést talál, hitelesnek vehetjük amant is s így érdekes adatot nyernénk a Jeruzsálem utolsó éveinek történetéhez. Megjegyzendő — a mire Juynboll, a szamaritánus Jósua könyvének kiadója s értelmezője (330. lap) utal, — hogy Eusebius²⁾ és Hieronymus³⁾ beszélik, hogy a rómaiak Jerichó városát ugyanakkor, mikor Jeruzsálemet, a polgárok hűtlensége miatt elfoglalták s elpusztították. Józefusból (Bellum, IV. 8. 1.) tudjuk, hogy Vespasian már 68-ban foglalta el Jerichót s római őrseit helyezett el benne. A lakosság menekült ugyan, de valószínű, hogy egy része, mely a rómaiakkal kibékült, oda visszatért (lásd Bellum, IV. 9. 1.). Ezek, mint Eusebiusból következtethetjük, hűteleneknek bizonyultak a rómaiak ellen azaz testvéreiket támogatták, még pedig mint a szamaritánus forrás jelenti, érlelmi szereket látván el őket. E föltevés mellett szól azon körülmény, hogy Lydda városa is, mely az említett forrás szerint szintén szállított érlelmi szereket Jeru-

zsálembe, 68-ban került a rómaiak birtokába (Bellum IV. 8. 1.), ép úgy a tény, hogy Hebronnal, melyről a szamaritánus könyv azt jelenti, hogy a rómaiak elpusztították, tényleg 69-ben így bántak el (Bellum, IV. 9. 9.). Mindez különben megerősíti azon véleményünket, hogy az egész fejezet Jeruzsálemnek 70-ben történt elfoglalását írja le.

Bécs.

DR. BÜCHLER ADOLF.

BRILL S. L. RABBISÁGI ELNÖK TALMUDI LAPSZÉLJEGYZETEIBŐL.

— Hatodik közlemény. —

Kodásim és Toharóth.

Chullin 5b: Azon mondás ellen, mely szerint Isten örökös a fölött, hogy a jámborok ne essenek bűnbe (v. ö. még Nedárim 10a חסידים), azt az ellenvetést teszi Tószafóth, hogy Juda b. Tabbai egy hámis tanút törvény ellenére kivégeztetett (Makkóth 5b.), hogy R. Ismael megszegte a szombatot (Sabbath 12b.) és azt véli, hogy ez az örökös csak az étkezési törvényekre vonatkozik. (צדיקים kezdő szó). Ennek ellenében emlékeznünk kell j. Berákhóth V, 1.-re, ahol elbeszéltek, hogy Simon b. Lakis túlment a szombati határon (החום); ugyanebbe a bűnbe hozta Nehemjat, R. Chanilai fiát a tanulmányozásba való elmélyedés; R. Chama egy papnak bűnbe esett leányát elégettette, amit R. József kettős tévedésnek nyilvánít (Szanhedrin 52b. fent). L. még Tószafóth, Chagiga 10b אמר לא יהיה עד חנוכה szó alatt, és a Chullin-ban felsorolt tószafóth-idézéseket. של צדיקים-hez l. Taanith 24a: הויה ליה ההוא חסיד; Jom Tob b. Abraham Jóna 9a-hoz: אמר ר' יוחנן בן זנוהא אומר ר' יוחנן בן זנוהא.

19a fent: אמר ר' רב קטינה לר' נחמן כמאן לא כמאן ולא כמאן ידענא אמר ר' יוסף אמר ר' יהודה אמר לא חילק ידענא ולא בילק ידענא אמר שמענא ידענא. Különböféle magyarázatokat adtak erre, melyeket az Aruch qlik czikkben összeállít (Kohut III, 417). Emlékezzünk Berákhóth 33b-re: אמר ר' יוסף אמר לא חילק ידענא ולא חילק ידענא אמר חילק ידענא ושמענא ידענא; továbbá 53b-re: אמר ר' יוסף אמר לא חילק ידענא ולא חילק ידענא אמר חילק ידענא ושמענא ידענא; אמר ר' יוחנן בן זנוהא אמר ר' יוחנן בן זנוהא אמר חילק ידענא ולא חילק ידענא.

¹⁾ E mellett volna azon tény, hogy a zsidó tanítók (ha nem is egyhangulag) a Barkochbá felkelése után azon nézet felé hajlottak, hogy a szamaritánusok pogányoknak tekintendők; lásd Pinsker a Hechalucban, IV., 73. jegyzet.

²⁾ Onomasticon, ed. Lagarde 265. 13.

³⁾ U. o. 132, 1.

65a: תר (הנבים) ... ר' אלעזר ב' ר' יוסי אמר אשר לא כרעים
(ויקרא י"א כ"א) אעפ"י שאין לו עכשיו ועתיד לנדר לאחר זמן.

Erre megjegyzi Tószafóth, hogy ez a magyarázat a ל' szó-
nak helyett א'-al való írásán alapszik. Ebből az követke-
zik, hogy לא-t csak akkor lehet állító értelemben magyarázni,
ha keré és kethib forog fenn, máskülömben לא csakis tagadó
értelemben vehető. E felfogás mellett szól Rasi glossája is:
ואשר לא כתוב לו ק"י. Ennek ellene szól a talmudnak ez a szent-
írás magyarázata: למי נא: (קהל ח' ט'). Tehát לא keré nélkül is po-
zitiv értelemben vétetik.

81a vége felé Rasi azt a megjegyzést teszi: ופירוש משבש
הוא מאדם חריף ומפולפל. Az ócsárlás ellen, mely az »élesesű és
pölpulisztikus ember« szavakban fekszik, a főt. ur néhány
helyet hoz fel, ahol ez dicséretképen mondatik. Hogy e jegy-
zetek rövidegét jellemezzem, ideiglatom ezt és még egy másik
jegyzetet eredetiben:

עין רש"י סנהדרין כ"ב א' ד"ה מלחמתה של תורה, ועין עירובין ס"ז א'
ש' הסדא ח"ה מפולפל, ועין מנחות צ"ה א' ד"ה אדם קשה; ובכתובות ק"ג א'
דאם ח"ו נשתכחה תורה מישראל מהדרנא ל' מפולפל, ולעיל ע"ז א' וזל
קמיה דרבא דה"פיה סבניה.

צ"ד א' תוס' ד"ה כתוב ויקח וכו' לפי פשוטו יש לפרש וכו' עין וזמא
כ"ב ב' תוס' ישנים ד"ה ויפקדם וכו' נדה ע"ב תוס' ד"ה כתוב אחד אמר וכו';
עירובין ס"ג א' ד"ה כל הניתן וכו'; ראש השנה י"ז ב' ד"ה אשר לא ישא פנים
עבודה זרה נ"ב ד"ה אם אישכחך וד"ה הקוטפים מלוח וכו' א' ד"ה אלא שרדך;
ד"ה ג' א' ד"ה עיר שמו; שבת ג' א' ד"ה בעשונה; הגיגה ח' ב' תוס' ד"ה הן
אראלם וד"ה וזה עוד לנצח, בימות ל"א א' ד"ה במקום נולה; עירובין ס"ה א'
ד"ה וקרי ליה בלשון מום; פסחים כ"ד א' ד"ה ואם אינו ענין לאכילה; מגילה
יד ב' תוס' ד"ה שוקה; ביק י"ז ב' והו דלא כרעו וכו' ביבירות ל"ה ב' ד"ה יצא
מהרב ענינו, ועין לעיל ח' א' תוס' ד"ה אמר ל"ה אתה.

Elmellőzzük a többé-kevésbbé számos glossákat Aráchin,
Temura, Kerithóth, Meila, Zebáchim, Menáchóth és Bechó-
róth traktátusokhoz, és még csak a Niddára vonatkozó, rend-
kívül számos megjegyzésekből fogunk néhányat kiragadni.

Nidda 22b: והכמים שאלו לרופאים. Hogy a talmudból-
csek gyakrabban fordultak felvilágosítás végett az orvosok-
köz, kitűnik még a köv. helyekből: Szanhedrin 75a; Bechó-
róth 28b; Jebámóth 80a és Peszáchim 94b.

והלא בן שלקת העיר במעמד כולם בימיה ... ולא אמרתם לו: 52b
Ezt izeni Chanina b. Chachina R. Simon által R. Akibá-
nak. Minthogy R. Akiba erre megjegyzi: בני שלקת אינו מבור
nem valószínű, hogy Ben Salkuth jelen lett volna; az is hihe-
tetlen, hogy Ben Salkuth R. Akibával valótlanságot közölt
volna. Talán úgy oldható meg a nehézség, hogy a 2. személyt
3. személyre javíttjuk: ולא אמרו: במעמד כולם.

72b: אלא חצי לוג שמן לתורה ורביעית יין למור ואחר עשר יום:
שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני

A párhuzamos helyen Menáchóth 89 a למור יין לנדה
helyett יין לנדה ורביעית שמן áll.

Derech erecz zutta I. végén. Azon 9 emberhez,
akik élve jutottak a paradicsomba, számíttatik מלך צור is.
Ez nem valószínű, mert Tirus királya pogány volt. Nyil-
ván מלך צור-t kell olvasni, aki I. Kir. 7,13 említették, és
aki a templom építése körül érdemeket szerzett magának. —
Ugyanazon helyen megneveztetik egy יהודה הנשיא
Azonban sehol annak még csak nyoma sem található, hogy I.
Juda patriarchának egy Jabecz nevű fia lett volna, ami any-
nyival feltűnőbb, mivel annak rendkívül nevezetes férfinak
kellett volna lennie, máskülönbén nem jutott volna még életé-
ben a paradicsomba. Minden valószínűség szerint יהודה הנשיא
עבין יהוא-t kell olvasni, és az I. Kron. 4,9 említett Jabecz
értendő alatt, akit Temura 16a szerint tulajdonképen Judának
neveztek.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A SZENTÍRÁS SZÖVEGKRITIKÁJÁHOZ.

I.

Salamon példabeszédei 10—20.

כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כקקט.

A כסף-szóra vonatkozólag a magyarázatok nem elégi-
tenek ki. Szerintem helyes értelmezést nyer a mondat, ha
כקקט helyett נמאס-t olvasunk.

Nem is említve azt, hogy נמאס-nak *rendes* ellentéte
conjecturám helyes volta mellett szólhatna még Jeremias,
6—30, a hol az egész kifejezés (כסף נמאס) található.

M. GYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1897. I. FÜZET.

II.

II. Samuel, 23—7.

וּבְאִשׁ יִשְׂרָאֵל בִּשְׁבֹּתָהּ.

A teljesen érthetetlen בִּשְׁבֹּתָהּ helyett בְּשַׁלְחָהּ olvasható, mely párhuzamot képezne וּבְאִשׁ-hez.

Felhozhatom még, hogy בְּשַׁלְחָהּ valamint a jelentésre [és némelyek szerint származásra is] vele rokon szók: לְרֵבֶת, לְרֵבֶתָהּ, לְרֵבֶתָהּ és לְרֵבֶתָהּ számtalan helyen שֵׁשׁ-szóval kapcsolatban fordulnak elő.

Budapest.

SCHILL SALAMON.

TUDOMÁNYOS APRÓSÁGOK.

1. Imakönyvünkben nem egy hely van, melynek szövegét a különféle ritusok egyrészt, a másolók önkénye vagy tudatlansága másrészt kivetkőztette eredeti értelméből. Ki nem ütközött volna meg azon, hogy a szefarduak nevezett tényleg azonban chassideus ritus szerint irt imakönyvekben e szép erkölcsi tartalmu mondatot לְעוֹלָם יִהְיֶה אָדָם יָרָא שְׂמִימִים בְּסֶתֶר az ember az istenfélelmet mindig titokban gyakorolja mely épen a valláosságnak fitogtatását akarja ostorozni, eléktelenítették azzal, hogy hozzá tették e szót וּבְנִי és nyíltan. Vagy ki ne botránkozott volna meg azon, hogy némely lengyel nyomásu imakönyvekben ezt a szörnyeteget olvassuk az angyalokról מִיֵּשִׁים עֲוִיִּים בְּאֵימָה וּבְיִרְאָה רַצֵּן קוֹנִיָּה. Más hibák abból keletkeztek, hogy a pontozatlan szöveget nyelvérzék hiányában hamisan olvasták és midőn később az imakönyveket pontozva kezdték kiadni, a hibákat fölvették és így megőrkítették.

Egy ilyen természetű hibát vélek feltalálni a reggeli imában a 2. יִי רַצֵּן kezdetű részben. Ott ugyanis e szavak מִיֵּשִׁים וּמַעֲוִוֹת sehogy sem illenek az összefüggés keretébe. Az egész imában oly konkrét veszedelmekről van szó, melyek az ember megrontására törnek, ments meg Uram az arcátlan emberek... rossz embertől, hűtlen barátától, gonosz szomszédától stb., csak ezen kitétel מִיֵּשִׁים וּמַעֲוִוֹת jelentene egy tulajdonságot, a melynek tőlünk azaz lelkünkbeli való távoltartását kérjük Istentől, úgy hogy az ima értelme az volna: ments meg Uram az arcátlanoktól és az arcátlanságtól, azaz attól,

hogy magam legyek arcátlan. Ez aligha felel meg az ima intenczióinak, legalább a következők nem mutatnak arra, mert akkor ép úgy kérhetnők azt is: ments meg attól, hogy rossz ember, hűtlen barát, gonosz szomszéd stb. legyenek! Nézetem szerint a hiba a pontozásban van, mert így kellene olvasni וּמַעֲוִוֹת úgy hogy értelme ez volna: ments meg a szemérmetlen férfiaktól és ugyanilyen »nőktől«, a mi által az egésznek a keretébe szépen beleillik. Ép így korrigálnám ugyanezen imarészben e szót מִיֵּשִׁים וּמַעֲוִוֹת aminek szintén nincs értelme, ha utána mondja e szokat וּבְנִי מִיֵּשִׁים וּמַעֲוִוֹת. Szerintem így volna olvasandó וּבְנִי מִיֵּשִׁים וּמַעֲוִוֹת a szigorú bírótól és szigorú ellenféltől. Az előbbi magyarázatot látszik megerősíteni b. Sab. 30 b, hol R. Chijja R. Juda Hannászíró, ki egy arcátlan tolakodótól szép szerével megszabadult, azt mondja: használt Rabbink az ima, mert Rabbí imájában azt szokta mondani: Menst meg uram מִיֵּשִׁים וּמַעֲוִוֹת מִיֵּשִׁים. Az utóbbit megerősítik e végszavak בֵּן שְׂוֹאָה בֵּן בְּרִית וּבֵן שְׂוֹאָה בֵּן, melyek a mi szövegünk szerint csak az utolsó re מִיֵּשִׁים-re vonatkozhatnak, míg ha ott מִיֵּשִׁים helyett מִיֵּשִׁים-et olvasunk, a többire is vonatkoznak. (V. ö. Blau, Magyar Zsidó Szemle IX (1892) 712 lap az »unethane tokefe helytelen pontozásáról.)

2. A talmudnak és midrasoknak aggádai része összehasonlíthatatlanul mostohább sorsban részesült mint a haláchai rész. Emerre vonatkozólag, ha a pülul gyakran szörszálhasogató ferdeségével kiforgatta is eredeti, egyenes logikájából, mégis lehet mondani, hogy a legtöbb nagy talmudista nem vette komolyan az ugynevezett »psel« nyakatekert irányát, hanem komoly buzgalommal keresték az igazságot, a מִיֵּשִׁים-ot. Nem így áll a dolog az aggádával. Erről az utóbbi századokban általában az a nézet volt elterjedve, és el van az terjedve még most is a régi irány hívei közt, hogy az egyszerűen érthetetlen és csakis arra jó, hogy szellemi gimnasztikát végezzenek rajta a maggid-ok. Így keletkeztek az ugynevezett nehéz midrasok, melyek többnyire összefüggésükből erőszakosan kiragadott midrasrészletek, melyek a maguk helyén egy kis gondolkozással és különösen a parallel helyekkel való összehasonlítás által a legtöbb esetben igen jól megérthetők. Ilyen midrasi vagy talmudi helyek némelyikére akarok e helyen rámutatni.

II.

II. Samuel. 23—7.

ובאש שרף ירפו בשבת.

A teljesen érthetetlen בְּשֵׁבֶת helyett בְּשֵׁלֶבֶת olvasható,
mely párhuzamot képezne וּבְאֵשׁ-hez.

Felhozhatom még, hogy שלחה valamilyen jelentésre [és némelyek szerint származásra is] vele rokon szók: להבת, להבה, להב és להב számtalan helyen אש-szóval kapcsolatban fordulnak elő.

Budapest.

SCHILL SALAMON.

TUDOMÁNYOS APRÓSÁGOK.

1. Imakönyvünkben nem egy hely van, melynek szövegét a különféle ritusok egyrészt, a másolók önkénye vagy tudatlansága másrészt kivetkőztette eredeti értelméből. Ki nem ütközött volna meg azon, hogy a szefardnak nevezett tényleg azonban chassideus ritus szerint írt imakönyvekben e szép erkölcsi tartalmu mondatot »לעולם יהא אדם ירא שמים בשרי« az ember az istenfélelmet mindig titokban gyakorolja» mely épen a vallásosságnak fitogtatását akarja ostorozni, elégtelenítették azzal, hogy hozzá tették e szót וכלי és nyiltan. Vagy ki ne botránkozott volna meg azon, hogy némely lengyel nyomásu imakönyvekben ezt a szórnyeteget olvassuk az angyalokról עינים באימה ובראה רצון קוהים mintha több istenről volna szó. Más hibák abból keletkeztek, hogy a pontozatlan szöveget nyelvérzék hiányában hamisan olvasták és midőn később az imakönyveket pontozva kezdték kiadni, a hibákat fölvették és így megőrökítették.

Egy ilyen természetű hibát vélek feltalálni a reggeli imában a 2. יָיִן ה' kezdetű részben. Ott ugyanis e szavak: וְיָמְעוּת פִּיִּם sehogyan sem illenek az összefüggés keretébe. Az egész imában oly konkrét veszedelmekről van szó, melyek az ember megrontására törnek, ments meg Uram az arcátlan emberektől ... rossz embertől, hűtlen baráttól, gonosz szomszédától stb., csak ezen kitétel וְיָמְעוּת פִּיִּם jelentene egy tulajdonságot, a melynek tőlünk azaz lelkünkbeli való távoltartását kérjük Istentől, úgy hogy az ima értelme az volna: ments meg Uram az arcátlanoktól és az arcátlanságtól, azaz attól.

hogy magam legyek arczátlan. Ez aligha felel meg az ima intenczióinak, legalább a következők nem mutatnak arra, mert akkor ép úgy kérhetnők azt is: ments meg attól, hogy rossz ember, hűtlen barát, gonosz szomszéd stb. legyek! Nézeten szerint a hiba a pontozásban van, mert így kellene olvasni וְיִמְחֶהֱ אֶת הָאִשָּׁה וְיִמְחֶהֱ אֶת הָאִשָּׁה, a mi által az egészek a keretébe szépen beleillik. Ép így korrigálnám ugyanezen imarészben e szót וְיִמְחֶהֱ אֶת הָאִשָּׁה aminek szintén nincs értelme, ha utána mondja e szókat וְיִמְחֶהֱ אֶת הָאִשָּׁה. Szerintem így volna olvasandó וְיִמְחֶהֱ אֶת הָאִשָּׁה a szigorú bírótól és szigorú ellenféltől. Az előbbi magyarázatot látszik megerősíteni b. Sab. 30 b, hol R. Chijja R. Juda Hannászírói, ki egy arczátlan toladokótól szép szerével megszabadult, azt mondja: használt Rabbinak az ima, mert Rabbi imájában azt szokta mondani: Menst meg uram מֵשֵׁן פָּנַי וּמֵעֵשֶׂת פָּנַי. Ezt utóbbit megerősítik e végszavak בֵּין שְׂהוּא בֶן בִּיחַי וּבֵין שְׂהוּא בֵּין, melyek a mi szövegünk szerint csak az utolsó-ra וְיִמְחֶהֱ אֶת הָאִשָּׁה vonatkozhatnak, míg ha ott הָאִשָּׁה helyett וְיִמְחֶהֱ olvasunk, a többire is vonatkoznak. (V. ö. *Blau*, Magyar Zsidó Szemle IX (1892) 712 lap az »unethane tokef« helytelen pontozásáról.)

2. A talmudnak és midrasoknak aggádai része összehasonlíthatatlanul mostohább sorsban részesült mint a haláchai rész. Emerre vonatkozólag, ha a pilpul gyakran szórászhasonogató ferdeségével kiforgatta is eredeti, egyenes logikájából, mégis lehet mondani, hogy a legtöbb nagy talmudista nem vette komolyan az úgynevezett »pszl« nyakatekert irányát, hanem komoly buzgalommal keresték az igazságot, a **שם**-ot. Nem így áll a dolog az aggádával. Erről az utóbbi századokban általában az a nézet volt elterjedve, és el van az terjedve még most is a régi irány hívei közt, hogy az egyszerűen érthetetlen és csakis arra jó, hogy szellemi gimnasztikát végezzenek rajta a maggid-ok. Így keletkeztek az úgynevezett nehéz midrasok, melyek többnyire összefüggésükből erőszakosan kiragadott midrasrészletek, melyek a maguk helyén egy kis gondolkozással és különösen a parallel helyekkel való összehasonlítás által a legtöbb esetben igen jól megérthetők. Ilyen midrasi vagy talmudi helyek némelyikére akarok e helyen rámutatni.

ועתה הבחור הזה אשר נקל היה לו לשוב אל ארצו וללמוד שם הבטת הרפואה, אך נפשו וגפשו הרב אביו מוהרר יואב פליטיץ אשר הוא דיין בעירו, השקה בתורה, והוא אומר כי נכון לבן בטוח ביה שימצאו בארץ אנגליא, ובפיש בעיר המעטרה מנוח לשבתך אדוני ובעיר פאפא מקום החכם המפורסם חתק, ובעיר סענעדון ואפני ואיאר וקאנישא, ובעיר מולדתו וועספערס, אנשים נדיבי לב, שוחדי הטוב והחושיה, אשר בנפש חפצה יתנדבו לתמוך ביה, ולהויל זהב מכיסם, אחד המריבה ואחר הממעט, באופן שבין כלם יהיו בידו מאתים כסף לכל שנה במשך ארבע שנים (שלוש של למוד ואחת של פראקסיס), למען יוכל להשלים למודו בבית המדרש הזה ולשוב אל ארצו מוכתר בכתר הרבנות ולעבוד עבודת הקדש לחועלת אחיו.

ועתה עליך אדוני היקר המצוה הזאת וכי ראש אלפי ישראל אתה בעיר ואם במלכות אנגליא, ודברך נשמעים בכל הערים החגה הקרובות והרחקות, לבן הנני היום מפיל לפניך תחת הבחור היקר הזה ותחתה, למען תתלבש במדת החמך והסדר, ותדבר על לב הנדיבים והמשכילים בארץ, ותעיר ותעורר אותם לתת איש כמתנת ידו למעשה צדקה וחסד כזה להביא הבחור המשכיל הזה אל מחוץ חפצו ולהשגת תשוקתו ותשוקת הרב אביו לכבוד התורה וההכמה ולחועלת לבני ארצך ותפארת להם מן האדם, והיה אם דברי אלה ודברך יעשו פירות, כאשר לבי מקוה, אז אתה אדוני תמדת ותשלח המאנים כסף לכאן ליד הקצין

Signore Giacob Trieste
Direttore dell' Istituto rabbinico.

או לירי בשלש השנים הבאות תשלח הכסף לכאן בתוך דרש אקטאבער, כי הלמודים מתחילים כאן בעאוועמבער, ואם בבוא הבחור ולא ילך לפני צדקו (מאתים כסף בחשבון צדק) אי אפשר שיקובל בקאללעניס.
הן אמר כי ראשי הבית ומנהיגי די להם לקבל הסך הזה בשלש פעמים, שליש בכל ארבעה חדשים, אבל צריך שיהיה בידם הבטחה על הסך כלו מדי שנה בשנה, מאיש מפורסם היושב באחת הערים האלה, ולא מאנשי ארץ החוקה ללפיך הטוב והישר הוא כאשר אמרתי שילך לפני צדקו, ואז הקאללעניס יאספחו הביתה בכבוד ואהבה, כאשר אסף כבר בחור אחד מעיר ביאדי : מוהרר משה הלוי ערענדריך : ואחר מלעמבער : התלמיד הנחמד ר אליעזר אליה אינעל : אשר שלם אביהם בעדם מאתים כסף בכל שנה, אתה עתה כרוך ה' אתה אדוני שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והתקדש הרב דפאפא מ' שלום, והיה מעשה הצדקה שלום (גדול המעשה יותר מן העושה) כנפשוך וכנפשי הכותב וחותם פה פאדאָווא היום י' מרחשון (ד' אקטאבער) תל"ה, עברך ומנכרך שמואל דוד לוצאט.

IRODALOM.

MAIMUNI MÓZES SZENTÍRÁSMAGYARÁZATA.

Irta dr. Bacher Vilmos tanár, Budapest 1896.

A szentírás magyarázata egykoru a szentírással. Elválaszthatlan ikergyermekai ezek az isteni kinyilatkoztatásnak s együtt járnak mint a megvilágított test az árnyékkal, mint az ok az okozattal. A szentírás nem egy helyütt önmagát magyarázza. Hiszen, hogy csak két szembeötlő jelenségre irányítanak a figyelmet, Isten és Izrael nevéhez maga a szentírás szolgálatja a magyarázatot (Exod. III. 14, 15, Gen. XXXII. 29). Aztán nagyobb mérvben követeli a szent törvénykönyv, melynek félreértése időhöz kötött és örök szerencsétlenséggel jár, a magyarázat segítségét, mint bármely más műve az ókor-nak, kivált mikor, a mint az a szentírással tényleg úgy volt, »az állami és magánélet változott viszonyaival a jogok és fogalmak is módosulnak« (Zunz Gottesd. Vortr. 11). Azonban a szentírás, hogy úgy mondjuk, eredeti magyarázata sem vonhatta ki magát a fejlődés törvényei alól s a későbbi századok biblia exegesisé különösen a zsidó szellemi munkásság virág korában a nyelvtudomány és vallásbölcsezet behatásai alatt csaknem egészen kiköcskent a megszokott csapásokból: új irányban haladva s új célokat tüzvé maga elé. Csakhogy míg a nyelvtudománynak a szentírásmagyarázat öncél volt, a mennyiben pusztán a szentírás helyes értelmének megállapítására vetett ügyet, a vallásbölcsezetnek csak eszközül szolgált a bibliaexegesis, hogy ennek segítségével tulajdonképeni célját, az észszerű gondolkodásnak a vallásos megismeréssel való összeegyeztetését, elérje. A középkori vallásbölcsezettől egyidejűleg nagy lendületet vett a szentírásmagyarázat, a mennyiben a bölcseleti elméletek és nézetek a bibliában ke-

restek támpontokat, úgy hogy erre bölcsészeti munkák való-
ságos kincses bányait képezik a biblia magyarázatnak. S ezek-
ből halássza ki a fent címzett művében Bacher a legérté-
keőbb gyöngöket ugyanazon szerencsés kézzel, melyet máry
»a középkori zsidó vallásbölcsészek szentírásmagyarázata Mai-
muni előtt« (Budapest 1892) című nagybecsű munkájában
tanusított. »Maimuni Mózes szentírás magyarázatát« mi az
előbbi munka kiegészítő részének tekintjük, melynek hiján
amaz befejezetlen torso maradt volna. Mert amaz állításhoz
szó nem fér, hogy Maimunihoz foghatóan egy vallásbölcsész
munkáiban sem jutott a Saadja kora óta irányadónak tekin-
tetett ama elv, hogy philosophia és biblia egymást födözik,
ugyanazt állítják, ugyanazt tartalmazzák — oly praegnans ki-
fejezésre, mint a »Tévelygők útmutatójában« továbbá a
»Mischna commentár«-jában és a »Misne-Torá«-jában. Ismer-
tetésünk tárgyát képező eme dolgozatban nagy gonddal vannak
összegyűjtve mindazon szentírási helyek, miknek magyarázata
Maimuni nézetei és állításainak megerősítésére szolgálnak s a ki
különösen a tévelygők útmutatójával sem arabs eredetiben
sem fordításaiban nem ismerkedett meg, Bacher jelzett köny-
véből alapos tájékozást nyer a Maimuni-féle szellem működé-
séről és többnyire meggyőző erejéről. Mert »az eszme és ér-
zelem, a tapasztalat és sejtelem, a tudás és hiedelem ember-
emlékezet óta harcban állanak egymással — s ezeket egy-
mással kiengesztelni, közöttük egy megélhetési módot megá-
lapítani, minden korszak legjobbjainak törekvése, sőt mi több
némelyiknél életfeladat is vala. S ez utóbbiak között Maimuni
Mózes kiváló helyet foglal el.« (Tév. útm.-hoz irt előszá-
vam 1. l.) Huszonegy tanulságosnál-tanulságosabb fejezetben
ismerteti Bacher jeles művében Maimuni szentírásmagyará-
zatának módját a nélkül azonban, hogy a fenti kitüntetett
összeegyeztetési vagy kiengesztelő elven kívül, egy bizonyos,
meghatározott módszerről szólani lehetne, mivelhogy a tár-
gyalandó szókinccsekkel és helyekkel változik a magyarázat
mikéntje is. Sőt sok helyütt Maimuni eredetiségre nem is tart
igényt, a mint hallgatólágoosan, szóval is beismeri függő-
ségét Saadjától, Abulvalidtól, Mózes Ibn Gikatillától, Jehuda
Ibn Balaamtól (L. M. N. III, 13, I, 76, I, 9, Maam. Tech.
ham. M. N. I. 46, III. 46.) Kevésbé meggyőzőek az Abr.,

Ibn Ezra exegesisének Maimunira gyakorlott befolyása ki-
tüntetésére irányzott törekvések, bár Löw Lipót, de Rosin is
érintkezési pontokat Ibn Ezra és Maimuni exegesei közt
feles számban kimutatnak (172, 11 jegyz.). Ugyancsak pusztá
vélekedés számba megy, hogy Maimuni a Provenből hozzá
érkezett R. Meir útján jött volna Kimchi Józseffel szellemi
érintkezésbe. (173.)

Hogy M. N. I. 46. Munk figyelmét kikerülte volna, hogy
בְּרִיךְ is idézet (21, 2 jegyz.), ennek ellene szól abbéli meg-
jegyzése, hogy אֱלֹהִים helyett אֱלֹהֵינוּ kellene állani, miután
épen בְּרִיךְ is idézet (L. az én Té. Útm. I. köt. 177. l.)
U. o. 4 jegyz. a וְיִי vonatkozó hely nem a 45. hanem a
47-ik fejezetben fordul elő; aztán nézetünk szerint a וְיִי
szónak »képzelet« értelmében használata inkább Kohelet azon
helyére, a hol az előfordul, (I. 17, IV. 16. II. 22) mint
Daniel könyvére vezetendő vissza. A jelzett helyeken ugyanis
וְיִי ép azt a fogyatkozást jelenti, a mitől Maim. az idézett
fejezetben óva int. Általán véve Bacher eme munkáját is
ugyanazon alaposág és oknyomozási hajlam jellemzi, mely
minden iratait a zsidó újabbkori irodalom díszéi sorába he-
lyezi s azt a kívánságot idézi elő: »bár a hozzá hasonlók
száma jóval megszaporodnék Izráelben.«

Nagybecsűk.

DR. KLEIN MÓR.

JOCHANAN ÉLETE.

(Dr. Jordan S. A., Rabbi Jochanan bar Nappacha. Lebensbild eines tal-
mudischen Weisen des dritten Jahrhunderts. Nach den Quellen darge-
stellt. I. Theil. Budapest 1895.)

A zsidó szellemi élet történetének egyik legnevezetesebb
és következményeiben rendkívül fontos szakasza a *tannák*
és *amórák* munkásságához fűződik. Ezen férfiak gondolat-
világa azonban, melyben a zsidóság sok évszázadon át élt,
csak annyiban volt ismeretes előttünk, a mennyiben alkotó
részét tette az egyetemes zsidó gondolkodásnak, a mennyiben
önkéntelenül a kor uralkodó szellemi irányában az egyesek
összegezett munkásságának eredményét láttuk. De tudatosan
alig érdeklődtünk az egyesek individualitása iránt. Az egyé-

nek elmerültek, eltűntek az egyetemességben. Az illető kútfők tanulmányzásánál csaknem kizárólag a tartalom megvilágítására, az azokban foglalt tételek és fejtegetések értelmezésére, a sűrűen felbukkanó nehézségek megoldására szorítkoztunk, de azok, a kiknek szellemi munkája kutatásaink tárgyát tette, figyelmünk körén kívül estek. Csak a mű foglalkoztatott, szerzői alig érdekelték bennünket. Régibb keletű történeti feljegyzéseink a pusztá nevek sorrendjénél alig tartalmazznak többet, encyklopiáink már jellegüknek fogva csak nyers adatokat nyújtanak, újabb történeti irodalmunk is csak a kimagasló jelenségeket méltatja és ezeket is csak annyiban, a mennyiben mélyreható befolyással voltak a nagy történeti alakulásokra. Hogy az egyesek mennyiben járultak hozzá azon nevezetes szellemi munkához, a melynek összegével a talmudban és a midrásokban találkozunk, ennek kiderítésére vajmi kevés súlyt vetettek.

Fraenkl és *Weiss* voltak az elsők, a kik ezen irányban komoly kísérletet tettek nagy mulasztások pótlására. Különösen az utóbbinak finom kritikai érzékről és kiváló elmeéről tanuskodó, noha elődjeitől nem egészen független nagy művében találkozunk egyes sikerült jellemrajzokkal, a melyek a vallásos fejlődésre nagyobb befolyást gyakorolt tannák és amórák egyéniségét kellően kidomborítják, a történeti háttért ügyesen és nagyrészt hiven feltűntetik és a fejlődés mélyében fekvő okairól is leveszik a leplet. De ezen mű is inkább az egyetemes történeti alakulásokat tartja szem előtt és sokkal nagyobb korszakot ölel fel, mint sem az egyes alakokkal tüzetesebben és bővebben foglalkozhatnék.

Bacher Vilmos volt az, aki — minden megszorítás nélkül állíthatjuk — a tannák és amórák egész seregét feltámasztotta halottaiból. A babiloni amórákon kezdette, a tanakkal folytatta és most egy befejező nagy műben a palesztinai amórákkal végzi be. Annyit tett egymaga, a mennyi egy jókora társaságnak is becsületére vált volna. A rengeteg agádai anyagot, a mely felett úgy uralkodik mint senki más, felbonthatta alkotó részeire és megadta az egyes szerzőknek azt, a mi őket megilleti. Visszahelyezte szellemi tulajdonukba egy nagy korszak vezérférfiait. A ki a kútfőket ismeri, jól tudja, hogy ez nagy és nehéz kritikai munkával is járt. És *Bacher*

ezt a munkát oly sikerrel és oly bámulatos alaposággal, az összes előmunkálatok, még a legesekeleyebb és legszerényebb adalék oly kegyeletes felhasználásával végezte, hogy kiegészíteni avagy helyreigazítani való nem maradt.

Bacher nagy műve alapján meglehet írni az agáda történetét. Merőben helytelen és a kútfők felületes ismeretéből eredő nézet az, mely a történeti fejlődés megértését és pragmatikus előadását lehetségesnek tartja azon férfiak egyéniségének, jellemének, egész szellemi világának ismerete nélkül, a kik a szóban forgó irodalmat megalkották. Mászt jelent egy és ugyanazon mondat vagy tétel *Elizéusnak* vagy *Józsua*nak, *Akibának* vagy *Jismáelnek*, *Jóchanán*nak vagy *Simon ben Lákisnak* száájában. A halácha történetét is akkor lehet majd csak megírni, a midőn ismerni fogjuk annak képviselőit úgy, a mint *Bacher* az agadistákat ismertette még velünk. És e férfiak szellemi hagyatékának felvétele egyszerűs mind azon ország belső életének megismerését is jelenti, a melyben működik és a mely utánuk megszűnt a zsidó szellemi élet középpontjának lenni.

R. Jochanan bar Nappacháról, az első amóranemzedék ezen legkiválóbb képviselőjéről, *Weiss* a zsidó traditio történetében (III, 69—79.) velős tövisséggel, *Bacher* pedig a legapróbb részletekbe menő tüzetességgel szól (A palesztinai amórák agádája I, 205—339.). Feltárja előttünk a nevezetes férfiú egész gondolatvilágát, bemutatja exegesisét, dogmatikáját, polémiáját. Szóval mindazt, a mi *Jochánánt*, az agadistát jellemzi. A *Jochánánról* szóló monografia tisztelt szerzőjének az ismeretes segédforrások mellett *Bacher* műve állhatott rendelkezésére. Sajnálunk kell, hogy nem használta fel, valamint másrészt elismerjük a bátorságot, mely, a szerző azon vállalkozásában nyilvánul, hogy egy *Bachertől* feldolgozott tárgyra irányozza újból figyelmünket. Lehetséges, hogy ez irata az *Agada* der, pal. Amórter megjelenésekor már előre haladt stádiumban volt, úgy hogy az utólagos felhasználás sem volt már könnyű. *Jochanan* halálhájának méltatása és annak az agádával egybevetése és általa megvilágítása érdekelne bennünket első helyen, de szívesen vesszük azt is, a mit a szerző nyújt és ha benne új eredményeket nem találunk és *Jóchanánról* való ismereteink gyarapodását nem látjuk is, a legnagyobb készség-

gel ismerjük el a szerző hivatottságát és az idevágó irodalomban való jártasságát.

Az élénken írt dolgozat, melynek nem akarjuk hibául felróni, hogy irálya gyakran emlékeztet a szerző szónoki hivatására, hat fejezetben szól Jochananról: ifjúságáról, tanulmányairól és tanítóiról, Sepphorisban és Tiberiasban kifejtett működéséről, Simon b. Lákishoz és Júdához való viszonyáról. Szenvedésekben gazdag életének szomorú estéjéről és haláláról. A bevezetés nagy vonásokban rajzolja a Jóchanan előtti kor állapotait a függelékben lévő négy kitérés közül az utolsó a szerző chronologiai nézetét iparkodik különösen Nöldekével szemben megvédeni. Jordan megható kegyelettel csüng hősén, de annál nagyobb határozottsággal kél ki több helyen Graetz és Weiss ellen, a kiknek kritikai irányával, úgy látszik, nem igen sympathizál. A kűtfők iránti kegyeletnek tudjuk be, hogy historiai jelentőséget tulajdonít oly adatoknak is, a melyeknek mondai jellegéhez nem fér kétség.

Nem tudjuk, hogy a szerző milyen irányban kívánja folytatni dolgozatát, de minden esetre melegen ajánljuk Bacher művének lelkiismeretes felhasználását, a melyet senki sem nélkülözhet, a ki a tannák és amorák szellemi világát akarja megnyitni előttünk. Örömmel üdvözljük Jordan urat a zsidó irodalom munkásainak sorában.

Nagy-Kanizsa.

DR. NEUMANN EDE.

KRITIKAI JEGYZETEK A SZENTIRÁSHOZ.

(Bibelkritische Notizen. Ein nachgelassenes Manuskript von Michael Heilprin. Als Manuskript gedruckt. Baltimore 1893).

A magyar eredetű *Heilprin* Mihály, kinek neve a zsidó irodalomban »The Historical Poetry of the Ancient Hebrews« két kötetes műve és egyéb munkássága révén ismeretes, a czimben nevezett kéziratot, mely fiatalabb korából származik. nagyjában rendezve, de nem a nyomtatásra érett alakban hagyta hátra. Fiai a kegyelet szép jelét adták, midőn azt mégis ki nyomtatás által a tudósoknak hozzáférhetővé tették, hogy atyjuk munkája a bibliai kutatások számára értékesíthető legyen. Az anyaggyűjtemény tényleg becsessel bír.

A jegyzetek tulnyomó részben bibliai helyek csoportosításából állanak, melyeknek czélja ritka kivétellel pusztán az első helyen idézett szavak valamely sajátosságából tűnik ki. A szerző, ki ezeket a példákat csupán saját használatára gyűjtötte, nem mondja meg, hogy mi czélból idézi a bibliai verseket, de azért ez a czél mindig világos. Az egész mű 301 számból áll, melyekhez vegyes tartalmu pótlékok járulnak. A csoportok sorrendre nézve nagyjában a szent szöveget követik, a mennyiben valamely rendhagyó alak vagy szófüzés első előfordulásánál jegyzi föl a többi odatartozó alakokat stb. Az egész a maszóra módszerére emlékeztet, a könyv berendezése is olyan mint pl. az Ochla ve-Ochlée.

Az egyes csoportok nyelvtani, szótári, maszórai vagy exegetikai tartalmuak és természetesen nem egyenlő értékűek. Hogy a könyv tartalmáról és irányáról képet nyujtsak, bemutatok több számot. Pl. 4. szám Gen. 2, 9 עֵץ הַדֶּעָה טוֹב וְרַע 38 példát idéz arra, hogy a status constructusban lévő első főnév a névelővel van ellátva; 21. sz. Gen. 20, I אִמְרָה הָיָה 9 példa, a melyekben az הֵי locale a st. constr-hoz függesztve van; 11. sz. אֵלֶּה 25 példa, a hol a szó végén ה helyett הֵי áll; 6. sz. Gen. 3, 7 עֵשֶׂת 13 példa, a hol a többes számban a jod helyett הֵי áll; 31. sz. az alany és állitmány száma és neme közötti eltérésre 18 példa, mint Gen. 1,14 הָיוּ מֵאֵרָה; 29. sz. הָיוּ עַל כֵּן több példa. 22. sz. 24 példa arra, hogy az infinitivusban הֵי vagy הֵי helyett a végén הֵי áll, pl. Gen. 20,6 הָיוּ; 32b és 113b sz. összesen 68 példa arra, hogy az igealakok végén a rendestől eltérően iratik vagy nem iratik הֵי, mint הָיוּ (Gen. 33,6) vagy הָיוּ (Ex. 5,22). Rövid exegetikus megjegyzés héber nyelven pl. 8. sz. Gen. 4,7,8-ra, 9. 10. stb. szám.

Ez a néhány mutatvány is elegendő, hogy ezen jegyzetek irányát, szellemét és hasznosságát feltüntesse, bár nem tagadható, hogy nem minden csoportosítás új és hogy nem mindegyik teljes, minthogy e jegyzetek a bibliai tudomány egy régebbi stádiumában keletkeztek és szerzőjük meg lett akadályozva, hogy átdolgozza és kiegészítse. A szakember azonban ezek mellett elhalad és a becseket könnyen kiválasztja. A boldogult szerző fiai e jegyzetek kiadása által a tudományoknak szolgálatot tettek.

Budapest.

B. L.

IRODALMI SZEMLE.

Az orosz zsidóüldözés hitfeleink szellemi rugékonyságát és szükségleteit nemcsak el nem nyomja, hanem még emeli is. E mellett tanuskodik az ujhéber irodalom virágzása. Több évkönyv jelent már meg s egy egész vállalat létesült »Achiaszaf« czímmel, a mely irodalmunk régi kincsait újra ki akarja adni. Mindezekről alkalmilag értesítettük olvasóinkat. Jelenleg csak a naptárt akarjuk bemutatni, a melyet az említett vállalat a folyó zsinagógiai évre kiadott és a mely már a negyedik. A szükséges naptári és egyéb praktikus dolgok elenyésző csekély terjedelmet foglalnak el a gazdag szépirodalmi rész mellett, a mely 300 lapra terjed. Versek, elbeszélések, humoreszkek, népszerű tudományos dolgozatok nagy számmal vannak képviselve. Az elmúlt év »krónikája«, az elhunyt kiváló hitrokonok életrajzai igen érdekesek. Azonkívül van még benne bibliográfia, Gudemann, Lazarus, Steintal biográfiája s még sok más. A tiszta és ügyes héberséggel irt dolgozatok kellemes olvasmányok. A naptár héber czíme: *חגגות ומועדים ליהודים* Varsó, 1896.

*

Ugyancsak orosz hitrokonaink kiüldözése érlelte meg a szent föld gyarmatosításának eszméjét és a speculatio kódos régióiból a valóságba vitte át. A nagy mértékű kivándorlás különösen Jeruzsálem zsidó lakosságának számát emelte, úgy hogy ott az utóbbi években eleven irodalmi tevékenység keletkezett. A »Jeruzsálem« című évkönyvet olvasóink már ismerik. Ugyanennek a szerkesztője A. M. Luncz a múlt év óta héber naptárt is ad ki, melynek német czíme: »Litterarischer Palästina-Almanach für das Jahr 5657—1896/97. Mit 8 Holzschnitten.« *Jeruzsálem*, 1896. 2. évfolyam. Ez az előbbinél csekélyebb terjedelmű naptár felette érdekes és tanulságos. Néhány adatot a Vegyesben átvesszünk belőle. Az irodalmi részből kiemeljük Jeruzsálem környékének leírását és a Palesztinában megjelent (régebbi és) újabb könyvek jegyzékét. Két kézirat is ismertetve van. Megbízható adatokat találunk benne a zsidó kolóniákról. Az arabs vendégszeretet, költészet és hősieesség ecsetelése (Antar) szintén igen érdekes. Nagy fontosságú iro-

dalmi tervvel is foglalkozik a tudós kiadó. Ujra ki akarja nyomtatni a szent földre vonatkozó műveket. A régiek közül a nagyfontosságú »Kafor wa-feracht; Tudelai Benjamin út-leírását, az újabbak közül Schwarz és Lewinsohn ismert műveit stb. Ezeknek a kiadásoknak a régiek felett sok előnyük lesz, miről a kiadó részletesen nyilatkozik. Luncz ezen vállalatát és kiadványait olvasóinknak a legmelegebben ajánlhatjuk, mert azok a tudományos igényeket is kielégítik. A »Naptárt« mindenki gyönyörrel fogja olvasni, ki a szent föld multja és jelene iránt érdeklődik.

*

Sokat panaszkodnak korunkban, hogy tudományos munkásságot ma már csak a nagy centrumokban lehet kifejtetni, mert máshol hiányoznak az irodalmi eszközök, a könyvtárak. Megengedjük, hogy pénzzel a tudományban is könnyebben lehet boldogulni, könyveket, kéziratokat, munkásokat stb. lehet szerezni, de nem engedjük meg, hogy komoly akarattal a pusztá tehetség és szorgalom magában nem volna elegendő. Különösen a mi irodalmunk nincs még annyira kiaknázva, hogy a forrásművek és némely csekély előmunkálatok birtokával ne lehetne tovább kutatni. Áll ez különösen a talmudra melynek sem nyelvtana, sem szótára, sem methodikája, sem kulturtörténeti, sem archaeologiai stb. adatai távolról sincsenek még kimerítve. De még szövegkritikája, sőt exegézise is hálás anyagot szolgáltat a munkásnak. Ezek a gondolatok szállnak fel bennem, midőn *Diehl W.* iratát olvasom: »Das Pronomen personale suffixum 2. und 3. pers. plur. des Hebräischen in der alttestamentlichen Ueberlieferung« *Giessen*, 1895. Ilyen kérdések feldolgozásához nem szükségeltetik annyira könyv, mint inkább türelem és képzettség. Az induktív módszer kell érvényre juttatni a filológiában és a nyelvészetben is. Szerzőnek sikerült az adatok összeállításából némely régi és bevett állítást megdönteni. De nézetem szerint igen radikális kritikával jár el és a tárgyi tényállást illetően többször korrigálja a szentírás irodalomtörténeti kritikája segítségével.

*

A már előbb említett orosz-lengyel héber irodalom egyik újabb terméke »Hazzeman« című gyűjteményes kötet, melyet Goldin adott ki (Varsó 5656). Már a cím »Die Zeit« mutatja a modern kor befolyását. Tényleg az összes adalékok (35) olyan hasznos mulattató félélt nyújtanak héber nyelven olvasó közönség számára. Sok vers, elbeszélés, korszerű elmefuttatás stb., de igazi tudományról szó sem lehet. A héber nyelvű szépirodalom fellendülése mindenestre öröndetes, de kíváncsatos, hogy ne világiasodjék el annyira, hogy a felekezeti tudományt egészen elhanyagolja. Az előtünk fekvő gyűjtemény csupán kis tért enged a tudományos kérdések tárgyalására és ezt is inkább korszerű elmélkedésre szánja. Orosz hitfeleink törekvései számuknál és sorsuknál fogva figyelmünket a legnagyobb mértékben keltik fel és a ki törekvéseiket, szellemi életüket meg akarja ismerni, leginkább irodalmuk olvasásából juthat hozzá. E szempontból úgy a szóban forgó, mint minden e körbe tartozó mű ajánlható.

*

Az orosz zsidókkal átmehetünk az Oceánra, a hol a legszélsőbb irányoknak hódoló hitrokonaink egy felekezetet képeznek. Igazi reformerek, a milyeneket Nyugaton is alig ismernek, békésen férnek meg a kabbala és a Sulchan Árukh hiveivel. Nálunk reformerek nincsenek, de a S. Á. is csak a hitközségek alapszabályaiban létezik. A művelt amerikai zsidóság egy jeles képviselője dr. *Felsenthal B.* két előadást tesz közzé »Jüdische Fragen« cím alatt (Chicago, 1896.), melyekben a zsidó dogmákról és a zsidóság irányairól szól világosan és érdekesen. Első előadásában arra az eredményre jut, hogy két zsidó dogma az, a melyet az egész zsidóság elfogad: a monotheismus és a kiválasztás. Ennek a két dogmának persze szintén megvan a maga története, mint a dogmának általában. Feltűnő az a különbséget is, a mely a dogma zsidó és keresztény meghatározása között létezik.

*

Josephus Régiségeiben (Antiquit. XVIII,3) Jézusról szóló hely van. Az elfogulatlan keresztény tudósok ezt a rész-

letet interpolációnak tartják (*Schürer*, Geschichte des jüdischen Volkes II, 456. és köv. II.) A már is nagyterjedelmű irodalmat szaporítja Franz *Bole* egy egész tanulmányával: »Flavius Josephus über Christus und die Christen in den jüdischen Altherthümern: XVIII, 3.« (Brixen, 1896.) Schürer 4 lapon a tárgyi momentumokat különbül domborította ki, mint Bole 72 lapon. Valóban nevetséges argumentumokkal akarja a szóban forgó hely authenticitását bebizonyítani. Az authentic ellen felhozott argumentumok közül egy igen fontos Schürernél is hiányzik. A kereszténység ugyanis a szent földön sem birt az első században nagyobb jelentőséggel. E mellett szól az a tény, hogy a régibb tannák nem nyilatkoznak róla; Jézus személye egyáltalában nem keltett ebben az időben különös figyelmet és csak a hagyomány későbbi tekintélyei kezdenek vele foglalkozni, de oly módon, hogy egészen világos, hogy csak az evangeliumok elbeszéléséből ismerték. A zsidók közt egészen el volt feledve, hogy tehető tehát fel, hogy Josephus úgy beszélt volna róla, mint istenről, mert »ha őt embernek szabad nevezni«, nem jelenthet egyebet. Ez a vita is bizonyítja, hogy mily keveset ér a »kritika« ott, hol az érdek vagy a kíváncság elfogulttá teszi az embereket.

*

A talmud némely mondásai, mint ismeretes, az antisemitismus tudatlan hősei által a zsidók ellen aknáztattak ki. Ezek a harmad-negyed kézből vett vádak túlnyomó részben egyenesen tudatlansággal párosult rosszakaraton alapúlnak és ha ezerszer czáfoltatnak meg, ezeregyszer ismételtetnek. A nagy lármában mindig hallgatókat vonz és nem csoda, hogy a talmudot és annak szellemét nem ismerő némely hitsorsos is gondolkozóba esik, vajjon csakugyan nem áll-e a talmudban egyik-másik a felebaráti szeretetet sértő mondas? Ez a nézet már azért is talál hivatkozásra, mert abból a tényből indulnak ki, hogy az egyházatyák és a középkor keresztény írói ezerszer annyi gyűlöletes nyilatkozatot tettek a zsidók ellen, a jelenkor zsidófalóiról nem is szólva. De a ki ismeri a talmud tanítóinak humánus szellemét, nem nyugszik meg ezen vigasztalással és keresi azoknak a csekély számú kemény

mondásoknak az eredetét is, melyek az üldözések által felgyülemlett keserűség számlájára iratnak. Ez a kutatás már azért is helyén van, mert a zsidó bűnösök ellen is irányul. Mi e folyóiratban egy ízben bizonyítottuk, hogy rendesen túlzott, velős kitételekkel állunk szemben, a milyenek minden nyelvben vannak. Három értekezésben Ben-Cziön Kacsz három ilyen mondást magyaráz talán tulságosan alaposan, de méggyőzően:

על ימי החלמה נחת בן ציון בן ובר
(Varsó, 5655). Névleg b. Abóda zára 26a, melyről 26 lapon azt bizonyítja, hogy ott elveszett tárgyról van szó; tószefta Negáim VI. és általában a gér tósab és a jogegyenlőség kapcsán b. Bába kamma 113b stb.; tószefta Bába kamma IV,2 és párhuzamos helyek.

*

Brill S. L. rabbisági elnök ur talmudi lapszéljegyzeiteiből merített cikkünk az e számban megjelenő hatodik közleménnyel véget ér. Az egész némely részlet kivételével és néhány új megjegyzés kipótlásával e cím alatt: »Aus den talmudischen Randnoten des Herrn Rabbinatspräses S. L. Brill in Budapest«, a Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums című folyóirat ez idei évfolyamában (41. kötet, 1—3. szám, okt.—decz.) is megjelent. Azon reményben vagyunk, hogy kellő tanulmányozás után a fősztelendő ur egyéb észrevételeivel is megörvendeztetjük olvasóinkat. A közlések megkezdésének időpontját azonban még nem határozhatjuk meg. A »Talmudische Randnoten« külön füzetekből néhány példánnyal rendelkezem és szívesen elküldöm a főtiszt. ur tisztelőinek, ha kívánságukat hozzám juttatják.

*

Az új héber nyelvű irodalom fellendülésének kell betudnunk egy új héber folyóirat életbehívására irányuló törekvéseket. A szükséglet kétféle: tudományos és szépirodalmi. Mindkét irány két-két organumot keltett életre. A tudományt kívánta szolgálni a *Hachókér*, a mely a szerkesztő (Fuchs) szerencsétlen vége következtében a második évfolyam köze-

pén megakadt és a melynek teljessé tételén *Epstein Ábrahám*, bécsi kitűnő magántudós, fáradozik. E folyóirat sajnos megszűnése után Breinin létesített jól induló havi lapot, a mely nemcsak a tudomány, hanem a szépirodalom organuma is kívánt lenni. A kiadó bizonyára úgy gondolkozott, hogy a kétféle közönség talán mégis képes lesz lapot fenntartani. Könnyen azonban csak az első szám jelent meg, a második már késett, a harmadiknál havi folyóirathoz időhöz nem kötött füzetes vállalatát alakult át, negyedik a lefolyt hosszú idő dacára sem jelent meg. Most egyszerre ismét két héber havi lap indult ki a bizonytalan nyílt tengerre. A multakon okulva, a tudományt mindkettő majdnem kiküszöbölte, de felvették programjukba és czimlapjaikra. Ez utóbbiakat bemutatjuk olvasóinknak.

Az első a következő német czimet is viseli: »Zion hebräische Monatsschrift für die Wissenschaft des Judenthums« és az első füzet 1896 szeptember havában jelent meg. Kiadója Zupnik A. H. a »Drohobyczer Zeitung« szerkesztője. Az első füzet 20 közleménye nagy remények ébresztésére nem alkalmas. Jórészt elmefuttatások, versek s hasonló dolgok. *Dr. Levysohn* (Stockholm) néhány tudományos észrevételt tesz közé különböző dolgokról: רבנים אחרים; *Ben-Pazi* héberszamaritán szöveggyűzéseket; *Pollák K.* a péczeli zsinagóga feliratának חל"א betűit magyarázza stb. Több nem annyira bírálat mint dicséret és két vers zárja be a háromives füzetet. Minthogy a szerkesztő egyszersmind a nyomdatulajdonos is, nincs kizárva a lap további megjelenése, kíváncsatos volna azonban, hogy tartalom és kiállítás javuljon.

Nagyszabású folyóiratnak indul terjedelem és kiállítás tekintetében a חשיל"א (Haschiloach), mely havonta legalább 6 ívnyi tartalommal jelenne meg nagy októvban, úgy hogy minden évfolyam 2 kötetet tenne ki. Az első füzet Chesvan hóban látott napvilágot, jövőre azonban az év Tirsivel kezdődne. Kiadó Wisoczki orosz Maecénás, felelős szerkesztő U. Ginzberg Berlinben.

A folyóirat gyakorlati érdekek szolgálatában áll és a tudományt is csak az életre való befolyás eszközüül fogja használni. Orosz zsidók alapították és írják orosz zsidók számára.

A füzet tartalma a következő:

- 1 [program] "השלח" (א)
- 7 בעמק הבקע ספור מענדעלי מוכר ספרים (ב)
- 24 "אריסטו" דין ויהושע אל היהדות דר ש. ברנפלד (ג)
- 38 "הי שלמה" בן נבירול דוד כהנא (ד)
- 48 זלמן מר"י ספור מי ד' בראדשטעטער (ה)
- 55 שאלת החנוך בישראל ובעמים י"ל דאוידאוויש (ו)
- 62 יהודה לוי נאדאן (זכרונות ומחשבות) ד' בריינץ (ז)
- 68 הלום הכלים ופערנען שיר ד' פרישטאן (ח)
- 71 קהלות יעקב דר ביד (ט)
- 88 לתולדות סמולנסקין בקורת מרדכי בן הלל הכהן (י)
- 93 מחשבות ומעשים רבי קרוב (יא)
- 96 לרוח היום דר מי י ב (יב)

A lap kétségteljesen a nationalista organuma, kik a héber nyelvet nemcsak szent vagy tudós nyelvnek tekintik, hanem oly élő nyelvnek, mint akár az orosz és épezték minden lelki és szellemi szükségleteiket e nyelv irodalmi termékeivel akarják kielégíteni. A »nationalismus«-ról, melyet az utolsó két évtized üldözései szültek és növeltek, ez ismertetés ötletéből szólni nem kívánunk, de ránk ez a füzet azt a benyomást teszi, mintha a »nationalismus« nem a zsidó, hanem inkább az orosz nemzetiségre vonatkoznék. A 11. cikkben oly gyűlölet nyilatkozik meg a nyugateurópai zsidóság ellen, hogy ez csakis az »orosz« európagyűlölő érzelmeinek a produkta lehet. Zsidó nacionalista nem piszkolhatná be a művelt zsidóság minden nemes törekvését, magán és közéletét. Ha a szerkesztőség, hogy a legenyhébben fejezzem ki magamat, ily *bornirtsággal* fog jövőben is szerkeszteni, akkor a folyóirat a zsidóságért csak egyet tehet — megszűnni. Pamphletek sehova sem valók, hát még egy komoly organumba. Reméljük, hogy a *Hasiloach* szerkesztői és munkatársai minél hamarabb tudatára ébrednek annak, hogy a nyugateurópai műveltségnek köszönik ők maguk is azt, hogy a héber nyelvet oly könnyen kezelik és hogy szépirodalommal, meg tudományokkal foglalkoznak. A modern műveltség teremtette az irodalomnak általuk művelt nemét és az ebben gyönyörködő olvasó közönséget. Az orosz zsidóságnak jobb szolgálatot tesznek, ha irányt mutatnak neki, mint ha európai hitrokonáikat, kik az ő sorsukat fájlatják és szívükön viselik, alaptalanul becsmérlik. Ha ezen belátás győzni fog, akkor az új folyóirat áldásos hatással lehet olvasó közönségére, mit szívből kívánunk.

A hagyomány több mint kétezer írástudója között igen sok viseli az Izsák és valamivel kevesebb a Jákob nevet. Előfordul Jákob Rabbi Jiczchak fia (tószipta Ahilóth 18,15), példa arra a kérdésre, melyet dr. Krausz Szemle XIII. 152 l. j tett. A harmadik ősatya Ábrahám csak egyetlenegy névutóddal bír, ki Gittin 50a említették és ez egy helyen is kétes (l. Széder Hadóróth *חזק אברהם* czikk alatt). A törvényhozó Mózes neve szintén csak egyszer fordul elő (Bába Bathra végén és párhuzamos hely); így hitták Rab Huna Kóhén atyját. A bibliai főpapok nevei közül Eleázár igen gyakori, Pinchasz is többször található, van így négy is: Pinchasz Eleázár fia, de Áron csak egyszer (Menáchóth 74b és Bába Kamma 109b). A törzsek némely nevei mint pl. Juda, Simeón, József és Lévi igen népszerűek voltak. Kérdés, hogy ezen jelenség miből magyarázható? Azt hisszük, hogy a nevek adásában nem a bibliától vezették magukat. Azon nevek, melyek a népnél még éltek, gyakrabban, a többiek ritkábban használtattak, de semmiféle tisztelet nem tartotta őket vissza, hogy akár az ősatyák, vagy a törvényhozók neveit vegyék fel. Az a körülmény, hogy Ábrahám, Mózes és Áron pusztán egyszer említettek, a véletlenségnek tulajdonítandó. Mindössze ugyanis kevés egyén neve maradt ránk. Mindezeket jelenleg azért mondjuk el, mert bizonyítékot találunk rá az egyiptomi papyrusokban, melyeket Fajumban találtak és most kiadnak. A berlini múzeum egyik 212. év utáni időből származó papyrusában (Aegyptische Urkunden in dem Königlichem Museum zu Berlin. Griechische Urkunden 585. szám), mely Sebenytos falu adóajztromát tartalmazza, *Αβραμος* név fordul elő. Nem valószínű, hogy itt keresztényekről volna szó (l. *Deissmann*, *Theologische Literaturzeitung* 1896 évf. col. 611).

Ugyancsak egy papyrusban (Rainer főherczegé) előfordul *Αβραμος Ισακ*, melyhez Deissmann több párhuzamot állít össze (i. helyen). A zsidók Palesztinán kívül már az ó-korban, mint akár a jelenkorban, oly neveket viseltek, mint a többi polgárok. Előfordult azonban, mint ez a példa mutatja, hogy egy vallásos és egy világi nevet összekötöttek. Ez a kettős név emlékeztet a pal. talmud ama ismert helyére, a hol a héber neveknek megfelelő görög nevekről van szó, pl. Reuben Rufus stb. Nem akarjuk azonban a témát tovább fűzni.

ÉNEKEK ÉNEKE.

II.

Én vagyok a liljom
Völgyek ölen ringó,
Sáron rózsafáján
Legszebb rózsabimbó.

»Mint a liljom mellett
Ütszéli csaláuk,
Olyanok galambom,
Melletted a lányok.«

Nincs az almafánál
Erdőnek szebb fája:
Az én kedvesem az
Ifjak koronája.

Lombja árnyékában
Oly jó megpihennem,
Izes gyümölcséből
Gyönyörűség ennem.

Ide hozott engem
Szép mulató házba,
Ég a szíve értem
Nagy szerelmi lázba'.

Hozzatok kalácsot,
Almát, csemegeket!
Óh mert a szerelem
Érzem, beteggé tett.

Mily lobogó hérvél
Ölet által karja
S hajamat mily lágyan
Simogatta balja!

Megeskettek téged,
Jeruzsálem lánya!
Erdők sebes öze,
Te légy tanum rája:

Szív szunnyadó vágyát
Felköltetni vétek,
Szerelmnek tüzeit
Jaj, ne gerjeszszétek!

Hallga lányok, hallga!
Ó az, ő az, látom...
Hallga lányok, hallga!
Közeleg barátom.

Mint a gazelláé,
Lépte olyan kerge;
Szökell a szirteken,
Mint fiatal zerge.

Már ott van, házunkat
Már elérte színte,
Kicsin ablakunkon
Épen most tekint be.

Azután hozzám jó,
Azután megszólal,
Azután hívogat
Lágy, epedő szóval:

»Kelj fel, én kedvesem,
Kelj fel, jere velem;
Mulatozzunk együtt,
Oh én csodaszépem!

Látod, a tél elmúlt,
Vége az esőnek
S ott kűn a virágok
Sarjadozva nőnek.

Már a madár szárnya
Szabadabban rebben,
Galambok bűgása
Hangzik a berekben.

Már rügeit hozza
Nézd, a füge ága
S illatoz a szőlő
Fakadó virága.

Kelj fel hát kedvesem,
Kelj fel, jere velem;
Mulatozzunk együtt,
Oh én csodaszépem!

Sziklahasadékban
Rejtezkedő gerlém,
Bár csak derekadat
Általölhelhetném!

Óh engedd csudálnom
Szépséges orcádat,
Nyissad dalolásra
Azt a piczi szádat;

»Fogjátok el
Ott szalad
Az a gonosz
Rókahad...

Óh a szedtevette!
Szölőcsemeténket
Egy szálíg leszedte,
Egész tönkretette.«

Enyém ő, enyém ő
S én az övé vagyok.
Míg a kelő napnak
Sugára fölragyog;

Míg a hegyek alján
Lágyabb szelek járnak
S házunk előtt lassan
Oszolnak az árnyak.

Akkor ő, mint szarvas,
Legott ébred, serken,
Gyorsan viszi lába
Völgyeken és berken.

Még ott kimagaslik
Termete, a délcegz,
Aztán eltakarják,
Őt az irigy bérczek.

SZEGŐ ARNOLD.

NEILA.

Engesztelőnap esti ima.

És egyre jobban, egyre halkulóban
Közelg az este, árnyakat hozón,
Eloltja lassan odakűn a nappalt,
A földet is álomba ringatón.

Így leszen alkony lassanként köröttünk,
Lehull szívünkről minden ifjú vágy,
Mint őszi időben hullanak a lombok,
Ha terhet rázza korhadó faág.

Tavaszból ős lesz, s hervadt lesz a róza,
A fényből majdan mély sötét lesz,
S amint az évek elsuhanak rajtunk, —
Majd mi sem csüggyünk úgy az életen.

Mint hogyha gyertyát oltanának sorba
Szívünknek fényes, tágas terméin,
Úgy leszen benne akkora majd este,
Ha csalatkozunk éltünk tervein.

Óh Isten! Isten! vétkeinket sujtó!
Tekintsd ez órán könnyeink hevét!
Az érzelmeknek forró lángolását,
A földi harezot, sziveink sebt.

Ítéltél sokszor, — el ne hagyj hát minket,
Megvertél bajjal, — immár mond: elég!
Hadd jöjjön el a vigaszthozó angyal,
Ha lelkünk harezban, esatatózban ég.

Ha mint a pernye hamvadott a vágyunk,
Ha mint az árnyék tűnik életünk,
Ha lankadóban ifjúság és álom, —
Ne hagyj te akkor árván Istenünk!

Ha majdan csönd lesz, altató és enyhe,
És fűrtünk is majd ezüsttel lesz szöve,
A fénynek fogytán, ifjúságunk sirján, —
Ne hagyj el minket sorvadó erőbe.

Ne hagyj el minket gondba és sötétbe,
Ne hagyj el minket, tántorogva, félve,
Ne hagyj el minket — Urunk! Örizzünk!
Ne hagyj el minket — Istenünk! Erőnk!

Veszprém.

DR. KISS ARNOLD.

GONDOLATOK A MÉCSVILÁGNÁL.

I.

Szürkülethintő alkony-időnek árnyainál
Száll a szívemre, száll a borongó, méla homály.
Esteli csillag hogyha becsillan ablakomon,
Játszi sugárral messzire szárnyal gondolatom.

Messze vidéken, kék hegyek alján, mélyen alatt
Anyai szívet főd be a gyászos, fekete hant.
Vonz az a sírdomb, messze vidékről így hívogat:
Jöjj ide, mondd el, jöjj, panaszold el bánatodat.

Telve van a mécs színig olajjal asztalomon,
Oly szomorún ég, mintha zokogna gyászdalomon,
Lángja kigyúlva újra meg újra hamvadozik,
Mintha beszélne, szüntelen én rám hajladozik.

Ájtatos óra esti imára im közeleg;
Jönnék, ah jönnék szép, deli ifjak, ősz öregek.
Ó de ma búsak, oly szomorúak, hallgatagok,
És szemekben fájdalom-érzet könnye ragyog.

Imateremmé átalakul a rozoga ház,
Honnán az égbe száll a zsolozsma, hálafohász.
És a szerény lak porszeme, földje isteni szent,
Négy fala közt csak áhitatosság, templomi csend.

Csendesen, halkán mormol az ajkam szent szöveget,
Vélem imáznak szép, deli ifjak, ősz öregek:
Bórich Adonáj! Ó mi magasztos, ó mi dicső,
Ó hoz a földre alkonyi árnyat, éji időt!

Hallga, mi hallik? Valami gyászdal. Hallga, ki szól?
»Jiszgadal!« búsan sír föl az árvák ajkairól.
Messzire zeng, zeng: Te vagy a szent, szent, égi király,
Nagy a hatalmad, nálad az élet és a halál!

Hosszúra nyújtott, szapora áment bűg a főmeg,
Végre eloszlik és haza indul ifju, öreg.
Semmi nesz immár, csönd honol ott künn és idebent,
Éjjeli csöndben lelkem a messze tájra mereng.

Pislog a mécses visszaidézve gyászos időt;
Gondba borulva gyászolok újra, mint azelőtt;
Bezzeg a bánat rám sose támadt, rám se talált,
Mért vala, mért, hogy irtani mégis jött a halál?

Elragadá, el drága anyámat; nyugoszik ő.
Ó ma van épen negyedik éve; száll az idő.
Ó mi gyakorta földre leomlok sirja körül,
S kél a sóhajtás, lelkem a múltba visszaröpül.

Látok egy aggot, sírva fakad ki, mint a gyerek,
Ó az, apám ő, reszket a teste, szíve remeg;
Látom anyámat, rokonok állnak ágya körül,
Szenvedő arcán mind valamennyi megkönnyörül.

Látom az éjben ott a virasztó asszonyokat,
Egyikök épen csillapítót ad és borogat.
Kínja, keserve szúrva nyíllalik izmain át,
Haldokol — ó jaj — hűrgi a végső viduj-imát.

Szól töredezeve: Ime bevallom vétkeimet,
Meghalok, érzem, lelkemet a bűn terheli meg.
Irgalom atyja! Elfogy erőm már... elhal a hang...
Oldj föl a büntől, majd ha a sírban nyugszom alatt.

Mosoly az ajkán, látszik az arcán némi vigasz...
Homloka sápad, oly hálvány, mint sárga viasz;
Szeme se lobban, szíve se dobban, mint csak a jég...
Gyertyavilágja hirtelen hamvad, végre kiég.

Mintha ma látnám: Ott a koporsó, gyászravatal,
Gyászmenet indul, sírva kesereg az ének, a dal;
Hallga csak, hallga, hallik a hangja, tovasuhan,
Hant a göröngyre döngve, dübörgve sírba zuhan.

És a halotti dalra a szívben rezdül a húr,
Bugnak a vének, harsan az ének: Haczúr, Haczúr
Tómin póolau! Ő az igazság, ő az urunk,
Hogyha lesújt is, általa újra fölvidulunk.

Mintha ma látnám: a temetőből visszafelé
Indul a nép és gyűlik az árvák háza elé.
Im az anyátlan árva fiu és árva leány
Gyász jeleként a földre telepszik mind valahány.

És a tükör, kép gyászba borítva függ a falon,
Asztalon ott áll, perczeg a mécses lassudadon
Akkor először gyúlt ki e gyászos lelki világ,
Ő de negyedszer lobban azóta már ez a láng.

Imbolyog egyre, fölesap e gyászláng s újra lohad.
Fénysugarának nézem a tűnő csillagokat.
Egyik az égről ép az imént a földre futott,
Asztalomon a mécses is épen kialudott.

Szívem e közben vissza is hőkken, félve sóhajt,
Félve, remegve üntök a mécsbe újra olajt,
Szítom a lángját, néha kigyúlad, néha lehal,
Szívem is olykor jéghideg, olykor fényre derül.

Jő a szökellő éjszaki szellő s ablakomon
Lopva suhan be, míg a homályban buslakodom
Mécsesemet — jaj — újra kioltja; megremegek,
Borzalom árja újra bejárja bús szívemet.

És a kihamvadt mécses iramlik gondolatom,
Szálait egyre, egyre csak oldom, bontogatom:
Olyan az élet, mint piczi mécszláng, röpke sugár;
Lebben a szellő, lopva kioltja — hült helye már.

Mikor a lángot újra kigyújtom, szitogatom,
Illanó fényről egyre tovább száll gondolatom:
Ó ha az élet mécsese hamvad vége felé,
Lesz-e, ki egykor friss olajat tölt újra belé?

Ó ha arasznyi lelki világunk lángja kiég,
Lesz-e, ki egykor újra kigyújtja, szítja tüzét?
Tán odaát is surran a szellő, oltogató,
Avagy örökké csönd honol, éltet, üdvöt adó?

S mintha felelne nyájas enyelgve, víg örömet,
Csillagözönnek fénye köszöntget; csöndes az est...
Szűnik a kétség; látva az éjnek csillagait
Nem zúgolódik, elpihen a szív virradatig.

II.

Ébred a hajnal, kelti a jámbor embereket,
Jönnek, ah újra szép, deli ifjak, ősz öregek.
Drága ereklyét rejteget egy agg, félti nagyon:
Pergamen-írás, benne a Törvény, Tóra vagyon.

Szent ez a törvény, szent ez az írás, szent a betű
És maradandó, isteni, égi eredetű.
Ez az ereklye szentnek avatja hajlokmat,
Ott van a Mizrach, arra a tájra hajlik a nap.

Fölragyog im az ég peremén, már reggeledik
És a könyörgést mind egyetemben elrebegik.
Keleti tájra fordul a buzgó, jámbor öreg,
Közbe pediglen énekel a szép, ifju-sereg.

Hangzik a zsoltár és a tömérdek halleluja,
Messzire zeng, zeng: Te vagy a szent, szent seregek ura!
Hálafohással zokog a gyászdal, kadis-ima,
»Jiszgadal!« újra sir a szülőknek árva fia.

Lebben a kárpit; Tóra-köszöntés sorra kerül
Tóratekercset jámbor, öreg pap hordja körül;
Apraja, nagyja rajzik, özönlik színe elé.
Csókokat hint a drága ereklye, Tóra felé.

Göngyöli, bontja... Nyílik az írás pergamene,
És szaporázva beletekintget fűrgé szemé.
Nézi mohón a rendre kerülő czikkelyeket,
Végre elébe ötlük az ige és belekezd:

»Egykoron így szólt Mózes a törzsek főbbjeihez:
Hogyha egy asszony szent fogadalmat szívre vesz,
Férje ha hallja s jóba is hagyja hallgatagon,
Akkor e nőre kötelező e fogadalom.«

Egykoron ő is szent fogadalmat így fogadott.
Ifjú valék még; nyájas enyelgve csókot adott;
Boldogan ült a kerti lugasban édes anyám,
Én meg ülében szép, kerek arcát simogatám.

Majd ha te megnősz, pap leszel, ugy-e, ugy-e fiam?
Istenes ember lesz tebelőled — szóla vigan —
Egykor az urnak szántam az első gyermekemet,
Kár, hogy szegényből istenes ember nem lehetett.

De te, fiacskám, pap is lehetsz még! Hisz te szeretsz,
Az leszel, ugy-e? Még fiatal vagy, sokra mehetsz.
Hogyha ígéred, akkor e gyűrűt néked adom,
Megteszek érted, bármit óhajtasz — megfogadom.

Isteni törvényt hirdetel egykor néped előtt.
Hallgatom én is, hogyha megérem azt az időt.
Majd ha először zendül az ige ajakodon,
Elmegyek hozzád, ott leszek akkor — megfogadom.

Sírba ha nyugszom, megnyitom én a sír falait,
Ott leszek akkor, hallgatom ugy is szép szavaid.
Könnye kiperdült, én is zokogtam véle soká...
Szent fogadalma ez vala; s ugy lőn, mint fogadá.

Mikor először szóla az ige ajakomon,
Akkoron ő már halva feküdt a ravatalon.
Szívreható volt a temetésen az a beszéd,
Drága halott volt, kit legelőször eltemeték.

Bárba gyakorta torkomon a hang meg-megakadt,
Érzeni érzé, holtan is hallá a szavakat.
És mikoron a sírba letették hült tetemét,
Lelke előttem a temetőben megjelenék...

...Már a könnyörgést öregek, ifjak befejezik,
Tőratekereset göngyölik újra, s helyre teszik.
Végzetül szent Dávid imáit, zöngzeteit
Lassu ütemben bús keseregve zöngedezik:

»Ó a tömérdek év teelőttd akkora csak,
Mint rövid éjnek őrszaka, mint a multkori nap.
Álom az élet, tétova illan nyomtalanul,
Réti virágként hervad az ember, végre lehull.«

Még egy utolsó Jiszgadal és a nép haza mén,
Nem marad ott benn senki, csak egyes-egymagam, én.
...Perceg a méceses, pattog a gyász láng, lelki világ,
Sístereg egyre, mint a sziporka, tűzi szilánk.

Ablakomon át kandi sugárnak fénye lövell,
Pajkos enyelgve be-belopódzik s vissza szökell,
Pisla szemével az el-elalvó mécsre tekint
S mind magasabbra csapkod a mécsnek lángja megint.

Csókokat hint a játszi sugárka örömben,
Összesimul a szomoru lánggal szép szeliden,
Végre üelve, víg mosolyogva fogja körül,
S tőle a gyászláng fölvidul, éled meg-megörül.

Ó ha ez enyhe játszi sugár a szívbe hatol,
Éled a szív is, bánata nyomban szerte oszol.
Fényözönével engem is újra fölmelegít,
Kergeti, üzi tőlem is a bú fellegeit.

Égi sugallat, mi vagy te? Viszfény, lelki sugár?
Te vagy-e a híd, melyen a lélek földre lejár?
Égi sugallat, te vagy anyámnak őrszeme tán,
Mellyel az égből gyászos időben néz le reám?

Merre visz utad? Drága szívéből jössz te talán?
Súgd a fülembé: Gondol-e ott fenn néha reám?
Játszi sugár, ó vidd föl az égbe üzenetem,
Mondd meg anyámnak: Messze vagyok bár, de szeretem.

Ó tudakold meg, merre van ott a béke hona,
Ott leled őt is, menj oda, kérlek, szállj el oda,
Mondd neki: Most is oly igazán, oly hűn, szeretem,
Jaj, hogy miatta, jaj, hogy utánna epekedem.

Jön az időszak mindenik évnek vége felé,
A szomorú nap, melyen a lelkét kilehelé,
Eljön az óra gyász Tamuz hónap fordulatán,
Eljön a percz is, melyen először elsiratóm.

Egyszer egy évben gyúl ki a mécs láng gyász jeleként,
Ó de nem egyszer gyászolom én őt, őt, a szegényt.
Gyász nekem itt lenn nélküle minden, gyász a napom.
Tudja a jó ég, hányszor, óh hányszor elsiratom!

Budapest, 5656. Tammuz hó 29-ikén.

DR. HEVÉSS KORNÉL.

A társulat ez idei évkönyve e napokban kerül ki a sajtó alól, és így nem vagyunk abban a helyzetben, hogy már most ismertessük. Tartalma a következő: Az IMIT millenniumi díszülése. — *Kohn Sámuel*, Elnöki megnyitó. — *Bánóczi József*, Titkári jelentés. — *Perls Ármin*, Ahasvér. — *Klein Arnold*, A magyar Izrael éneke, midőn az 1000 év betellett. — *Kármán Mór*, Nemzeti és felekezeti élet. — *Alexander Bernát*, A millenniumi kiállításon. — *Leimdörfer Dávid*, Zsidó páholyok. — *Székely Ferencz*, Két levél. — *Handler Simon*, Abigél. — *Kecskeméti Lipót*, Halottas szertartások az ősi Izraelben. — *Fischer Gyula*, Egy régi kódex zsinagógái rendje. — *Seltmann Lajos*, Az aranyborjú és a zsidóság. — *Milkó Izidor*, Az egyházpolitikai télen. — *Blau Lajos*, A régi és az új zsidóság. — *Büchler Sándor*, Zsidók a magyar egyetemen. — *Acsády Ignác*, A magyar zsidók 1735–38-ban. — *Feleki Sándor*, Mózes. — *Szántó Kálmán*, Az öreg doktor elmélete. — *Büchler Adolf*, Az alexandriai zsidó bazilika. — *Bloch Henrik*, A francia zsidó-kongresszus története. — *Steiger Lajos*, A zsidó melódiák gyűjtése. — *Krausz Sámuel*, A nagy gyülekezet férfiai. — *Pillitz Benő*, Luzzato egy kiadatlan levele. — *Löwy Mór*, Ezer év. — *Vajda Béla*, Az orthodoxia küzdelmeiből a zsidóság multjában. — *Gerő Attila*, Nóa mámora. — *Frisch Ármin*, Szefárd hatás Magyarországon.

TANÜGY.

A LITURGIA MINT TANTÁRGY.

(Dr. Fényes Mór, A zsidó istentisztelet és a vele kapcsolatos vallásos intézmények történeti és rendszeres ismertetése. Budapest, 1896. 8., 80. l. U. az: A zsidók története, II. rész. Budapest, 8., 80 oldal.)

Volt idő, nem is rég, midőn a zsidó szülő nagyot nézett volna azon tanítóra, a ki az ő gyermekét hetenkint néhány órán át arra tanítja, mi az a sachrisz, mincha és maáriv; mit kell ekkor és ekkor imádkozni; mi az a kiddus és habdala vagy ehhez hasonló. Megtanította erre ő maga könynyebben és rövidesen: a gyakorlat által. Így aztán a liturgia, meg a vele összefüggő szertartások ismerete a gyermekkel mintegy vele nőtt és forrott össze.

De hát az idők változnak és ma már odajutottunk, hogy egész generáció nőtt fel, mely előtt az imakönyv és zsidó liturgia, szokásaival terra incognita. A gyermek nem tanulhatja meg a szülői házbán, nem a szülővel a templomban és így az iskolára hárult ezen új, terhes feladat is.

Megszületett tehát egy új tantárgy a különben is terjedelmes vallásoktatás számára: a liturgia tanítása. De természetesen, hogy az iskola nem pótolhatja egészen a szülői házmulasztását, főleg a vallásos nevelésben nem és sajnos tapasztalatból mondhatom, hogy itt első sorban igaza van a közmondásnak: *theoria absque praxi, est rota absque axi!*

Igy pl. minden tanév kezdetén, a nagy ünnepek előtt átvesszem tanulóimmal az ünnepek liturgiáját és szertartásait és mindenkor újból azon tapasztalatra jutok, hogy a gyermekek nagyobb része megint elfelejtette és nem tudja, mi az az ünnepi csokor stb. Mert nem ment át az ismeret vérébe, mint

az régente volt, csak szürke theoria maradt, de nem követte gyakorlat. Ezt teljesen kipótolni lehetetlen, de azért az iskola, a hitoktatás tegye meg kötelességét tőle telhetőleg.

Tanítjuk tehát a liturgiát, előírásait és szokásait, de mint egész hitoktatásunkon (íme az örökös panasz!) itt is nagyon meglátszik a rendszertelenség, az egyöntetűség hiánya!*)

Hiányzott eddig még egy főköllék: a jó tankönyv. Bár a sok hit-, erkölcs- és vallástanok érezték a szükségét és nyujtottak is egy-egy részt, úgy a hogy, de teljes liturgiát nem. Dr. Fényes Mór vállalkozott azon nehéz feladatra, hogy a zsidó istentisztelet és a vele kapcsolatos, vallásos intézmények történeti és rendszeres ismertetését megírja. Üdvözljük vállalkozásáért és még inkább munkájáért, melyet bő tudással és nagy szorgalommal végzett. Tárgya fölött teljesen uralkodik, meglátszik ez rendszerességén; bő anyagából ki tudta választani a szükségset és mindent a maga helyén alkalmazva rendesen nem nyújt többet vagy kevesebbet, mint kell.

A könyv tartalma valóban dús; hat fejezetbe osztva tárgyalja a következőket: I. Az istenitisztelet általában. II. Szertartások. III. Az imádságról általában. IV. Az egyes imák. V. Liturgikus olvasmányok és költészet. VI. Alkalmi áldások és szertartások. Mindez egyszerű, szép nyelvezettel, világosan van előadva, úgy hogy mindenki megértheti, daczára a sok héber műkifejezésnek és közbeszúrt idézetnek, melyek némelyike igen ügyesen van alkalmazva (pl. 32. l. 2.), legtöbbje pedig helyesen megválasztva.

A sikerült könyvecskének tartalmát a fejezetek címével azonban korántsem lehet eléggé jelezni, de megérdemli, hogy minden a tárgy iránt érdeklődő figyelemmel elolvassa és különösen a kevés vallásos ismerettel bírók alaposan tanulmányozzák. Nem is fogunk egyes részeinek és előnyeinek fej-

*) Itt is, a hány ház, annyi szokás! Nem tartom azért fölösnek ideiglatni a mi iskoláink tervét: Elemi iskola, II. oszt. hétköznapi liturgia, az étkezésével együtt; III. oszt. a szombati; IV. oszt. az ünnepi. Középiskola, I. oszt. hétköznapi és szombati liturgia; II. oszt. ünnepi. Polgári leányiskola, I. oszt. hétköznapi liturgia; II. oszt. étkezés, áldás mondatok és lefekvés előtti; III. oszt. szombati; IV. oszt. ünnepi liturgia. Minden osztályban még egyes imakönyvi részeket fordítását is vesszük.

tegetéseibe bocsátkozni, hanem elismerve értékét egyes hiányaira és hibáira akarunk ráutalni. Tesszük ezt részletesen azért is, mert a munka megérdemli és esetleges második kiadásnál, a mit kívánunk neki, könnyen kijavíthatók lesznek. Hiányzik pl. a mila után (17. l.), melynek enfemisztikus fordítása: felavatás, korántsem helyes és megfelelő, az elsőszülött kiváltása, ha az fiú; a pidjón habben pedig közvetlen csatlakozik a milához. Ugy szintén hiányzik a bar-miczvának szertartása, mely a modern istentiszteletben új formájú ünnepélylé alakult és a minek szintén itt lehet helye vagy pedig (7. l.), hol a törvénygyakorlásának kötelezettségénél föl van a bar-miczva említve.

Nem különben fel lehetett volna a templomban való vigasztaló köszöntésnek 8* (19. l.) módját venni és pedig az igen helyesen alkalmazott »Gyász« fejezetében (56. ll.). Modern formája ennek, hogy a rabbi két chevra-előjárótól kísérvé megy a gyászolók elé és a héber szavak mellett magyarul is kifejezi a vigasztalást. (Igy van ez nálam is.)

A rabbi által olvasott háftórák közzé (51. l.) fel kellett volna venni a וְכָל יִשְׂרָאֵל is, mert a szokás nem mindenütt egyforma. A kiddus a templomban nem csak jom-kippur este marad el (17. l.), hanem peszach két első estéjén is; a papi áldás בִּרְכָּה a minchánál elmarad (43. l.), rendesen, de bőjtkor nem, a mikor שִׁים שְׁלֹם is mondandó.

Ezen kisebb-nagyobb mulasztások hiányt képeznek a könyvben, míg viszont elmaradhatott volna bátran, a karaiták és szamaritánusok rítusával való összehasonlítás; nézetem szerint ez fölösleges és nem a zsidó liturgia ismertetésének feladata. Ugy szintén fölös némely részletnek terjengőssége, pl. az újévi malchujjoth stb. bő fejtegetése vagy némely jelentéktelen részletnek fölemlítése.

A rendesen pontos meghatározások között ugyancsak több helytelenségre akadunk, pl. hogy a szentély = מִזְבֵּחַ Dávid király óta volt Jeruzsálemben (8. l.); מִזְבֵּחַ alatt a Salamon király által épített templomot értjük, a mely először képezett igazi vallási központot, nem pedig a frigysátozt, ill. a frigyszekrényt, melyet Dávid átvitt a fővárosába.

Lapsus azon állítás (15. l.), hogy az előimádkozók részéről talisz és tefilin máskor is használatosak, mint a reg-

geli imánál, hogy mikor, azt nem mondja meg sz. Persze csak a talistra vonatkozik. Hogy pedig *מִשְׁתֵּי* mindakettőnek felvétele után mondandó (u. o.), ferdén van kifejezve, ez még csak a tefillinre áll. Helytelen (18. l.), hogy a »szombatra eső bűjtöt *rendesen* a megelőző csütörtökre, az Áb hó 9-ikét pedig vasárnapra tesszük át.« Rendesen vasárnapra tesszük át a kivételével és csak az Eszter bűjtjét tesszük a megelőző csütörtökre, a minek természetes oka, hogy a szombatra következő vasárnap purim. Hogy sz. úr, a purim leírásában (29. l.), honnan veszi megint azon adatát, hogy »a zsidók félelmének emlékére Eszter bűjtöt rendelt el Adar 14-ére,« nem tudom. Hisz 14-én már örömnapp volt! Ha már a bűjtnapok lehető idejéről szól, fölemlíthette volna, hogy a szombat hatása kiterjed a péntekre is és e napra sem eshetik bűjt, kivéve tebeth 10-ikét.

Hogy a tachnunt »rendesen« *מִשְׁתֵּי תְּבוּת לַפִּיךָ תָּם* bűnvalomással vezetjük be, nem áll. Közönségesen nyoma sincs ennek az imakönyvekben, még a *מִשְׁתֵּי תְּבוּת* imakönyvben sem; a szokás a Zohár ajánlásán alapszik (L. Landshut, *לִב* 80. l.). Fölösleges ilyent föl is venni. Felületességi lapsus lehet ugyancsak, hogy felhállt a sátoros ünnep utolsó 7 napján mondanak (46. l.), e helyett, hogy peszach utolsó 6 napján, a mint ezt — szintén helytelenül csak a peszach köznapjaira nézve — néhány sorral előbb sejteti is sz. Ugyanazon pontban egy teljesen érthetetlen kitétel is van: *רֵאשִׁי הַדָּשִׁים* (két sajtóhibával *רֵאשִׁי הַדָּשִׁים*-nak nyomtatva), ünnep köznapjain pedig a megfelelő ünnepi tordalékkal! Apróbb helytelenség is nem egy fordul elő, így pl. (14. l.), hogy a tefillinél a négy szakasz mindegyikét *külön* pergamenre írják és egy börtokba teszik. Ez nem áll, csak a fejre valónál, ha azonban sz. nem akarta a különben mellékes dolgot részletezni, a mint nem is szükséges, elhagyhatta volna a hibás kifejezésmódot. Hogy a tóra felolvasásánál (48. l.) tóratekeres helyett állandóan »könyv« kitéltet használnál, minden inkább, mint helyes. *וְאֵת יְצִיעַ* szavakat (21. l.) »hamvaszkodik« szóval fordítja sz., a mi különbségén felül azért sem felel meg, mert nem fejezi ki, a mit a héber szavak, hogy hamut tesz fejére; ellenkezőleg tollaszkodik mintájára azt jelentheti, hogy letisztítja magáról a hamut.

Nem tartom szerencsésnek továbbá a kiddusnak fel-

köszöntésre való — majd azt mondom elkeresztelését. Miért nem marad sz. az igazi fordításnál: az ünnep megszentelése, ez elég világos. A bor nem a felköszöntés végett van, hisz nem banketthez ülünk, hanem az ünnepi öröm kifejezésére. A habdala-búcsuztató sem felel meg, nagyon ismert keresztény mellékíze van és távolról sem fedezi az eredetét. Épen így nem elég sikerült az imádságok beosztása (33. l.), mert a »panaszimádság« igen furcsa kategória, részben beolvad a bűnvalomásba, részben meg dicsőítés, elismerése Isten igazságának.

Néhány apróbb kifogás elhallgatásával még azt jegyezzük meg, hogy sajnálatosan sok a sajtóhiba a kis munkában, első olvasásra több mint *negyvenet* olvastunk össze. Különösen a héber szavak nyomtatása pontatlan, a mi annál rosszabb, mert az olvasók nagy része nem képes azt maga kijavítani. Súlyosabb beszámítás alá esik oly gondatlanság, hogy pl. (6. l. V. M. 10, 9.) helytelenül van idézve *וְהָיָה* e helyett *וְהָיָה*, úgyszintén nem találhatja a kíváncsi olvasó a *שִׁיעַ* szakaszát IV. Mózes 6, 4, hanem V. Mózes 6, 4 alatt.

És miután mindezt elmondtuk, ismételjük, hogy a könyvet általában sikerültnek tartjuk, alkalmasnak arra, hogy a liturgia és szokásai körül való tájékoztatottságot, legalább in theoria eloszlassa. De hogy tankönyvnek miként válik be, az más kérdés.

Sz. nem tájékoztat bennünket egy árva szóval sem afelől, hogy mi az ő véleménye erre nézve, miként tervezte ezt ő?

Véleményem szerint középiskola alsó osztályai számára semmikép sem ajánlható, mert sokkal magasabb alaphangból indul ki, mint azoknak való; de a felső osztályokban, leginkább a két utolsóban, föltételezve némi előkészültséget, valószínű eredménnyel és haszonnal alkalmazható, természetesen egybekapcsolva az imakönyvvel.

Ily alkalmazásánál ugyancsak jó szolgálatot fog tenni a munka végén összeállított kis nyelvtan, valamint az imákhoz írt szótár, bár vérmes reményeket e tekintetben éppenséggel nem szabad táplálni. Mert hogy a liturgia mint tantárgy kellő eredményt mutasson fel, ahhoz szükséges, hogy ne csak az iskola tantárgya, de az életnek gyakorlati tárgya is legyen a templomban ép úgy, mint a szülői házban.

Szólunk kell dr. Fényesnek a címbe kitett ugyancsak liturgiájával egyidejűleg megjelent művecskéjéről, mely A zsidók története II. részének mondja magát, de ezzel rövidebben végezhetünk, hisz a füzet 53 kis oldalon tárgyalja roppant anyagát, a zsidók történetét a babyloni talmud befejezésétől a mai napig, 37 oldal szemelvényt fűzve hozzá.

Az igazat megvallva, midőn egy félévvel ezelőtt szerző zsidó történetének I. részéről mondtam el véleményemet e folyóirat lapjain, nem ilyennek képzeltem folytatását. Sz. úgy látszik időközben megváltoztatta tervét és nem azon alapon folytatta, a mint megkezdte, hanem sokkal kisszerűbben. Nem akar ez épen gáncsolás lenni, mert csak a terjedelemre vonatkozik, de szívesebben láttuk volna, ha sz., bár hosszabb idő múlva, de tágabb alapon írja meg zsidótörténete II. részét, a mely esetleg két részből is állhatott volna, mert arra nagyobb szükségünk van.

Jelen füzete dióhéjba szorítja össze a nagy anyagot, de dicséretére legyen mondva, nem feledkezik meg e körülményről és nem tömi tele adatokkal, meg nevekkal, mint hasonló rövid zsidótörténetek előtte, hanem csupa általános jellemzést ad az egyes korokról és országok zsidó történetéről és azért világos áttekintést nyújt. Könyve azonban így csak arra szolgálhat, hogy izlettetést adjon, de nem kielégítő táplálékot az éhezőknek, középiskolai használatra azért is nagyon tömör és száraz.

A magyar szempont dicséretesen érvényesül benne, midőn a magyar zsidók történetét külön, aránylag bőven tárgyalja.

Részleteire a művecske jellemzett sajátsága folytán nem kell kiterjeszkednünk, bár lenne néhány megjegyzésünk. Egy pár rectificatiót azonban sz. figyelmébe akarunk ajánlani. Így igen helytelen azon állítása, hogy (31. l.) »a haladó és maradó községek vitái a Sulchan Aruch tekintélye, elismerése körül forognak.« Ez nem áll.

Legjobban bizonyítja ezt sz. az e helyütt megbeszélte Liturgiája által, a mely éppenséggel nem csak a haladó zsidóság istentiszteletét írja le az Orach-Chajjim nyomán, hanem az egész zsidóság ünnépeiről s vallási szokásairól szól.

Épügy vissza kell utasítanunk a congressusi alapon álló zsidó pártnak »neolog« elnevezését (52. l.), a mit ellenfelei sü-

töttek reá jogtalanul. Ezt nem szabad szentesíteni, ezt ki kell irtani, mivelhogy nem egyéb, mint sokat koptatott jelszó.

Nem áll az, hogy adatról beszéljünk, hogy Cremieux francia miniszterelnök volt, csak igazságügyminiszter. Néhány feltűnő lapsus linguae is fordul elő e füzetben; pl. (18. l.) »A frank birodalom terén már régóta laknak e korban zsidók«; vagy (41. l.) Heine és Börne elhagyott vallásukhoz nem *maradtak* bensőleg hűtelenek. Külömben azonban nyelvazete szép és élvezetes, de iskola számára, véleményem szerint, nem elég egyszerű és könnyed. Szemelvényei érdemesek a közlésre és olvasásra.

Mindenesetre kívánjuk szerzőnek mindkét művecskéje számára, megérdemli tudománya és szorgalma, hogy valósuljon meg rajtuk az a gyönyörű prófétaige, melyet ő az elsőnek jelígeje gyanánt választott: »...nem tér vissza hozzám üresen, hanem teljesíti, a mit akarok és eléri, a mire kibocsájtottam.«

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

ORSZÁGVILÁG.

HORVÁTORSZÁGI LEVÉL.

Károlyváros, 1896. december.

Tisztelt szerkesztő ur! Engedje meg, hogy hosszú hallgatás után ismét felkeressem b. folyóiratának hasábjait egy pár odavetett megjegyzéssel a horvátországi zsidóságról, mely mostanában is a »dolce far niente« boldogságát élvezi. Századunk most folyó évtizedében a monarkia mindkét felének zsidósága elhagyta a tétlenség mezejét, hogy a tevékenység terére lépjen, törekszik valamely egységes szervezet megalapítására, hogy belül megerősödve könnyebben ellenállhasson esetleges külső támadásoknak. Így történt az Csehországban, ahol csak a minap alakult a »községegyesület«. Azt lehetne mondani, hogy a zsidóság kicsinyben úgy tesz, mint Európa, mely a béke fentartását kívánja és a közgazdasági felvirágzást, mely csupán béke idejében érhető el, de mindamellett összegyűjti minden harci erejét, ennek nagyságában látva a béke zálogát és biztosítékát. A zsidóság sem gondol hódításokra, hanem önpön lendületére, fejlődésére, de ezek biztosítása végett minden erejét össze kell szednie, tömör egységes vallástestületet képeznie. Régi óhaja ez a magyar zsidóságnak és remélendő, hogy a millenniumi ünnep lezajlásával ismét buzgón hozzá fog óhaja megvalósításához.

A horvátországi zsidóság egyelőre nem tesz semmit, sem az osztrák sem a magyar példát nem utánozza. Pedig oly sok tennivaló van. Elég lesz emlitenem azt a tényt, hogy az itteni zsidóság nem szólalt fel az 1873-iki egyenjogositási törvénynek kormány leirattal történt megcsonkítása ellen, bár már 10 év óta egy zsidó képviselő is tolja a kormány szeret. Soha a parlamentben, (vulgo tartománygyűlésen) szóvá

sem tétetett, hogy zsidó tanítónők, akik állami tanítóképezdékben képeztettek ki, az államnál sem szerezhetnek állomást. Oly nagy az itteni zsidóság bizalma a kormány szabad-
elvétségéhez, hogy azt reméli, hogy a kormány minden figyelmeztetés nélkül meg fogja szüntetni az ilyen és hasonló anomáliákat. Minden kezdeményezést felülről vár, ahol pedig rettegnek zsidó ügyekkel előállani, mert állítólag »a király annyira jóllakott az egyházpolitikával, hogy zsidó ügyekről mitsem akar tudni«. Így mesélik ezt mértékadó körökben. A tény pedig az, hogy a kormány nem látja szükségét zsidó ügyeket bolygatni, amíg maga a zsidóság nem véli elérkezettnek az időt, hogy valamit követeljen. Miért is legyen zsidóbb a zsidónál.

Az említett cseh községegyesületben a megalakulás alkalmával az elnöklő az egyesület szükségének egyik okául a vallási indifferentismust jelölte meg. Ez a vallási nem-bánomság bőven tényész Horvátországban, kiválóan zsidóságnak intelligensebb rétegeiben. Eme körökben minden czélt támogatnak és előmozdítanak, csak zsidó czélokat nem, mindenhol szeretnek inkább kitűnni, mint zsidó ügyekben, minden számíthat buzgalmukra, csak az nem, ami a zsidóság javára válnék és mindenért szívesebben vetik latba befolyásukat, mint zsidó törekvésekért. Sőt egyenesen hirdetik, nem illő mindenütt a zsidósággal előállani. Igaz, hogy az utóbbi években sok községben fiatal művelt rabbikat vettek fel, de ez távolról sem szól ellene fenti véleményemnek. Nem szívesen írtatom ezt a dolgot. De megdönthetetlen tény, hogy némely község inkább a külvilágra való tekintetből, mintsem vallásos szükségletből vett fel *fiatal művelt rabbikat*. Egyébiránt az ok nem annyira döntő és a tény arra enged következtetni, hogy a fiatalabb rabbinemzedék a horvátországi zsidóság rákbáját fel fogja ismerni és gyógyítására iparkodni.

Amde az élet nem folyik mindig logikai törvények nyomán. Nem tudni miért, de a külföldi postabélyeg nagy szerepet játszik a horvát községekben rabbifelvételnél, holott a magyar rabbiképző végzett hallgatóit nem előzi meg ily nimbus. E sorok írójának is szemére vetették, miért nem tanult Berlinben vagy Boroszlóban. Megtörténik azután, hogy ilyen berlini származásu rabbi állomását elfoglalva beszámol

a felekezeti lapokban a püspöknél tett látogatásáról, a mely alkalommal a »szivélyes püspök örömeinek ad kifejezést, hogy a zsidók nemzeti érületüket melegen ápolják«. Az olvasó persze alig érti, mire céloz a püspök, mert nem tudja, hogy az illető rabbi a berlin—x-i gyorsvonaton hangzatos frázisokkal telített vezérlő cikkben adott kifejezést nem alvó és nem szenderülő zsidó-nemzeti érzéseinek klasszikus héber nyelven és hogy találkozott széles e monarchiában hetilap, mely afölötti örömeiben, hogy egy püspöki székhelyen zsidó-nemzeti apostol fogja hirdetni Dr. Herzl utópiáit, szívesen megnyitotta lapjának hasábjait az apostol ömlengéseinek. Hogy ez így van, arról mindenki meggyőződhetik, aki az utolsó félévben a »Hamagid« és az »Oest. Wochenschrift« révén az összehasonlító hirlaptudomány studiumának szentelt egy pár órát.

Szóval ezek a külföldi rabbik a vallásos indifferentismus leküzdésére, ha egyáltalában felismerték, a Zionismus harczai lován vonulnak ki, a horvát ellenzék legnagyobb gaudiumára, mely a »sum cuique« elvét hirdeti. Ez a horvát ellenzék pedig egy-két év óta teljesen antisemita árban uszik, habár a zsidóságnak is van sok párhive. Hiszen a zászló-affairban is akart három zsidó ifju martiromságot szenvedni. Be kell vallani, hogy ez az antisemitismus nem oly aggressiv mint a bécsi, a melynek utánzata és importált terméke.

A horvát ellenzék ugyanis látja, hogy Ausztriában a szlávizmus megerősödött, mióta az antisemitismus nagyra nőtt, látja tehát e két törekvés kölcsönös támogatását és hatását egymásra. Vegyük hozzá ellenzéki álláspontját a magyar liberális kormánnyal szemben, akkor megtaláltuk zsidógyűlöletének forrását. Nem rég egy ellenzéki ujság azt találta fel olvasóinak, hogy báró Bánfy az Alliance segítségével csinálta a választásokat, a mihez meg kell jegyezni, hogy ezen lap 99 $\frac{1}{2}$ %-je nem tudja mi az az Alliance. »Antikeresztény, liberalis zsidósajtó«, »tarnopoli nyulbőr« etc. szintén az Alliance világhatalmához hasonló Bécsből importált közhelyek, melyek napról-napra tűndökölnék az ellenzéki sajtóban. Mindezt az itteni zsidóság figyelembe sem veszi.

Legujabb a zsidó megjelenése a horvát szinirodalomban. Nem rég ugyanis a zágrábi színházban adtak politikai saty-

rát, melynek szerzője valamikor igazságügyi osztályfőnök volt (akkor iktatták törvénybe a zsidóknak most megcsonkított egyenjogusítását), most pedig generalisa a klerikális Obzor-, vulgo Strossmajer- (ez az előbb említett püspök) pártnak. Színre kerül e darabban egy mezei választás, melyben a 6 gyermekkel bíró zsidó csapláros a kormány érdekében korteskedik és rossz vicceket csinál. A szerző nem ismeri a falusi zsidót, sem a zsidó humort, sem satíráját és azért Hasenfus-a nem tesz nevetséges benyomást, mert nem eleven alak, hanem a fantázia szüleménye. Még a csapláros fináncziális ügyessége sincs kiaknázva, azaz parányi része sincs bemutatva, pedig a választások elég alkalmasok e jellemvonás kitüntetésére. Igaz, az ügyvéd ur már régen nem képviselő, és úgy látszik zsidó kliense is kevés van, mert különben jobban ismerné a typusok mintáit, a melyeket színre hoz. Utoljára pedig tekin-tettel a sok zsidó páholybélőre azt mondja a darab hőse, a megválasztott képviselő, az elbukott kortesnek, aki térdre esik előtte (bizony ez sem zsidó vonás), »ne félj, nem érdemelné meg hogy éljen az, aki téged vallásod miatt üldöznék«. Ez a kibékítés deus ex machinaszerű, hisz vallásról eddig senki sem szólt, vagy ez talán kortesfogás az ügyvéd scil. leendő képviselőjelölt ur részéről, mely a zsidóknak szól. Annak ugy sem hisz senki, mert nem rég az ügyvéd ur lapjának szerkesztőjét elitelték becsületsértés és rágalmazás czimén, mivel egy zsidó körorvost hanyagsággal és kötelességmulasztással vádolt, ez alkalommal is a bécsi antisemita sajtó szó- és hazugságtárával élve.

Ilyen dolgok történnek, és a horvát zsidóság lethárgiában szenved, félő hogy a jövő évi választások megzavarják az álmát.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Bacher V.*, Mai-műni Mózes szentírásmagyarázata Budapest 1896 (Az orsz. rabbi-képző-intézet Értesítőjében). — *Ugyanaz németül:* Die Bibelexegese Moses Maimónis (u. o.) — Templomi beszédek stb. tartották *Dr. Klein Mór* és *Dr. Klein Arnold* (Beigtatás) Veszprém s. a. — *Deissmann A.*, Kennedy, H. H. A., Sources of New Testament Greek or the influence of the Septuagint on the vocabulary of the New Testament (bírálat, külön lenyomat a »Göttingische gel. Anzeigen« 1896. évf. 10. számából). — *Heilprin M.* The Historical Poetry of the Ancient Hebrews 2 kötet. New-York. — *Heilprin M.*, Bibelkritische Notizen. Ein nachgelassenes Manuskript. [Als Manuskript gedruckt] Baltimore 1893. — *Epstein A.*, Jüdische Alterthümer in Worms und Speier. Boroszló 1896 (Külön lenyomat a Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums 40. és 41. évfolyamából).

Lederer Ábrahám, az országos izr. tanítóképző nyugalmazott tanára, termékeny tanügyi író 70. születésnapja tiszteletére a magyar zsidó tanítóság fényes ünnepet rendezett. A jubilánst ez alkalomból *dr. Wlassich Gyula* vallás- és közoktatástügyi miniszter, *Zsilinsky* államtitkár, *dr. Verédy* fővárosi tanfelügyelő és tisztelőinek egész serege üdvözölte. Az üdvözlőkhöz folyóiratunk is, mely az ünnepeltben munkatársat tisztel, örömmel csatlakozik. Szívvel kívánjuk, hogy a jubiláns ép erővel és szellemi frissességgel szolgálhassa még hosszú éven át a paedagógia ügyét, melynek munkás életét szentelte.

Lévy Mór magyar származású párisi tudóst, ki a francia akadémia tagja, a francia kormány a párisi csillagvizsgáló főigazgatójává nevezte ki. — *Lévy M. A.* francia geológus, a párisi akadémia tagjává lett megválasztva. Lévy a konzisztórium tagja.

Menelik az olasz királyhoz és a pápához intézett levelében büszkeséggel vallotta magát »Juda törzsből származónak.« A győzedelmes császár a barbár Afrikában uralkodik.

Dr. Goldzieher Vilmos, rk. egyetemi tanárt Ráth Károly főpolgármester a László kórház szemészeti osztályának főorvosává nevezte ki.

»Mi történik Karádon? Kérdezik tőlünk többen. Mi csak annyit tudunk, hogy október 16-dikán meghalt Karádon Körössy György. Ennek két hónapja már s a lelkész-választás még nincs elrendelve!... A pályázati hirdetés lapunk zártakor megérkezett« Sárospataki Lapok 1896. év decz. 21. száma. Mi is kérdezzük: Mi történik Karádon? de a mi Karádainkon évek múltán sem történik semmi.

A kiállítás újabb kitüntettjei között ismét több hírsorsos nevével találkozunk, kiket a nemzeti ünnep emelése körül kifejtett tevékenységük elismerésül ért a királyi kegy. Legfelsőbb elismerésben részesült: *Baumgarten* Henrik a »Danubius« rt. igazgatója, lovag bárdányi *Bram* Miksa a déli vasúttársaság magyarországi forgalmi igazgatója, *Brüll* Ármin a rimamurányi vasúti rt. igazgatója, *Fischer* Béla a magyar vill. rt. igazgatója, *Koppély* Géza földbirtokos, megyeri *Krausz* Lajos gyáros és *Mauthner* Ödön magkereskedő. — A harmadik oszt. vaskoronarendet kapta: budai *Goldberger* Berthold szövétfestő gyáros, *Neuschloss* Emil nagykereskedő, *Reinmann* Lázár, a salgótarjáni közsémbánya rt. igazgatója. — A *Ferencz József-rend* lovagkeresztjével kitüntetett *Allschul* Artur svéd konzul, a magyar varrógépgyár igazgatója, *Bálint* Sándor a kőbányai téglagyár igazgatója, *Bihari* Sándor festőművész, *Gerő* Lajos a Pallas nyomda igazgatója, *Mauthner* Izidor a rózsahegy szövőgyár igazgatója, *Mauthner* Mihály börgyáros, *Ohrenstein* Henrik csementgyáros és *Quittner* Zsigmond építész. — A koronás érdemkeresztet kapta: *Abelesz* Vilmos börgyáros, *Czettel* Gyula a Czettel és Deutsch cég egyik tulajdonosa, *Feiweil* Lipót vasbútorgyáros, *Fellner* Ottó az eszéki gőzmalom igazgatója, *Fischer* Győző műszerész, *Gelb* Manó kárpitos, *Groszmann* Miksa kádár, *Hirschler* Mór, budai keserűvízforrás-tulajdonos, *Hönigsberg* Leó zágrábi műépítész, *Justusz* Dezső gyáros, *Kauffmann* Samu főmérnök, *Lederer* János m. á. v. főmérnök, *Steinschneider* Bertalan gyáros, *Stern* Leó a zágrábi börgyár igazgatója, *Streicher* Sándor zimonyi birtokos, *Weisz* Gyula zágrábi gőzmalom igazgató és *Wollák* Samu gyáros. — Az arany érdemkeresztrel kitüntetett: *Erdélyi* Mór udv. fényképész, *Franck* Ignác zágrábi szobrász, *Gerő* Adolf cipész, *Roth* Miksa üvegfestő, *Sichermann* Lipót szerszámkovács, *Szekulesz* Ede művirágkereskedő; — a koronás ezüst érdemkeresztet kapta: *Reich* Mihály vazaki tanító. — *Nemességre* emeltetett: *Braun*

József pezsgőgyáros »belatini« előnévvel és *Liebner* József földbirtokos. *Királyi lajcsosi* ezimet *Beimel* Jakab, a tőzsdetanács elnöke nyert.

Strauss J. tanár az orvosi facultáson Párisban meghalt. Mint tudós és mint tanár egyaránt kivált. Elsősből származott, de a francziák a tudományt annyira becsülik, hogy e tekintetben sem nemzeti-ségi sem vallási különbséget nem ismernek.

Reinach S. kiváló epigraphus és class. philologus a párisi akadémia tagjává választatott.

Furtado-Heine asszony, Heine Henrik unokanővére, Párisban meghalt. Jótékonyágaért — mintegy 20 millió frankot adományozott — egész Franciaországban tisztelték. Nagy vagyonát, körülbelül 200 millió frank, a Napoleonok öröklék. Temetésén *Zadok Kahn* Franciaország főrabijja és még három rabbi beszélt az egybegyűlt fejedelmi és arisztokrata gyászoló közönségnek.

Bamberger J. königsbergi rabbi 63 éves korában meghalt. Az elhunyt hitközsége körül, melynek minden tehetőségét és idejét szentelte, és az orosz üldözött zsidók segélyezésének ügye körül kiváló érdemeket szerzett. A jótékonyagot szívből gyakorolta és Ems fürdőben, a hol minden évben néhány hétig tartózkodott, szintén alapított fürdőre szoruló betegek számára segélyegyletet. Községének mintaszerű lelkivezetője volt, mint ember és mint pap egyaránt kiváló. Áldás a jámbor emlékére.

A szent földön a zsidó lakosság növekedőben van. *Jeruzsálem* 45,420 lakója között 28,112 a hitrokón, melyek közül askenáz 15,074 szefard 7900, magrebin 2420, jemeni 1288 stb. A többi városokban Szafed és Tiberiás kivételével a zsidók mindegyik kisebbségben vannak: *Chebron* 1,429 zsidó (összlakosság 14,295); *Jaffa* 2,970 (17,713); *Gaza* 75 (17,675); *Ramleh* 166 (9,611); *Akko* 215 (10,565); *Chajfa* 810 (7,800); *Szidon* (Szaida) 780 (12,270); *Tiberiás* 3,200 (6,050); *Szafed* 6,620 (12,820); *Nablusz* (régii Szichem) 120 (21,110). Bethleem és Nazarethben zsidók nem laknak, bár a lakosság a kereszténység e születési városaiban zsidók letelepedését jó szemmel nézné. A városokon kívül tekintélyes számu kolóniák léteznek tisztán zsidó lakossággal. Ezekről, úgy reméljük, módunkban lesz egy kompetens munkatársunk tollából kimerítő ismertetést hozni. Az itt közölt adatok is mutatják, hogy a Palesztina gyarmatosítására irányuló Herzl-féle terv pusztá fantázia szüleménye. A mohamedán lakosság a szultánnak sem engedelmessé nem, ha a kezükben tartott hatalmat valamely gyarmatosító társulatra akarná teljesen átruházni. A szent föld területe, mely

nem nagyobb mint a fél Svájc, különben sem alkalmas nagyobb tömegek befogadására. A zsidó állam eszméje csak rajongó keresztény angoloknál és az antizemitizmus által létalapjában megtámadott és ennek következtében józan gondolkodásában megingott orosz, román és lengyel zsidóság egy csekély töredékénél talál viszhagra. Üldözött hitrokónaink nagy tömege emberi jogaiért tovább küzd, mert azon helyes meggyőződésben él, hogy csak a feladott, de nem az elkobzott jogok vannak elveszve. Bizzunk az emberiség jobb géniusában.

Új hetilap. Január hóban »A Jövő« cím alatt felekezeti, társadalmi hetilap fog megindulni Dr. Weiszburg Gyula pesti segédrabbi szerkesztésében.

Az izraelita magyar irodalmi társulat ez évi tagilletményül az Évkönyvet és dr. *Pollák Miksa* soproni rabbi a Társulat által jutalmazott pályaművét: »A zsidók története Sopronban a legrégebb időktől a mai napig« adja. A két kötet együtt körülbelül 50 nyomtatott ív. A Társulat tagjai néhány nap múlva mindkét művet megkapják. — Az I. M. I. T. pályakérdésére: »A Budapest területén létezett zsidó községek története« a letelt év utolsó napján egy terjedelmes mű érkezett be, a melyet a Társulat elnöke a választmány ülésén már futólagos betekintés alapján kiválónak jelezhetett. Beható bírálat tárgyát csak ezután fogja képezni. — A Társulat egy régebbi, de meddő maradt pályakérdését újból kitűzte. Címe: »A zsidók községi szervezete az európai államokban, történeti alapon előadva.« Benyújtási határidő 1898. június 1. Pályadíj 1000 korona. — Ez alkalomból megemlítjük, hogy a német birodalomban újabb időben majdnem száz »Litteraturverein« létesült, melyeknek együttvéve legalább 25-ször annyi tagja van mint az egyetlen magyar izr. irodalmi társulatnak. Valamennyi egyesület eleven működést fejt ki, felolvasásokat, vitatestélyeket rendez, stb. Hatásuk Boszniaig terjed. Sarajevóban ugyanis e napokban szintén megalakult egy »Litteraturverein«. A mostohább külső viszonyok között élő német zsidóktól még sokat, sokat tanulhatnánk minden tekintetben.

Az amerikaiak mindent amerikaiasan, azaz gyorsan és nagy mértékben csinálnak. Az amerikai zsidó hitközségek szövetsége ez évi gyűlésén elhatározta, hogy a rabbiszeminárium részére egy fél-millió dollárt (körülbelül ötvenegymillió forintot) gyűjtenek. Leucht, New-Orleans rabbi, egymaga 100,000 dollár összegyűjtésére vállalkozott, a mit nagy lelkesedéssel vettek tudomásul. A »Hebrew Union

College» eddigi évi szükséglete 20,000 dollár, melyet az említett szövetkezet egymaga fedez.

A közalap számára eddig 400,000 forintot meghaladó összeget írtak alá. A kerületi elnökök január 6-án megtartandó ülése után a félbeszakadt gyűjtést újból megindítják és remélik, hogy az alap egy millió forintig fel fog emelkedni. A nevezett gyűlésen a közalap jövődelmeinek hováfordítása is tanácskozás és részletes megállapítás tárgyát fogja képezni.

Dr. Rosin, kiváló jogász, az elhunyt hasonló nevű boroszlói szeminaryumi tanár unokaöccse, a Freiburgi B. egyetemen rektorra lett megválasztva.

Az izr. ösztöndíjgyűjtő 42 stipendiumra ír ki pályázatot. Folyamodhatnak az egyetem, a műegyetem és az orsz. rabbiképző intézet hallgatói. Folyamodványok dr. Simón József úr irodájában nyújthatók be.

Stern Bernát tudós, magánzó, hajdani kultuszfeljáró, az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottságának tagja, 87 éves korában Budapesten meghalt.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg elölleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

A SZERVEZET.

(Egy kis visszaemlékezés.)

Éppen harmincz éve annak, hogy a pesti izraelita hitközség a kongresszus egybehívására az első impulzust megadta. E hitközség előjárósága 1867. évi márczius havában báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszternek egy emlékiratot nyújtott át, a melyben kimutatta, mennyire hálásztathatlan hitfelekezetünk közigazgatási szervezetének megállapítása, és ezen oknál fogva egy kongresszus összehívását hozta javaslatba.

Fennmaradt a kérdés, hogy e beadványában a pesti izraelita hitközség az országos zsidóság közvéleményének adott-e kifejezést, vagy sem? A hitközség — hogy e kérdésre választ nyerjen — közölte emlékiratát mindama megyei főhitközségekkel, melyek az 1848. évig kifejlődött gyakorlat szerint a felekezet közös ügyeiben a megyebeli kisebb hitközségeket is képviselték és azokat véleménynyilvánításra felkérte.

Majdnem mindenünnen, egyebek közt a kétségtelenül »hittörvényhű« hunfalusi, köpcsényi, pápai, putnoki, zentai, munkácsi stb. hitközségektől, a pesti emlékiratot feltétlenül helyeslő nyilatkozatok érkeztek. Egynehány hitközség csak azt kötötte ki, hogy a kongresszus addig össze ne hívassék, amíg a zsidók emancipálva nem lettek. (Csak 1867. december hó 27-én lett szentesítve az 1867: XVII. t.-cz., a melylyel »az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári s politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítottak«.)

Nemsokára ezután azonban, az 1867. évi nyári hónapokban megalakult a »Hitör«-egylet és ez egy új elemet hívott

a küzdőterre — a papi elemet! Ez az elem már más szemekkel olvasta a pesti hitközség memorandumát, mint a hitközségi előjárók. Megütközött különösen azon, hogy a pesti hitközség esetetlően azokat a visszaéléseket, melyekre az izraelita hitügy rendezetlen volta alkalmat szolgáltatott, egyebek közt ezeket mondja:

»Igy történhetett, hogy rabbik, kik pedig hitfelekezetünk elvei szerint csak tanítói és hittörvényt magyarázó szerepre hivatvák, hivataluk körén túllépve s rájuk nem tartozó ügyekbe avatkozva, a magas kormány, sőt még a Felség trónja előtt is, hitközségeik, sőt magának az összes hitfelekezetnek nevében felszólalának«.

A pesti hitközség eme kijelentésében azok a rabbik, kik akkor vezérszerepet vittek, ellenök intézett támadást láttak abban az irányban, hogy befolyásuk a hitközségekre csökkentsék és a rabbi hatásköre egyáltalán a saját hitközsége valóságos intézményeinek felügyeletére szoríttassék. Ezzel szemben a befolyásukat féltő rabbik egy másik szélsőségre estek és az általuk létesített »Hitör«-egylet alapszabályaiban egy eredetileg három, utóbb öt tagból álló rabbidikasztérium alakítását tervezték, melynek határozata a felekezetet érdeklő minden ügyben kikérendő, s minden vallásos izraelitára kötelező erejű legyen.

Ettől az időtől kezdve egymás mellett látjuk haladni a két pártot, a melynek egyike a pesti hitközség intéző férfainak, másika pedig a rabbiknak vezérlete alá sorakozott. Így tétettek meg az előkészületek, így eszközöltettek a választások a kongresszusra és így csoportosultak a kongresszusban az egyes pártok.

Bátran merjük állítani, hogy a kongresszus megnyitása-kor és a midőn a kongresszus által kiküldött bizottságok a szervezeti szabályzatok tervezeteit készítették, más lényeges eltérés nem volt a pártok között, mint az a nézetkülönbség, a mely köztük a rabbi állása tekintetében fennállott. Kiderül ez az említett bizottságok munkálataiból. A kongresszus többsége által elfogadott és szentesítést nyert »szerv. szabályzat« köz-kézen forog. A kongresszusi kisebbség által kidolgozott javaslatot, a mely csak német nyelven lett a plenum elé terjesztve, folyóiratunk jelen számában (l. kútfők 272. sz.) közöljük.

E két elaboratum összehasonlítása a következő eredményre vezet:

A szervezet első foka mindkét munkálat szerint: a hitközség. Ehhez képest a kongresszus által elfogadott és szentesítést nyert szabályzat első sorban a hitközségek adminisztrációjáról intézkedik és ugyanezt teszi a kongresszusi kisebbség szabálytervezete is. A míg azonban az előbbi »a szokásos istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonyági intézeteknek« fenntartását teszi a hitközségek kötelességévé, addig a kisebbség tervezete taxative sorolja fel a hitközség által fenntartandó intézményeket és ezek közt első sorban a *szinagógát* és a *rabbist* nevezi meg. Egyébként az izraelita hitközségekre vonatkozó összes intézkedések között a két szabályzatban semmiféle lényeges eltérés nincs. A kisebbség tervezete a 16. §-ban csak úgy megengedi, hogy egy és ugyanazon hitközségben többféle rítus szerint berendezett imaház és több imaházi egyesület állhasson fenn, mint a miképen a kongresszusi többség szabályzatának 11. §-a azt szintén megállapította.

Ismételjük, hogy nem találunk a hitközségekre vonatkozó többi intézkedés között a kongresszusi kisebbség elaborátumában egyet sem, a mely a kongresszusi többség által elfogadott szabályzat intézkedéseinek bármelyikével ellentétben állana. Beleértjük itt a kongresszusi kisebbség tervezetének 1. §-át is, a hol a mosaico-rabbinikus tan alapján álló zsidóságról és a »Sulchan Aruch«-ról van szó; mert a kongresszusi többség szabályzatában is konstatálva van, hogy a hazai zsidóság a mosaico-rabbinikus tan alapján áll. A mi pedig a »Sulchan Aruch«-t illeti, tény az, hogy rabbijaink a kongresszusi községekben is szem előtt tartják a Sulchan Aruch szabályait és így semmi esetre sem a Sulchan Aruch negálása lehetett és volt az oka annak, hogy a kongresszusi többség azt, az általa elfogadott szabályzatban fel nem említette.

Akár minő szorgosan vizsgáljuk mi a két szabályzatot, azoknak a hitközségekre vonatkozó részében más különbséget felfedezni képesek nem vagyunk, mint csupán azt, hogy a többség a *rabbist* nem tekintette a hitközség szükségképeni kriteriumának, holott a kisebbség álláspontja az volt, hogy oly vallásos testületnek, a mely az önálló izr. hitközség testületi jogaival élni akar, okvetetlenül rabbival kell bírnia.

A szervezet *második fokát* a kétféle szabályzat a következőképpen állapítja meg: A kongresszus által elfogadott szabályzat az ország összes hitközségeit 26 *kerületbe* osztja. Mindegyik kerületben a beosztott hitközségek 100—100 tag után egy-egy képviselőt választanak, a kik a kerületi képviselőtestületet alkotják. A kerületi képviselőtestület legfőbb teendője a hitközségi egyenetlenségek elintézése, mely célra sorsolás útján kerületi bíróság alakíttatik.

A kongresszusi kisebbség tervezete *megyénként* kívánja a hitközségeket közös célokra csoportosítani, de úgy, hogy 10,000-nél kevesebb lélekszám esetén több megye egy testületté egyesüljön. A cél szintén főleg az egyenetlenségek elintézése. A hitközségek itt is minden 100 tag után egy képviselőt választanak, és a bírósági tagok a megyei testületben szintén sors által jelöltetnek meg. A kisebbségi javaslat azonban békéltetési eljárást is ismer, mint a 32. §. II. pontjában körülírva van, és e pont szerint a feleknek még meg van engedve, hogy tetszésük szerint *rabbikollegium által is intézethessék el ügyüket* és még az a lényeges intézkedés foglaltatik abban, hogy *rabbikat* érdeklő perekben a felek által választandó *egy-egy rabbinak* is helyet kell foglalnia a rendes bíróságban.

Ha tehát a két szabályzatnak a szervezet *második fokozatára* vonatkozó intézkedéseit összehasonlítjuk — kivéve azt, hogy ezt a fokozatot az egyik »községkerület«-nek, a másik pedig megyéinek »Komitatsórgan«-nak nevezi — más különbséget nem találhatunk, mint a mit az egyenetlenségek elintézési módjára vonatkozólag felhoztunk, vagyis azt, hogy a kongresszusi kisebbség tervezetében meg van engedve a feleknek a perüket rabbibíróság által eldöntetni és hogy abban az esetben, ha egy pernél rabbi is érdekelve van, a bíróság a felek által választott egy-egy rabbi-val kiegészítendő.

A szervezet *harmadik fokozata* a kongresszusi többség szabályzatában a »kerületi elnökök gyűlése«. A kongresszusi kisebbség tervezetében a szervezet ilyen harmadik fokozatáról szó nincsen. Mindamellett ennél a fokozatnál sem fedezhetők fel lényeges differenciák. A »kerületi elnökök gyűlése« évenként tartandó ugyan meg, de hatásköre nem olyan, hogy a hitközségek belügyeibe avatkozhatnak, hanem inkább közvetítő

közeg a kormány és a hitközségek között, úgy hogy a szervezetnek ez a harmadik fokozata csak azért látszik létesítettnek, hogy a kormánynak 26 izr. kerülettel külön-külön érintkeznie ne kelljen. A kongresszusi kisebbség is szükségét látta annak, hogy megyei organumainak (Komitatsórgan) elnökeit a kormánnyal érintkezésbe hozza, de tervezetének 36. §-ában a megyei elnökök csak egy harmadrésznének teszi köteleességévé, hogy évenként a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban egy bizonyos napon megjelenjenek, úgy hogy minden elnökre csak minden harmadik évben kerülne a sor, hogy a kormánnyal érintkezésbe jusson.

A szervezet *negyedik fokozata* a kongresszusi többség szabályzatában: a kongresszus. A *kisebbségi tervezet* a szervezet további fokozataként, vagyis a felekezet törvényhozótestületeként szintén a *kongresszust* említi. A kongresszusi többség szabályzata a kongresszust három évenként rendeli egybehivandónak és az egybehívással a kerületi elnökök gyűlését bizza meg. A kisebbség tervezete pedig a kongresszus egybehívását, a hitközségek háromnegyed részének beleegyezésétől teszi függővé, de annak egybehívásával a megyei testületek elnökeit (Präsidenten der Komitatsorgane) bizza meg, a kik e végből már testületileg tanácskoznak és kebelükből elnököt választanak a végett, hogy ez az elnök az országos zsidóság nevében a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a kongresszus egybehívása iránt az előterjesztést megtegye.

A mondottakban foglalhatók össze azok az ellentétek, melyek az 1868/9-iki kongresszus alkalmával a felekezeti szervezet kérdésében fennállottak. Oly jelentéktelenek voltak ezek, hogy szinte bámulatos, mikép mérgesülhetett el a pártok között a viszony olyannyira, hogy általa már-már hitközségeink fenntartási képessége komoly veszélynek volt kitéve.

Nézetünk szerint a kongresszus a legnagyobb hibát ott követte el, a mikor a kiküldött bizottságoknak munkálataik elkészítésére alig pár heti időt engedett, és a bizottsági majoritások és minoritások által beterjesztett javaslatokat a plenumon nagy sietséggel keresztül hajtotta a nélkül, hogy a pártoknak a differenciák tüzetesebb megbeszélésére és kiegyenlítésére alkalmat és időt engedett volna. Így »a községi szabályzat tervezete« már az 1869. január hó 28-iki ülésen

lett napirendre tűzve és ugyanaz évi február hó 23-án az összes kongresszusi munkálatok letárgyalva és befejezve voltak.

Ha az egyes szervezeti munkálatok elkészítésére kiküldött albizottságok megválasztása után a kongresszus annak idején az üléseit félre elnapolja s ezen idő alatt az akkori intéző körök minden igyekezeteket arra fordítják, hogy az albizottságokban felmerült nézeteltérések kiegyenlítettessenek, akkor vagy sikerül az egyetértést létesíteni, s akkor az elnapolt kongresszus üléseinek folytatása gyors és biztos eredményt vont volna maga után, vagy pedig a kiegyenlítés nem sikerül és akkor — tán arra a sorsra jutnak a bizottsági munkálatok, mint az egy évvel később egybehívott katolikus kongresszus bizottsági munkálatai, hogy t. i. legfelsőbb szentesítést nem nyernek. Mindkét esetben meg lettek volna kimélve hitközségeink azoktól a megrázkódtatásoktól, melyeknek az utolsó 25 év alatt kitéve voltak

Időszerűnek tartottuk ezt a visszaemlékezést most, a midőn a »szervezet« ügyének rendezésével a zsidóság minden körében komolyan foglalkoznak. A szervezet módoszatairól szólni nem kívánunk. Ennek a megállapítása a zsidóság arra hivatott képviselőinek hatásköréhez fog tartozni. Ezután csak azt tartjuk publicisztikai kötelességünknek, hogy rámutassunk azokra a differenciákra, melyek az első kongresszus alkalmával a pártok között fennállottak. Gyakran sikerül egy akut betegség gyógyítása, ha annak kiindulási pontját felfedezni képesek vagyunk. Kétségtelen, hogy a pártok közti differencia a kongresszus összeülése alkalmával csak abban az egy pontban volt látható, hogy a kongresszusi többség — a kisebbség álláspontjával szemben — annak a határozott nézetének adott kifejezést, hogy: »a rabbi nem szükséges kelléke a hitközségnek, sőt lehet teljesen rendezett hitközség rabbi nélkül is«.

Örvendünk konstatálhatni, hogy abban a pártban, amely az első kongresszuson többségben volt, a rabbi állása felől a nézetek teljesen megváltoztak. Hisz nyilvános titok, hogy ennek a pártnak az intézői gyakoroltak befolyást a hitközségi ügyeknek oly alapon való rendezésére, mely szerint az anyahitközség ismeretű jelét az anyakönyvvezető *rabbínatus* képezi, s hogy e párt intézőinek köszönhető az is, hogy a hitközségek immár *rabbijai-*

kat életössziglan választják. Mennyire átváltozott a párt véleménye a rabbi állása felől, azt szembeszökően demonstrálja az »anyakönyvekről« hozott kongresszusi határozat, a mely az anyakönyvvezetést *hitközségi* intézménynek tekinti, s csak az iránt nyugtatja meg a rabbikat, hogy »ott, hol az anyakönyvek eddigelé a rabbi által vezettettek, e szokás továbbra is fennmarad«.

Merjük mondani, hogy a kongresszus óta minden párt sokat tanult. Már az »orthodox« párton sem vélekednek oly könnyelműen a hitközség létérdekei felől, mint akár csak pár évvel ezelőtt. Erős a meggyőződésünk, hogy a hazai zsidóság kebelében létező pártoknál meg van az őszinte akarat oly modus vivendi létesítésére, mely mellett hitközségeink alapjaikban és fenntartási képességükben megerősítve fejlődésre képesekké válnának. *Csak alkalma legyen e pártoknak valahol találkozni s legális képviselőik által egymással érintkezni!*

Ezért üdvözlöttük mi már mult év elején örömmel a kerületi elnökök emlékiratát, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intéztek; és ezért szerettük látni, hogy a »kerületi elnökök gyűlése« folyó évi január havában is sürgette a miniszternél mult évi emlékirata elintézését. Ismerve *Wlassics* Gyula dr. miniszter jóindulatát, melylyel a nemzeti szellemben fejlődni kívánó felekezetünk iránt viseltetik, elvárhatjuk tőle, hogy — amint a mult napokban megtette az újabb kezdeményező lépést a katolikus autonomia létesítésére — mielőbb figyelembe veszi a »kerületi elnökök« sürgető kérelmét is és siet a zsidó vallás híveinek, a kik az ügynél érdekelve vannak, alkalmat nyújtani arra, hogy legalis képviselőik tanácskozásokat folytathassanak és a recipiált zsidóság önkormányzati hatáskörébe tartozó összes ügyeket sikeresen szabályozhassák.

* * *

NÉHÁNY SZÓ A KULTUSZVITA ALKALMÁBÓL.

Az egyházpolitika az idejű költségvetés tárgyalása folyamán nem vetett többé nagyobb hullámokat, távolról sem olyanokat, a melyeneket a nagyhangú új párt előzetes lármája után várni lehetett. A jogegyenlőség elve a magyar közvélemény

vérébe ment át és minden küzdelem, mely e nemzetet és államot fentartó elv ellen irányul, meddő és az új párt első próbalkozásának sikertelensége azt az alapos reményt ébreszti, hogy a *felekezeti* egyenjogúság époly megdönthetetlen alapjává fog válni a magyar nemzeti államnak, mint a *politikai* egyenjogúság. A kormány nevében a fenkölt gondolkozású vallás- és közoktatásügyi miniszter, *dr. Wlassics Gyula*, legközelebbi programmul a pacificatiót tűzte ki és minden hazafi szívből kívánja, hogy ez mihamarább megvalósuljon, hogy a felekezetek erőiket ne támadásban és védekezésben merítsék ki, hanem belső szilárdításra fordíthassák. Hitfelekezetünk a harcot fel nem idézte, senki ellen nem küzdött és jelenleg is pusztán annyiban részese, hogy ő képezi a csatatért, melyen a hatalmi aspirációk mérkőznek. A leghőbb óhajta, hogy a béke helyreálljon, hogy erőit nyugalommal szentelhesse a belmisszióknak, más missziót tudvalevőleg nem űz és nem is óhajt űzni.

A belső hitügyi rendezésre a hazai zsidóságnak égető szüksége van. Nincs vallástestület sem hazánkban, sem máshol, mely annyi csábításnak, ostromnak lenne kitéve, mint a mienk és még sincs vallástestület e föld kerekén, mely híveivel oly keveset törődnek. Az egyes magára van hagyatva, ellenálló erejét testület nem növeli. Vallásunk hive kedvező esetben egy hitközség tagjának érzi magát, de nem emeli vallásos önértékét az a tudat, hogy vallásos ügyei fölött az összes hívek erejét egyesítő testület őrökdi. Az egyházpolitikai törvények életbelépése óta a hitközségek cohaesiója is meglazult és a vallás örének, a rabbinak, állása is meggyengült. A pásztói »orthodox« hitközség, melyben a kisebbségben maradt ellenfél felekezetnélkülinek jelentette ki magát, igen szomorú perspektívát nyit a jövőre nézve, ha a jelen állapotok nem szánlatnak. A kerületi elnökök a miniszterhez intézett felterjesztésükben helyesen hangsúlyozták: »A keresztény egyházak mindegyike volt abban a helyzetben, hogy a polgári anyakönyvvezetés és polgári házasság káros kihatását a felekezeti életre, a vallás híveit kötelező intézkedésekkel paralizálhassa.« Ezeket a bajokon segíteni nem pusztán felekezeti, hanem állami érdek. De az általános helyzettel nem kívánunk bebatóan foglalkozni és csupán néhány kérdésre szorítkozunk, melyek a budgetvita alkalmával szóba kerültek.

A kormány maga is azt az álláspontot foglalja el, hogy a felekezeteket erősíteni kell, jelesen a lelkészeket anyagilag támogatni akarja és e célra a folyó költségvetésbe 200,000 frtot vett fel. Ebből az összegből a rabbiknak 3000 forintot juttat a kormány, mert az izraelita valláségely (5000 forint) kulcsa szerint az izraelita lelkészekre csak ennyi esik. Az egyik igazságtalanság igazolásul szolgál a másiknak. Dr. Mezei Mó r orsz. képviselő felszólalására Wlassics miniszter a szabadelvű klubban megígérte, hogy jövőre ezt az összeget 15,000 forintra fogja felemelni. Ez jelentékeny lépés az igazságos arány felé, de még mindig mögötte marad azon összegnek, mely az izraelita lelkészeket híveik számát tekintve — a szegénységről, mely a zsidók között uralkodik, nem is szólunk, — megilletné.

Még ha az izraelita felekezet és lelkészei a népesség arányában részesülnének az állam támogatásában, e tekintetben akkor is hátrányban volnának a többi felekezetekkel szemben. Az ugyanis a cél, hogy a lelkési javadalmazások 600 és 10 éven belül fokozatosan 800 frtig kiegészíttessenek. Tagadatlan, hogy ezen subventióval a keresztény lelkészek anyagi gondjain nagyot könnyít a kormány, mert ezeknek zöme falun lelkészkedik, a hol a nevezett összegek tekintélyes évi fizetést képeznek. Nem áll ez a rabbiknál, kiknek híveik nagyobb számban csak városokban laknak. Ugyanezen körülmény folytán az az üdvös törvény, hogy a tanítói fizetés minimuma 300 frt legyen, a zsidó tanítótság nyomasztó helyzetén vajmi keveset lendített. A városokban 300 frt évi fizetéssel is nyomorognak és aránylag ritka eset, hogy az izr. hitközség ilyen évi fizetésen alul tanítót kaphasson. Reméljük, hogy a kormány felekezetünk lelkészei és tanítói irányában, kik a vallásosságán kívül a közművelődést és hazafiaságot époly mértékben ápolják, mint a leghazafiasabb keresztény papok és tanítók a jogegyenlőséget fogja érvényre emelni, jóakaratot és méltányosságot fog tanusítani. Nem kételkedhetünk abban, hogy az igazolt sérelmek már közel jövőben orvosoltatni fognak úgy az izraelita egyház és lelkészeinek nyújtandó állansegély összege, mint annak kiosztási módja tekintetében. Felekezetünk ezekre nézve nem kíván egyebet, mint azt, hogy a keresztény bevett felekezetekkel egyenlő bánásmódban részesüljön.

AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET.

A rabbiszeminárium, melynek néhány éven át százánál több növendéke volt, az utolsó években tanulóságából sokat vesztett. Öt év óta állandó apadás állott be, úgy hogy jelenleg a növendékek száma nem haladja meg a hatvanat. Igaz, hogy szakiskolánál ilyen tanulócsere csekélynek nem mondható, hisz akárhány van, mely ennyi növendékkel sem bír és a külföldi rabbiképzők sem látogatottabbak, az intézet vezérő bizottsága mégis szükségesnek tartotta, hogy ezen jelenséggel ideje korán foglalkozzék. Abból indult ki, hogy az apadás okai kikutatandók és ehhez képest intézkedések tétessenek, melyek a további hanyatlást meggátolják.

Nézetünk szerint a tanulóság számának csökkenése több okból származik. Első helyen áll a korszellem, mely a theologiai pályának nem kedvez. A német egyetemeken évről-évre kevesbednek a protestáns theologusok. A hazai protestáns sajtó hosszú idő óta tele van panaszszal, hogy akadémiáik elnéptelenednek. E jelenség szülte a pozsonyi protestáns internátust. A katolikusok szintén nehezen kapnak annyi papnövendéket, a mennyire szükségük van. A pápa hazájában a klerikusok száma rohamosan apad. Európában, úgy látszik, theologusokra rossz az időjárás; általános áramlat alól pedig felekezetünk sem vonhatja ki magát.

De ezen általános okon kívül még néhány speciális körülmény létezik, mely a hazai ifjúságot a rabbipályától részben elriasztja, részben elzárja. Tagadhatatlan tény, hogy az egyházi politikai törvények életbelépése óta a rabbipályába vetett bizalom megingott. Vajjon ezek a törvények gyenge hitközségeinket megrendítették-e és mily mértékben, azt itt nem kutatjuk. Két év sokkal rövidebb idő, semhogy annak tapasztalataiból általános következtetéseket lehetne levonni. De kétségtelen, hogy a köznézet felekezetünk gyenge szervezete folytán a rabbiállást megrendítettnek tekinti. Egyes jelenségek, melyeket taglalni nem akarunk, ezt a köznézetet támogatják. Nem csoda tehát, ha a szülők gyermekeiket nem akarják olyan pályára adni, mely megfeszített, tartós munkát, komolyságot és önmegtagadást kíván, ezeknek jutalmául pedig biztos jövőt a hosszú tanulmányi idő leteltére nem ígér.

E körülmény folytán jámbor szülők is — másokról itt szó sem lehet — megtántorodnak elhatározásukban, hogy gyermeküket papnak neveltsék. Praktikus korunkban az intenzivebb jámborság és a felekezeti buzgóság különben is mindinkább fogy, úgy hogy a rabbinnövendékek számának apadása más tekintetben is szomorú symptoma. Ha a jesivákról statisztika léteznék, az itt érintett tüneményt a mi »orthodoxaink« között is konstatálhatnánk.

Az itt vázolt ok a rabbiságra hajlammal bíró ifjúság egy részét más pályára tereli, még azon esetben is, ha a hely és alkalom a kiképzéshez nem hiányzik. De nagyobb baj ennél az, hogy az ország java részében nincs meg a rabbiképzőbe való belépéshez a szükséges előkészítés. A szemináriumba való felvételhez algymnásiumi bizonyítvány és nem csekély héber ismeretek követeltetnek. A tanulók rendszerint vagy az egyik vagy a másik ismeretkört nem szerezhetik meg. A vidéken vagy nincs gymnásium, vagy nincs alkalmas héber tanító. Ennek fényes bizonyítéka a felvételre jelentkező, de visszautasított tanulók nagy tömege. Sok iskolaév elején az elutasítottak kétszeresen meghaladták a felvetteket. Bátran állíthatni, hogy a jelentkezők száma még egyszer akkora lett volna és lenne jelenleg is, ha a belépni kívánók e szándékukról előképzétségük hiányosságának tudatában már eleve le nem mondanának. Ha mindezekhez még hozzávesszük, hogy a fővárosban a szegény tanuló mily nehezen élhet meg, nem fogjuk feltűnőnek találni, hogy a rabbiszeminárium növendékei kevesbedtek.

A baj, a mely a rabbiképző növendékeinek apadásából származik, nem az, hogy kevés az alaposan kritizált »szeminarista«, hanem az, hogy esetleg képzett papokban hiány áll be és hogy jövőben kevesebben lesznek olyanok, a kik a községekben a kor műveltsége mellett a zsidó tudást is képviselik. Mint ilyen a rabbiképző látogatottságának kérdése, az egész magyar zsidóság kérdése. A vezérő bizottság kétszeri, majdnem félnapokat igénybe vett tanácskozásain a kérdésnek tényleg ezt a fontosságot tulajdonította. Beható eszmecsere keletkezett az ügy minden oldaláról, különböző remediumok ajánlottak, de végleges határozatok nem hozattak. A tanácskozások folyamán a tanterrevizió eszméjét is felvetette Goldziher Ignác egyetemi tanár, mely körül magas színvonalon mozgó vita

fejlődött ki. Végleges megállapodások azonban még nem jöttek létre. Nem ártana, úgy hiszszük, a fent érintett okok megfontolása mellett a többi hazai felekezetek papképzését szemügyre venni és azokból a tanulságokat levonni. Bármikép alakuljanak azonban a viszonyok, bizonyos az, hogy a magyar zsidóság legsúlyosabb károsodásával járna, ha a rabbikar jelenlegi színvonala hiányos kiképzés következtében még alább szállana, ha a rabbiság az életben hajótörést szenvedettek mentő deszkájává degradálódna.

Az a benső érdeklődés, melyet az ügy felekezetünk összes vezető tényezőinél keltett, alapos reményt ébreszt az iránt, hogy ez a nagyfontosságú kérdés az összsszsidóság üdvére fog megoldatni.

AZ I. M. I. T. FELOLVASÁAI.

Nagy számu, mindvégig melegen érdeklődő közönség hallgatta az Izr. Magy. Irod. Társulatnak négy ízben tartott felolvasásait. A siker egyrészt az elnök buzgalmát és ügyességét dicséri, a ki mindegyik alkalomra a tudomány igényeit kielégítő, a szépirodalmi élvezetet is szerző programot állított össze. Mind e két tényező megvolt bőségesen; zsidó tudás a zsidó érzés kelt nyomában a közönség lelkében. Január 31-én volt az első »est«. Dr. *Kohn Sámuel*, a társulat elnöke, az *Alef-bétről* adott elő ismeretterjesztő, tanulságos dolgokat, szabadon tartva előadását, a mi még közvetlenebbé tette a hatást. A betűk alakjából magyarázta azoknak nevét, melyek héber, illetve kanaáni eredetűek. Innen származott a görögökhöz, kiknek *alpha-bétája* nem más, mint a héber alef-bésznek görögösített alakja. (Tehát az írás feltalálása a semitákra megy vissza). Ezt a rokonságot bizonyítja a görög monda, hogy *Kadmosz* király volt az írás feltalálója; a Kadmosz szó héberül (קדם) *kedem*, keletit jelent. A tanulságos fejtegetés szépen megvilágította, hogy az emberi művelődés ezen ágában is oroszlánrésze volt az ősi Izraelnek. Második tárgyul következett *Agai Adolf* felolvasása a *bolygó zsidóról*. E legendai alakhoz fűzött elmefuttatások keretében élesen látó szemmel vizsgálta a magyar zsidók társadalmi helyzetét, majd általában

a zsidó egyéniségének, a zsidó népleleknek legjellemzőbb sajátosságait, mindvégig a tőle megszokott ragyogó humorral s szellemesnél szellemesebb ötletekkel fűszerezve előadását. A játszi, mulattató anekdoták köntösebe komoly igazságok voltak betakarva. Hál' Istennek, a bolygó zsidó története nálunk csak legenda; köröskörül azonban, itt mindjárt a szomszédban nagyon is aktuális. A magyar antiszemitizmus inkább csak előítélet, a mint ezt a felolvasó a volt főügyésznek, Kozmának esetével jóízűen illusztrálta. A minden nemzet- és csehbeli Kohnok gyűjteményéből egész — kaleidoszkopot állított össze avval a szomorúan mulatságos háttérrel, hogy a zsidót, akármilyen becsületes, humanus s feltörekvő, már az iskolában s később az életben üldözi a három betű átka; lenézik, mert »Kohn«; kicsufolják a görbe orru, lőcs lábba, vörös haju zsidót, bár arany a lelke. A hallottak után nem csüggedve, de önérzetben gyarapodva távozhatott a publikum a síp-utczai hözségháznak díszterméből.

Február 13-án Dr. *Klein Mór* nagybecskerekai főrabbi kötötte le hallgatói figyelmét: »A második század regénye« cz. korrajzával. Hadrián császár uralmának legnevezetesebb szakából vette történetét, mint a Bar-Kochba-féle mozgalommal összefüggő epizódot. Az elbeszélés hőse R. Akiba, a ki a gazdag jeruzsálemi polgárnál, Kalba Sabuánál való pásztorkodás után egyike lett a leggeniálisabb talmudbölcsseknek s ép a Bar-Kochbai felkelés szervezésében oroszlánrésze volt, míg végül vértanúságot szenvedett. R. Akiba és Ráchel (Kalba Sabua leánya) szerelmi viszonyának rajza köré igen ügyesen csoportosította a felolvasó az akkori családi és iskolai életnek, s a politikai mozgalomnak részletes, hű rajzát eleven színekkel. — Utána *Makai Emil* olvasott fel két gyönyörű költeményt.

Február 27-én dr. *Büchler Sándor* nemcsak az egyetemes zsidóságot, de különösen a honi Izrael közelről érdeklő történetét adta elő *egy magyar messiásnak*. Ez a férfiú az Elzászból ide szakadt, és a Kis-Mártonban letelepült Askenázi Mardocháj volt a 17. században. Ekkor az ál-messiási szédelgések haute-saisonjában, midőn Sabbatai Czebi lázba ejtette az egész zsidóságot, az ő hatása alatt Askenázi Mardocháj is falsapott prófétának, s mint »messiás« járta be Magyaror-

szágot, Prágát, Nikolsburgot, mindenütt toborozza a hiveket, kik őt persze vakon követték. 1681-ben Modenába került, majd Fürthbe és Lengyelországba. További sorsáról nincs adatunk, csak az, hogy 1729. május 18-án halt meg. Fia volt Berlin Juda, ki 1742. decz. 7-én hunyt el. A szépen megírt dolgozatot nagy közönség hallgatta. Márczius 20-án záródott az élvezetes felolvasási ciklus. *dr. Frisch Ármin* a kabbaláról értekezett. Úgyesen vázolta a kabbalának mivoltát, elméleti s gyakorlati részét; annak vallásfilozófiai rendszerét, kozmogóniáját, theozófiáját, a szefirót-tanát mindenütt az idevágó terminusok kíséretében. Röviden, találóan jellemezte a praktikus kabbalának jelenkori hordozóját, a chasid-zsidóságot, ennek kabbalisztikus babonáktól szaturált magán- és vallási életét. A nagy publikum sokat tanulhatott a hallottakból. — *Dr. Silberstein-Ötvös Adolf* igazán a lét kérdését, a zsidóság életének a problémáját, hozta szönyegre a *zsidó nő küldetéséről* írt magyar elméskedésében, hogy a modern Izraelnek pusztító, s mindjobban elharapódzó nyavalyája, az indifferentizmus, a vallási közöny mennyire veszélyezteti a zsidóság fennmaradását. A mentő szerep a zsidó nő kezében van. Restauráljuk s ápoljuk családi életünkben, a nevelésben a zsidó szellemet, hiszen a vallásos családi élet volt mindenha az üldözött Izraelnek erőssége, melyért megirigyelhette őt az emberiség. A fejtegetett magasztos eszmék mély hatást gyakoroltak a jelenlevőkre s kíváncsok, hogy különösen a — zsidóanyák ne felejtsek el, s hogy általában az összes, elmét s szívet gazdagító tanulságok megmaradjanak az érdeklődők emlékezetében.

Már az idén is arra mutatott minden jel, hogy a zsidó tudomány terjesztésének népszerű és hathatós tényezői azok a felolvasások. Senkisémet távozott üresen a színhelyről; mindenki gyarapodni érzi ismeretét. Bizonyára a közönség szívéből szólunk, midőn azt óhajtjuk, hogy váljék rendszeressé az Izr. Magy. Irod. Társulatnak ezen működése, és — mert megérdemli — lássa hallgatókul a zsidó tudományt szeretőknek évről-évre növekedő seregét.

Budapest.

Dr. K. Á.

TUDOMÁNY.

A JERUZSALEMI TEMPLOM.

1. A külső környezet.

A biblia értelmezői és a művészettörténet kutatói egyaránt azt a nézetet vallják, hogy a jeruzsálemi templom¹⁾ rekonstruálása csakis azon terv alapján érhető el, a melyet Ezekhiél próféta nyújt, könyvének 40—43 fejezeteiben. A királyok (I. Reg. 6—8) és a krónikák (II. Chr. 3—4) könyveinek leírása oly hézagos, hogy csakis kiegészítésül használhatók. Az utóbbinak történeti hitelességét pedig a modern exegeták nagy része tagadja. Így tehát Ezekhiél próféta látomására vagyunk utalva, a ki a jövőnek Izraelét írja le, azt, a melyet az Örökkévaló megszabadított, a mely bűneitől megtisztult, a melynek középpontja a templom. A próféta, a ki már férfi korában került az exiliumba, ifjú korában, mint szolgálattevő pap jól ismerte a templomot; a salamoni templom bővített, megnagyobbított tervezete lebeg előtte, a midőn a jövőndő Izrael szellemi középpontját írja le oly részletesen, mintha az alaprajz előtté feküdne és mintha ő csak onnan olvasná le a méreteket.²⁾ Csakhogy Ezekhiél könyvének szövege az egész szent-

¹⁾ Jelen dolgozat csakis a salamoni templomot és annak Ezekhiél könyvében foglalt bővített leírását veszi tekintetbe. Mindaz, a mi a talmudban, Josephusban és a későbbi iratokban e tárgyról foglaltatik, csakis a Herodes építette templomra vonatkozik. Cf. Perrot et Chipiez, le temple de Jérusalem et la maison du bois-Liban, fol. 28. k.

²⁾ Ezen tény az Ezekhiél leírásának a legnagyobb hitelességet kölcsönzi. Helyesen jegyzik meg Perrot-Chipiez ibid., hogy ez a leírás, a maga száraz adataival, merő ellentétben áll a keletnek a tülzáshoz hajló szokásaival. Ott, a hol a szerző a képzelet után rajzol, ott egész más képet nyérünk. Cf. Apocalyps. 21,9—22,5.

frásban a legromlottabb és ezáltal a konjekturák, törlések és interpolációk számára kelleténél több alkalmat nyújt.¹⁾ Mindamellett lehetséges lesz a maszórak szöveg alapján a rekonstrukció feladatát megoldani. Az összes ilyenmű kísérletek között a legkiválóbb Perrot és Chipiez nek vállalata²⁾ noha ők is kelleténél tágabb teret engedtek a szöveg javításának és gyakran vakon követik Thenius, Reuss és Smend commentárjait.

A templom épületei kőfallal kerítvék, melyek 500³⁾ könyöknyi⁴⁾ négyzetet⁵⁾ képeznek. A próféta kelet felől lép az épületbe (40, 6). A keleti kapu méretei 50 könyök mélységű és 25 könyök szélességűnek vannak megadva. A nyugati oldal kivételével, a hol az ott emelkedő meredek sziklafal miatt

¹⁾ A legmerészebben bánik el Cornill, az ő Ezekhiel commentárjában. Az ő értelmezése után a szöveg sokkal érthetlenebb, mint eredetileg, és eljárása elrettentő példa arra, hogy mivé fajulhat el a főkét vesztett correctura. Mértékletesebb, noha még mindig eléggé merész a Smend eljárása, míg Reuss, a ki a legtöbbször a fején találja a szöveget, a szöveget csak ott javítja, a hol az a septuagintával áll ellentétben. Pedig ennek szövege itt sokkal romlottabb, mint a héber szöveg, eltekintve attól, hogy gyakran nem is érti az előforduló műkifejezéseket. Ez esetben a héber szót görögösítve átírja. אילם = ailaq.

²⁾ A két francia tudós eredetileg az általuk megindított nagy műtörténeti vállalatban, Histoire de l'Art dans l'Antiquité III. foglalkoztak e tárgygyal, a melyet későbbben alaposan dolgoztak fel a nagy fényűzéssel kiállított munkában, melynek teljes címét l. 111. l. első jegyzetben. Ez utóbbit folio után, az előbbi lapszám szerint idézem.

³⁾ A méretek kiszámítása a bibliai magyarázóknak kelleténél több fejtörést okozott. A számítás egyszerű. A kapu hossza (40,6) 50 könyök + 100 k., a külső udvar hossza (40,19) + 50 k. a belső kapu hossza (40,33) + 100 k. A belső udvar, a mely egyrészt építészeti, másrészt praktikus szempontból kisebb nem lehetett, mert hisz az áldozati asztalok (40,39), a külső oltár (ibid.) és az ércztenger számára itt volt a hely. + 200 a szentély és a hátsó (nyugati) épület és a közöttük levő folyosó számára = 500 k. A szélességben pedig megkaphatjuk az 500 könyököt ilyképen: 50 (40,25) + 100 (40,27) + 50 (40,33) + 100 a belső udvar + 50 (40,36) + 100 (40,19) + 50 (40,20) = 500 könyök.

⁴⁾ A könyök alatt itt a többi magyarázókkal, P. Ch. Le temple f. 27, az egiptomi királyi könyök = 0,525 m. értendő. Smend p. 58. más méretet vesz alapul.

⁵⁾ A négyzet volt az egiptomi középső dinastia idejében a templomok hagyományos formája. v. ö. Justi, Gesch. d. orient. Völker im Alterth. p. 95 ffk.

kapu nem volt lehetséges, dél észak felől is ugyanily méretű kapuk vezettek az épületbe (40, 20 és 28). A kapukhoz 7 lépcső vezetett, a melyek a külső kapuknál pontosan meg vannak adva. A belső kapuknál elfogadhatjuk Perrot-Chipiez azon állítását, hogy az épület egyes részei, fontosságuk szerint már kívülről is, kimagaslóbb helyzet által tűntek ki. Úgy, hogy a belső kapuk előtti lépcsők száma nyolcra, illetőleg²⁾ tízre³⁾ tehető.

Csakis a keleti kaput írja le alaposan a próféta. A külső 6 könyöknyi volt (40, 6).⁴⁾ A kapu testében kétfelől kisebb csarnokok (חמם) voltak elhelyezve, a melyekben a templomország foglalt helyet.⁵⁾ Az egyes csarnokok között

¹⁾ A topográfiát illetőleg, mint a mely nem tartozik szorosan ide. l. P. Ch. le temple, f. 3 kk. A Palestine Exploration Fund és a többi helyrajzi főlvelek ott alaposan vannak összeállítva.

²⁾ A szerint a mint a második vagy harmadik lépcsőről van szó. A második lépcső, mely a papok udvarába vezetett, 8 fokból állott (40,31), míg a szentély előtt, az épület fontosságának megfelelőleg 10 lépcső volt, úgy hogy az egész tömb a lépcsőzetes elrendezés elvén nyugodott, melynek topontját a legfontosabb épületrész, a szentély, foglalta el.

³⁾ Világos, hogy az idevágó szöveg (40,49) el van rontva. וְבִמְעֻלָּתוֹ וְאִשֵּׁר יִרְלוֹ אֵלָיו, ennek nincs értelme. De ha וְאִשֵּׁר helyett וְאִשֵּׁר־t olvasunk, úgy a szöveg a legjobb értelmet adja, a mely az egész tervhöz tökéletesen beleillik.

⁴⁾ A פֶּסֶל az első pillantásra kissé tulságosan vastagnak fog látszatni. De ha tekintetbe vesszük, hogy a külsőben mindenekelőtt a meglehetősen vastagságú ajtók, továbbá alighanem az őrszem védelmére készült mélyedések számára is kellett helynek jutnia, akkor a körülbelül harmadfél méter vastagságú fal, a melynél vastagabbakat gyakran találhatunk az egiptomi templomok romjain, nem lesz többé tulságosan erős.

⁵⁾ Mindakét oldalon 6 ilyen חֶמֶם volt, mindegyik 6 könyöknyi-négyzetet képezve. Ezen méretek segítségével kiszámíthatjuk az egész kapu mélységét és szélességét. 3 חֶמֶם mindegyik oldalon (40,10) 6 könyök = 18 k. + a közöttük levő szabad tér. 3 × 5 (40/7 חֶמֶם) = 15 k., az אֵלָם (40,9) 8 k. + 6 k. a külső fal (פֶּסֶל) vastagsága + a belső fal, és a csarnokok közötti válaszfal 3 k. = 50 k. Szélességben: a két oldali חֶמֶם = 12 k. + 3 k. (2 × 1 1/2) az oldalfalak vastagsága + 2 (2 × 1) a csarnokok fala + 8 k. a kapunyílás = 25 k. Ezen számítás által magától értetődik, hogy P. Ch. Histoire p. 252 számítása elveszti alapját. Feltűnő, hogy ezen egyszerű magyarázat a commentatorok közül senkinél sem található, az előcsarnok, a melyet Smend kénytelen felvenni, hogy az 50 k. mélységet megkapja, sehol sincs indikálva, úgyszintén a P. Ch. vestibuleja sem.

öt könyöknyi szabad tér volt, a mely valószínűleg kiterő helyül szolgált és okvetlenül szükséges volt, hogy a kapuban a gyalogjárók és kocsik forgalma fennakadást ne szenvedjen.¹⁾

Ez a kapu a belső udvarra nyílt és ezen oldalon két hatalmas pylon emelkedett a kapu két falán. Véle szemben, a papok udvarába vezető kapunál a pylonok nem be, hanem kifelé voltak a falhoz támasztva, a melylyel egy előre ugró eresztető kötötte őket össze,²⁾ az egiptomi templomok mintájára. Az őrszobából (מִצְדָּה) mozgathatatlan rácszattal ellátott ablakok³⁾ nyíltak a külső udvarra, melynek falazatát kisebb-nagyobb kamarák fődtek, a melyek az egybegyült tömeg számára építve a napsugarak perzselő heve és az eső-árja ellen egyaránt eresztül szolgáltak.⁴⁾

A külső kapu és udvaron szobordisz nem volt található, csak a két pylon külső falán volt egy-egy magas domborzatú pálmaág, mely nemcsak díszül, hanem az egyhangú falterület tagozásául szolgált. Az udvar területe, a kapuk hosszában, tehát ötven könyöknyire kövezettel volt ellátva (40, 18).

A külső udvart a belsőtől egy négyzetben futó fal választotta el, a melynek kapui szerkezet és kivitel dolgában a külső kapukkal tökéletesen megegyeztek. Hozzájuk 8 lépcső vezetett és a bejárat két oldalán álló pylonok nem befelé a szentélyre, hanem kifelé, a külső kapu pylonjaira néztek.⁵⁾

¹⁾ P. Ch. Le temple, f. 26 a csarnokok között csak két könyöknyi válaszfalakat vesz föl, a mi öt a szöveg önkényes megváltoztatására kényszeríti. Persze, hogy öt könyöknyi fal (Smend) szintén lehetetlen, de hát az őrszobák közt nem fal, hanem szabad tér volt, melynek rendeltetését már a szövegben megadtam. De hogy az őrszobák méreteiben a falvastagság bennfoglaltatik, azt per analogiam a 13 versből következtethető, a hol a legszélsőbb pontok közti távolság van megadva.

²⁾ Erre az egiptomi építészet nyújt példát, Cf. P. Ch. Histoire de l'Art, I. Égypte p. 78 kk.

³⁾ Ezen ablakok nem azonosak a királyok könyvének leírásában foglalt ablakokkal, mert ott nem az őrszobák, hanem a szentély ablakairól van szó, I. Kir. 6.4. מִצְדָּה שְׁמִינִי שְׁמִינִי csakis úgy érthető, ha a שְׁמִינִי gyököt alapjelentésében vesszük, tehát áttekinthető (sc. széles) rácszatt.

⁴⁾ Cf. P. Ch. Le temple, f. 33.

⁵⁾ Nyilván azt jelenti a 31. vers, a mely ellentétben a 22. vers מִצְדָּה שְׁמִינִי el, pontosan meghatározza a pylonok helyzetét, t. i. מִצְדָּה שְׁמִינִי, a mi természetesen csak a belső kapuból vett nézpontra vonat-

Az מִצְדָּה, melynek értelmét a LXX. nem ismerte, mert אֵילָן-ot ír érte, nem jelent, — mint Reuss és Smend akarják — oszlopcsarnokot, hanem a מִצְדָּה között fekvő, valószínűleg oszloposan tagozott szabad tért.¹⁾ A belső udvar pylonjaiban egy terem volt (40, 38), a melyben az égő áldozatokat öblögették le. A kapuk mellett kétoldalt két-két asztal állott, a melyeken az áldozatra szánt állatokat vágták le. Ugyanily asztalok hasonló rendeltetéssel állottak az északi és déli belső kapuknál.²⁾ Azonkívül pedig négy faragott kőasztal állott a belső kapu keleti oldalán, a melyek az áldozáshoz szükséges eszközök elhelyezésére szolgáltak.³⁾

A falakban körbefutva kampók és horgok voltak megerősítve, a melyek a hús felakasztására szolgáltak. (40, 43). Az udvar falán, a külső udvarnak megfelelőleg két csarnok volt, melyeknek két ellenkező oldalon volt bejáratuk⁴⁾ és az oltár mellett szolgálatottevő papok számára volt rendelve.

A harmadik udvar, száz könyöknyi négyzetben volt a szentély udvara (40, 47), a melyen, közvetlenül a szentély bejárata előtt egy oltár emelkedett.

2. A templom.

Mindeddig csaknem kizárólag Ezekhiel próféta leírására voltunk utalva, mert a templom környezetének, a kapuknak és udvaroknak adatai csak nála találhatók. Láttuk, hogy a

közik, cf. még a 34. és 37. verset, a hol a déli és északi kapu előtti pylonok csak futólag vannak fölemlítve.

¹⁾ Hogy ezalatt oszloposan tagozott tér értendő, azt P. Ch. is bevallja, le temple, f. 29. Már pedig, ha ez a terület falterület volna, akkor először is oszlopok fölőselegesen volnának, mert a mennyezet magán a vastag falon nyugszik. Azután pedig a falak előtt emelkedő oszlopok minden forgalmat, a mely pedig a kapukban élénk volt, megakadályoztak volna.

²⁾ Ezen két oldalnak a próféta nem szentel oly nagy ügyelmet, mint a keleti oldal asztalainak, a mi ugy értendő, hogy ezek csak olyankor voltak alkalmazásban, a mikor az áldozatok nagy száma nem fért el a keleti oldalon. cf. Smend c. 40.

³⁾ Egy könyöknyi magasságban, felületük másfél könyöknyi négyzet volt, l. 42. v.

⁴⁾ A 44. v., mely ezen adatokat tartalmazza, a maszórai szöveg alapján tökéletesen érthetetlen. Mellőzve azon messzemenő correcturákat,

prófeta a Mórián emelkedett épületünk leírásában céltudatosan jár el, és hogy szándékosan választja kezdetül a keleti kaput, mert innen nyerhető a legkönnyebben áttekinthető kép. A 48 versnél kezdődik a második rész, mely a szentély, a mellső és hátsó épületek leírását tartalmazza. Összehasonlítva a királyok és helyenként a krónikák könyvének adataival, helyenként megerősítve találjuk az egyes adatokat, máskor meg az egyik leírás kiegészíti a másikat, mindenesetre azonban az itt nyújtott alaprajz távlati képét a királyok könyvében kell keresnünk. Ezzel egyszersmind megjelöltük azt a helyet, a melyet Ezekhiel temploma szerintünk elfoglal. A templom berendezéséről és díszítéséről a prófeta leírásában csak elszórtan találunk egy-egy adatot, ezt illetőleg a királyok könyvének adataira leszünk utalva. Annyi bizonyos, hogy mindkét leírást, mint autopsián alapuló feltétlen hitelességűt, ismerhetjük el.

A templom belseje két részből állt. Egy oszlopos előcsarnok, melynek bejárata parallelipedon volt, öt könyöknyi oldalfallal és három könyökszélességű bejáratral.¹⁾ Ezen csarnok 20 k. hosszú volt, a templom szélességének mentében (I Kir. 6,3), szélessége pedig 10 könyök.²⁾ A bejáratához tíz

a melyeket a különféle magyarázók ajánlanak. ide iktatom azon javításokat, a melyek a megérthetőség szempontjából okvetlenül szükségesek. A zárjelben levő szavak az eredeti szöveg: ומחוצה לשער הפנימי לשכות שמים (שמים) בחצר הפנימי אחד (אשר) אל כתף שער הצפון ופניהם דרך הדרום שמים (שמים) אחד אל כתף שער הדרום (הקדם) פני דרך הצפון rendszer szervezésének megfelelőleg adja meg a belső udvar melléképületeinek tervét és helyzetét.

¹⁾ Feltűnő, hogy miért adja meg a prófeta oly pontosan a bejáratnak alsó és felső méreteit. A keleti építészethen az ajtónyílások rendszerint befelé mélyedtek, úgy hogy az egyik oldalon kisebb volt a bejárat szélessége, mint a másikon, azért mondja a prófeta, hogy a bejárat szélessége és mélysége, ez belül és kívül, az alul és felül mérve, azonos volt. Az erre vonatkozó méreteket a kir. könyve nem adja meg.

²⁾ Itt constatálható a két leírás között az első ellentét, a mennyiben Ezekhiel prófeta 11 könyökkel adja meg a szélességet, 40,49. Csakhogy ezen eltérés egyrészt nem fontos, másrészt pedig úgy értelmezhető, hogy ott csak a belső térfogat van adva, míg itt a falvastagság is hozzáveendő. Symmetrikusabb, és azon elvnek, a mely szerint az egész épület készült, melynek arányszáma 1:2, jobban megfelel a kir. könyvében foglalt adat.

lépcső vezetett.¹⁾ A kapu pillérei előtt egy-egy oszlop állott. Ezen két oszlop azonos az I kir. 7, 21-ben említett oszlopokkal, a melyek minucziózus kivitelüknel fogva dekoratív jellegűek voltak és structiv funkciót nem végezhettek.

Az előcsarnokból a terembe **היכל** lépünk,²⁾ mely a szentély belsejével egy szélességű, t. i. 20 k. és 40 k. hosszúságú volt, úgy hogy az arányszám, mely az egész épületben alkalmazva volt, itt is található (Ezekh. 41,2). Ebből pedig a legbelsőbb szentélybe nyílt a bejárat, a mely 20 könyöknyi négyzetet képezett, és **היכל**-nek nevezetett. Az épület, ekként három részre osztva, az ó-görög templomok mintájára emlékeztet, csak azzal a különbséggel, hogy a pronaos keskenyebb volt mint maga a naos, míg az opisthodomos, melybe a népnek és az alsó papságnak nem volt szabad belépnie, kisebb terjedelmű volt. A héchalba vezető ajtók mélysége meglehetősen nagy volt, valószínűleg azért, hogy a szentély csendjét külső zaj meg ne zavarja. A bejárat oldalfalai 5—5 könyökkel vannak megadva (41,2), míg a szélesség tíz könyök, úgy hogy a bejárat az egész falszélesség felét foglalta el, tehát ismét a viszony 1:2.³⁾ A szentek szentjébe vezető fal és ajtó sokkal gyöngébb volt, két k. mély, 6 k. széles és 7 k. magas.

¹⁾ L. 113. l. 3 jegyz. Ezáltal az lett elérve, hogy a templom egy terasse-on emelkedett, a mely az összes épületek fölött kiemelkedett, és az egész területet dominálta. Ezen fekvés megfelelt úgy a templom kiváló rendeltetésének, és az egész telepnek az architektonicus elrendezés szempontjából azon művészi és műépítészeti elvet juttatta érvényre, mely az ókor keleti népeinél volt otthonos. V. ö. Braun Gesch. d. Kunst im Alterth. II. 297 kk., továbbá Lübke, Gesch. d. Architectur, a ki a karnaki és texori templomok leírásánál Ezekhiel könyvére hivatkozik, a hol a bejárat pillérei mellett decoratív jellegű oszlopok voltak. Hogy ez oszlopok, mint Smend mondja, a bejáratban állottak, az már azért sem lehetséges, mert hisz az oszlopok magassága. cf. Jer. 52,21 és szélessége nagyobb volt, mint a bejáraté. cf. P. Ch. Histoire p. 318, 6-ik tábla és de Sauley Histoire de l'art judaïque, plan du temple de Salomon.

²⁾ I. Kir. 6,17 **היכל לפני** áll, a melyet Thenius, a vulgata lectioja alapján **היכל לפני**-nek nevez, Gesenius pedig adjectivumnak veszi = anterior. Csakhogy ennek csak úgy volna értelme, ha létezett volna egy más, hátsó, héchal is. Azért Thenius magyarázatát fogadjuk el.

³⁾ A 6 könyöknyi pillérek, Ez. 41,1 úgy értendők, hogy az 5 k. falvastagság véle lett mérve. Ugyanezen versben **היכל** corrigiandó = **היכל**, cf. Smend az idevágó magyarázatokat.

az ujonnan épült templom képét nyújtják, a melynek gazdag díszítése az épület művészi becsét emelte és a mely a salamonai templomnak azt a meseszerű fényt kölcsönözte, a mely a későbbi századokban ezt az épületet körülövezte. Csak akkor, ha a kir. könyvének leírását vesszük alapul a templom belsejének ismertetésénél, csak akkor fogjuk megérteni, hogy miért törekedtek a későbbi századok, hogy miért törekedett különösen Herodes az általa épített jeruzsálemi templomnak oly szemképráztaató külsőt nyújtani, hogy a római hódítók a jeruzsálemi templom mesés gazdagságú kincseiből akartak meggazdagodni, vagy pedig a nagy anyagi áldozatokkal egybekötött hadjáratok számára ott keresték a pénzt.¹⁾

De térjünk vissza a héchal ajtajához. Ez két hatalmas, olajfából készült ajtószárnyból állott, a melyek egész az eresztető alatt nyíló ablakokig nyúltak és koilanalif díszítésekkel voltak ellátva. Kherubok alakjai, pálmaágak és fölhasadt bimbók díszítették a nagy ajtószárnyakat, a körvonalok mélyedése arannyal volt kitöltve (I. Kir. 6, 35), úgy, hogy az olajfa halavány színe az arany környezetben jobban tűndökölt.²⁾ Az ajtószárnyaknak igen komplikált szerkezetük volt, a melynek oka a héchal rendeltetésében volt. Mindegyik ajtószárny ugyanis két kisebb ajtóból állott, a melyek hengeren fordultak és az által váltak szükségessé, hogy a héchal belsejébe egyes papok léptek, a kiknek nehéz lett volna ezeket a hatalmas ajtóablakokat kinyitni, vagy pedig az áldozatokat, kenyereket stb. szállították be a héchalba, a mikor viszont a

¹⁾ Így például Pompejus egy aranyból készült szőlőtőkét kapott ajándékba, melynek értéke 500 talentum volt, cf. Josephus, Antt. XIV. 3. 1. Flaccus, aki a szentélyt többször megsarcolta, eltulajdonította azt az összeget, amelyet a kisázsiai zsidók küldtek a templomba, I. Cicero, Pro Flacco c. 28, cf. Philo, legat ad Cajum, c. 23.

²⁾ Thenius szerint a kherubok térdeplő óriások, 343. l. a ki a Den-darában talált kettős kosfejű alakokra hivatkozik. Csakhogy Braun, Gesch. d. Kunst. p. 37. ezt apisfejeknek tartja, melyek Horus-Isis isten-párnak voltak szentelve. Thenius szerint az arany szegély szögekkél volt megerősítve és hivatkozik II. krón. 3. 9-re. Csakhogy ott a falburkolatról és nem az aranyról van szó. Az aranyat az ókorban már oly vékonyra tudták kalapálni, hogy azt könnyen elhelyezhették a mélyedésbe, úgy hogy szögekre, melyek esztétikai szempontból nem voltak helyén valók, szükség nem volt.

fél ajtószárny nem lett volna eléggé tág nyílás. Ezért oldották meg ily módon ezt a feladatot, mi által az ajtó könnyebb, ügyesebb formát öltött és a nagy területet szépen tagozták.¹⁾ A debir ajtaja ötszögű ajtónyílásból állott, a mely forma, mint már említettük, a függöny drapériája által vált szükségessé. Anyaga szintén olajfa volt, díszítése ugyanolyan, mint a héchal ajtaja. A különbség csak abban állott, hogy ott az alakok körvonalai voltak arannyal kitöltve, itt pedig maguk az alakok voltak bearanyozva.²⁾ Ezen különbség a két terem falburkolatával áll összhangban. (I. Kir. 6, 31.) Ezen ajtó csak két szárnyból állott és sem kettős ajtó (kívül és belül), sem kisebb részekre osztva nem volt.

A debir oltára (I. Kir. 6, 22, Ezech. 42, 22.) fából volt és arannyal lett bevonva, hogy ekként az egész környezettel állt összhangban. Az oltár felső lapja a padlótól három könyök magasságban emelkedett, területe pedig két négyzet könyök volt. (Ezech. 41. 22.)³⁾ Alakja olyan volt, mint az

¹⁾ Úgy Ezech. 41, 24, mint I. Kir. 6, 34-ben forgatható מוסבות, ajtólapokról van szó, melyek גלילים = versatilis = hengereken fordultak. Az ajtók szerkezete világosan van leírva a kir. könyvében, ahol קלעים helyett nyilván צלעים olvasandó. Mindegyik ajtó, I. ugyanott, két, hengeren forduló ajtólapból állott, mely konstrukció az említett okból volt szükséges.

²⁾ A héchal ajtajánál, I. Kir. 6, 35 יצפה והב מישר על המחקר ami világosan a kivésett alakok körvonalaiknak mélyedésére vonatkozik. Ellenben a debir ajtajáról v. 32 az van mondva: וכל הכיבויים ועל הכיבויים יורד על הכיבויים ועל הכיבויים, ahol nyilván az alakok felülete értendő. Valjon a debir ajtajának azon oldala, mely a héchalra nézett, szintén ily gazdagon volt-e bearanyozva, az meg nem határozható. Ha azt tesszük föl, hogy az ajtó a falterület díszítéséhez volt alkalmazva, akkor ily gazdag aranyozást nem tehetünk föl csak a belső. A debirre uézó oldalon. Viszont pedig, ha úgy fogjuk föl a dolgot, hogy az ajtó már kívülről is elárulta a mögöttes fekvő tér fontos és szent voltát, akkor csakis gazdag aranyozás volt helyén való.

³⁾ A szentély leírását Ezech. 21. b) versben kezdi, a mely való-ságos crux interpretum. Hitzig és utána Smend a két verset összevonja: ויבני הקדש מראה כמראה מוכה עץ. De nem szükséges a korrektúra. A próféta ugyanis visiót ír le. És midőn a jövő templomának képét látja maga előtt, egyszerre csak azt veszi észre, hogy az ő látomása tökéletesen megegyezik avval, amit egykor, ifjúkorában látott. Mintegy csodálkozva jegyzi tehát meg: ami a szentély külsejét illeti (nomin. abs.), itt a látomás tökéletesen azonos azzal, amitt látott, t. i. ifjúkorában, amikor még

asztalé, szegletein pedig szarvalakú emelkedések voltak.¹⁾ Bizonytalan, vajjon az egész oltár volt-e arannyal bevonva, vagy csakis a felső lap, míg az oldalak és lábak fából voltak. Ezekiel relatiója, a mely azt, a mit nyújt, pontosan irt le, az utóbbi föltevést látszik megerősíteni, míg a kir. könyve, 6, 22. az egész oltárról állítja, hogy arannyal volt bevonva. Lehet, hogy eredetileg így volt és valószínű, hogy Ezekiel idejében csakis a felső lap arany burkolata volt még meg.

A templom belső berendezéséből még csak a mécses akarom fölemlíteni, a mely nem a debirben, hanem a héchalban volt elhelyezve. (II. Chron. 4, 7.). Jobbról és balról 5—5 ilyen mécses emelkedett, míg a szentély hétágú aranymécsese az előtérben állott. Ez utóbbi sem a kir. könyvében, sem a krónikákban említve nincs, de hogy tényleg létezett, azt nemcsak a római írók,²⁾ hanem még a Titus diadalívén látható domborzat is bizonyítja.³⁾ A templom többi tárgyairól Perrot-Chipiez⁴⁾ oly kimerítően ír, hogy itt csakis azt ismételhetnők, a mit ő mond. Miután pedig az ezen tárgyak magyarázatához okvetlenül szükséges illusztrációk itt nem nyújthatók, azért tanácsosabbnak tartom ezen tárgyakat illetőleg a Perrot-Chipiez alapos és beható tanulmányára utalni. Még csak azt tartom szükségesnek fölemlíteni, hogy a kőtáblákat tartalmazó frigyláda leírását sehol sem találjuk.⁵⁾ Ebből azonban nem következik az, hogy az I. Kir. 8. 6. kk. versekben nyújtott leírás erőszakolt és csak az a tendenciája, hogy a szomorú

valóságot, t. i. a kőtáblák hiányát elpalástolja, lehet, hogy az a mély tisztelet, a mely ezen ládat körülvette, nem engedte meg az alapos leírást, vagy hogy a frigyláda, mint az egész nép palladiuma, melyet az egész nép jól ismert, nem lévén ezen, hanem egy sokkal régebbi kor munkája,¹⁾ nem illett be a salamoni templom leírásába, a melyben csak azon dolgok voltak felsorolva, a melyeket Salamon maga készítettett az általa épített templom számára. Annyi bizonyos, hogy az Ezekiel látomásában leírt templomban a láda nem említettik.

3. A melléképületek.

A templom két oldalán, továbbá a templom mögött emelkedtek a melléképületek, melyeknek egy része a papok lakásául szolgált, más része pedig az áldozati barmokat volt hivatva befogadni. Ezen épületek leírásánál ismét Ezekiel látomására vagyunk utalva, mert a másik két forrás igen szűkszavú és csak helyenként világítja meg az Ezekiel szövegében található homályos helyeket.

A templom előcsarnoka szabadon áll, a héchal és debir mentén (I. Kir. 6, 5.) egy-egy háromemeletes épület húzódott, a melyekben oldalkamarák voltak elhelyezve. Ezeknek száma, az egyes épületek emeletei számára 30-al van megadva. (Ezech. 41, 6.)²⁾ Ezen épület 20 könyöknyi magas, 50 k. szé-

¹⁾ I. Kir. könyv. leírása csaknem szósz szerint ismétlődik II. krón. 5, 7. és következő versekben. Mindkét részlet viszont Exod. 25, 10 kk. leírásán alapul. Ezt veszem bizonyítékul annak, hogy a frigyláda, és talán még a hétkarú mécses volt az a két darab, mely a Salamon építette templomba a régi frigysátorból át lett véve. Ép ezért hiányzik a kir. és krón. könyvében a hétkarú mécses leírása is, mert itt csak azon tárgyak leírása foglaltatik, a melyeket Salamon maga készítettett. Lehet, hogy Ezekiel az ő temploma számára az említett tárgyakat csak egyszerűen átveszi, és azért nem említi fel őket.

²⁾ Smend emeletenként 10 kamarát vesz, úgy hogy a 30 szám az egész emeletre vonatkozik. Csakhogy Ez. 41, 6. ezen föltevést megcáfolja. Ott ugyanis a שלש prolepsisnek veendő, melylyel a שלש פנים áll összefüggésben, úgy hogy a vers értelme = שלש פנים שלש. Nem is volna érthető, hogy mirőle rendelkezése lett volna az oly nagy termeknek, amelyeknek hosszúsága 30 k. lett volna. Így azonban egy-egy kamara számára 90 : 15 = 6 könyököt kapunk, az épület keleti és nyugati fala 5+5 = 10 k., úgy hogy ezen méretek az épület 100 k. hossz-

a templomban szolgálatot végzett. Ez is bizonyítéka annak, hogy a próféta csakis a salamoni templomot írja le.

¹⁾ Ezekiel. 41, 22 מן השלח לפניך. Az ugyanitt álló ומקדשתי-ot illetőleg v. ö. Exod. 26, 24. Az úr asztala, Maleachi 1, 7.

²⁾ Pseudo Hecataeus, cf. Reinach, Textes, p. 233, és Makkab. 1. 23.

³⁾ Ezen domborzatnak hű másolata P. Ch. le Temple című lapján látható, v. ö. továbbá ugyanott a X. nagy fölvetélt. Itt van elhelyezve két oldalt is, a szövegben említett 10 mécses, amelyek az egyes asztalok között foglalnak el helyet, úgy hogy az egész berendezés ezáltal ki van kerekítve.

⁴⁾ Le temple, fol. 58 kk., cf. kk. de Vogüé, le temple de Jérusalem, monographie de Haram-ech-Chérif, f. 33. kk.

⁵⁾ Vajjon a II. kron. 3, 11. és köv. verseiben nem-e van szó a frigyláda fölötti kherubokról, bizonytalan. Valószínűleg azonban a faldísz értendő alatta.

les¹⁾ és hosszúsága 100 k. volt. Az egyes kamarák emeletenként kiszélesedtek, úgy, hogy azon szabad terület, mely ezen oldal-épületet a templomtól elválasztotta és a mely alul, a földön számítva, 20 könyököt tett ki, az első és második emeleten egy-egy könyökkel keskenyebb lett. Csakhogy az ilyen fölfelé kiszélesedő épület minden józan ízléssel ellentétben áll, noha a szöveg (Ez. 41, 6. 7. és I. Kir. 6, 6.)²⁾ világosan állítja ezt. Vegyük azonban a dolgot úgy, hogy a falvastagság fölfelé haladva keskenyebb lett, úgy hogy a földszinten 5 könyöknyi fal, (41, 9.) az első emeleten már csak 4, a másodikban pedig 3 könyököt tett ki, akkor az oldalkamrák számára emeletenként egy könyököt nyertünk, úgy a mint azt a kir. könyvének szövege megkívánja. Ezen föltevés struktív szempontból is ajánlandó, mert az emeletek falvastagsága a magasság arányában kell hogy kisebbedjék. A különbség itt csak abban állt, hogy az egyes méretek nem fokozatosan kisebbedtek, hanem úgy, hogy minden emeletnél a fal két oldalán $\frac{1}{2}-\frac{1}{2}$ k. falterület lett szabadon hagyva. Az ekként nyert kiugró falrészre fektették aztán az illető emelet gerendázatát, úgy, hogy ez nem nyugodott az épület falában, hanem a kiugró falrészleten.³⁾

szával tökéletesen megegyeznek. De ezzel a föltevással megegyezik a 9. vers is, amely az épület külső falának vastagságát 5 k. adja meg. Természetes, hogy az egyes kamarákat csak vékony fal választotta el egymástól, úgy hogy a kamarák hosszát nem sokkal kevesebbre, mint 6 könyökre számíthatjuk.

¹⁾ P. Ch. Le temple, f. 34, 11. ábra. Ezen rajzon csak az a hiba, hogy a melléképület (I. Kir. 6, 5.) a héchal és debir hosszában nyúlt, tehát nem nyúlt a templom mögött 50, hanem csak 40 könyökre, úgy hogy a hátsó épület mentében nem 20, hanem csak 10 k. mélységre terjedt.

²⁾ Azt, amit a kir. k. מִרְעָה = keskenyesséssel jelöl meg, azt Ezech. könyvének מִרְעָה בְּקִיר-rel jelöli. Ez utóbbi világosabb értelmet ad, mert belőle következtethető, hogy a fölfelé táguló termek kiszélesedése a falterületből lett nyerve. Thénus ezt a nagyobb szélességet úgy akarja magyarázni, hogy az emeletek körül 1, illetve 2 k. széles erkély futott. Erre nézve azonban nincs sehol egyetlen adatunk sem, és mint már említettem, az ily kiugró rész tökéletesen elrontotta volna az épület symmetriáját, míg a mi föltevésünk alapján, a melléképület kívülről arányos és egyforma szélességű volt, cf. Ezech. 42, 5.

³⁾ I. Kir. 6, 6. לְבִלְתִּי אֶחָד בְּקִירוֹת הַבַּיִת cf. Ez. 41, 6, melyet a magyarázók úgy fognak fel, hogy הַבַּיִת a templomra vonatkozik. Pedig a

A kamarák között 20 könyök széles folyosó húzódott és elválasztotta az egyik oldal 15 kamaráját a másiktól. Ezen a folyosón, a mely az emeleteken szabadon volt hagyva, hat könyöknyi széles erkély húzódott, úgy hogy az egyik oldalt a másiktól 8 k. szabadterület választotta el.¹⁾ Valjon az egymással szemközt levő erkélyek híd, vagy másnemű szerkezet által össze voltak-e kötve vagy sem, azt biztosan meghatározni nem lehet. A szöveg nem nyújt ugyan erre vonatkozólag fölvilágosítást, de valószínű, hogy ily áthidalás létezett. A közlekedés megkönnyebbítése szempontjából ezt határozottan föl kell tételeznünk, mert különben csakis a keleti és nyugati oldalon lehetett volna az egyik oldalról a másikra átmenni, a mi az épület rendeltetését kissé nehézkessé tette volna.

Ezen épületre a hosszoldal két szélén, a keleti és nyugati oldalon nyílt bejárat, a melyben lépcsőház volt, a mely csigalépcsőn vezetett az egyik emeletből a másikba.²⁾ A kamarák ablakai, még pedig az északi oldalon a külső udvarra, a

templom és a בֵּין között 20 k. szabad tér volt, úgy hogy a templom fala sehogysem szolgálhatott támaszul a melléképület számára. A versnek tehát csakis az lehet az értelme, hogy a fölfelé szélesbülő kamarák nem a fal keskenyebb voltából, tehát nem a falból, hanem csak a kiugró részből nyerték szélességüket.

¹⁾ Ez. 41, 10. Hogy itt הלשכות בֵּין alatt nem azon 20 k. szabad tér értendő, mely az oldalépületet a templom falától elválasztotta, P. Ch. ibid., az a kifejezésből is kitűnik. Itt a kamarák közötti szabad térről van szó, a mely okvetlenül szükséges volt. Ha ugyanis ezt föl nem vesszük, akkor egy emeletre 30 kamara jut, melynek csak 3—3 k. szélességet adhatunk, úgy hogy ezeknek térfogata oly kicsiny lett volna, hogy egyáltalán nem lett volna használható semmire. Viszont kénytelenek volnánk nekik aránytalanul nagy, 50 k. mélységet adni. De ha az épületet ezen 10 k. folyosó által hosszában két részre osztjuk, akkor marad az épület szélessége számára 20 k. A külső falak szélességét $2 \times 5 = 10$ k., a belső falakét $2 \times 4 = 8$ k. levonva, marad az oldalon levő kamarák számára 12, tehát egy kamara számára 6 k., úgy hogy szélesség és hosszúság egyaránt 6 k. volt.

²⁾ I. Kir. 6, 8. בְּלִילִים. Ezekh. nem említi a lépcsőket, hacsak a 41. 7-ben használt הִבִּית מִיִּסְבָּה-t nem vesszük ily értelemben. Ez esetben itt korrekтура nem szükséges, Ewald בְּלִילִים-t vesz, hanem csak וְכֵן-t kell a kir. k. alapján בֵּין-re változtatni.

délén pedig a szentély falára néztek, melynek ablakai az oldalépület tetejével egy magasságban nyíltak.¹⁾

A kamarák rendeltetése Ezekhielnél van megadva, (42, 13. 14.) Itt voltak ugyanis a szolgálattevő papok lakásai, a hol az áldozatból őket megillető részt elfogyasztották, úgy hogy nem voltak kénytelenek a szentély udvarát elhagyni. Itt voltak továbbá a ruhatarak és az öltöző szobák is, a hol a papok a templomi ruhákat felöltözhettek. Itt volt végre egy lerakódó hely is, a magasabb szentségű áldozati húsdarabok befogadására szolgált. Ez valószínűleg akkor vált szükségessé, ha az ezekre szánt oltár el volt foglalva, a miközben tiltva volt, az ily áldozati darabokat másutt, mint a szentély udvarában, illetőleg a melléképület kamaráiban elhelyezni.²⁾

A kamarák berendezését illetőleg sehol sem találhatunk adatokat, de valószínű, hogy ez oly egyszerű volt, hogy leírását senki sem találta eléggé fontosnak. Valószínű, hogy a különböző helyeken említett pülakások³⁾ itt keresendők, noha — mint már fentebb láttuk — néhány ily csarnokot a papok előudvarába kellett helyezni.

Hátra volna még, hogy a templom nyugati oldalán emelkedő épületről, és rendeltetéséről szóljunk. Mielőtt azonban erre térnénk, szükséges azt a kérdést fölvetni, hogy hol voltak az áldozati barmok elhelyezve. Ezen istállók a külső udvarok egyikében sem tehetők fel, mert az ott talált épületek között nincs egy sem, a melynek ily rendeltetést tulajdoníthatnánk. De még az egyes kapuk előtt emelkedő lépcsőzetek rendkívül megnehezítették volna a barmoknak beszállítását a szentély udvarára eltekintve attól, hogy ily módon az udvarok soha

sem voltak tisztán tarthatók. Ezen istállókna okvetlenül a templom mögött kellett állniok, ott a hol lépcső nélkül lehetett hozzáférni, és a honnan könnyen be lehetett jutni a templom belsejébe, illetőleg a szentély udvarára. És itt önként kínálkozik a hátsó épület, az, a mely a szentély nyugati oldalától húsz könyöknyi távolságra emelkedett, 90 k. szélességben és 70 k. mélységben (Ezek. 41, 12.)⁴⁾ Ezen épület rendeltetéséről és berendezéséről sehol nincs szó, a mi már egymagában véve is nagyon feltűnő. Ha ezt a jelenséget meg akarjuk magyarázni, akkor azon feltevésből kell kiindulnunk, hogy ezen épület rendeltetése nem volt igen tiszta. Föltevé, hogy ez egy istálló volt, akkor megmagyarázható, miért burkolják a leírások ezt az épületet homályba. Itt volt ugyanis Juda bálványimádó királyainak istállója is, innen vezették a phöniciiai és a körülfekvő népek bálványainak áldozatait az illető kultusz papjai a belső udvarra, a hol ezen állatok föl lettek áldozva.⁵⁾

Salamon idejében ez az épület nem létezett még, mert külföldben a kir. k. leírásában, bárha futólag is, föl volna említve. Ez bizonyára csak később épült fel, vagy akkor, a midőn Jeruzsálem a zsidó nép kultuszának elismert központja lett vagy pedig később, a mikor Athalja befolyása lévén, a főníciai kultusz Judában el lett terjedve, a mikor tehát Jeruzsálemben a Baal kultusz honosodott meg. Joggal mondja tehát Perrot Chipiez, (Histoire 270. l.), hogy ezen épület a Baal papjainak gyűlhelye volt.⁶⁾ Ily körülmények között természetesnek fogjuk találni, hogy a próféta nem foglalkozik behatódiban ezen épülettel, hanem csak futólag említi föl. Ezen épületben a parvart találták föl,⁴⁾ melynek rendel-

¹⁾ Már említettem, hogy a szentély ablakai a 20 k. magas bejárat tetejétől nyíltak. Ekként a templom, mely már a 10 lépcső által vált ki, a környezet felett is kiemelkedett és ez ablakok előtt nem volt a fény melléképületek által elzárva.

²⁾ Ezekh. 42, 13, c. יְהִי עַם, ez csakis úgy érthető, hogy a legmagasabb szentségi fokon álló áldozati darabokat ideiglenesen ott helyezték el. Erre azonban csak akkor volt szükség, ha vagy az oltár volt más áldozattól elfoglalva, vagy pedig, ha az áldozat ideje még nem érkezett el. Az ily áldozati darabokat nem volt szabad az udvaron kívül hagyni, miért is szükséges volt számukra, talán mindegyik oldalon egy kamarát szabadon hagyni.

³⁾ II. Kir. 23, 11, Jer. 35, 6, 10, 36, 12, 21, stb.

⁴⁾ Az udvar szélessége 100 k. volt, a hiányzó 10 k. két oldalt szabad közt képezett közte és az oldalépületek között, I. P. Ch. tervrajzát, 10. ábra.

⁵⁾ P. Ch. helyesen jegyzi meg, 27 fol., hogy a szentélybe nem mert behatolni a pogány kultusz. Így történetelt, hogy még Athaljak idejében is a papok birtokában maradt a templom és a hozzá tartozó kamarák ahol Jójáda főpap a gyermek Jójást elrejtette, II. kir. 11. 3.

⁶⁾ Cf. Le Templ. f. 26.

⁷⁾ Már Smend mondja: »Dieses Gebäude, das freilich unedlren Zwecken dienen sollte, und deshalb wol nicht näher bestimmt wird.« Ő is a parvart gyanítja alatta, de I. krón. 26, 18. és II. kir. 23, 11.

tetéséről azon a helyeken, a hol föl van említve, szintén nem tétetik említés. Ezen okok alapján, az Ezekhiel 40, 12-ben említett épületet mi is a parvarral fogjuk azonosítani, mely a templom nyugati oldalán emelkedett, és istállóul, továbbá fakamarául és az áldozati eszközök, az udvarok tisztogatásához szükséges szerszámok megőrzésére szolgált. Ezen hely megszenteltelenítése nem volt oly nagy bűn a nép szemében, mert rendeltetése amúgy is nagyon közönséges volt.

Ha ezen dolgozat keretében a későbbi irodalom adatait mellőzendőknek véltem, úgy ezt azért tettem, mert azon adatok *kizárólag* a herodesi templomra vonatkoznak. A Salamon templomát csakis ezen adatok segítségével lehetett helyreállítani, a mi a kánon lezárta után mondatik a jeruzsálemi templomról, az nem vonatkozik azon templomra, a melyet Salamon épített, és a melyet Ezekhiel a jövőbeni Izrael számára leírt. Mindkét leírás — csekély eltérésektől eltekintve — ugyanegy alapra vezethető vissza.

Eltekintve az épület művészettörténeti fontosságától, mely az egiptomi és föníciai épületek sorába helyezi a templomot, sokkal fontosabb azon szerep, a melyet ez a zsidóság szellemi életében és történeti fejlődésében játszott. Csakis ez vonja magára az összes korok tudósainak figyelmét, ez az oka, hogy a jeruzsálemi templomnak egész irodalma van. Ezen irodalom néhány hiányát pótolni, a biblia szövegét a tulságos korrek-turáktól megóvni, és a mennyire lehetséges, a maszórai szöveg alapján helyreállítani a jeruzsálemi templom leírását, ez volt jelen dolgozatom célja.

Misslitz.

DR. GOLDSCHMIED LIPÓT.

alján ezen föltevés megdönthetetlen ténynek válik. Különösen ez utóbbi hely fölvilágosít ez épület rendeltetéséről is. Itt ugyanis arról van szó, hogy Jósia a parvarból kipusztítja az ott lévő, és bálványimádásnak szánt lovakat. Thenius 443. l. itt csak fakamrákat és áldozati eszközök szer-tárait látja. De az ő föltevése alapján nem érthetjük, hogy hol voltak az istállók. Lehet, hogy ezen nyugati épületben voltak a pogány isten-ségek oltárai is, noha ez nem valószínű, mert II. kir. 23, 12 az van mondva, hogy ezek az oltárok az udvarokban álltak. Annyi azonban bizonyos, hogy a pogány kultusz a szentély külsőbét át nem lépte, mert ez a hely már akkor is oly szent volt a nép szemében, hogy minden romlottság mellett nem engedte, hogy e hely megfertőztessék.

A »ZSIDO« A MAGYAR REGÉNYIRODALOMBAN.

II.

Mult és jelen.

Számos adatot találunk Nagy Ignácznál, kinek gyűlölete a történeti emlékezéseknél a részvétnek könnyében olvad föl; ő vétkesnek mondja saját korának emancipálandó zsidóját, de visszagondolva a messze időkre, érző lélekkel beszél a »szörnyű zsarolásokról, melyek által ördögi szívtelenséggel évezrednél hosszabb ideig nyomattak el világszerte Izraelnek földönfutó, szerencsétlen fiai.« Az emancipáció nem lelkesíti, de a középkor embertelensége mégis felláztatja szívét annyira, hogy túlzásba esik, midőn azt mondja: »Hazánk a zsidók üldöztetésében legfőleg csak Spanyolország s a német birodalom némely tartományai által haladtatott meg. E tekintetben elkövetett bűneit most már kiengesztelő méltányossággal jótékony fátyolával törekszik borítani, mely legalább szelidebb színben fogja azt az utókor bíráló szeme elé tüntetni.« (Elbesz. I. k.). Talán az által, hogy — ne emancipálják a zsidóságot. A Hitabság (I. k.) cz. elbeszélésre nagyon ráér a történeti kritika. Mily forrásból merithette a históriát, mely Róbert Károly idejében játszik, mintán ez visszafogadta a IV. Bélától Lengyelországba üzött zsidókat.¹⁾ Róbert K. törvénytelen fia, Leone, egy gazdag budai zsidó, az öreg Jocháj leányának, Reginának kezére vágyik; érdemes volna kutatni, hogy van-e ez esetnek történeti alapja?²⁾ Leone belopózik szombaton a leányhoz, midőn atyja és a vőlegény, Dávid (a ki rabbi) Visegrádra csalatott. Jól esik hallanunk a zsidóleány szájából a sértett tisztességnak bátor, erőteljes szavait. »Ne tovább lovag ur, mert szavad az emberi társaságból száműzetett zsidóleányt is sértik.« — Még a zsidóleányt is! — e föl-

¹⁾ IV. Béla uralma ép kegyes volt a zsidók iránt; kiváltság okle-velet adott nekik stb. L. Kohn S. »A zsidók története Magyarországon« I. 116—119. l.

²⁾ Kohn S. i. h. 129. Róbert K. idejéből nem említ eféle epizódot; Róbert K. 30 éves uralkodása alatt a zsidókra nézve semmi különös sem történt.

kiáltás teljesen kifejezi a kornak elvadultságát. — Leone boszúból kieszel egy vérvádat. A két zsidót a hamis vádra csakugyan hörtönbe csukják s ott agyonkínózzák. — Hasonló epizódot rajzol szerzőnk a »Villámhegy« cz. darabban (Elbesz. II. k.), melynek tárgya Dénes visegrádi várnagy s Józsuab. Áser zsidó-orvosnak ellenségeskedése; amannak fia a zsidó leányát szerette; azért Dénes, fiának kedvesét a Dunába dobatta, s így szitkozódik: »Zsidó, néped csaltságáról híres.« A később elzúllott, nyomorult Dénes még azt a felfogást is vallja, hogy »zsidónak tett esküt megszegni üdvös s keresztényhez illő.« Meg is tette a középkor. A két szerelmes, Kálmán s Eszter megmenekül, egymásé lesz; ismert motívum; a népdalokban is csak a szerelem tudja »meghocsátani« a zsidó vallást. De a világ nem irgalmaz; a nyomorgó házaselekek kolduló gyermekét »zsidókorcs«-nak csúfolja; e szó gyalázás akar lenni. Ilyen a XIV. század fölfogása. Még régibb korba vezet vissza Bérczy Károlynak történeti beszélye »Egy zsidó a XIII. században.« (Világ folyása cz. novellagyűjteményében II. k. 1854.) A história 1231-ben játszik, midőn »házánkban II. Endre, Endre királyon Dénes nádor, mindketőjükön pedig Dávid ben Gábáel zsidó uralkodott.« E történeti személyek megnevezésén kívül is tele van a darab történeti vonatkozással. Elmondja, hogy ez időben az ország közjövedelmei zsidóknak adtak bérbe; ők szedték be az adót, kezelték a sóbányákat, harminczadokat, váltották be a pénzt stb. Némelyek nemességre emeltettek, sőt még a nemesek fölött is gyakorlati előjogokkal bírtak.¹⁾ A köznéptől Bengabál Dávidnak nevezett dúsgazdag zsidó Spanyolországból vándorolt be hozzánk s Esztergomban telepedett le. E zsidó Dáriusnak Endre király is adósa volt. Otthonos lett III. Béla és Imre udvarában. A világos törvény ellenére nemesi jószágot vásárolhatott. Dénes eladja neki a sopronmegyei Fertővárat, a hol

¹⁾ Hogy e leírásban mennyi az igazság, eléggé mutatja az 1222-ben kiadott aranybullának 24. czikke »Kamaragrofok, pénzverőtisztek, só- és adótisztek és az ország nemesi izraeliták és zsidók ne lehessenek«, hát még ha személyre vesszük az 1233 aug. 12. beregi eskü zsidóellenes rendelkezéseit. L. Kohn S. 81—88. l. Ez egyenesen megdönti Bérczy K. adatait; igazán kíváncsiak lehetünk rá, hogy micsoda történeti forrást használt szerző, ha ugyan használt.

Bengabál granadai építészekkel, keleti stylban egy tündérkastélyt épített, s mellé üzleti tárházakat. Bengabál nem annyira hatalmas vagyonának örül, hanem, hogy meghajol a büszke keresztény az utált zsidó faj előtt.« Kuthy és Nagy Ignác is e motívumból származtatja a zsidónak meggazdagodási vágyát s feltörekvését; boszúért liheg a zsidó... Ily szellemben beszélte az író Bengabált. »E faj nem veszhet el, mely annyi századon át türt, szenvedett, üldöztetett, irtatott, s nemcsak nem fogyott el, de hű maradvá az írás minden betűjéhez, a családi élet minden legkisebb szokásához, eredeti véréből félcsöppet sem veszett; e hű, okos, kitartó faj nem veszhet el, mint Abrón patakja elvész a holt-tenger iszapjában.« Helyes ráutalás ez a világtörténeti körülményre, hogy mily létfontartó erő volt a vallás Izrael számára; hogy állami és nemzeti intézmények híjában, csak vallása keretében óvhatta meg a zsidóság különállását, egyéniségét. — Bengabál egyik alkalmazottja a zsidó hitre tért *Czenki Jób*. Egy új zsidóország alapítására törekedett, hogy bálványozott leányának, Ráchelnak férje lesz majd Juda koronás királya; de noha akkoriban — úgymond az író — sokan tértek át a zsidó hitre — (?), valószínűtlen volt, hogy »uralkodó herczeg szegődjék a talmudhoz.« Tehát a magyar királyságból indult volna ki Juda restaurálása. *Dants Simon* bán egy kölcsönre gyémánt zálogot ad Bengabálnak; ez letagadja; e miatt Simon lovag rátámad, de ő »faja ösztönszerű megrettenésével« hivatkozik a kir. törvényre, hogy zsidó gyilkosa vagy megverzője, fejével és jószágvesztéssel bünhődik. Fölháborodik erre *Dants Simon* »Egy zsidó több kedvezésben részesül a törvény előtt, mint húsz nemes; hol a zsidó hosszú napja jobban megszenteltetik, mint a karácsony... Magyarországon, hol a zsidó kiváltságos nép, s a magyar elnyomott szolgahad, ... maga a nádor alázasatos szolgálja Izraelnek.«...¹⁾ Mikor a nádor elmegy Fertővárra törvényt látni, Bengabál nem fogadja őt hajlékába, mert »ősi szokás szerint, a keresztényt házi körébe avatni, laka megfertőztetésének tartá.« Mily badarság!

¹⁾ A szereplők (a bán, a nádor) történeti személyek, tehát a mondottaknak reális alappal kellene bírniok, már pedig II. Endrének kormányzása zsidóellenes volt. L. Kohn S. 86—90. l. Bérczy olyannak festi a XIII. század zsidóságát, hogy — mi is megirigyelhetnők.

ha húzódozott a zsidó a kereszténytől, úgy annak csak lélek-tani oka lehetett, t. i. az üldözések szülte féltékenység: ha jön a keresztény, jön az erőszak, a mint ez Bengabál spanyol hazájában mindennapi eset volt. Néhány kikereszteztek zsidót Dénes ily szavakkal ajánl tisztviselőül Bengabálnak: »még most sem eszik meg a sertéshúst és nem főznek szombat-on:« e zsidó életmódnak ez utóbbi mozzanatát írónk nem igen említik. A mi esetünkben maga a nádor árulja el szak-ismeretét. Az eddig vázolt kalandos történetnek az a befeje-zése, hogy Bengabál kényszerűségből elfogadná vejének a gyűlölt Simon lovag fiát, Lőrinczet, mert Ráchel halálosan belészeretett. Porban fetrengve kéri, hogy vegye nőül leányát, de Lőrincz nem hajt a kérésre, azért Bengab. őt kereszt-re feszítetté, mint Jézust. Borzasztó romlás kezdődik: a holdkó-ro Ráchel elmegy a keresztfához, ott térdel Lőrincznél; vihar támad, előtör a Fertő tava, s eltemeti Bengabál birtokát.

Az egész elbeszélés talán a Fertő keletkezéséhez fűzött valami régi néphagyományon nyugszik. (Jókai is feldolgozott ilyet a »Névtelen vár«-ban.) Az egész milieu, melyben az író lejátszatja a históriát, nem felel meg a történeti hűségnek, hibásan jellemézvén II. Endre korát. Lehet, hogy történeti forrásokban említett valamely más, hasonló eseménynek elfer-dített leírását látjuk itt.¹⁾ Jósika a már megbeszélt részen kívül is mond egyetmást a Mátyás korabeli zsidók viszonyairól. Mátyás uralma általában üdvös volt a zsidókra; nem fordul-hattak elő zsarolások, vagy a zsidó vagyona és személye ellen

¹⁾ Kohn S. az 1220—41-ig terjedő korból említ egy Teká nevű, bevándorolt gazdag zsidót; igen nevezetes személy, ögróf srb. Atyja Imrétől vagy III. Bélától Bessenyt kapta ajándékul a Sopron melletti Ruthukaurral együtt. Később kamaragróf lett, és a kincstárnak adósa maradván, hogy azt megfizethesse, Bessenyő eladta 500 márkáért az Ara-goniából bevándorolt Simon lovagnak. Később elköltözött az országból, majd IV. Béla alatt visszajövé, megkapta Simontól Czenkét. (Czenki Jób?) Merész dolog e két eltérő epizódot összefüggésbe hozni; mindjárt a Bengabál és Teká név majdnem kizárja a kettő rokonságát, de a tertium compa-rationis, hogy egy dúsgazdag, magas méltóságra emelkedett zsidóról van szó, kinek a király egy sopronmegyei birtokot adományoz. A birtokügy ellenséges viszonyt teremt Simon lovag és Bengabál közt, mert ez 1228-ban megfosztott birtokától amannak javára, de csak ideiglenesen, mert végül mégis magas rangban és dúsgazdagnak látjuk Tekát. Ráchel és Lőrincz szerelméről egy szó sem említettik. V. ö. Kohn S. 92—95.

intézett merényletek.¹⁾ Abrahámot kísérelve együtt a cseh rablók elfogják; Jósikának megint felébred a zsidó nép szeu-vedése iránt érzett tiszta, mély részvéte, midőn leírja, hogy a megijedt Ábrahám vonásai »személyesíteni látszanak az egész Izrael népén élőmlő családi hasonlatot: halványak voltak.« A zsidó egyéneknél elkövetett jogtalanság méltán eszébe juttat-hatja az egész zsidóságnak végtelen keservét. Ábrahám nem áll ellen a rablóknak. »Nagytek. vitéz urak! a mit hoztam, szót sem érdemel, mind meg van rendelve. *Bélián*: Áruidat megfizetem; hozzátok fel, választani akarok. *Náftáli*: Képze-lém az ily választást. *Avamith*: Mi volt az? *Náft.* (nyersen): Véleményem! — Ábrahám halálra ijed fiatal hitsorsosának bátor föllépésétől és mentegető szavakba kezd. »Éretlen beszéd; megbocsássanak ezen ifjúnak, ki mindenütt veszélyt remeg. *Náft.*: Remeg? lát, de nem remeg.« Ábrahám a mene-külhetés végett azt füllenti, hogy Komoróczy (a rablóvezér) rendelte az árukat Budára. Ekkor betoppan — Komoróczy; és a furfangos rabló szavánál fogja a zsidót, mindenét kívánja, összes áruit. »Váj nekem, váj, váj! tisztesen váj reátok tolvajok! legyetek feketék és nőjjön fű a küszöbötökön, átko-zottak! Én budai izraelita vagyok; a zsidóknak ott kiváltsá-gaik vannak Zsigmond és László királytól és Hunyadi János-tól; Gara, Ujlaki ismernek engem; hallj meg Jákob istene!« Természetes, hogy a tönkrement szélén állva, még a — zsidóból is kitör az átkozódás pusztítója ellen. »Váj, váj« az ismert panaszzavak.

Ábrahám joggal hivatkozik privilégiumokra. Zsigmond őt czikkelybe foglalta a zsidók kiváltságait, mely megismétlése s kibővítése volt a IV. Bélától adott kiváltságlevélnek.²⁾ V. László szintén megerősíté Bélának zsidótörvényét.³⁾ Hu-

¹⁾ Kohn S. 232. l. bizonyára a rendszeresen üzött rablások meg-szünését gondolja; Jósika ép e regényében emlékszik meg az ország leggazdagabb zsidáján elkövetett gaztettről, hogy Giskráék kifosztották. A gazdag Ábrahám budai zsidó, s ebben van történeti hűség, mert mint Kohn írja i. h. 231. l. »Mátyás idejében kezdődött amaz általános el-szegényedésük, melyben később, egész e korszak vég-ig, Buda kivételével, országszerte sínylenek.«

²⁾ Kohn S. 190. l.

³⁾ I. h. 203. l.

nyadi János is védelmébe fogadta a bántalmazott zsidókat.¹⁾ Mindez nem használ Abrahámnak; reszkette írja meg az átengedést; rá is szól Komoróczy: »Betűid úgy inognak, mint te, mikor a *kóser borból* többet öntsz a garatra.« Náftáli kijelenti, hogy ő zsidó a Lévi nemzetségből, s a leemelt kis kerek sapkára mutat, mint a Lévi nemzetség ismertető jelére (?). Kom. tudomással bír a zsidóknak tiltott ételeiről, mert siet megnyugtani foglyait, hogy »*lesz híg tojás elég*«. Jósika ritkán mulasztja el zsidó alakjainak rajzába beleszőni néhány, életmódjukra való vonatkozást is. — Abr. vigasztalhatatlan; így kesereg: »Él Jákob istene, a ki Dánielt megszabadította. *Eloim* velünk lesz halálunk órájában.« Zsoltárokból kezd, megtépi ruháját, de nem soká tart a gyász; ostromolják a várat, a foglyok megszabadulnak. — Nemcsak Aminha hősi szerepeltetésében, de a zsidó kereskedők viszontagságaiban is megnyilvánul az író humánus célja, hogy a zsidót ért zsarolások és erőszak elbeszélése által részvétet keltsen a jobb sorsra érdemes Izrael iránt. Nem pusztá mesélő kedvből fordul a multhoz; hatni akar a jelen nemzedékre is. Ugyancsak egy mult esemény keretébe szövi Jósika a zsidó nép apológiáját »Eszter« cz. regényében. A történet Lengyelországban játszik 1349—54. Megismerjük a Krakóban letelepült öreg Lévit s unokáját, Esztert. Eszter nem is egyén, hanem típus, a zsidó nőnek fajképe. Mint az ő bibliai névrokona: vallásáért, nemzetéért él-hal. E regény hősnőjének »a világvándor nép megvetett leányának« szívében ott sajog az üldözött Izraelnek minden szenvedése; érzi félreértett nemzetének fájdalmát, enyhíteni akarja, és e szentséges feladatnak áldozatul hozza becsületét: Kázmér király kedvesévé lesz, hogy magas pozíciója révén segítsen hitsorsosainak keserves állapotán. Ezeket a többi országokból maga köré akarja gyűjteni s szabad életet biztosítani számukra. Seregestől jöttek a nyugoti államok zsidói; innen vándoroltak később Magyarországra. — Eszter fényes rangjában is szereti fáját; szenvedélylyel ragaszkodik vallásához, népéhez, a mi — jegyzi meg Jósika helyesen — *egyét* jelent; é nép tragikumája az író megihletti, s így beszélteti Esztert. »A szerencsétlenség megtanította a fajt

hallgatni, mert kivallani egyértelmű volt a kifosztatással. Népünkéről mindenki feljogosítva érzi magát azt hinni, hogy rossz úton jutott vagyonához.« Bizony, ez a balítélet a zsidóságnak szerencsétlensége még manapság is. — Eszter mint zsidó nő magasztosan s híven van jellemezve. Nem a hiúság és a pompa ragyogása indítja őt arra, hogy — az erkölcs rovására — fölemelkedjék a királyi trónig, hanem elnyomott testvéreinek érdeke. Valóban, a bibliai jelenet mintájára, Eszter szájába is illett volna a kérdés, midőn esdi a királynak segédelmét: »Mert bogy tudnám én szemlélni népem szerencsétlenségét?« — Lévi, Eszter nagyapja a császártól hoz ajánlólevelet; valamikor jobb időket látott; Kotrománovics Iván boszniai bálnál s a prágai udvarban is megfordult stb. Egyes zsidókkal megtörtént ily kivétel — pénzük tiszteletére. Új hazájában Lévi drágakövekkel üzérkedik. Roppant gyanakvó, mint afele üzletember. Mikor Eszter hazatér üzleti útjáról, nyugtalanul faggatja »mit adtál el?« meghagyta csalni magadat, ugy-e? Ritka fordulat: a zsidó fél a megcsalatástól. Természetes; a gyöngye elnyomottat nem védte törvény az erőszak túlkapásai ellen: a zsidóval mindent szabad volt tenni. Lévit azonban nemcsak a kereskedés apró-cseprő bajai foglalkoztatják, de felajdul benne a zsidó lélek is: »Ne feledd, hogy fajunkat csak addig éri pártolás, míg fizetni és ajánlódzkodni tudunk. . . Izrael fiainak az Isten nem lakást, csak állomásokat rendelt a földön.« E mondatban a zsidóság története szólal meg. Azonban e jajkiáltás nem hiába hangzik el; föl akarja ébreszteni a süket jelent, könyeket csalni a társadalom szemébe, hogy így a részvét majd meghozza a szeretetet Izrael számára.

Jókai a közelmúltba vezet »Rab Ráby«-jában. Sokat beszél az e korbéli zsidók világáról. Bemutatja a 100 év előtti Pestet; első a ghetto; a Teréz-városban volt a zsidóutca; az ott lakók csak egyszer hetenként rakhatták ki közszemlére azon árúkat s holmikat, a mik náluk zálogban maradtak; a városban nem volt szabad kereskedniök, sem a portékát házhoz hordaniök; ismertető jelül vörös köpenyt hordtak, ennek közepén meg aransárga foltot; ki ezt elmulasztá, négy denárnyi birságot fizetett. A zsidóknak a társadalomból való kirekesztése s megbélyegzése e korban már nem

¹⁾ Kohr. S. 201. l.

volt új intézmény. A regény egyik főszereplője Rothesel Ábrahám. Humarosan beszéli el Jókai e névnek eredetét. Tudvalevő, hogy a régi időkben a zsidó családok vezetőknél nélkül voltak; II. József a zsidókat is »emberszámba vette«, hogy tartoznak katonáskodni, s német vezetőknévet fölvenni. Válogathattak a szép nevekben — pénzért. (Arany, ezüst, nap, csillag, madár, állat, szírvány színei.) Ábrahám Rothesel lett; Roth, mert a haja vörös volt, és Esel, mert felesége hozományán bort vett; bort pedig a zsidó nem mérhetett ki;¹⁾ tehát látni való, hogy Ábrahám nagy számárságot követett el. Mégis talált kibúvót; felvitte a borait Bécsbe s ott adta el. Vásárlót nem csalta meg, a mi — jegyzi meg Jókai — borüzletben a legnehezebb dolog. (Tehát nem a zsidót éri a vágas, hanem a borkereskedőt.) Ábr. feleségét bántotta a gúnynev; félt, hogy a fiúk fogják ezt megkeserülni, ha nősülnek; t. i. leendő apósaik a *keszubbát* (= möring) a mi 37 s fél *darham*, legalább megkésztetetik velük, s a *párnászat* (a hozomány, Jók.) lehúzzák felére, mivel a vőt Rotheselnek hívják. Nem maradt más hátra, mint hogy egy i betű miatt Ábrahám fölment a császárhoz, a ki őt Ráby Mátyás révén szívesen fogadta s beleegyezett a névváltoztatásba; így lett Ábr. *Rotheisel*. Az eddigi leírás inkább korfestés volt; nézzük most Ábrahám egyéniségét, jellemét.

A szüretet mindig a »vörös zsidó« szedte magához, mit ő hajókra rakva felvitt Bécsbe és akóját eladta két rénes forintért. Odahaza Ábrahám rendes beváltója volt a községnél felgyülemlt sok apró pénznek. *Bíró*: Nem venné meg kee a hamis pénzt is Ábrahám szomszéd? *Ábr.*: Nem biz' én, hallja kee bíró uram, mert ha én adom ki a hamis pénzt, engem megfognak, becsuknak érte; kentek meg beteszik a kis kaszárba s fizetik vele a napszámot, hajdút, cselédet, csőszöket.. s így szépen megfordul a hamis pénz minden esztendőben a maga útján, *mint a nap a föld körül*. Akár komolyan mondja az utolsó szavakat Ábr., akár nem: a fő az ő józan, pozitív gondolkodása, melylyel érdekeit óvja, hogy meg ne károsodjék; aztán különösen figyelemreméltó a 100 év előtti zsi-

¹⁾ Így pl. az 1741. évi XXIX. tcz. megtiltotta a zsidóknak borral kereskedni a Hegyájában.

dónak tiszta, magyaros beszéde. Végre szép aranyakért beváltja a temérdek apró pénzt; a bíró gyanakszik, hogy nincsenek-e azok az aranyok *»körülmetelve«*? *Ábr.*: Ej, ej, bíró uram, én sem kértem kendeitől, hogy nincs-e az a bor *megkeresztelve*? Ez ötletes, talpraesett visszavágás hozzátartozik itt a zsidó jellemrajzához. Ábr. nemcsak élelmes kereskedő, hanem tisztaszívű, hűséges embertárs, a ki keresztény febarátainak jólétére gondol, és azoknak, a tőle idegenkedőknek, érdekében cselekszik. Szánja a paraszt népet, hogy állatmódjára kínlódik; áldja Jehovát, hogy az országnak földjéből csak az országútat adta neki: száműzve a társadalomból, nem érik utól a társadalmi bajok, Ábr., hogy a köznépet megmentse, a falujában üzött rablógazdalkodást elárulja pártfogójának, Ráby Mátyásnak, de ez sajnálkozva kijelenti, hogy zsidó nem vádolhat senkit, »még ha az ország czimeréből az egyik folyót kilopnák is.« Egy furcsa epizód következtében Ábrahám pörbe keveredik, tanúságot kellene tennie R. M. rágalmazott ártatlanságáról, csak hogy a zsidó tanúbizonysága akkor ér valamit, ha megesküszik reá; de ezt nagyon súlyos dolognak tekinti a zsidó. A talmud is megnehezíti — úgy mond Jókai — s a Sulchan Aruch törvényei egész lélektani torturát szabnak reá, míg az eskü letévése megítéltetik neki. Aztán részletesen, szinte izgató élénkséggel írja le az eseményt. A deliquensre előbb ráijeszt a rabbi. Oly nap, melyen egy zsidó esküt tesz le a törvény előtt, gyász- és siralomnap az egész községre. A Tripartitum legutolsó cikkében áll e forma: »A zsidót, mikor esküt akar letenni, a nap felé kell fordítani; a zsidó *sapkával* a fején s kezében Mózes törvényeit tartva: Én (név) zsidó, esküszöm az élő istenre, a szent Istenre, a mindenható Istenre... hogy az, a kit az a keresztény vádol, ártatlan; és ha hamis eskü bűnét követném el, nyeljen el a föld, mint Dátánt és Abiront.« Az író is rettenetesnek találja az esküt, mely nagyon kellemetlenül hat a hívő lelkére, mivel *Adonáy* (sic!) kijelítését követeli a törvény, s azt a szót »még szent Dávid zsoltárai sem mondják ki.« Különös bizonyíték; mintha az istennév használatának szentsége nem tűnnék ki máshonnan, csak a zsoltárokból; továbbá, ha Jókai a tetragrammatonnak csak a főpap által ismert, s évenként *egyszer* megengedett kijelítésére gondolt, helyén való a nagy

vallásos aggálynak kiszínezése; ámde az *Adonáj* hangzású szó nem a tetragramm, csak egy helyettesítő név; nem az *Adonáj* kimondását tekintették főbenjáró bűnnek, hanem a j—h—v—h—t, a mit viszont csakis a főpap ismert. — Az eskü alkalmával borzasztó kétségbeesés támad a községben; a tanú szobáját teleülük bóherek és sakterek (?) a »végszaka-datlan imákat dörögtetik fülebe.« Igaz, hogy a zsidónak csupa vallással eltelt lényére félelmesen hat a fontos cselekmény, de honnan jutnak a sakterek ahhoz az elégikus szerephez? — Megindul a menet egy tömegben, mint a »Micrájimból való kivonuláskor«; Júda egész népe a megyeháza felé tart. Nyoma-ban a rabbi meg a templomszolgá a törával s egyéb fenyegető készülékekkel. Az esküre való fölhívásnál Abr. két fia roppant jajveszékél; apjuk rájuk rivall. »Bocsánatot kérek a tek. Törvénszéktől, hogy ez a két rossz *ségetz* (sékecz = utálat) ilyen lármát csinál.« Ábr. hálálkodó szavaiban egy ismert imamondat korrumpált alakjára ismerünk »Jobb felől Gábiel, bal felől Mikáel, előttem Ráfáel, hátam mögött az Ur, fejem fölött Izrael.« (?) Ábr.-nak már itt is eléggé megismert igazi vallásosságára jellemző az a kis epizód, midőn Livenkopp dsidás kapitány nagy pénzzavarában ezeket írja: »Rothesel zsidóra nem kalkulálhatok, mert a zsidóknak ujesz-tendő napjuk vagyon, a mikor semmi finánczoperátumot nem entriroznak.« El lehet-e ezt mondanunk még manapság is?..

Ráby Mátyás hírül adja a helytartósági elnöknek, hogy II. József megengedte a pesti zsidóknak, hogy zsinagógát építhetnek a városban. Ez bántja a nagy urat. »Zsinagóga! hisz' ez elpusztítása Pest városának! hisz' akkor száz év mulva Jeruzsálemnek fogják hívni Pestet. A zsidóknak háromemele-tes házaik lesznek, s látni fog a világ zsidó nemeseiket is praedikátummal és címerekkel; még a diétába is beviszik a bársony-bugyogót, s 100 év mulva — horribile dictu — zsidó aplegátus fog az incliti status et ordines előtt a katolikus fundus religionis fölött perorálni.« Hajlandók vagyunk hinni, hogy ez a »látomás« vaticinium post eventum; a jóslat félig-meddig beteljesedett; különösen egynémely ízetlen túlzás, pl. Pest-Jeruzsálem nagyon ismerősnek hangzik úgy, hogy a II. Jó-zsef korabeli helytartósági elnök voltaképp a mi jelenünknek konzervatív-antiszemita politikusa. A »zsidókérdést« csak az

itt vázolt rész érinti; Ábrahám alakjához nem fűződik semmi tendenzia. — Ráby M. sajnálja, hogy azt a »rettegett« szép-kort nem éri meg; ám a javulás kezdetét tapasztalhatta, midőn a zsidónak vörös köpenye immár kiment a divatból; szabad volt neki fekete talárban járni prémes kaftánnal. — Megindult tehát az átalakulás; megváltozott nemcsak a testet fedő ruha, hanem a lelkek szövete is, a mely addig daróc-zurvaságu volt; most ez is finomulni kezdett. Ezután már a *mi időnk* zsidójával van dolgunk, kinek anyagi s szellemi tehetsége, képessége dúsan virágzik, gyümölcsözik egy enyhébb kornak verőfényében. Az új viszonyok közt is feltűnik a zsi-dónak kicsinyes, kisvárosi foglalkozása, de ez nem kényszer-helyzet többé. A most sorra kerülő regényekben már nem a polgári jogok vajadásáról van szó, mert a zsidó szabad ember; hanem életmódjának, foglalkozásának, sajátosságainak megfigyeléséről. A zsidó alakok rajza ezentúl minden célzattól ment egyszerű életkép, hiszen szabad az út a zsidó előtt; a törvény nem parancsolja rá a nyomort. Csak *egy* kísért tovább, az uzsorás zsidó alakja. Jósika is mutat egyet (»Aka-rat és hajlam«) a javából. Igaz, hogy a szívtelességig fukar, s a pénzével bűnösen gazdálkodó keresztényt is rajzol (Szendrői Máté), és *Smuél* csak közvetítő, de az író borzasztónak festi. Ez a Smuél, Szendrői Máriának pénzével kereskedik uzsora-kamatokra. »Itt száradjon el kezem, lábam, ha mindent el nem követtem, és a sok lótás-futás... három lovat megbénít-tottam már. — *Mária*: Smuél, én kegyedet gazembernek tar-tom... mert szíve helyét egy kilyukasztott huszas foglalja el, s esze-lelke egy számoló-tábla, melyen $2 + 2 = 400$. — *Sm.*: Sülyedjek el, ténsasszony, még vesztességben vagyok.« Joggal kérdezhetnők, hogy Jósika, a ki úgyszólván idealizálja zsidó alakjait, hogy ajánlatosabbá tegye őket az emancipációra, mért szerepeltet itt egy uzsorást? De az író mintegy szemébe akart nézni az igazságnak; elismeri, hogy van a zsidóságban is elég konkoly; ámde — s itt a punctum saliens — Smuél nem = az egész zsidósággal. Az ilyen egyenlet csak az anti-semitizmus példatárában foglalhat helyet. Érdekes megjegy-zéseket tesz Jósika Smuélnek viselkedésére s külső megjele-nésére. »*Hitsorsosai modorában* mindenféle mozdulatokat tesz, mintha valami csipdeső gépbe szorult volna.« Tudjuk, hogy

ezt az örök gesztikulálást par excellence zsidó szokásnak nevezik; méltán szólja meg az író. De abban már nincs igazsága, mikor Sm. arcán »kijelölten elgömbült *nemzeti* vonásokat vesz észre; hogy a felfelé görbülő áll, lehajló orr *zsidó* eredet (?).« Jósika komolyan mondja; de biz az csak útszéli anthropológia; a legtöbbnél — izetlen szellemeskedés. — Beöthy László (1825—57) zsidó tőkepénzest szerepeltet (»A kék macskához. Goldbach u. Comp.« cz. regényében); ez Berger Simon, ki »nyúlőrön kezdte« és sok nyúlnak kellett elvéniesenie, — úgymond a humoros író — míg Berger Simon tigrisbőrön játszhatott. Ugy van; a sokat emlegetett nyúlőr gyakran lesz kiinduló pontja a gazdag zsidó karrierjének, a mi persze nem szegény, csak az a baj, hogy az így magasra jutott pénzarisztokrata parvenu módjára viselkedik. Inkább ezt rója meg benne az író, hogy az ilyen hirtelen meggazdagodott alak csak fitymálás, ócsárlás végett keresi föl polgári ismerőseinek szerény házi körét. Ez a tele erszény gőgje, a minék B. S. úrnál bukás lesz a vége. Ilyen vagyontharcsoló zsidó Vadnai Károlynál (»Téli estékre.« Elb. 1862.) Aranykövi Salamon.

Itt már megvan a legujabb kornak fontos mozzanata (a mitől úgy rettegett »Rab Ráby«-ban a helyt. elnök), hogy a zsidó nemesi praedikatummal dicsekszik; a teljes név: Bánvégi (Goldstein) Aranykövi Salamon, mely praedikátum drága pénzébe került a gazdájának. Aranykövi Salamon dúsgazdag pesti tőzsér. A tönkrement Vadkúthy Georg bárónak örösi uradalma mind az ő kezére jutott. A báró gúnyosan vigasztalja kirívó keresztnévéért, hogy a magyaroknak egyik árpád-házi királyát is Salomonnak hívták. — Ez is boszú. Salamon nagyra van fiával, Gusztávval a ki henczegő külföldimádásában lenéz mindent, a mi hazai. A bárónak leányát szeretné fia számára. E végből beállít Vadkúthyhoz, a hol találóan jellemzi önmagát Salamon »a kifejezéseknek nem vagyok mestere; többet foglalkoztam a számokkal, mint a betűkkel.« Előadván kérését, a báró meghökken; nem akarna oly emberrel rokonságba jönni, »kinek nagyapját még Goldsteinnak hívták, kinek ősei nem a négy folyam közt onták véreket, hanem valahol a babyloni vizeknél keseregtek.« Salamon esete nem szórványos jelenség; vannak zsidók, kik szívesen fölálldozzák hitőket, ön-

érzetöket, övéiknek jó hírnevét, hogy csak parolázhassanak a másvallásuakkal, azt híven, majd a drága áldozat kiengeszteli a zsidógyűlöletet. Salamon sokért nem adná, ha megveretné vállát az az üres zsebű s üres szívű báró; ha »megbocsátaná« neki a zsidó származást, pláne, ha fiának eljegyezhetné Vadk. leányát; ez volna a boldogság netovábbja. De a báró nem enged; nincs ugyan a birtokában se szív, se ész, se vagyon, csak egy ősi czímer; ezért *megveti* a zsidót; egészen a Csetneki gróf (Uj idők) mintájára szabott jellem. — Ha a zsidó összegyűjti szorgalmának, élelmességének gyümölcsét: a sok pénzt, nagyon vigyáz rá; inkább fukar, mint pazarló. E tapasztalatra czéloz Vas Gereben (Nagy idők, nagy emberek): az öreg Baltay Pestre küldi a fiát és szívére köti az utasítást: »Ne *zsidóskodjál*; úr vagy, hadd lássa meg más is; a szegény a gazdagabb után él.« Máshol meg a feltűnő bőkezűséget lobbantják a zsidó szemére.

A köznép gondolkodását nem igen befolyásolja a törvénykönyv; bánja is az, ha szentesítették is a zsidónak emberi jogait, mégis csak az ősi balítélet szemüvegén át nézi a zsidót. Röviden és frappánsan jellemzi Jókai e félszagséget az »Élet komédiásai«-ban, Leon képviselőjelöltnek lép föl, s kortesfogásból ráfogja az ellenfélre, hogy »zsidó.« Ez — mondja Jókai elevenbe metsző gúnnyal — »kegyetlenkedés« volt; német, sehonnai, tolvaj, majom, számár még csak emberséges szidás, de »zsidó« irgalmatlanság. A másik jelöltnek, Alienornak pártja is kézzel-lábbal dolgozik: Dunka úr (a kortes), így számítgat »A mózes-hitű polgártársak 30 szavazattal rendelkeznek; az éjjel a *sachternek* fia született, rábeszéltem, hogy hívja föl Alienort a *vallási felavatás* szertartásánál keresztapának. Ez igen egyszerű ceremónia. A keresztapa a szertartás után leül a terített asztalhoz. Az *opérateur* elkezd chaldeai nyelven imádkozni; aztán fölvesz egy poharat, azt mind megízlelik. A keresztapa a maradékot fenéig iszsza. Az egy igen szép patriarchális szertartás.« Van némi pontatlan-ság e leírásban, de hát az író mindezt egy kortessel mondatja el. Nem is az a fő itt, hanem a helyzet, mely a zsidót fontos személynek mutatja be; iparkodik is e fölött őket lekenyerezni, hogy keresztény létére komául ajánlkozik a — sakternek, noha csak fogásból, mert a valóságban, a normális

viszonyok közt, vége a pajtasságnak. Kitünik ez a csekély esetből is, mikor Leon Párisból haza jövet, együtt utazik postaszekéren Löw Hirschel, L. H. gazdag bérlő, a ki — miután az országgyűlés 1867-ben kimondta az emancipációt, — ingatlanokat vásárol. Mindenfelével üzérkedik, megvásárolja a láthatatlan dolgokat is: remélhető örökséget stb., de azért a hátán hordott sajtos putonynyal utazik. Leonnak fölajánlja társalgását, a ki bele is egyezik ilyformán: »A mikor *kegyed tisztelt L. H. polgártársam* beszélget, én szundikálni fogok, a mikor *kegyed* szundikál, én fogok beszélgetni« . . . Mégis beszélgetett: mikor ősi birtokát kénytelen volt eladni a gazdag L. H.-nak. Leon nemcsak regénybeli alak, képmásai itt élnek közöttünk . . . Mikor a főispánság vár Leonra, fél a nagyúri élettől, mert kevés a vagyon, s kénytelen lesz Löwötől 100 perczentre szedni föl a pénzt . . .

Ime a zsidó jellemének árnyéka, mintha meggazdagodásának útja uzorakamatokkal volna kikövezve. Az újdonsült emancipációnak betetőzése a regényben említett zsidó-keresztény házasság a tönkrement birtokos (Tukmányi) és Ráchel, a zsidó korcsmáros leánya közt; Ráchel apja nem bánja, mert hasznot remél. Szegény zsidónál ritka e vallási czynizmus. Tukmányi megmarad kereszténynek, mert fél, hogy ellenkező esetben »az a példa fog széthangzani az országban, hogy keresztény férfiú ismét a zsidó hitre tért át.« Némely társadalmi körökben ma is megkondítanak a vészharangot. Ráchel »semita« jellemvonásának tekinti az író, mert tudta, hogy »mikor az ember nagy uraktól kér valamit, olyankor vinni is kell valamit.« Közelről érinti a mi társadalmi életünket, a mit Jókai pár szóval mond e vegyes házasságról, hogy a szilaj Tukmányit mennyire megszelídíté a zsidó hitves; tehát a családi erkölcsre jó hatással van a zsidó szellem. — Mesteri alkotása Jókainak a kisvárosi zsidó szatócs jellemképe, melyet elevenebb, találóbb színekkel senki sem rajzolt meg; ez Rokomzer Salamon (A »Ma« cz. regényében). Nem is kell *tetteit* vizsgálnunk, mert ötletei, beszédmódja, a beszédében használt fordulatok maguk is elárulják, hogy élelmes zsidó boltossal van dolgunk. Madarat visznek Rokom. üzletébe, mert ő avval is kereskedik. Ép sáfrányt rakosgat, mivel a paraszt oly gourmand, hogy az igazi sáfrány közé okvetlen a szekli-

czevirág szirmát is kívánja közé vegyíteni. (Gyöngéd körülírása a boltos csalfa manipulációjának). A két elzúllott bárógyerek (az Opatovszky családból) kínálja az eleven portékát. Vesz kend madarat, Sámsi? — Nü, már micsoda madarat? Kácsa-madarat, liba-madarat, csirkemadarat? — Nem, mátyást. — Uram, miféle Mátyást? hiszen az nem madár, hanem szücsmester Teplán. — Ne bolonduljon kend, szajkó-madarat! felviszi Bécsbe, felvágja a nyelvét. — Uram Istene! az emberek is annyit beszélnek már, most még a madarak is beszéljenek? — Ki nem veszi észre, hogy Salamon mily naivnak *tetteti* magát, mikor »nem ismer« mátyás-madarat, mert nem akarja — megvenni. Igazi zsidóelmeél van válaszában, mikor a két gyerek a báró 2200 holdas erdejéről beszél, *Salamon*: Ha az én apámnak 2200 hold erdeje lett volna, most én nem mátyást szednék le a fáról, hanem *kétfejű sasokat* ezer forintos bankókra pingálva. Rok. csak nem akarja csupa ravaszsgából megérteni a vásárt; azt kérdi, hogy kosztba akarják-e neki adni a madarat, és mit fizetnek érte, ha fölneveli? Aztán tovább folytatja a portéka rakosgatását, vagyis *keverését*, mert hát a paraszt jobban szereti, ha egy kis czikória van a kávé között. Az író megismétli a gúnyos czélzást. Mikor a kis báróleány megpillant a tarka *igazi* talmi aranyból készült) holmik közt egy mellesattot, kérdi, hogy mi az ára? Rok.: Ez nagyon drága; ilyet csak Metternich hercegnő visel, a ki teheti. Ennek utolsó ára 1 frt 25 kr. (A vevő csak 50 krt akar adni.) Rok.: Fogjatok meg, hogy el ne düljek! magamnak kétannyiban van. Hát a nagy árendát miből fizetsem? Ne éljek 100 esztendeig, ha leengedek többet tiz krajczárnál. Salamont az Isten is szatócsnak teremtette; ötletei, az igazság hangján megeresztett füllentései bizonyára nem maradnak hatás nélkül: az ötletes beszéd rávall a zsidóra, míg az esküdözés, a megajánlott olcsó alku miatt való elszörnyűködés hozzátartozik minden boltosnak természetrajzához. Végre megalkudnak; a báróleány becseréli függőjeért a mellesattot, a mire Rok. még 3 húszast ráfizet; a vevő indul kifelé. Rok. Ne szakadj rám világ! miből lesz a pestis? mire viszi még, ha megnő? *még te is tanulatsz tőle Rokmozer.* Ez eléggé hiteles nyilatkozat, hogy Salamon sokra vitte üzleti furfang dolgában, bár még nem a legfelsőbb fokra. Rok. pozitív

észjárását nem kell külön emlitenünk, ez a kulcs üzleti sikeréhez. De e tulajdonság is mily óvatosan nyilvánul. »Egy garast sem adok többet senkinek a számára, kinek neve O-betűvel kezdődik s J-on végződik és előtte egy B áll.« Ez a hieroglyph a tönkrement Opatovszky báró családját jelzi. Pozitív gondolkodás lehet minden üzletemberben, de e találó, élczes kifejezésekben megvan az a bizonyos zsidó felfogás. — Nyilván az összekészült, zűrzavaros ismeretek kicsúfolására szolgál a következő cifra párbeszéd, midőn a báró rossz fiával kötekszik. »Hogy hitták görögül a zsidó boltost? Közbeszól Diadém pénzügynök: hisz a hellének idejében még nem voltak Hellaszban zsidók! *Báró:* Hogyne lettek volna? Hát hiába mondaná a népszólás »zsidót viszek görögnek«. Naryon gyanús etymológia. Opatovszky báró dühösen ráförmed Rokomoz-re; ez fölkiált: »Jézus Mária! ijedtében még azt is elfelejtve, hogy ez nem az ő vallásától diktált invokáció.« Aztán egy gyűrűt ajánl a bárónak; *Op.* Igazi kő lenne ez? *Rok.* Igazi, sötétben. *Op.* De a gyűrű nem arany. *Rok.* Ha a méltóságos úr felhúzza, mindjárt arany lesz. *Op.* De nekem nincs pénzem. *Rok.* Majd fölírjuk a többihez. *Op.* Hát több kontóm is van itt? *Rok.* A Vágot lehetne vele elrekeszteni.« A hamis ékszerrel különösen a »Két Júlia« cz. színműbeli zsidó tud ügyesen banni; *Rok.* sem marad mögötte. — Nem is hinné az ember, hogy a szerény bolt mily nagy vagyont rejteget és az egyszerű szatócs, báróknak a hitelezője; nem is ad portékát a »majd«-ra. Mikor a tönkrement bárók inasa jön vásárolni: Adjon egy font kávét Sámsi. — Hozott pénzt? — Ma nem. — Már nem adhatok, feljött a csillag. — Ejnye, hátha pénzt hoztam volna, akkor nem jött volna föl a csillag? — Akkor nem néztem volna ki az ajtón.« — Mily remek felfogás, hogy *vallási* okból nem ad. Jelenti is otthon az inas »A Sámsi nem ad ma kávét, mert már feljött a csillag, sábesz van.« *Rok.* vallási életéből még egy momentum említetik; a kis báróleány bolti kalandjáról többek közt azt is hazudja anyjának, hogy Rokomoz egy *tál macseszszal* kínálta meg. — A szegény üzéreknél érdekes típusa e regényben a vásártjáró zsidógyerek, ki ládikájában gyufát, szivarszipkát, bicsakot stb. árul; az író őt »*kezdő milliomos*« jelzővel tünteti ki, majd *bankár-embryónak* mondja, tekintettel e páriák

életének sokszor mesésen szerencsés alakulására. — Szegény viszonyok közt élő, de *becsületes*, derék zsidó Salamon »A kőszívű ember fiai«-ban (Jókai), a ki Baradlay Rikárdnak valódi szatócs-stylusban mutatja be magát. »Legalázatosabb szolgája a nagyságos kapitány úrnak: ez a Salamon zsidó zsidónak a boltja, s én vagyok az a Salamon zsidó zsidó, a kinek ez a boltja; szolgálatjára a tek. kapitány úrnak.« Az író mindenekelőtt vallásos életét jellemzi egy csekélységgel, de a mely sokat mond. Leírja Salamon alakját »arcza mindennap borotválva szokott lenni; természetesen nem késsel, hanem valami mással; azt tudják, a kik tudják.« A borotva-tilalom tény. — Beállit boltjába Rikárd s egy megjegyzéssel felbőszíti őt a zsidó, mire *Salamon:* Ugyan minek haragudni? a harag nem egészséges. Csak azt mondtam, hogy legyen szerencsém, hogy az enyém legyen a szerencse. Hja, a Salamonnak nagy összeköttetései vannak; Bécsben s a külföldön is tudják azt, hogy mi az a Salamon zsidó zsidó boltja? A kinek kell ócska éji szekrény, megtalálja itten: a kinek kell ezüst vésmű Benvenuto Cellinitől, az is megtalálja itten, a mit keres. Törött ibrik, vagy Michel Angelo remeke: Salamon megmondja az árát: az egy garas, az 100 arany.« Méltán dicsekszik Salamon; látszik, hogy Bécsben tanulta és tökéletesbíté zsidó zsidó zsidó; nem könyvekből, hanem tapasztalatból ismerte meg a művészeti czikke becsét, és e tudományával *nem él vissza*; joggal s önérzettel mondhatja »Salamon nem tesz semmit, mint a mi méltányos, nem vagyok én csaló.« Erről egy vételnél maga Rikárd is meggyőződik; egy Crivelli-pengét fölajánl 15 aranyat; Rikárd százat akar adni. *Salamon:* Isten őrizzen! megmondtam, 15 arany.« Majdnem hihetetlen becsületeség és nagylelkűség. Sokkal különb ember Rokomozernél. — Époly pompás az »Élet komédiásai«-ban rajzolt zsidó korcsáros, Jakab; de itt még többet szerepel leánya, Száli, a kiben a zsidónak túlságos féltékenysége nyilvánul meg. Mindentől halálra ijed, akár a Hirsch Iczig Bábéje (Egy magyar család a forradalom alatt). A képviselőválasztás mozgalmait nagyon megrémítik, azt hiszi, hogy »tele a falu *gyilkosokkal*, *huramiakkal*... a »tátelek«, mivel kitűzte a fehér zászlót, majd agyonverték, fejét három helyen beszakították stb. Leon a jelölt, — persze magára erőltetett demokraciából »*húgom*»

nak» nevezi Szálit. Mikor Léon 500 frtot ígér Jakabnak a szenvedett károkért, egyszerre begyógyul Jakab fejsebe. Ebből látjuk, hogy mint vélekedik Jakab a pénzről; nincs az a fájdalom, a mit nem enyhítene e ravasz kocsmárosnál, a ki meglepégedetten konstatálja: marad egy kis »psóres.« — Mikszáth Kálmán egyszerre két árendás zsidót említ a »Kavicsok« cz. Elb.-gyűjteményében. Felsorolja Gerge falunak jeleségeit, hogy ott még a kolera sem mert lábatlankodni, csak a zsidó árendás halt meg benne; *nem nagy kár volt érte.* Elitélő »nekrológ.« A másik alak Silber árendás, ki még a falu főemberének tornáczos kőházát is kézre kerítette. — Nem első eset, hogy az igénytelen életű zsidó, a milyennek ez az árendás zsidó is látszik, vagyonosságával meglepi a világot; de ez eredmény mögött rossz eszközöket sejtet az író. Még vallására is áthárul a megvetés. Pl. Jelentős fordulat Kemény Zsigmondnál e pár szó »pogány, mint a zsidó;« furcsa szólást találunk Balázs Sándor egyik elbeszélésében (»Tükördarabok« elb.-gyűjtemény), midőn a koresmai muzsikusz ballag haza felé karácsony este. Az otthonában derengő félhomály is elárulja az inséget; gúnyosan jegyzi meg »hisz ez egész fénytenger; csak a Fehér rókában ég ennyi gyertya, no meg a zsidó templomban.« Bizony nem igen ragyog, különösen a falusi zsinagógák puritán belseje. — Érdekes helyzetbe jut Abonyi Lajosnak *Bugyli zsidója* (»Itt a szép alföldön.« Eib.)! midőn a falusi bíróválasztást kritizálja; ki is kap, mert azt mondta, hogy a paraszt bírónak nem hajlik össze úgy az ujjá, hogy olyan vékony szerszámmal is meg tudjon fogni, a mivel irni szoktak, a ki szokott. Az igazmondásért nem törik be ugyan a zsidó fejét, csak arczul ütik, mivel eltalálta a főhibát. Talán a tanyai nép másban kereste volna a kifogásolni valót, csak a parlageriségben nem. A színművekben is láttuk, hogy alkalom adtán a zsidó az egyetlen, a ki az emberekben némi intelligenciát is keres: legalább az írás és olvasás tudományát. A nagyvárosi élet még jobban kiműveli a zsidónak szellemét; bizonyosság a tudomány és művészet világának számtalan példája. Jósika és Eötvös igaz próféták voltak; a statisztika beszél. A politikai és kulturai érdekek egyaránt mellettünk szólnak. A hivatott író bátran bemutathatja a modern Izraelt, mint a civilizáció lelkes ápoló-

ját és terjesztőjét. A civilizáció nyellál; van sok gyalolni valója; de eljön az idő, mikor a zsidó nem lesz többé társadalmi »különlegesség«.

Budapest.

Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN.

EZDRÁS IV. K. A TALMUDBAN?

Szanhedrin 97b: שמה לה רב חנן בר חלפיה לרב יוסף מצאתי אדם א' ובידו מנילה אחת כתובה אשורה ולשון קדש אמרת לו זו מני לך אמר לי להיולות של פרס (1) (דומי: más olv.: נשכרתי וכן נתי פרס (דומי) מצאתה וכתוב בה לאחר ד' אלפים ומאתי וחשתי וא' שנה לביאחתי של עולם העולם יתום מתן מלחמות תננים מתן מלחמות מן ומנו והשאר ימות המשיח ואין הקבה מחדש את עולמו אלא לאחר שבועת אלפ' שנה רב אחא בריה דרבא אמר לאחר חמשה אלפ' שנה.

Allapítsuk meg legelőbb is a szöveg igazi értelmét. Ha a szöveg ugyan nem hézagos, úgy ez a szó מתן — מתן nem vonatkozhatik sehogysem a közvetlenül előtte való העולם יתום-ra; mert, eltekintve a nyelvtani nehézségtől, ha a világ egyszer elárvult²⁾ úgy nem foglalhat benne többé helyet sem מלחמות sem a מלחמות מן ומנו, mivel mindez nem mehet végbe élő lények és emberek nélkül, a milyenek pedig az »árva« világban már nem létezhetnek; és még kevésbbé foglalhat abban helyet a messiási birodalom (השאר ימות המשיח). Hanem vonatkozik vissza a א' שנה וא' שנה אלפ' ומאתי וחשתי וא' שנה. A Perzsiában vagy Rómában talált könyv-tekercsből vett idézet tehát körülbelül így szólna: »A világ teremtésének 4291-ik év végén a világ elárvúl. A megelőző időszakok egyikében meg végbe a sárkányok elleni háború, a másikkban³⁾ (azután) a Góg és Mágog elleni háború s a többi időn át tart a messiási korszak. A világ megújítását pedig az Úr csak a hetedik (ill.⁴⁾ az ötödik) évezred multán fogja eszközölni.«

¹⁾ L. Rabbínovitz, Dikduké szófrim, a helyhez.

²⁾ Olv. יתום. Azt hiszem, szükségtelen bizonyítanom, hogy a szó csakis úgy olvasandó, s nem pedig talán így: יתום.

³⁾ Ezért: מתן — מתן.

⁴⁾ Acha, Rába fiának magyarázata (vagy relációja?) szerint.

redimam (m. o.: liberabit) cum misericordia. . . Et jucundabit eos, quoad usque veniet dies iudicii, de quo locutus sum tibi ab initio¹⁾ (XII, 36—41). Végül még: »Et quando audierint omnes gentes vocem ejus (a Messiásét), derelinquent in regione sua bella sua, quae habent ad alterutrum, et colligietur in unum multitudo innumerable, sicut vidisti, volentes venire et interficere eum. Ipse autem stabit super cacumen montis Sion (XIII, 38, 39).

Ime a mi könyvünk eschatológiája is, főbb vonásaiban. A végső dolgok kezdete: az (ismert) előjelek soroza (mikről könyvünk különben itt, az idézetben nem szól); a vége pedig: az utolsó ítélet napja s a világ megújulása. Közben esik az ellenséges hatalmakkal való harc²⁾, a melyből a Messiás győztesen kikerül, hogy a hiveket és megváltottakat (köztiük Ezdrásnál az assyriai fogságba került »tiz törzs«³⁾ egy jó ideig (Ezdrásnál 400 évig⁴⁾ boldogítsa. Ezután következik a világ »elárulása.« Hogy ez mit jelent, most tudjuk még csak igazán, mivelhogy a Messiásnak magának is meg kell halnia, minden emberi lényekkel egyetemben. Ezt a (hétnapig tartó) halálcsendét váltja fel az ítélet napja (Ezdrásnál 700 év) s a világ megújítása.

¹⁾ T. i. 400 évig, miként az előbbi vizióban megjövendöltetett; Schürer, ibid. 649. l.

²⁾ Ezdrásban, amennyire látom, nincs megnevezve sem a »Góg és Mágóg elleni háború«, sem a sárkányok elleni háború. De ha Góg nincs is megnevezve, a tárgy, úgy hiszem, azért mégis megván, mert a Messiás uralma és személye elleni háborúra egybeseregleg »megszámlálhatatlan tömegű« harcias népek (XIII, 38, 39.) csakis a »Góg- és Mágógot« jelenthetik. V. ö. Ezék. 38, 9. 15. 16. 39, 41; különösen még a következő apróbb vonásokat: Ezék. 38, 21 és Ezdr. XIII, 38, hogy azok a népek előbb mind egymás ellen támadnak; Ezék. 39, 6. 9. és Ezdr. XIII, 34. 35. 41, hogy a Messiás őket a szájából kiömlő tűz által fogja megemészteni. A mi pedig a másikat illeti (פלחמות הנמים), úgy megvallom, hogy annak Ezdrásnál semmi nyoma sincs, hacsak nem annyiban, amennyiben az a sok szárnyú és három fejű sas (Róma), amelyet utóbb a messiás-oroszslán legyőz, a tengerből száll föl (XI, 1), igaz csak úgy, mint a Dániel állatai, mire Ezdrás maga emlékeztet (XI, 41; XII, 16).

³⁾ A Misnában (Sanh. X, 5) tudvalevőleg Eliezer nézete, Akiba ellenében.

⁴⁾ A Talmudban is ismeretes, R. Eliezer, ill. R. Dósa (b. Horkinas) véleménye gyanánt (Sanh. 99, a; Pesikta r. c. 1.)

Sőt könyvünk időszámítását is meg lehet talán némileg egyeztetni az Ezdráséval. Könyvünk szerint ugyanis a világ elárulása bekövetkezik a ter. 4291-ik év (=531 Chr. sz. ut.) végén. Ha ebből a számból kivonjuk már most az Ezdrás-féle messiási birodalomnak 400 évét, nyerjük a Messiás eljövételének idejéül a 3891-ik évet (=131 Kr. szül. után), vagyis Akiba (utazásai) s a Bar-Kochbai fölkelés (előkészületeinek) idejét.¹⁾ Továbbá könyvünk szerint, az egyik verzió szerint (Acha, Rábá fia), a világ megújulásának ideje az 5000. év (a világ teremtése óta). Ha ebből a számból ismét kivonjuk az Ezdrás-féle 700 évet, — meddig az ítélet napja tart, — nyerjük a 4300. évet, vagyis mindössze csak 9 év híján azt a 4291-ik évet, melyre könyvünk is, Ezdrás is körülbelül a világ elárulását, azaz az ítélet napjának kezdetét teszik.

Ezdrás IV. könyvében, eltekintve egyes kisebb méretű keresztény interpolációktól és kivéve talán a Messiás haláláról szóló jövendölést, semmi olyasvalami nem foglaltatik, a mit zsidó a maga idejében nem írhatott volna. A könyv zsidó eredetét és jellegét tehát nem kell, s nem is lehet immár komolyan kétségbe vonni, dacára annak, hogy a hivatalos zsidóság s annak irodalma, a mennyire ismerjük, róla mitsem tud, s dacára annak, hogy a meglevő régi fordítások (szám szerint 5) mind valamennyien egy ismeretlen görög szövegből eredtek, »der wohl als der Grundtext! zu betrachten ist« (Schürer, i. h. 646. l.). S miután a héber alapszöveg lehetsége, a mint látjuk kizárva éppenséggel nincsen, úgy ez a körülmény sem döntheti meg föltevésünket — a Talmudban föltalált »héber írásu és nyelvű könyvet« illetőleg. Sőt e szempontból, már t. i. a mi Pszeudo Ezdrás s a többi hasonszórú iratok alapszövegeinek nyelvét illeti, a Talmudnak ez a közlése még az esetre is megérdemelne — de nagyon! — a

¹⁾ Pszeudo-Ezdrás az idők teljességét a közel jövőben várja. A könyv keletkezésének idejét Volkmar, Hausrath, Renan és mások ugyan Nerva (96—98. Kr. u.), mások, köztök újabban Schürer is (i. m. II. (656. k. l.) Domitian (81—96. Kr. u.) idejére teszik. De az így támadó időköz mindössze is csak 20—25 év. Egészen bizonyos különben is csak annyi, hogy a könyv nem keletkezhetett 70 előtt és körülbelül 190 után (miután Clemens Alexandrinus már idézi. L. Schürer, i. h. 653 és köv. II.)

figyelmet és komoly megfontolást, ha fejtegetésünk nem bizonyulna is mindenestől alaposnak és fönttarthatónak, mivel az a »föltalált könyvtekeres« mindenestre amaz iratok közé tartozik.

Temesvár.

DR. LÖWY MÓR.

ABOAB IZSÁK A ZSIDÓK SZENVEDÉSEIRŐL PERNAMBUCO OSTROMLÁSAKOR.

Bármily hiányosak is hiteles adataink Brazília legrégibb telepeseinek sorsáról, mégis elég bizonyíték fölött rendelkezünk, hogy meghatározzuk, milyen mértékben érdemlik ki elismerésünket szefárd hitsorsosaink közművelődés, hazafias és tudományos haladás tekintetében. A rájuk való utalás Luzac, Van Kampen, Montanus, Da Costa, Kaenen és más írók műveiben mind azt bizonyítja, hogy távolról sem esnek terhére a községeknek, ahol sátrukat felütötték, oly csekély mértékben veszik igénybe az ország előlegezéseit és forrásait. Éppen a nagy zsidófaló Johann Jacob Schutt említi »Memorabilia Judaica« vagy »Jüdische Merkwürdigkeiten« cz. becses művében azon figyelemreméltó tényt, hogy az inquisitiót nem lehetett Braziliában meghonosítani, minthogy a zsidók majdnem egész Dél-Amerika kereskedelmét uralták, úgy, hogy az ő üldöztetésük vagy kiűzetésük az egész országot tönkretette volna.¹⁾ Az utóbbi időben napfényre került sok okmány kétségtelenné teszi, hogy a zsidók már a legrégibb időkben is laktak Braziliát, Mexicót, valamint Közép- és Dél-Amerika egyéb részeit. Így például dr. Cyrus Adler fölfedezte egy spanyol kéziratban, hogy a 16. század utolsó tizede körül egy egész marranos község létezett Mexicóban,²⁾ úgy hogy a jelenlegi kutatások, a zsidók történetéről az amerikai kontinensen, lehetővé teszik, hogy visszamenjünk a 16. század első feléig. Leirtuk más helyen az első autodafét Mexicóban, ahol több zsidó mint megátalkodott bűnös szerepelt, és figyelmeztettem

¹⁾ Lásd az eredeti idézetet Schuttból »The Jewish Martyrs of the Inquisition in the South America« cz. értekezésem, amely az amerikai zsidó történelmi társulat kiadványában 1895. év 4. számában jelent meg.

²⁾ Lásd cikkét az előbb idézett kiadványban.

David Ebron (Constantine, Algéria) nevezetes kérvényére, melyet II. Fülöp spanyol királyhoz intézett 1597. december havában, melyben egész sorozata van adva azon rettenthetetlen előrenyomulásoknak és pénzügyi műveleteknek, amelyek uralkodója érdekében Limában, Panamában és máshol történtek.³⁾ A történelemben páratlan loyalitás veszi kezdetét ő vele. Szükségtelen, hogy e helyen felsoroljuk mindazon szolgálókat, amelyeket ezen első kolonisták a holland és portugál kormánynak tettek. Nemrégiben közzétettük ezen tárgy rövid kivonatát következő című tanulmányban: *Vázlatok zsidó loyalitás, hősiesség- és hazaszeretetről a Dél-Amerikai kolóniákban és Nyugat-Indiában*,⁴⁾ ahol valamennyi forrás össze van állítva.

Legyen elegendő e helyen azon száraz tény fölemlítése,⁵⁾ hogy Hollandiában a zsidók különösen halászak voltak bizonyos privilégiumokért, melyeket annakelőtte sohasem élveztek. Hálájuknak nemcsak szavakban, hanem nagy és hősiességekben is adtak kifejezést. Amidőn nyomorult egyének titkos összeesküvése az állam megrontására tört, kik voltak az összeesküvés rettenthetetlen leálczázói? — A zsidók. Midőn háború tört ki Hollandia és Portugália között, kik küzdöttek példátlan bátorsággal és kitartással, olyannyira, hogy még az ellenség magasztalását is kiérdemelték? — A zsidók. Bátorságuk és tüzes ostromuk híján, Portugalia már jóval 1654 előtt leigázta volna Braziliát.⁶⁾

Itt, Pernambuco ostroma alatt, 1645—1646-ban, midőn éhhalállal és a legszükségesebbek hiányával néztek farkasszemet a bátor katonák, egy harcziás rabbi lépett fel, a ki lelkesült és ékes szavakban ellentállásra ösztönözte hitfeleit és megerősítette őket Isten és az állam iránt való hűségükben.⁷⁾

¹⁾ V. ö. értekezésem az inquisitióról, i. h. és cikkeimet *Menorah Monthly*-ban XIX. köt. (1895) 145—148. l. és Hon. Simon Wolf *American Jew as Soldier, Patriot and Citizen*, (Philadelphia 1895).

²⁾ Wolf könyvében i. h. 443—484. l. valamint külön is 89—46. l.

³⁾ Lásd értekezésem: »Les Juifs dans les colonies Hollandaises« a *Revue des Études Juives*-ben XXX. kötet 293—297. l.

⁴⁾ Bővebb adatok végett lásd értekezésem Wolf könyvében I + II. §.

⁵⁾ V. ö. Kayserling *Publ. Am. Jewish Hist. Soc.*, 3. sz. 18 l.; Graetz *History of the Jews* (American ed.) IV. kötet 693—694 ll.; G. A. Kohut *Wolf American Jew* stb. cz. művében, II. §.

Ezen rabbi Aboab Izsák volt, a ki 1642-ben telepedett le Braziliában és mint chacham volt alkalmazva a zsidó hitközségnél. Azon leírása, mely a zsidóknak Pernambuco ostroma alatt való szenvedését tárgyalja, nagyszerű és megérdemelné, hogy teljesen idézzük. Minthogy a nagy háborúban szerzett tapasztalatai még élénk emlékezetében voltak, 1646-ban egy poétikus elbeszélést írt következő cím alatt: »*זכר רב*» melynek teljesebb címe ez: »*Imádságok, hitvallások és könyörgések, melyeket (Aboab) elrendelt [hogyan recitáltassanak] Isten előtt, zavarában és hitközségének szükségében, a midőn a portugál hadsereg ostromolta őket Braziliában az 5406-ik évben (1646); és alkalmat vettem megemlékezni éneken és hálaadásban Isten csodálatos műveiről, a midőn ellenségeik hatalma alól felsabadította őket.*¹⁾ Dr. Kayserling nem sokára ki fogja adni, még pedig legelőször ezen értékes, versben írt krónikát, mely Amsterdamban van megőrizve.

E helyen rövid kivonatát adjuk Aboab Izsák következő művéhez való előszavának: Hebrew version of Abraham Cohen Herrera's *Porta Coeli*, melyet 1655-ben írt, egy esztendővel azután, hogy Braziliát átadták Portugáliának, s a mely pusztán Kayserling rövid értesítéséből ismeretes. Ez az egyetlen Amsterdamban megjelent kiadásban שנת י"ח ק"ט = 1655, van kinyomtatva, következő címmel: ספר שאר השמים, mely ma oly ritka, mint egy kézirat.

A Hakdamahban, 2., a 1. Aboab következőképen ír: אמר המעתיק אחרי ההודאה והתהלה לפני מלך מלכי המלכים מלכו של עולם כל ברואי מעלה ומטה יעידון יחדון כי הוא האלהים המוציא לאור כל תעלומה ותולה איין על בלימה בהוציאנו יש מאין כאשר ראתה כל עין סבת הסבות ועלה כל העלות לפני פני הודה והדרה הכל היה הודה והיה לא יושפתה עין איה כי החית והאופנים נושאי הכבוד לתעלומה הסבירים ואומרים ברוך כבוד ה' מוקדמו ממוקמו הפליא לעשות עמנו כי הוציאנו מבור הבראזיל (Brazil) ממצר אשר הציקנו אויבנו בלעג וקלם לסביבותינו מהחן השכל הרב ומחדרים אימה בארץ החמישי וד' מאות ויששה [1646—5406] עברו על האומה החשוכה כמה וכמה תלאות לא יכילום ספרים ומגילות כי הדת נתנה בפסוליא של מעלה פשט הגדוד וישטחו להם שטוח בעיר ובשדה זה יעט אל השלל וזה הנפש צודה כי בא האויב לעקור את הכל בכלה ונהיצה צבאו ופקודיו ממדבר בא מארץ נורה

אלו נהרגו ואלו מחוסר כל נאספו אל אבותם יחדו על משכבותם ואחרי נשארנו במתי מעט נמויים להרג ולבזון האוכלים למעדתם אחרתא דרחבא עריבה להם להם יבש ופת הדבה ואין שלוח בה וגם הוא אול מבתנו חסר הצפחת והכר כלה והעם שב עד המכסה ויצעקו אל ה' אלהיהם אימנות אבותיהם בידיהם ויעתר להם וימטר עליהם מן האכול צידה שלה להם לשבוע ויהי להם ואחרי כמה צרות רבות ורעות זו לזו תכופות קלות וחמורות קל מן שמיא נפל כלה גירש גירש ועיר ישם ועיר ישם מהם ערומים מהם וחפים דרך אמות בלב ים ואלהים אנה לידם כי קרא ה' הרור בארץ והיה הסכס הנאשי שארית ישראל לפליטה וה' הוילך לפנים לתחום הדרך לעבור נאולים ולהחיות רוח שפלים כי לא נפקד איש מכל הקהלה ואני בתוך הגולה וישיבני אל המקום הזה להתעורר נשכר אש מכל הקהלה ואני stb. stb. Az előző következőképen van aláírva: הצעיר יצחק אבוהב.

Ez az egyetlen kiadott zsidó feljegyzés, a mely felvilágosítással szolgál a Braziliában élő zsidókról az 1645—1654. éves esztendőkből. Azon tény, hogy Aboab Izsák szemtanúja és valószínűleg tényleges résztvevője is volt, kétszeresen értékessé teszik ezen kis történeti fragmentumot. Felmenti a zsidókat az illoyalitás vádjáról, melyet oly gyakran hangoztattak ellenük Amerikában és bebizonyítja, hogy érdeklődésüket nem mindég a kereskedés és ipar felé fordították, hanem a diplomatikai szolgálatok és a csatátér felé is, melyen ép oly bátran harcoltak s ép oly bátran elvérzettek, mint akármelyik ember-társuk.

New-York.

KOHUT GEORGE ALEXANDER.

TUDOMÁNYOS APRÓSÁGOK.

4. Wormsban pár héttel ezelőtt ásatásokat eszközöltek. Találtak a többi közt egy római sírhelyet, a melyben — úgy a csontváz alakja, mint a mellette lévő tárgyak után ítélve — minden kétséget kizárólag egy előkelő családból való római gyermek aludta eddig az igazak álmát. Mindenféle csésze meg figura közt találtak egy egész csomó játéktárgyat, a melyek, mint a lapok megjegyzik, a mi bugó csigánkhöz (Brumm- vagy Hohlkreisel) hasonlítanak. Alig hiszem azonban, hogy ezen kockáknak rendeltetése, a melyekből — mint említettem — egy egész csomóval találtak, azonos volna a bugócsigáéval vagy »zugattyuval«, a melyből rendszeren csak egy, de legfőlebb

¹⁾ Lásd író értekezését »Early Jewish Literature in America«-ban 3. sz. publikáció, 105 l. és Wolf könyvében II. §. (külön kiadás 12 l.).

2—3 szokott lenni egy gyermeknek. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy e tárgyak játéka szolgált kockán voltak és azonosak azzal, a mit a görögök *ἀστρογάλοι*-nak neveztek. Ez a szó tulajdonképen a báránynak bokacsontját jelenti és eredetileg valóban ilyen bokacsontokkal játszottak a görög gyermekek. Később, midőn a szükséglet mindinkább nagyobboldott, különféle anyagokból imitálták a bokacsontot; készítették elefántcsontból, fémebből, kőből s más anyagokból. Többféle játék volt elterjedve, de legjobban az ötös kockajáték *πεντέλιθα*, *πεντέλιθίζειν*, a melyben az volt a legfőbb művészet, ha valaki mind az 5 kockát a tenyeréből feldobni és annak hátsó oldalával ismét felfogni tudta. Egy gyönyörű szép pompeji falfestményen Medeát látjuk, amint kardja markolatát fogva gyermekei megölését tervezi. A gyermekek paedagogusuk felügyelete alatt gondtalanul engedik át magukat az említett kockajáték örömeinek. Négy kocka ott van elszórva a pultuson, a melyen játszanak, az ötödik — úgy látszik — az egyik gyermek ujjai közt van, hogy a következő pillanatban feldobja. (Baumeister Denkmäler des klass. Alth. I. 142. l. 155. ábra.)

Bizonyos, hogy e játék, még pedig eredeti formájában, állati bokacsontcskákkal, régenté meg volt a németeknél, mert a német »Knöchel« szó bokacsontot és kockát jelent. (Ballagi nagy szótárában ugyan az utóbbi jelentésre azt írja: *átvitt értelemben*, de ennek föltevésére semmi ok sincs).

De megvolt e játék (szintén eredeti alakjában, valódi csontcskákkal) a zsidó gyermekeknél a 17. században. R. Dávid b. Sámuel Halevi a Ture Zahabban (Jore Deah H. Terefoth LV 8), mely 1646-ban jelent meg először, ugyanis ezt írja: *הן ארסובו שרן עליה האיש הוא העצם הקטן שמשחקין בו הנקרא שקוין*. Látjuk tehát, hogy a zsidó gyerekek Lengyelországban még akkor valószínűleg bokacsontcskákkal játszottak, de a név, legalább a Ture Zahab hazájában már egészen más: tsech vagy tsich (talán a csehektől vették volna át közvetlenül a játékot?).

Van azonban egy játék, mely még ma is divik a zsidó gyerekeknél, nem ugyan bokacsontokkal, de ezekhez hasonló alakú kavicsokkal, melyeket a jargonban Strulke's vagy Strolke's-nak neveznek.

Ezen szónak feltűnő hasonlatossága az *ἀστρογάλοι*-val (metathesis által = *ἀστρογάλοι*) erős gyanút kelt bennem, hogy a játékkal együtt a név is fenntartotta magát a zsidó beszédben. Hiszen ha a jargon meg tudta őrizni egy görög philosophusnak a nevét, azt mondván a legműveletlenebb zsidó is, aki soha Aristoteles nevét sem hallotta, »er hat Arisztotl's Kopf auf sich«, ha azt akarja mondani, hogy nagyon okos ember, miért ne konserválhatta volna ez a nyelv egy gyermek-játék görög nevét, hisz a gyermekjáték magában véve is nagyon konzervatív elem és a nép gyermekeinek játékaiban nagyon sokat lehetne felfedezni, ami még a régi pogány kor vallási felfogásából fennmaradt.

Kérdés csak az, nem-e valamely szláv gyökből származik a »Strolke« szó, de akkor is kutatni kellene, nem-e az is összefügg az *ἀστρογάλοι*-val. Nagyon lekötelezne valamelyik munkástársam, ki a szláv nyelvek egyikét ismeri, ha erre nézve felvilágosítást adni sziveskednék. Sietnünk kell ugyanis, ha a jargon anyagát tudományos czélokra használni akarjuk. Amíg a nyelv él, nincs meg a hozzá való tudomány, emez pedig megöli amazt, úgy hogy ez körülbelül olyan probléma, mintha a sötétséget magát, hogy azt jobban lássuk, villamos fénynyelv világítanók meg.

De tekintve, hogy a kockákat fából is készítették, én nem tartom lehetetlennek, hogy az »estergálos« szó is, melynek eredete homályos, azt a mesterembert jelentette, aki az astragálokat készítette és csak azután lett eszterga (iszterga szterga) az illető szerszám.

5. Sóchér több I, 19 *אשר פרו יתן בעתו אלו תלמידיו של אדם שהם ימים בורה ועושים את היום עתם עת למקרא עת למשה עת לחלום*. Ebben az alakban, melyben a midras előttünk áll, úgy látszik, mintha a képből kiköcskent volna. A jámborról azt mondja a zsoltár, hogy hasonlít a fához... »mely gyümölcsét adja idejében.« Ha már most a midras a *בעתו* szót akként akarja magyarázni, hogy az a tudomány különböző ágai szerint való időfelosztást jelenti, úgy azt várnók, hogy az időfelosztást a szóban forgó *jámbornak* (a képen a fának) nem pedig tanítványainak (a kép szerint a gyümölcsnek) fogja tulajdonítani. Hiszen a *fáról* és nem a *gyümölcse*ről mondatik, hogy *בעתו יתן*, ami a midras szerint azt jelenti, hogy »helyesen osztja be idejét«!

összes pogányok. Ezt akkép bizonyítja, hogy a zsoltár e szavaiban: יִשְׁבוּ רָשָׁעִים לְשֹׂאֵלָה כָּל יוֹם שְׂכָרִי אֱלֹהִים e kitétele: שְׂכָרִי אֱלֹהִים *epitheton ornans*nak tartja és exclusiv álláspontra helyezkedve azt állítja, hogy a pogányok *már mint olyanok* שְׂכָרִי אֱלֹהִים tehát *mind* ki vannak zárva a tulvilági életből. Ezzel szemben R. Josua a liberális irányt képviselve, azt állítja, hogy a tulvilági életből 1) az izraelita gonoszok 2) a *pogány gonoszok* vannak kizárva, mert szerinte שְׂכָרִי אֱלֹהִים *epitheton necessarium*, tehát csak *azon pogányok*, kik Istentől megfeledeztek (tehát a *gonoszok*). Bileám, tehát egy *gonosz* pogány, nem részesül a tulvilági életben, ezzel R. Josua *szabadelvű felfogását szentesítette*, mert ezzel ki van fejezve az, hogy csak Bileam-féle emberek, de *nem mind* a pogányok vannak kizárva az עֵינֵיבől. Ezt jelenti a gemára megjegyzése: בְּלֵעֵם הָיָה דָּלָה אֶתִּי לְעֵלְמָה דָּמָה הָיָה אֶתִּי מִן־רֵיחַ הַיְּהוּדִים

Itt a középkori cenzurának egy érdekes »stikli«-jével van dolgunk. Az a tudós censor, kinek kezébe került a tal-mud meg a Tószifta, és aki נִיִּים és עֵינֵיב szavakat tévesen *keresztényekre* is vonatkoztatta, sem tudta a lelkiismeretén viselni, hogy R. Eliezer egyszerűen azt állítsa, hogy a נִיִּים mind ki vannak zárva a mennyországából, mikor ő ép ellenkezőleg meg volt győződve, hogy Péter zsidót egy világért sem bocsájtana oda, nem sokat gondolkodott (az a cenzurának soha sem volt mestersége), odairta a Tósziftába e szót רִשְׁעִי illetőleg a gemarába פִּישְׁעִי; így lett R. Eliezer szavaiból (פִּישְׁעִי) כָּל [רִשְׁעִי] בְּלֵעֵם. Hogy ezáltal R. Eliezer ép azt állítja, amit *vele szemben* R. Josua *bizonyítani* törekszik, azzal a jó censor nem törődött. Ebből származott azután a nagy zavar.

Rasi előtt még az eredeti szövegű gemára fekdühetett s azért nem akar kommentárja összeilleni a *kijavított* szöveggel, míg a későbbiek magának a gemarának a szövegét csürtek csavarták, míg egészen érthetatlenné lett.

Szegzárd.

DR. UNGÁR SIMON.

AZ ABONYI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

A *zsidók története Abonyban és vidékén* című munkámnak néhány adatát óhajtom itt a Szerkesztőség szives engedelmeivel pótolni, illetve helyreigazítani:

Az 56-ik lapon említett Münz József, az óbudai rabbi fia, ki 1833-ban az abonyi rabbiszékre pályázott, nem volt keszthelyi, hanem *tabi* rabbi. A keszthelyi állásra csak pályázott, de azt nem tudta elérni. (V. ö. M.-Zs. Szemle VII. k. 471. lap.)

A 41-ik lap jegyzete odajavítandó, hogy Györgyén 1767-ben csak egy zsidó család, a Hoffer család lakott, mivel az ott említett Markus Lebl szintén ezen család tagja volt.

II. József császár ugyan 1783-ban rendelte már el az u. n. *zsidó nemzeti iskolák* felállítását, de 1784-ben alig egy-kettő működött még az országban. A helytartótanácsnak 1791. május 12-ikén Pestmegyéhez intézett rendelete ugy említi ezen iskolákat, mint »melyek 1789-ik esztendőből fogva állanak fel, de azóta elpusztultak.« (L. 35. l.) Dr. Büchler erre vonatkozó állítása tehát téves. Nem akarok azon megjegyzésre reflektálni, hogy én a pestmegyei levéltárból csak egyetlen egy okmányt használtam föl, csak azt óhajtom még megjegyezni, hogy azon föltevése, mely szerint a Pintér név Benderből származik, szintén téves. Bender személynév a család egész törzsfájában nem fordul elő. Abonyban a mult században egyetlen ezéh sem volt és így a család ősei a pálinkafőzés mellett a hordócsinálást minden akadály nélkül gyakorolták, amit hiteles családi hagyomány is bizonyít.

A 138-ik oldalon a chevra-gabbaim nevei közül tévedésből kimaradt Roth Israel, a 164-ik lapon a tagok közül Schwarcz János neve.

Abony.

DR. VAJDA BELA.

IRODALOM.

AZ ISRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

(Évkönyv. Kiadja az IMIT, szerkesztik Bacher Vilmos és Bánóczy József
1897. Budapest).

Most már harmadszor köszönt be az IMIT tagjainál az újévvvel együtt az »Évkönyv,« számot adván ezen egyesület működéséről, mely magyar és zsidó irányban folyik. E két vonás jellemzi az idei Évkönyvet is, annak minden dolgozatát és értekezését, a tudományosokat sem véve ki, a melyeknek egyik része tisztán magyar dolgokkal foglalkozik, másik része pedig lehetőleg tekintettel van magyar viszonyokra.

Amint nem is képzelhető másként Évkönyvben, melynek egyik célja a zsidó-tudomány ismereteinek terjesztése szélesebb körökben, a tudományos dolgozatok általános érdekű tárgyakkal és problémákkal foglalkoznak, de azért korántsem válnak rég ismeretes dolgoknak népszerű összefoglalásává és összegyűjtésévé. Az Évkönyv a magyar zsidó tudomány számára ép úgy nyereséget jelent, mint a magyar szépirodalom számára. Az állandó írók mellé az idén is egy csomó homines novi gyűlékezett a szerkesztő urak buzgalma és körültekintése folytán.

Nagyságára nézve csekélyebb az idei Évkönyv elődeinél, a minek egyszerű magyarázata az, hogy a Társulat most már gyakrabban megtartott ülései is igénybe veszik szellemi erőit és tehetségeit. A millenniumi diszülés összes felolvasásai vezetnek be az Évkönyvet, s azért ezeket is befoglaljuk rövid ismertetésünk keretébe.

A szépet illeti az elsőbbség, a szépirodalmat az első hely. »A magyar Izrael éneke, a midőn az ezer év betellett« imaszzerű óda, amelyben dr. Klein Arnold valódi lelkesedéssel zengi: mint kötötte »a másutt égető bűt, gyászt, kint: élszenvedő nép« Mózes csónakának sülyedező terhét Árpád hajóhához; mint vigadott, búsult, harczott és munkálkodott a zsidó a magyarral és mint zendül meg ismét a »babiloni hárfá,« a melyben a magyar Izrael háladala sir. Bibliái tárgyakat dolgoz fel a többi költő, u. m. Feleki Sándor, aki lefordítja Carmen Sylva »Mózes« cz. költeményét a »perelés vizeiről«. dr. Handler Simon (Az Évkönyvben poeta novus) Abigél és Dávid történetét szedte verse szorosan ragaszkodván a hóber eredetihez, anélkül, hogy fantáziája igénybe vette volna a költői szabadságot. Csak egy helyen tette, megfejtven Nábál halálának okát, a melyet a szentírás az olvasóra bízott. A részegség folytán beálló gutaütés oly naturalisztikus vonás, mely nem igen illik be a bibliai elbeszélések hangulatába. Elismerést érdemel azonban, hogy bibliai elbeszéléseknél próbálta meg költői erejét. Ezén érdemében osztozkodik Gerő Attila is (Nóna mámor), a kinek Noé-ja felismeri, miután mámorából kijózanodott, hogy »e földön minden csalóka, ál, csak egy örök, és az az ideál«, és hogy ez ideál után csak Sém és Jáfet fog sóvárogni, míg a »gyönyörbe sülyedt Chámon« a földi rögnök átka lesz.

Milkó Izidor és Szántó Kálmán elbeszélők szintén új emberek az Évkönyvben. Az első (Az egyházpolitikai télen) aktuális elbeszélést nyújt: egy gögös antisemita gentry család sarja az új törvények életbeléptetése után zsidó leánnyal kel egybe egyházi áldás nélkül. A valóságban nem kívánunk sok ilyen megtérést, melynek mi fizetjük meg az árát. Szántó (Az öreg doktor elmélete) tovább nyúl a multba és kitért zsidó doktort rajzol, aki kitérését különféle természettudományi és fajerősítési elméletekkel okolja meg. De ezen elméleteibe belehal mindkét gyermeke és a kitért zsidó doktor utoljára kádist mond. Bizony megtörtént ez nálunk a régi »jó időben.«

Mily nehezen jutott a régi jó időben zsidó doktorsüveghez magyar egyetemen, bebizonyítja a dr. Büchler Sándor által közölt, 1826-ik évből származó királyi leirat, amely Fleischer Ábrahámnak megengedi az egyetem jogi karára

való beiratkozását, habár jogi tudományának csakis hitsorsosai körében veheti majd hasznát, vagy ha kitér. Egy századdal azelőtt alig jutott magyar zsidónak eszébe egyetemenre beiratkozni. Kevesen voltak és rengeteg adókat fizettek a földesurnak, a városnak és kincstárnak, bírónak, papnak, szóval mindenkinek, akinek némi hatalma volt akkoriban. Igen tanulságosak ezek az adatok, melyeket *dr. Acsády Ignác*, a kitünő magyar történész, állított össze egy 1735–38. évi zsidó összeírás nyomán. Megtudjuk, hány zsidó lakott több megyében, városban és faluban. A községek igen kicsinyek voltak, mégis tartottak lehetőleg rabbinst, bírót, kántort, metszőket, tanítókat és melamedokat. Persze nem is igen lehetett ezen uraknak fizetésükből nyáron fürdőbe utazni. Érdekes adalékokat nyújt ezen értekezés a zsidók akkori foglalkozására, eredetére és vezetéknéveire. Aktuális a szervezeti kérdésre nézve *dr. Bloch Henrik* cikke, mely eredeti források nyomán ismerteti a francia zsidó kongresszus (1807.) történetét, Napoleon által elébe terjesztett 12 pontot és az azokra adott szó szerinti válaszokat.

Seltmann Lajos ez egyszer adós maradt jesibabeli életképeivel, és cserében biblia-szociológiai értekezést ad. A zsidó vallás híve a realismusnak, ajánlja a vagyonszerzést, de perhorraskálja a »fokozott szerzési ösztönt«, a gazdagságra való törekvést, a pénzvágyat, mely épen ellenkező eredményre vezet, mint a milyent az ember el akar érni, t. i. boldogtalanságra, örök elégtelenségre. A gazdagság szerencsétlenséget okoz és becsesebb nálánál az istenfélelem, a jó hírnév és a bölcsesség. Számos példával és idézettel bibliából és talmudból, de még későbbi autorokból is élénken rajzolja a zsidó vallás ellenszenvét az aranyborju iránt. Ámde a zsidók egy része nem követi vallásuk elveit, amire *Székely Ferencz* két levele kitünő bizonyítékot szolgáltat: Oly híven rajzolja az író a vidéki zsidó pusztulását, továbbá a vagyoniilag emelkedett zsidónak kivetkőzését régi jó erkölceiből, és az uri osztály rossz tulajdonságainak majmolását, főleg a zsidó aszszony költekezését és urhatnamságát, hogy elhisszük neki, mikor neve alá odabigyeszti e három szót »a másolat hitelűül.« Vajha megszívlelnék Székely intéseit. Igazán jól hat az emberre, ha ilyen reflexiókat nemcsak rabbinusoktól hall, akit esetleg

meghallgatnak, de legritkábban követnek. Így teszem *dr. Fischer Gyulának* (Egy régi codex zsinagógai rendje) teljesen igazávan, hogy már Maimuni és Káro megiszívlelendő istentiszteleti szabályokat irtak elő codexeikben, de azért még ma is »templomi rend«-jöknek 20 paragrafusaiból alig 10 tartatik meg a legkongresszusibb községben, pedig biztosnak veszem, hogy a rabbinus ur már többször figyelmeztette híveit ezekre a rendellenességekre, melyek még mindig jogosulttá teszik a szokásos összehasonlítást a »Judenschul«-lal. Osztjuk *Dr. Fischer* azon véleményét is, hogy istentiszteletünk szerfölött hosszúra nyúl az imák hosszúsága és nagy száma miatt, ami ellen elég tekintély hiába szállt sikra, még pedig, csudálatos, az orthodox irányzat, a mint *dr. Vajda Béla* kimutatja, holott ma épen ez félt az imakönyv megnyirbálását. De ilyen inkonsequenziát többet is követett el az orthodoxia, mondjuk inkább conservativismus, ellenezván eleinte a szóbeli tant, később eztet a legszélsőbb pontjain is védelmezvén. Hallani sem akart a templomi adakozásokról és alija árverezésekről, ma a legerősebben ragaszkodik hozzájuk, mert nélkülözhetlen pénzforrássá vált.

Dr. Blau Lajos párhuzamot von a »régí és az új zsidóság« között. Avval kezdi, hogy ha a régi zsidóságról beszélünk, rendesen arra a lenyűgözött zsidóságra gondolunk, mely 1492 óta fokozatosan úgy a tudomány, mint a művelődésből ki lett rekesztve és épen azért a legridegebb vallásos élet kiépítésére és kiképzésére használta fel szellemi erejét, mindinkább visszamaradván a haladó kultúra és civilizáció mögött. De mihelyt szabadon mozoghatott, kivette részét a kultúrában, a tudományban, az államalkotásban és fentartásban. Egyes képekben állítja szembe a régi és az új zsidóság tevékenységét az ipar és kereskedelem, az általános kultúra mezején. Ecseteli azután a modern zsidó tudomány megalakulását, a mely az új zsidóságnak örökké fényt kölcsönző alkotása. Nem kívánjuk kivonatolni ezen tanulmányokon alapuló aktuális elmefuttatást, melynek vezérlő eszméje és eredménye: az ócsárolt új zsidóság fényesebb a magasztalt réginél, ama kultúra híján egyoldalú volt, emez mert a kultúrán belül halad, univerzálisabb, eszményibb és közelebb áll a valódi régi zsidósághoz. Vannak ugyan szálkái, sokat ártott

is eleinte a kultúra az új zsidóságnak, de veszedelemtől nem kell tartani, mert a legrégebbi zsidóság Mózesztől 1492-ig is a kultúrán belül mozgott, sőt kulturavívó volt.

A leghosszabb dolgozat *Leimdörfer Dávidé* a Bne-Brit zsidó páholyokról. Részletesen ismerteti keletkezését, nevét, lényegét, célját, szervezetét, történetét és eddigi működésének eredményét. Kiemeljük azt, ami legkevésbé ismeretes, hogy ezek nem titkos társulatok, a mely hitet a páholy elnevezés érteleme meg, és hogy emberbaráti céljain kívül főtörekvése a zsidó öntudat erősítése az összetartozás és testvériség eszméinek ápolása és a zsidó név becsületének védelme. Leimdörfer hosszú ismertetésével praktikus célt is akar elérni, hogy t. i. hasonló szövetségek és társulatok Magyarországon is alapitassanak. Felette tanulságos a mit *dr. Keeskeméti L.* ír az ősi Izraelben divó halottas szertartásokról, habár nézeteinek legtöbbjeivel nem tudunk egyetérteni. Szerinte az ősi Izrael — a többi ó-kori nép mintájára — az elköltözött léleknek és testnek (e kettőt nem különbözteti meg eléggé) félelmetes, majdnem isteni hatalmat tulajdonított és áldozott is. Megengesztelésére szolgáltak a gyásznak többféle nemei mindmegannyi a megalázkodás jele, a melyből egynéhányat a Deuteronomium megtiltott. Fejtegeti, mint olvadt be ezen animismus hite a monotheismus eszméibe. Csak annyit jegyünk meg még, hogy a szerző, aki mult évben az Évkönyvben *vallástörténeti* értekezést nyújtott, most hasonló fejtegetésben a különböző bibliai-korokra alig van tekintettel, ami egyébiránt czikkének általános érdekű voltáról mitsem von le. Ugyanaz áll *dr. Frisch* szinte nagyon érdekes czikkéről, aki a felvidéki chassidim-ot írja le minden hibákkal és vallásos exaltációjukkal. De hogy miért akarja az egész mysticismust összes jelenségeivel a szefárdok rovására írni, az előttünk megfoghatatlan. *Dr. Frisch*nek talán nem kell sankezionálni, mint a miniszternek, néhány felvidéki községnek ama eljárását, hogy sem kongresszusi, sem orthodox, sem statusquo nem akart lenni és új jelzót keresett, lett belőle szefárd. Ép ily joggal nevezhette volna magát statusquo postnak. És mivel-hogy tényleg nem helyesli (314. l.) ezen eljárást, miért tartja az olvasót azon hiszemben, hogy az általa említett jelenségek szefárd hatásból folytak, holott a kabbalából eredtek.

amint a kabbalát népszerűen ismertető bevezetésben maga is állítja.

Dr. Büchler Adolf egy talmudi adat nyomán ismerteti az alexandriai zsidó bazilikát, amely szerinte nem volt templom, hanem bazárféle kereskedők és iparosok számára, ahol a törvénytöréseknek is volt helye és hébe-korba istentiszteletet is tartottak ott. Szerző is nehezen tudja elképzelni a bazilikának ilyen hármass rendeltetését és azért szellemes megoldási kísérlete nem bír meggyőző erővel.

Dr. Krausz Sámuel világosan tárja eléünk a problémát: a nagy gyülekezet mibenléte, kezdete és vége, tagjainak száma és működése, amiről részint semmilyen adatok nincsenek, részint nagyon ellenmondók. Eredménye: A nagy gyülekezet az utolsó próféták idejében alakult, állott pedig 120 tagból, papokból és prófétákból, üléseit a templomban tartá; később bekerültek a *vének*, majd később Ezra után tagjai *szoferim* nevet nyertek, amikor is csupán 85-re rugott a számuk, még később *első bölcsék*-nek nevezettek vagy *első szentek*, vagy egyszerűen *vének* ekkor már csak 72 voltak, a fejlődés utolsó stádiuma a 70 tagból álló *szanhedrin*. Krausz megoldása mindenesetre szemeink elé állítja a történet folytonos haladását, a miért is figyelmet érdemel.

Lövy Mór kimutatja, hogy a chiliasmus hite ezer évi messiási birodalom zsidó írásmagyarázatra vezetendő vissza; *Püllitz Benő* S. D. Luzzattónak Schwab Lipóthoz intézett levelét közli, a melyből kitünik, mily buzgalommal iparkodott a paduai szeminarium halhatatlan tanára tanítványainak anyagi helyzetét biztosítani. *Steiger Lajos* sürgeti a zsidó melódiák gyűjtését. *Alexander Bernát* kiváló szakismerettel ismerteti a kiállítás zsidó emlékeit, műremekekről ugyanis nem lehet szó. Nagyon kevés volt a zsidó vallásos templomi és szertartási tárgy és a kevés ami kiállítottatott nem oly régi és nem szerföltött értékes.

Dr. Perls »Ahasvér« című felolvasása szép nyelvezetével válik ki. Maga a gondolat, hogy Ahasvér identikus Izraellel nem új, de *dr. Perls* igen szépen fejtegeti a rokon vonásokat, bemutatja Izrael történetének összes fázisait, mint hasonlitanak a legenda típusához. Utóljára hagytuk *Kármán Mór* széles ismeretek és mély gondolkodás által kitűnő filozófiai elmélké-

dését, melyben körvonalozza azon föltételeket, melyek nemzetet alkotnak és azokat, melyek felekezetet teremtenek és mikép egyeztethető össze a nemzeti és felekezeti élet.

Nem volt iparkodásunk részletesen bírálni minden egyes cikket, mint inkább megismertetni annak fő tényeit, meritumát, velejét. Kitűnik pedig ebből a változatosság a tárgyokban, melyet nem lehet eléggé dicsérni. A tudnivaló mellé sorakozik sok megszivlendő dolog, úgy hogy annak a reménynek adhatunk kifejezést, hogy az Évkönyv ily irányban való szerkesztése és természetesen jogosan várható terjedése hozzá fog járulni a magyar zsidók műveléséhez, a valódi hazaszeretet és zsidó öntudat megerősítéséhez, és hogy erkölcsi hatása sem leendő csekély, mert gyakran az írott betű, inkább mint az élő szó, kiírthat sok félszagséget, eloszlat hat sok félreértést és győzelemre viszi az igazságot. A felekezetre gyakorolt nemesítő hatásban találják meg a fáradhatatlan szerkesztők is, dr. Bacher Vilmos és dr. Bánóczi József, önzetlen buzgalma legszébb jutalmát.

Károlyváros.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

ZSIDÓ ÉLET A KÖZÉPKORBAN.

(Jewish Life in the middle ages By Israel Abrahams M. A. London, 1896. XXVII és 452 ll. 8°).

A zsidó állam megszűnése óta a zsidóság története valaképpen nem egyéb mint az emberi kultúra történetének egy része. És a zsidó történetírás, mikor a népek közt elszórva élő zsidóság viszonyait és küzdelmeit, vallási fejlődését, szellemi törekvését, irodalmi működését kutatja és leírja, akkor az emberiség mivelődési történetének egyik legmegkapóbb oldalát deríti föl. A zsidó történet e merőben kulturatörténeti jellege mellett is ezen történetnek szorosabb értelemben vett kulturatörténeti oldalát a legújabb időkig feltűnő módon elhanyagolta a tudomány. A zsidó történetnek inkább felszínét tették az általános vagy részletes földolgozás tárgyává, míg a különböző országok zsidó diasporájának erkölcsi és történelmi állapotját, családi és községi életét, nevelését és oktatását, szokásait és sajátosságait, egy szóval a történelmi események

és változások felszíne alatt lappangó és szakadatlanul folytatózó zsidó életet csak elvétve és egyes részletekben nyomozták és esetelték. Sokat tett e tekintetben Löw Lipót, az Életkorok (Lebensalter) című gyönyörű munkájában. A német zsidók középkori életéről a forrásokból meritett rajzokat irt Berliner, és különösen Gudemann érdekes és tartalmas, főleg a nevelés módját és az iskolai életet ismertető, de egyéb tárgyakra is terjeszkedő művekkel járult hozzá egy zsidó kulturatörténet megalkotásához. Az egész zsidó életet felölelő munkánk eddig nem volt e téren és a ki a zsidó multnak ezen oldalát iránt kívánt tájékozódást, azt a legkülönbözőbb iratokban vagy nagy fáradsággal az első forrásokban kellett keresni. Most végre egy komoly törekvésű angol tudós nagy bátorsággal és sokoldalú készséggel arra vállalkozott, hogy a hiányt pótolja és a középkori zsidóság belső életét ismertesse. Abrahams Izraél, az angol zsidók tudományos folyóiratának (a Jewish Quarterly Review) egyik szerkesztője, a feladat nehézségének teljes tudatában írta ezen első nagyobb önálló munkáját, és oly művel ajándékozta a zsidó irodalmat, mely nem csak mint első kísérlet, hanem becses tartalmánál fogva is kiváló értékűnek mondható. Tartalmának gazdag voltáról csak némileg nyújt fogalmat fejezeteinek itt következő lajstroma: I. A társadalmi élet középpontja (t. i. a zsinagóga). II. Élet a zsinagógában. III. Községi szervezet. IV. A ghettó intézménye. V. Társadalmi erkölcsiség. VI. Rabszolgakereskedés. VII. A monogámia és a család. VIII. Családi élet. IX. Szerlem és házasság. X. Házasságkötési szokások. XI. és XII. Kereskedelem és egyéb foglalkozások. XIII. A zsidók és a szinpad. XIV. Purim-játékok és héber színművek. XV. Ruházat. XVI. A zsidójel. XVII. és XVIII. Magán- és közbiztonság. Szegényügy. Betegápolás. Egyletek. XIX. Iskolák. XX. A nevelés céljai. XXI. és XXII. Mulatságok és játékok. Sakk. Kártya. XXIII. és XXIV. Személyes érintkezések zsidók és keresztények között. Irodalmi barátságok. — Kitűnik e lajstromból, hogy alig van a kultúra és népelet valamely oldala, melyet Abrahams műve nem érintene, különösen ha hozzá tesszük, hogy egyes fejezetek keretébe oly tárgyak is fölvétettek, melyek önálló és külön ismertetést is érdemeltek volna, mint pl. mikor a XIX. fejezet az iskoláról

szólva mellékesen a nem héber nyelvek zsinagógai használatáról és a könyvek becsüléséről is nyújt adatokat. A fejezetek lajstroma továbbá azt mutatja, hogy az itten ismertetett »zsidó élet« alatt első sorban a külső élet értendő, és csak annak révén, nyerünk betekintést a belső életbe is, a régi zsidóság hit- és kedélyvilágába. Azért pl. a kulturai viszonyokra annyira jellemző babonákról nem beszél könyvünk, valamint a mysticismus nem csak irodalmi megnyilvánulása, hanem a nép életében is mély nyomokat hagyó befolyása is ki van zárva tartalmából. Egyébiránt nem a fölkarolt anyag megszorításában tálálható könyvünk főhibája, hanem ellenkezőleg éppen abban, hogy nagyon is bő határok között mozog a zsidó élet ismertetése. A középkor, melyre a címében is utal, nem a világtörténetnek középkora, hanem a zsidó történeté, mely tudvalevőleg mélyen benyúl a XVIII, sőt a XIX. századba is. Hiszen a zsidóság szellemi középkora, mint a szerző bevezetésében szellemesen kifejti, az újkor küszöbén, a XVI. században kezdődik. De nem csak a korban, hanem földrajzilag is szinte határ nélküli a földolgozott anyag, mert Kelet és Nyugot, a civilizált világ minden országában folyt le a zsidó élet, melybe vezet a szerző. Az idő- és helybeli különbségek és határok figyelmen kívül hagyása az egyes fejezetekbe igen sokféle adatokat szorított egybe, melyeket szigorubb történeti szemlélés nem tarthat együvé valóknak. És ámbár a szerző sehol sem hagy bizonytalanságban az illető részletek hovártozósága iránt, sőt forrásainak pontos megjelölése által a kényesebb tudományos követelményeknek is eleget tesz, mindamellett anyagának említett háttartalansága magával hozza, hogy a régi zsidó élet egyes oldalai, melyekre a könyv fejezetei terjednek, nem a helyhez és időhöz kötött konkrét valóságukban tűnnek elő, hanem ezen életnek mintegy átmetszetét nyerjük, melyből a különböző századok és különböző országok által szolgáltatott adatok békésen megférnek egymás mellett. De ezen alaphiba voltaképen nem is volt kikerülhető, mert a szerző nem egy határozott középkori zsidó milieunek életét akarja ecsetelni, hanem általános képét nyújtani a régi zsidóság életének, mintegy madártávlatból szemléltetni kívánja a középkori zsidók kulturai viszonyait, a melyből a századok hosszú sorát és a különböző zsidólakta országokat egy pillantással

fölkaroljuk és a hely és idő által különválasztott tények és jelenségek egyszerre tűnnek eléink. És el kell ismerni, hogy szerzőnek sikerült a magán- és községi életből és a művelődés sokféle köreiből, melyeket könyvében érint, azon adatokat kiemelni és kellően megvilágítani, melyek lényegesek és melyek a régi zsidóságra jellemzők. S minthogy előadása nem száraz adathalmazból áll, hanem a részleteket érdekesen összefoglalja és mindenhol a zsidó életet az általános kulturai étlettel helyesen és beható történeti tudás alapján hozza összefüggésben, művével époly tanulságos, mint élvezetes olvasmányt nyújtott. Előszavában szerény hálával utal azon dolgozatokra, melyek könyve megírásánál segítségére voltak; de egyttal és joggal kiemeli, hogy az eredeti forrásokból is merített és hogy vizsgálatlanul egy adatot sem vett föl könyvébe. A könyv végén kimerítő általános betűsoros lajstromon kívül azon eredeti kűtfőmunkák lajstromait is kapjuk, melyekből anyagát gyűjtötte; köztük körülbelül hetven responsum-gyűjtemény van föl-sorolva. A zsidó kultura-történetének ezen legfontosabb forrásait tehát, a responsumokat, szerzőnk kellő módon vette figyelembe. Még sok a teendő ezen a téren, főleg az egyes országok szerint és az idők változásait és fejlődéseit tekintetbe véve, kell nyomozni és ismertetni a régi zsidóság életét. De ezen élet általános ismertetéséhez igen fontos és ugy a tudományos követelményeknek mint a nagyobb olvasó közönség igényeinek eleget tevő adalékokat nyújtott Abrahams jelen munkájában, mely az utolsó évtizedben oly meglepően felviruló angol-zsidó irodalomban becsülete, a zsidó tudomány minden barátjának pedig öröme válik.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

A HAJLÉK, A JERUZSÁLEMI TEMPLOM ÉS A JELENKORI TEMPLOMTÉR.

(Die Stifftshütte, der Tempel in Jerusalem und der Tempelplatz der Jetztzeit. Dargestellt von Conrad Schük, Kön. würtembergischer Baurath in Jerusalem. Mit 47 in den Text gedruckten Abbildungen und 11 lithographischen Tafeln. Weidmann'sche Buchhandlung. Berlin, 1896. 8. f. 363 l.)

Az irodalom és buvárkodás terén a nevezett mű első-rangu helyet érdemel. A feldolgozott anyag sok évi tanulmányozásról tesz tanuságot, melynél szerző azon szerencsés hely-

zetben volt, hogy a helyszínen tehetett kutatásokat, ami művét lényegesen előmozdította. Mint már a cím mutatja, a mű három részre oszlik: I. *A hajlék*. Rövid bevezetés után tárgyaltnak »A hajlék előcsarnoka« összefoglaló cím alatt: Alak és terjedelm; a kárpit; a 4 szín; az előcsarnok kárpitjának oszlopai; a színek symbolumai és az égő áldozat oltára. Rátér ezután a hajlékra magára és szől: a faalkotmányról; a reteszekről; a legszentebb és a szent helyről; a különböző takarókról és a magasságok arányairól. A harmadik szakaszban a hajlék berendezéséről beszél a szerző. Nevezetesen: a frigyládáról; a cherubokról; a kőtáblákról; a füstölő szerek oltáráról; a szinkenyer-asztalról; a hétágu gyertyatartóról; a kenetolajról; az edények betakarásáról és a papok ruházataról, még pedig úgy a főpap, mint a közönséges papokéről.

A második rész a templom beható ismertetését nyújtja. Általános észrevételek után szerző saját templommintáit írja le. Ezután szől a tempomtér legrégibb történetéről; Dávid előkészületeiről a templomépítéshez. Ezután leírja Salamon templomát, még pedig a templom belsejét 19 fejezetben, előcsarnokait 14 fejezetben; a templomot két előcsarnokával együtt körülzáró épületet 10 fejezetben és a külső templomot 30 fejezetben. Függelékül van adva: A templomtér a keresztény aera óta.

A harmadik rész címe: Beit el Makdas, vagyis a jelenlegi templomtér leírása.

Ezekben adtuk a terjedelmes mű rövid tartalomjegyzékét. Minden egyes pontra ki nem terjeszkedhetünk azon csekély tér miatt, melyet egy ismertetés igénybe vehet. Némely részlethez azonban kénytelenek vagyunk kisebb-nagyobb észrevételeket fűzni. A talmudról sz. hamis képet nyújt (4. lap), midőn azt mondja, hogy az a misnát körülveszi. Ennek dacára a talmudi idézetek, melyeket itt-ott találunk, helyesen vannak visszaadva.

Talál az, a mit sz. a Millóról (מילור) mond (198. l.), a mely név többször említett a bibliában, közöttük I. Kir. 9, 15. Bizonytalan a szó jelentése, épugy a hely is, melyet jelöl. Helyesen jegyzi meg a szerző, hogy »a topographusok a Millót minden lehetséges és lehetetlen helyre helyezték el.« Sz. azon nézetet van, hogy a Milló erőd volt azon rendelte-

téssel, hogy a déli völgyet, mely a templomhegy és Dávid régi városa közt terült el, hozzáférhetetlenné tegye. Szerint = kitöltés. E magyarázatában sz. I. Kir. 11, 27-re támaszkodik, a hol ez áll: »Midőn Salamon Millót építette, atyja Dávid városának egy házát töltötte ki.« Meg kell vallani, hogy ez az értelmezés plausibilis. Szerző művében felette sok tanulságos és új dolog van, a miért hálánkat érdemli meg, ha nem is érthetünk egyet minden pontra nézve. Nélkülözzük a jelen műnél a felhasznált művek lajstromát, de annál részletesebb a tartalommutató (347—363).

A kiállítás fényes; a képek és táblák igen sikerültek. Mindezek alapján a művet a legmelegebben ajánlhatjuk.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

HIT.

Óh jöjj hát! jöjj hát égi béke hozzám,
Szívembe nem dül semmi szenvedély,
Oly tiszta keblem minden dobbanása
Miképen régesrég a gyermeké.
Te Őrizöm! vigasztalásom vára!
Te hozzád rejtem árva lelkemet —
Egy félvilág ha romba dől köröttem,
A süllyedéstől óvsz te engemet!

Hogy mint a nádat összezúztál engem —
Csak hála az, mi ajkamon zokog,
Nem illet vád a szenvedésért téged,
Új élet lesz, mit kezdeni fogok.
Feledni multat, s új időre várni,
E vágy hevít kimondhatatlanul —
Óh Isten! Isten! fáj a földi élet,
Az ember itt csak kétkedni tanul.

Kialvó láng a női szív szerelme,
És mitsem ér a sok baráti szó —
A porba törve, porba verve látom:
Hogy nincs e földön semmi, semmi jó!
Múló gyönyör a büszke hévnek álma,
Majd cserbe hágy a szárnyalás, a vágy —
A sólyomszárnyak lankadóra válnak,
És bágyadt lelkünk pihenőre vágy.

Pihenni nálad — bizva hinni benned,
 Én Istenem! mily édes álmodás!
 Bár összetört a búskodás keserve,
 Nem bántja lelkem megtörés, nyomás.
 Magosba röppen újra föl bizalmam,
 És újra, újra lángoló leszek —
 Ha elborít a csüggedésnek árnya,
 Tebenned Isten, soh'se kétkedek!

Veszprém.

DR. KISS ARNOLD.

HALOTTAK EMLÉKE.

Vigasztaló jó Istenünk,
 Oh nézz le, nézz le ránk,
 Könyörögve hív ma bús szavunk
 Ma könnybe vész imánk.

Sírokra hullva könnyezünk
 És fáj szívünk nagyon,
 Úgy égét újra mély sebünk
 E bús, borús napon.

Kik elhagyanak oly korán
 Szelíden intenek,
 Kiket mi látni nem tudunk
 Reánk tekintenek.

A kedvesek, a porladók,
 Szívünk szerelmesi,
 A jók, a hűk, az édesek,
 Lelkünknek hívei.

Pihentesd őket Istenünk
 A sírba csöndesen,
 Nyugodjanak szenderegve ők
 Örökre édesen.

Míg minket is hívsz Istenünk
 S utolsót szól imánk —
 És fölkeressük kedvesünk,
 Kik várnak ott reánk.

Amiglen eljő egykoron
 Egy csöndes gondolat,
 S álmodva lankad el fejünk
 Nem látva álmokat.

Szemünkre száll a dermedés,
 S mi is megrohadunk,
 A gyászba, bába, könnybe' majd
 Lassan kifáradunk.

Óh Isten! Isten! nézz le ránk!
 És önts vigaszt belénk —
 Feledtetőn jó angyalid
 Óh álljanak körénk!

Veszprém.

DR. KISS ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

KRÉTA A RAMAZAN NAPJAIBAN.

T. Szerkesztő ur! Fel nem tudom fogni, mi készítette arra, hogy felzavarjon Tusculumomból és nagy lapok példáját követve, engem tudósítónak küldjön ki Minos szigetére. Vagy azt hiszi, mert keleti kérdéstről van szó és mert bonyodalom van, zsidó érdekek is forognak a kockán, a melyek megvitatása nélkül »Országvilágja« torzja volna? vagy azt véli, hogy a nagyhatalmak pacifikáló képessége a magyar zsidóság muzulmánjai és insurgensei közt dúló harcban is fényes eredményeket érhetne el? Azt írja t. szerkesztő ur! »Kutassa fel a *Kréti és Pléti* bölcsőjét, hogy a mi folyóiratunkra áradjon egy régi zsidó archeológiai vitás kérdés megfontolásának és megoldásának a dícsősége.« Hát Schliemannt akar belőlem csinálni, hogy a Thezeusz győzelmeinek osztályában a labyrinth felásassam és az elveszett Ariadne-fonal segítségével eljussak a famózus bölcsőhöz, a melyben Dávid király testőreit ringatta a görög anya, busan, altatóan zengve Thezeusz hűtlenségét és Ariadne siralmait? Azt is írja t. szerkesztő ur: »Tudakolja meg, vajjon a nagyhatalmak tenger-nagyjaira mily benyomást tesznek a folyó osztrák választások.« Hát nem tudja, hogy a tengernagyok nem hagyják magukat meginterviewoltatni szárazföldi amphibiáktól.

Utasításához tartottam magam, de ha a tenger fenekén lesz a sirom és a delfinek fognak gyászbeszédet tartani fölöttem, vagy valami insurgens bornemissza Mohammed hívőnek fog tartani és a dzsemetbe átszállítani, akkor is kezeimet mosom.

Éppen végig futott a hajnali égboltozaton Helios Phaetonnak villámgyors és tüzes lovain, mikor az osztrák Lloyd egyik gőzösének fedélzetén állva, Kastor szigete tárult szemeim elé. Messziről feltűntek a tüzet és melinitet okádó tengeri szörnysereg, a melyeknek árbocain a reggeli szellő meglepette az európai békehatalmak zászlóit. Ilyenekre gondolt tén — tünődtem magamban — a mesopotámiai jós, a midőn »Kittim felől érkező hadihajókról« szónokolt a Piszga csucsán Balak és kíséretének legnagyobb ámulatára. Rettenetes, félelmetes cső! hány lángba borított város, rombadőlt fal, hány emberélet veszedelme pihen benned! Mekkora záloga vagy a békének és mekkora sikereket mutathatsz fel az adófelelélésben.

Krétán minden nagyon drága, alig lehet szállodát találni, a mely le nem égett, és az élelmiszerekben sincs nagy bőség. Nem folyik itt tej és méz, hanem vér. A parti városoknak olyan a képe, mint a porosz és osztrák határvárosoké volt az orosz zsidóüldözések alkalmával, vagy akár olyan, mint Davidor gáncországi helységé volt a minapi választások alkalmával, a melyben Badeni vas kezének uralma alatt a zsidókat üttették és az ablakokat beverték. A nagyhatalmak okulva az osztrák példán, nem is igen lelkesedtek Kréta autonómiájáért. Autonomia ugyan önkormányzatot jelent a politikai eszmék kincstárában, a valóságban pedig annyit, hogy a visszanyomott durva erő felülkerekedik és a kalifa mintájára az előbbi uralom támaszait láb alól elteszi. Autonomia annyit tesz, hogy ügyvédek, kereskedők, földbirtokosok helyett kereskedősegek, lapkihordók, camelotok és fegyenczek lesznek népképviselőkké. A ki nem hiszi, kérdezze meg Badeni urat, ki példákkal fogja bebizonyítani az autonómia ezen legújabb vívmányait.

Suttner báróné azt írja, hogy lesz olyan idő, a melyben a sértés nem a megsértettet, hanem a sértőt fogja disqualifikálni, az utóbbit fogja a társadalom lenézése elérni. Nem hiába lakik a békeangyal Bécsben, eszméi ott fényes diadalt arattak. A bírót kell kizárni a társadalomból és nem azt, a kit ő elítél, a rovott életű embert. Hogy lehet ezzel szemben az »Ausztriában uralomra vergődő legsötétebb reakzióról« vezérezikkezni? Szó sincs róla, Bécs halad, nemsokára zsidó consistoriuma is lesz országos főbíróval. Csupán az a kérdés, ha a kormány vagy alsó austriai helytartó fogja kinevezni

vagy megerősíteni, nem fogja-e követelni *keresztlevelét* (Taufschein) és tiszteleg-e majd nála a polgarmester?

Van azután még más autonomia is. Ezt előbb meg kell csinálni a Lajtán innen, és azután esetleg Krétára is alkalmazható. Már majdnem oly régóta sürgetik a vallásügyi minisztereknél, mint az európai koncertben a keleti kérdés megoldását. De valamint ebbe a rothadt fába nem akarja az a bizonyos koncert hegedűjét, azaz fejszéjét bevágni, úgy azok a miniszterek sem abba. Az újkori történet ugyanis azt mutatja, hogy az ilyen nagy arányú dolgokat csak kongressuson lehet elintézni, minden kongressusból pedig Mars került ki, a fogakig felfegyverezve, és eredménye az lett, »hogy a háboru furiája végig dühöngött az országon«. Értem tehát a diplomáták idegenkedését a kongressusoktól és értem a vallásügyi miniszterek állásfoglalását a *kongressus* ellen. Ama bizonyos fekete pont a politikai látóhatáron, a mely némelykor felhővé válik, hamarábban derül ki és könnyebben tüntethető el, mint hárítható el a kongressusból kifolyó háboru, így gondolkodnak a külügyek vezetői és Wlassich. Zsidó kongressus! Mire? Tán kibékülne a négy párt, tán megegyeznének a muzulmánok, insurgensek, sfakivták és görögök, ha az ágyutorkok nem volnának ellenök kitátva? De azért nincs kizárva az sem, hogy a krétai autonomia legyen mintája a magyar zsidóság szervezetének. Olyan ez a magyar zsidóság, mint egy pajkos fiu, elegáns köpenyt kér, de nem gondol arra, hogy visszaesik gyermeki pajkosságba, famászásba, verekedésbe és maholnap a szép elegáns köpeny csunya foszlány lesz.

Mikor kutatni indultam a *Kréti és Pléti* bölcsejét, pórul jártam. Kérdezgettem az embereket, nem tudják-e, hol bukanhatnak rá ezen archeológiai kincsre. Az egyik szánnalmasan végig nézett, a másik haragosan, azt gondolván, hogy gunyolódok és a krétaiakat csecsemőknek tartom, a kiknek dajkára és nevelőre, nem autonomiára van szükségük. Valami rőbustus insurgens pedig már övéhez nyult. Mozdulatából azt vettem ki, hogy épen egy fej magasságnival akarta testemet megkurtítani, egy bős török pedig egyenesen a gehennába akart küldeni, a nélkül hogy jegyet váltottam volna.

Mindamellett remélem, hogy míg Kréta pacifikálva lesz, én is előkerítem majd a kért archeológiai bizonyítványt. Addig

is azt hiszem, ajánlhatná a kultuszminiszternek, hogy a budapesti egyetem theológiai fakultását 3 részre osztsa be. A tervezett g-keleti theológiai fakultás mellé teheti a szemináriumot. Az állam pénzébe nem kerül, a költségvetést nem terheli meg és maradandó érdemet szerez magának a miniszter ur, mert lesz ezentul zsidó theológiánk, és rabbijainkra nem fogják rámondani, »hogy reverendába bujtatott filozopterek«, mert igazi, valódi theológusok lesznek és a XIX. század végén a budapesti egyetemen majd lehet doctoratust tenni: talmudtudományból (főtárgy), midrás irodalomból és zsidó palaeografiából (melléktárgyak).

Sietek e levelet befejezni, mert pár perc mulva kezdődik a blokáda, és akkor se be, se ki.

KRÉTI PLÉTI.

KÜTFÖK.

AZ 1868/69. IZR. KONGRESSZUS MINORITÁSÁNAK
HITKÖZSÉGI SZERVEZETI JAVASLATA.

II.

Entwurf zu einem Fundamentat-Statut für die jüdischen Glaubensgenossen Ungarns und Siebenbürgens.

§. 1. Die Bekenner der mosaisch-rabbinischen Glaubenslehre und Vorschriften, wie solche im Schulchan Aruch aus dem Talmud codificirt sind, bilden die israelitische Gesamtheit Ungarns und Siebenbürgens.

§. 2. Sämmtliche israelitische Einwohner Ungarns und Siebenbürgens gruppiren sich I. *a)* in einzelnen Kultusgemeinden, *b)* in Bezirksgemeinden, II. in Komitatsgemeinden.

§. 3. Aufgabe und Zweck dieser Kultusgemeinden ist: gemeinsam alle jene Institutionen, die von der Religion geboten sind, als Synagoge, Rabbiner, Schule, Mikwa, Koscher-Fleischbank, Friedhof u. s. w. ins Leben zu rufen, zu administrieren und zu erhalten.

§. 4. Jeder isr. Glaubensgenosse ist verpflichtet, sich einer Kultusgemeinde als Mitglied anzuschliessen.

§. 5. Die Kultusgemeinden im Lande ordnen und verwalten ihre sämmtlichen Kultusgemeinde- und Schulangelegenheiten vollkommen autonom nach den in diesem Statut enthaltenen Bestimmungen.

Von der Kultusgemeinde.

§. 6. Jede selbstständige israelitische Religionsgemeinde muss mindestens folgende Anstalten und Funktionäre haben:

a) Synagoge vollständig eingerichtet, eine Religionsschule, ein rituelles Tauchbad, einen Friedhof u. s. w.;

b) einen Rabbiner oder Rabbinatsverweser, der zugleich die Führung des Matrikenwesens entweder selbst besorgt oder bloß überwacht.

c) Einen Vorbeter und einen Schlächter; die beiden letzten Aemter können auch vereint sein.

Das Verhältniss des Rabbiners zur Gemeinde.

§. 7. Der rechtliche Standpunkt des Rabbiners zur Gemeinde beruht auf einem zwischen beiden vertragsmässig zu Stande gekommenen Übereinkommen.

§. 8. Dieses Übereinkommen hat sich besonders auf den stipulirten Gehalt nebst Ewoluten als auch über die Zeitdauer einer etwa nur probeweisen oder lebenslänglichen Anstellung zu erstrecken.

§. 9. Der einmal acceptirte Rabbiner darf und kann, wenn er nach Ablauf der festgesetzten Probezeit von der Gemeinde auch für fernerhin acceptirt wurde, nur dann entlassen werden: *a)* wenn er selbst kündigt; *b)* wenn dessen Unfähigkeit zur Führung des Amtes von drei der religiösen Richtung der Majorität der Gemeinde angehörenden Rabbinern konstatirt wird; *c)* wenn dessen Lehr- und Lebensweise bei der Majorität der Gemeinde Anstoss erregt, was jedoch bis zur Evidenz erwiesen sein muss.

§. 10. Der Wirkungskreis des Rabbiners erstreckt sich: *a)* auf Entscheidung in Kultus-, rituellen- und kasuistischen Fragen in Synagoge und Haus; *b)* auf Überwachung der Mikwa, der Schächter und Koscher-Fleischbänke; *c)* auf Abhaltung von gottesdienstlichen Vorträgen in der Synagoge; *d)* auf Vollziehung der Trauungen, Scheidungen und Chaliza; *e)* auf Bewachung des religiösen Geistes im hebräischen Unterricht in den Schulen; *f)* auf die Matrikenführung behufs Ausstellung gültiger Zeugnisse zum Behelfe für die Regierungsorgane.

§. 11. Eine Gemeinde, welche nicht alle in §. 6. sub *a)*, *b)*, *c)* aufgezählten Anstalten und Funktionäre besitzt, muss sich entweder einer bereits bestehenden selbstständigen Gemeinde anschliessen, oder sich mit einer oder mehreren Gemeinden ihres Bezirkes zur Bildung einer selbstständigen Gemeinde vereinigen; der Anschluss oder die Vereinigung bezieht sich jedoch nur auf die Erhaltung und Verwaltung der gemeinsamen Anstalten und auf die Bestellung und Besoldung der gemeinsamen Beamten. Im Übrigen ist jede einzelne Gemeinde für sich autonom.

§. 12. Die Zusammengehörigkeit, wie auch die Art und Weise derselben zwischen selbstständigen und nicht selbstständigen Gemeinden, als auch sporadisch wohnenden Dorfbewohnern, die beim Zusammentritte des Kongresses bestanden, hat insolange in gleicher Art fortzubestehen, als nicht etwa die religiöse Richtung des Rabbiners der selbstständigen Gemeinde, oder auch der Ritus und die Einrichtung der Synagoge derselben vom alten Bestehenden abweicht; in diesem Falle steht es den bemeldeten nicht selbstständigen Gemeinden frei, sich derjenigen nahegelegenen selbstständigen Gemeinde anzuschliessen, wo ihre religiöse Richtung vertreten ist.

§. 13. Ist die Zahl der in einem Orte wohnenden Israeliten zu gering, um eine Localgemeinde zu bilden, können sich dieselben zwar

zur Bildung einer Betversammlung (Minjan) vereinigen, geniessen jedoch keine korporativen Rechte und müssen sich entweder einer selbstständigen oder Bezirksgemeinde anschliessen.

§. 14. Sämmtliche in einem Orte wohnenden Israeliten bilden in administrativer und repräsentativer Beziehung, mit Ausnahme, wo bei Zusammentritt dieses ersten Kongresses faktisch zwei gesonderte Gemeinden bestanden, nur eine einheitliche Gemeinde: können jedoch in Betreff ihrer religiöser Richtung mehrere Betgenossenschaften (die jedoch die Grenzen der Riten, wie selbe jetzt im Lande bestehen nicht überschreiten dürfen) bilden. Die Mitglieder dieser Betgenossenschaften müssen, sowie sämmtliche Mitglieder, verhältnissmässig direkt und indirekt zu dem Gesamtausgaben kontribuieren.

§. 15. Eine Lokalgemeinde kann bestehende Synagogen-Einrichtungen und den Ritus in der Orts-Synagoge nur dann ändern, wenn sämmtliche wahlberechtigte Mitglieder mit Einverständnis des Rabbiners hiezu die Einwilligung gegeben.

§. 16. Wenn Mehrere der Gemeindemitglieder, mit den bestehenden gottesdienstlichen Einrichtungen der Gemeinde unzufrieden, sich zu einer Betgenossenschaft zu konstruieren beabsichtigten, um sich einen ihnen entsprechenden Gottesdienst zu schaffen, und mit den erforderlichen Funktionären zu versehen, so sind sie — ohne die Grenzen der jetzt beim Zusammentritt des ersten Kongresses im Lande bestehenden Riten zu überschreiten — unter folgenden Modalitäten dazu berechtigt: a) bilden sie eine Fraktion von weniger als den vierten Theil der Gemeinde, so haben sie die Kosten ihrer dissentirenden Einrichtungen und Funktionäre und die hiedurch entstehenden Verwaltungsauslagen aus eigenen Mitteln zu bestreiten, und zugleich die Lasten des Gemeindebudgets wie bisher zu tragen; b) bildet die Fraktion den vierten Theil der Gemeinde, so bezieht sie als Zuschuss zu den Kosten ihrer dissentirenden Einrichtungen und Funktionäre und den hieraus entstehenden Verwaltungsauslagen aus der Gemeindekassa den vierten Theil derjenigen Auslagen, welche die Hauptgemeinde auf dieselben Institutionen verausgabt. Ihre unbesoldete Funktionäre wählt sie selbst aus ihrer Mitte; betreff der Besoldeten hingegen hat sie das Recht, sie der Hauptgemeinde vorzuschlagen, welche dieselben zu acceptiren hat; in derselben Weise ist auch betreff ihrer Entlassung zu verfahren. Nur in dem Falle, wenn einer der Funktionäre geflissentlich das Einkommen der Gemeinde zu schmälern sucht, ist der Vorstand der Hauptgemeinde berechtigt, ihn sofort zu entlassen; c) bilden sie die Hälfte der Gemeindemitglieder, so beziehen beide Theile gleiche Antheile aus der Gemeindekassa; jeder Theil wählt selbstständig alle seine Funktionäre; nur bildet der Theil der früher bestandenen Einrichtung die Hauptgemeinde; d) hat aber der dissentirende Theil die Majorität der Gemeindemitglieder, so kann sich dieser zur Hauptgemeinde konstituieren, die Minorität der früher bestandenen Richtung bleibt jedoch im Besitze der alten Syna-

goge, ohne das letztere hiedurch aufhört, gemeinschaftliches Eigenthum der Gesamtgemeinde zu bleiben. Auch hat die Hauptgemeinde alle Kulturbedürfnisse dieser Minorität zu decken. Die früher den Funktionären gegenüber eingegangenen Verpflichtungen müssen auch künftighin eingehalten werden. Rabbinsverweser und Schohet einer orthodoxen Minorität sind wohl von der Gemeindevorstellung, jedoch nicht vom Rabbiner abhängig. Die Effektuirung der Einrichtungen für die entstehende Fraktion darf erst dann vorgenommen werden, wenn diese sechs Monate früher vom Vorstand verlangt wurde, und an diesem Entschluss noch immer festgehalten wird.

§. 17. Die Zugehörigkeit zu einer Kultusgemeinde wird theils durch die Inkorporirung, theils durch die Kontribution, je nachdem es in den Gemeinden usuel besteht, konstatirt.

§. 18. Jede selbstständige Kultusgemeinde hat das Recht und die Pflicht, sich durch solche Statuten zu organisiren und zu verwalten, welche mit genauer Berücksichtigung ihrer besonderen Verhältnisse sie sich selbst fasst; jedoch müssen diese Statuten mit den Grundbestimmungen des gegenwärtigen fundamentalen Statuts im Einklange sein.

§. 19. Das Statut der jüdischen Kultusgemeinde wird nur dann als gesetzlich bestehend anerkannt, wenn in demselben folgende Grundsätze zur Geltung gebracht worden sind: a) dass jedes contribuirende (wo die Kontribution), oder inkorporirte Mitglied (wo die Inkorporation qualifizirt) berechtigt sei, an den rituellen Unterrichts- und Wohltätigkeitsanstalten theilzunehmen; b) dass das Recht der Wahlbarkeit und Wahlbarkeit zu allen Verwaltungs- und Ehrentellen jedem selbstständigen und Grossjährigen, direkt oder indirekt kontribuierenden (wo die Kontribution), oder inkorporirten Gemeinde-Mitglieder, (wo die Inkorporation qualifizirt) gleichmässig zugesichert sei — mit Ausnahme jener besoldeten Gemeindebeamten, die nicht dem gelehrten Stande angehören — ferner Derjenigen, die wegen eines aus Gewinnsucht begangenen Verbrechens unter Strafe, oder in strafgerichtlicher Untersuchung stehen, nicht minder der Kridatare, so lange der Konkurs nicht aufgehoben ist, dann Derjenigen, die mit einer direkten Steuer belastet, mit einem solchen einjährigen Kultussteuer-Beitrage im Rückstande sind, endlich Derjenigen, die im letzten Jahre aus öffentlichen Mitteln unterstützt worden sind, und der notorischen Bettler; c) dass sämmtliche administrative Angelegenheiten der Gemeinde durch den mittelst Urwahl gewählten, wenigstens aus fünf Mitgliedern bestehenden Vorstand und die aus eben einer solchen Wahl hervorgegangenen Repräsentanz nach den in den speziellen Statuten enthaltenen Bestimmungen geleitet und verwaltet werden; d) dass in solchen Gemeinden, wo die Anzahl der Mitglieder 50 nicht übersteigt, ausser dem Vorstande mindestens 5 Repräsentanten zu wählen seien, in jenen Gemeinden aber, welche mehr als 50 Mitglieder zählen, je nach dem Verhältnissen eine grössere Repräsentanzzahl mittelst Urwahl gebildet

werde, unter der ausdrücklichen Bestimmung jedoch, dass die Zahl sämtlicher Repräsentanten in welcher Gemeinde immer 150 nicht übersteigen darf, der auf solcher Weise konstituierte Vorstands- und Repräsentantenkörper bildet das oberste Organ (die Gesamtvertretung des Kultus-Gemeinde in Bezug auf sämtliche Rechte und Pflichten derselben, mit Ausnahme derjenigen Gegenstände, welche aus dem, §. 20 der Generalversammlung der Kultus-Gemeinde zur Entscheidung vorbehalten bleiben. Die Urwahl des Repräsentantenkörpers wird von drei zu drei Jahren, die des Vorstandes hingegen je nach Brauch der Localgemeinde, vorgenommen; e) dass die Repräsentanten, nachdem sie über eine Geschäftsordnung für ihre Sitzung sich geeinigt, vierteljährlich mindestens einmal zusammenzutreten haben, und dass die Vorstände und Verwaltungsorgane gehalten seien, dem Repräsentantenkörper alljährlich über ihre Verwaltung Bericht zu erstatten, Rechnung über ihr Vermögensgebahren abzulegen und den Voranschlag der Einnahmen und Auslagen der Gemeinde (Budget) für das nächste Jahr vorzulegen, sowie diesen Voranschlag, wie nicht minder nach Jahreschluss die Bilanz, nach Prüfung und Genehmigung derselben, zu Jedermanns Einsicht durch 14 Tage öffentlich auflegen zu lassen.

§. 20. Bei der Wahl des Rabbiners, Vorbeters (Cjasan), Abänderung des Gemeindestatutes so wie bei der Vornahme wichtiger Angelegenheiten, als Einberufung des Kongresses (§. 40), Neubauten, Ankauf oder Veräußerung von Grundstücken, ist der Vorschlag des Vorstandes und Repräsentantenkörpers der Genehmigung der gesamten wahlberechtigten Gemeinde-Mitglieder zu unterbreiten, welche über diesen Vorschlag der Gesamtvertretung mit absoluter Stimmenmehrheit zu entscheiden haben.

§. 21. Jede jüdische Kultusgemeinde hat das Recht, sämtliche Bedürfnisse ihres Gemeinde-Haushalter durch direkte oder indirekte Besteuerung (Fleischkreuzer) ihrer Mitglieder, oder auf beide Arten zugleich zu decken. Der Betrag, welcher durch direkte Besteuerung auf die Gemeinde-Mitglieder umgelegt werden soll, wird alljährlich in dem vom Vorstände und der Repräsentanz votierten Budget normiert. Die Umlage wird durch eine aus sämtlichen wahlberechtigten Mitgliedern, mit Berücksichtigung aller Branchen — je nach der Grösse der Gemeinde — erwählte Kommission von weniger oder mehr Mitgliedern bewerkstelligt, und bleibt es der Repräsentanz anheimgestellt, das Prinzip der Fassion oder jenes der Repartition oder beide vereint, hiebei in Anwendung zu bringen.

§. 22. Bezüglich der Chevra-Kadisha (heiliger Verein), der Verwaltung der Friedhöfe und der diesfälligen Gebräuche haben die bisherigen Gepflogenheiten, je nach Brauch der betreffenden Gemeinden, nach alten Usus, auch fernerhin in Kraft zu verbleiben.

§. 23. Bezüglich der Unterrichtsanstalten ist die Gemeinde verpflichtet, den diesbezüglichen Bestimmungen des Staatsgesetzes zu entsprechen, eben so für einen ausgiebigen Unterricht im Hebräischen

Sorge zu tragen. Insbesondere ist jede Lokalgemeinde gehalten, eine Schulkommission von sachverständigen Männern, an deren Spitze der Rabbiner stehe, zu wählen, welche die genaue Aufrechterhaltung der Schul- und Lehrordnung zu überwachen hat.

§. 24. Der Vorstand und die Schulkommission verfertigen alljährlich bei Schluss des Schuljahres ein Verzeichniss, in dem sämtliche schulpflichtige Kinder armer Eltern gewissenhaft verzeichnet sind, und senden dieses an das Präsidium des Komitatorsorgans laut §. 34 behufs Erwirkung einer entsprechenden Subvention zu Gunsten der Schule.

§. 25. Nach Beendigung der vorzunehmenden Wahl des Gemeindevorstandes und der Repräsentanz ist ein genaues Verzeichniss der Mitglieder dieses Vertretungskörpers, so wie sämtlicher angestellten, besoldeten Gemeindebeamten abzufassen, um solches durch das Komitatorsorgan, behufs Anfertigung eines Schematismus dem hohen Ministerium zu übermitteln.

§. 26. Die vom hohem Ministerium für Kultus- und Unterricht im amtlichen Regierungsblatte veröffentlichten, die jüdischen Verhältnisse betreffenden Erlässe und Verordnungen treten 14 Tage nach Publizierung derselben in Gesetzeskraft. Jede Kultusgemeinde ist demgemäss verpflichtet sich solches anzuschaffen.

Komitats-Organ.

§. 27. Sämtliche Lokal-Gemeinden in Ungarn und Siebenbürgen gruppieren sich im Komitate, und zwar: a) bildet jedes 10,000 Seelen oder darüber zählende Komitat eines für sich; b) kleinere Nachbar-Komitate vereinen sich nach je zehntausend Seelen ebenfalls zu einem. Die israelitische Kommune Pest's bildet für sich einen selbstständigen Gemeinde-Komplex. Die israelitische Bevölkerung in Ungarn und Siebenbürgen würde in Allem ca — Komitate bilden.

§. 28. Wirksamkeit und Zweck dieses Komitatorsorgans ist: a) die Schlichtung aller in den Lokalgemeinden entstehenden Streitigkeiten zwischen Gemeinde und Funktionären, Gemeinde und Vorstand, als auch zwischen einem Theil der Gemeinde und dem anderen betreffs abweichender Synagogen-Einrichtungen (laut §. 16); b) Erürung des Bedarfs und Bestimmung der Summe einer Subvention aus dem Schulfonds für die Schulen der Lokalgemeinden im Komitate; c) Einsicht zu nehmen in das Gebahren der Verwaltung des Schulfondes. d) Alljährliche Berichterstattung über den Stand der Lokalgemeinden im Komitate an das hohe Ministerium.

§. 29. Zur Bildung des Komitatsvorstandes und der Repräsentanz sendet jede selbstständige Lokal- und Bezirksgemeinde unter 100 Mitgliedern einen Repräsentanten, welche vermittelst Urwahl gewählt werden. Diese Mitglieder wählen aus ihrer Mitte nach absoluter Stimmenmehrheit einen aus 7 Mitgliedern bestehenden Vorstand, welcher

wieder aus seiner Mitte einen Präses und einen Vicepräses wählt. Die anderen Mitglieder bilden die Repräsentanz. Nach jeder stattgehabten Wahl wird von dem erzielten Resultate dem hohen Ministerium allsogleich durch das Präsidium Bericht erstattet.

§. 30. Die Amtsdauer dieses israel. Komitats-Organis ist drei Jahre, nach welcher Zeit die Mitglieder desselben wieder gewählt werden können. Die Aemter sind blos Ehrenstellen und haben deren Inhaber auf Besoldung keinen Anspruch, jedoch werden ihnen die amtlichen Reisespesen vergütet.

§. 31. Der erste Zusammentritt behufs Konstituierung des Komitats-Organis findet nach stattgehabter Wahl, in der grössten Lokalgemeinde des Komitats statt. Die ferneren Zusammenkünfte werden alljährlich einmal vom Präsidenten angeordnet und werden in demjenigen Orte abgehalten, den die Majorität der Mitglieder in der vorigen Sitzung hiezu bestimmt hatte. Ausser diesen normalen Perioden hat der Präsident das Komitats-Organ so oft einzuberufen, als es die Umstände nöthig machen.

§. 32. I. Die Kreirung des Gerichtskollegiums im Komitate hat folgendermassen zu geschehen: a) bei der Wahl der Komitats-Repräsentanz werden zweimal zwölf Repräsentanten durch das Los bestimmt, von denen je zwölf für je $\frac{1}{2}$ Jahr designirt werden. Ebenso werden zwei Präsidenten und deren Stellvertreter nach absoluter Stimmenmehrheit gewählt. Jede der streitenden Parteien ist berechtigt, drei von den 12 auszuwählen, die übrigen 6 sammt dem Präsidenten oder Stellvertreter bilden das Gerichtskollegium. Die Auslosung und Präsidentenwahl wird alljährlich einmal vorgenommen; b) bei auftauchenden Streitigkeiten werden diese von den Parteien dem Präsidium des Komitats allsogleich angezeigt, welches gehalten ist, das betreffende Gerichtskollegium im Verlauf von 4 Wochen einzuberufen, als auch die streitenden Parteien vorzuladen.

II. Die Schlichtung zwischen streitenden Parteien wird unter folgenden Modalitäten vorgenommen: a) die streitenden Parteien wählen aus der Mitte der Mitglieder des Komitats-Organis je einen oder zwei Mitglieder, diese 2, resp. 4 Mitglieder wählen sich aus der Mitte ihrer Kollegen einen Obmann und diese 3, resp. 5 schlichten sodann den Streit in gütlichen Wege; b) wünscht eine der Parteien ihre Streitsache durch Rabbinen auszutragen, so muss das in der Weise geschehen, dass jede der Partei einen Rabbiner wähle, die beiden Rabbinen hingegen sich einen dritten als Obmann wählen. c) Fügen sich die streitenden Parteien diesem Schiedsrichterlichen Anspruch nicht, so entscheidet das ordentliche Gerichtskollegium des israel. Komitats-Organis in ob erwähnter Weise mittelst schriftlichen motivirten Bescheides endgültig, gegen welchen Bescheid kein Rekurs zulässig ist; d) in Streitfällen zwischen Rabbiner und Gemeinde oder zwischen Rabbiner und einzelnen Gemeindegliedern ist zum ordentlichen Gerichtskollegium von beiden Parteien nach eigener Wahl je

ein Rabbiner zuzuziehen; e) die Gerichtskosten in allen Streitfällen hat jene Partei zu tragen, zu deren Nachtheil die Entscheidung ausfiel.

§. 33. Sonstige zur Verhandlung vorliegende Angelegenheiten werden im Sinne dieses Statutes verhandelt nach absoluter Stimmenmehrheit erledigt, und den Lokalgemeinden kundgegeben.

§. 34. Der Vorstand der Komitatsgemeinde hat nach Antritt seines Amtes die Pflicht, allsogleich aus sämtlichen, von den Lokalgemeinden (§. 24) verfassten Verzeichnisse über die schulpflichtigen Kinder armer Eltern eine Zusammenstellung zu verfassen, um eine Uebersicht aller subvention-bedürftigen Lokalgemeinden zu bekommen. Diese Generalverzeichnisse werden an das hohe Ministerium eingesendet. Sind die Verzeichnisse sämtlicher Komitate beim Ministerium eingegangen, beruft Sr. Excellenz sämtliche Präsidenten der Komitate, die das Ertragniss des Schulfondes an sämtliche Gemeinden nach dem Verhältniss der armen schulpflichtigen Kinder gleichförmig zu vertheilen haben, welche Repartition für die ganze dreijährige Amtsdauer zu gelten hat. Der Überschuss wird einstweilen zum Capital geschlagen.

§. 35. Weder die Gemeinde, noch der Rabbiner derselben haben deshalb irgend eine Prärogative anderen Lokalgemeinden gegenüber, weil in ihr der Präsident eines Komitates seinen Sitz hat; ebenso wenig hat ein Komitat vor dem anderen irgend einen Vorzug.

§. 36. Alljährlich in der zweiten Hälfte des Monats Dezember verfügt sich $\frac{1}{3}$ der Präsidenten der Komitate auf Anregung des einen oder des anderen Präsidenten an einem bestimmten Tage in das Bureau des Ministeriums für Kultus- und Unterricht, um Einsicht zu nehmen in das Gebahren der Verwaltung des Schulfondes, und zwar haben jedes Jahr andere — — Präsidenten dieses Amt zu versehen, so dass während der dreijährigen Amtsdauer sämtliche Präsidenten diese Amtsthätigkeit üben. Die Zusammenstellung der zu exmittirenden hat nach alphabetischer Reihenfolge zu geschehen und wird mit den vorderen Buchstaben begonnen. Das Ergebniss wird in Druck gelegt und an sämtliche Gemeinden versendet.

§. 37. Die gewählten Vorstands-Mitglieder, sowie die Repräsentanten des Komitates leisten bei Übernahme ihres Amtes folgendes Gelöbniß: »Ich N. N. gelobe beim allmächtigen Gotte, dass ich durch die ganze Zeit meines Wirkens im Amte nicht über die Kompetenz desselben hinausgehend, erlich und treu mein Amt verwalten werde. So helfe mir Gott, Amen!«

§. 38. Wenn die Wähler in den Lokalgemeinden die gegründete Überzeugung haben, dass das eine oder andere von ihnen gewählte Mitglied im Komitate als Repräsentant oder Vorstandsmitglied seine Amtspflicht überschreitet oder missbraucht, so sind sie berechtigt, es zum Austritt zu veranlassen und ein neues Mitglied zu wählen.

§. 39. Das Präsidium erstattet alljährlich dem hohen Kultus-Ministerium Bericht über das gesammte Schulwesen der Lokalgemeinden im Komitate.

Die Zusammenberufung eines Kongresses.

§. 40. Sämmtliche Präsidenten der Komitats-Organen haben das Recht, wenn die Nothwendigkeit sich herausstellt, den Kongress einzuberufen. Die Konstituierung dieser Präsidenten zu einer Körperschaft behufs erwähnten Zieles, hat folgendermassen zu geschehen. Sämmtliche Präsidenten der Komitatsorgane kommen, nachdem sie sich hierüber mit ihren, resp. Repräsentanten geeinigt, — und auf Grund dessen $\frac{3}{4}$ der Vorstände der Komitate hiezu ihre Zustimmung gegeben — auf Anregung des einen oder andern ihrer Kollegen an einem beliebigen Orte zusammen und wählen unter sich nach absoluter Stimmenmehrheit einen Präses, einen Vicepräses und einen Schriftführer. Letztere senden an sämmtliche Kultus-Gemeinden einen Bericht ein, worin sie die Nothwendigkeit des Zusammentrittes eines Kongresses darthun. Nachdem dreivierteltheil der Gemeinden hiezu ihre Zustimmung gegeben, verfügt sich der Präsident nebst dem Vicepräses zum Minister behufs Erlangung einer Erlaubniss zum Zusammentritte des Kongresses. Sobald diese erfolgt berufen die Obmänner — der Präses und Vicepräses nämlich — durch das Präsidium der Komitatsorgane den Kongress ein, hervorgehend mittelst Urwahl aus den Lokalgemeinden im Verhältniss von 1—4000, welcher allem zur Beschlussfassung betreffs gemeindlich-administrativer Angelegenheiten berufen und berechtigt ist.

Von der Verwaltung des Schulfondes.

§. 41. Der jüdische Landes-Schulfond hat einstweilen wie bisher in der Verwaltung des h. k. ung. Ministeriums für Kultus und Unterricht zu verbleiben, mit Vorbehalt der Einsichtnahme der diesbezüglichen Gebahrung (laut §§. 28. lit. c) §. 36.).

§. 42. Dieses organische Statut hat so lange volle Gesetzeskraft bis es nicht durch einen folgenden Kongress abrogirt oder modificirt wird.

VEGYESEK.

Blau Mór putnoki kereskedő márczius hó 15-én 66 éves korában befejezte munkás és jámbor életét. Az egyszerű férfinban a régi jó erkölcsű magyar zsidóság egyik tipikus alakja szállt sírba, ki azt a szerény helyet, a hova a gondviselés állította, mindenha becsületesen töltötte be. Kora ifjúságától egészen azon napig, midőn a kór levette lábairól, fáradhatatlanul dolgozott és lakóhelyén alig volt valaki, a ki annyi családnak adott volna munkát és kenyeret mint ő. Önzetlenségével megszerezte munkásai és üzletfelei szeretetét. erejét messze túlhaladó áldozatkészségével embertársai tiszteletét. Bár nagy család fentartásának gondjai súlyosodtak reá — az Isten öt fiuval és öt leánnyal áldotta meg — városa és különösen hitközsége iránt mindig meleg érdeklődést tanúsított jó és balsorsban egyaránt hitközségének, melynek alapítói közé tartozott (1850 előtt Gömör-megyében zsidó nem lakhatott), háromszor volt elnöke és annak érdekeit egy ízben hosszú küzdelem után saját léte kockáztatásával is megvédte. Minden ízében jámbor zsidó volt, papoknak tisztelője és egyik fiát, ki e rövid jellemző vonásokat fájó szívvel veti papirra, papnak szentelte. Az örök tevékenységtől kifáradva, pihenésre kezdett gondolni és a nyugalomba vonulás gondolatai között lepte meg a halál, örök gyászba borítva imádozott hitvesét, gyógyíthatatlan sebet ütve gyermekei szívére. Legyen édes pihenése, áldott emléke.

A pesti izr. hitközség költségvetés előirányzata összebevételnek 424,398 frtot, összkiadásnak 426,783 frtot vesz fel. Ezen összegből Istentiszleleti kiadásokra esik 56,557 frt; tanügyiekre 87,449 frt; jótékonyagra 155,849 frt; általános hitközségi kezelés (rabbinátus, központi iroda stb.) 139,562 frt. Részletes ismertetést a megjelenendő évi jelentés kapcsán fogunk közölni.

Felavatás. Az orsz. rabbiképző intézetén az idén *dr. Lichtmann Mór*, *dr. Schwarz Gábor*, *dr. Weisz Miksa* és *dr. Welles Gyula*, tettek rabbivizsgát. Ezek közül *dr. Schwarz*, folyóiratunknak volt helmunkatársa, Károlyvárosban (Horvátország) nyert rabbidíjllomást. *Dr. Handler Simon*,

kassai hitszónok, Lugoson rabbivá, *dr. Herskovits* Dezső és *dr. Dékán* Géza a pesti izr. hitközség által hittanárokká lettek megválasztva.

Az I. M. I. T. ez idei Évkönyvét ismerteti *Várdi F.* a *Protestáns Szemle* (szerkeszti *Szöts* Farkas theol. tanár) folyó évi márciusi számában. A rokonszenv, melylyel a társulatról szól, jellemzi a hazai protestantizmus az elnyomás elleni küzdelemben megedezett elfogulatlanságát és felvilágosodását. Ítéletét az Évkönyv részletes bemutatása után a következőkben foglalja össze: »Az Évkönyv« cikkei szellemben, stílusban különböznek egymástól, valóságos mozaik részletek; de abban mindannyian megegyeznek, hogy a zsidó theológia és vallás erkölcsi élet egy-egy vonását, helyenként nagyon érdekes vonását, mutatják be s ezzel nem csak a zsidókról való helyes ismereteket terjesztik, hanem egyszersmind a magyar irodalomnak szolgálatot tesznek. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1897-ik évi Évkönyve a mellett, hogy változatos és érdekes, egyszersmind tartalmas és tanulságos munka is, melyet bármely művelt ember haszonnal olvashat.

Schuschny Jakab, a pesti izr. hitközség kántora, 34 évi szolgálat után nyugalmába vonult.

I. M. I. T. a legszélesebb körre óhajt hatni irodalmi termékeivel. E czél leginkább a tanítóóság nemes közreműködése által volna elérhető. Ez ekből az idén is szívesen adja kiadványait a tanító uraknak olcsóbban és pedig: Évkönyv 1897: 1 frt 20 kr. Dr. Pollák M. A soproni zsidók története 1 frt. 20 kr. A régibb kiadványokat pedig: Évkönyv 1895: 80 kr. Évkönyv 1896: 1 frt. Philo 30 kr. Talmudi Életszabályok 30 kr. A postadíj 1 frtot meghaladó megrendelésnél bele van értve.

Vezérő bizottsági tagok lettek az országos rabbiképző intézetben *Kornfeld* Zsigmond bankigazgató; *Leopold* Sándor (Szegszárd) és *Sternthal* Salamon (Temesvár) kerületi elnökök; továbbá *dr. Goldberg* Raphael budai rabbi.

A Bródy Adél gyermekkórház igazgató főorvosává *dr. Grosz* Gyula, a sebészeti osztály főorvosává *dr. Alapi* és a szemészeti osztály főorvosává *dr. Mohr* Mihály lett megválasztva.

Sanders Dániel kiváló német nyelvész és lexikografus Sterlitzben meghalt. Hivatalt nem viselt.

Zempléni Árpád. »Uj versek«-re hirdet előfizetést. A kötet ára füze 50 kr., díszkötésben 1 frt 50 kr. Előfizetési pénzek szerző czimére: Budapest, Ferenczváros, Czuczor-utca 8. szám alá küldendők.

TÁRSADALOM.

BRILL SÁMUEL LÖB.

Azzal az ezüsfürtű aggastyánnal, ki fővárosunkban április 8-ikán örökre lehúnyta szemeit, a hazai zsidóság egyik díszé, a magyar rabbikar ékessége, a tudomány nagymestere költözött el az élők sorából. A pesti rabbiság elnökével sirba szállt egy bölcs, ki tudása és tapasztalata magaslátáról szemlélte az életet és jelenségeit, embereket és viszonyokat, ki mindent értett és mindent tudott, de saját érdekeire semmit sem értékesített. E hosszú, páratlanul gazdag belső élet a Gondviselés akarata folytán ime le van zárva, hadd vonuljon el alaprajzaiban lelkünk előtt, hogy egészében szemléljük, hogy bevessük elménkbe és szívünkbe, hogy buzduljunk a fennkölt példán, hogy egy könnyet szenteljünk a felejthetetlen nagy férfiú emlékének.

Brill Sámuel Löb nemcsak az első hazai hitközségnek volt rabbija, hanem az első rabbi is: általánosan tisztelték nemcsak magas kora és díszes állása következtében, hanem belső értéke, jelleme és tudása miatt. A pesti rabbisági elnök-nél bátran állítható: nem állása volt az ő díszé, hanem ő díszé állásának. Talán nincs rabbiság a világon, ahol oly sokféle és oly véghetetlen bonyolult rabbinikus kérdések kerülnek szőnyegre, mint fővárosunk rabbiüléseiben, *Brill* azonban oly mérsékelten járatos volt a decisorokban és a döntvényirodalomban, hogy soha még hosszabb gondolkodásra sem szorult, éles ítélőképességével azonnal megtalálta a kérdés nyitját és emlékezetből idézte a legtrikább döntvényeket és analógiákat. Ez irányban a legkompetensebb férfiú, ki 31 évig működött

Brille a rabbinitásban, dr. Kohn Sámuel, számtalanszor adott kifejezést bámulatának és megható gyászbeszédében teljes joggal idézte rabbínikus tevékenységének jellemzésére a talmudi mondást: semmi titok nem volt ő előtt. Ha esetről-esetre adott döntései feljegyezve lennének, a leggazdagabb responsum-gyűjtemények egyikét bírnánk ezekben. Fél százados működésében oly gyakorlottságot szerzett, hogy előtt minden egyszerűnek látszott, ami szót sem érdemel, és jellemző egyéniségére is, hogy e kérdésekről és adott találó feleleteiről soha nem ejtett el egy szót sem.

Ép ily mértékben ismerte az elköltözött nagy rabbi a talmud és végtelen irodalmának a gyakorlati élettel nem oly szorosan összefüggő tartalmát is. Lapszéljegyzetei, melyekből beleegyezésével és meglegedésére folyóiratunkban és máshol elenyésző csekély töredéket közöltünk, kiterjednek az egész talmudra és tartalmuk mutatja, hogy szerzőjük ellentétben a legtöbb kiváló talmudismerővel eleven érzéssel bírt a talmud nem halachikus részei iránt is. A gazdag életbölcsessel megáldott rabbi előszeretettel beszélt a talmudnak e körbe tartozó sentenciáiról és meglepő szellemességével világította meg ezeket. »Tanulása« mély volt, egyszerű, egyenes és távol állott a nyakatekert okoskodástól, attól az üres szappanbuborék fajta csillogástól, melyet hazánkban és Galiciában mind e mai napig mint talmudtudást honorálnak. Talmudelőadásairól tanítványai, melyek közé tartozni nincs szerencsénk, az őszinte hála és lelkesedés hangján beszélnek, közöttük egy negyedszázad letelte után is nem egy nagynevű tudósunk. Mindnyájan meg-egyeznek abban, hogy az elköltözött mestertől nagyon sokat lehetett tanulni.

Az országos rabbiképző-intézet megnyitásával neki ajánlott talmudi tanszéket elfogadta, hogy a tudományt innen hatásosabban terjeszthesse. Ezen intézet alapítása körül jele-nyen érdemeket szerzett és egy teljes évtizedig tanára és viszsza-lépésétől haláláig a vezérő bizottság tagja volt. A szeretet, melylyel a rabbiképzőn csüngött, csak az atyai szeretettel hasonlítható össze. Számtalanszor a legkülönbözőbb variációk-ban adott kifejezést azon mély meggyőződésének, hogy ezen iskolának a hazai zsidóság kebelében elsőrangú »kulturmisz-sziója« van. A rabbiképzőnek a nagy láрма daczára hitfeleink

tulnyomó többsége rendületlen barátja, de Brill rabbi volt az egyetlen férfit, a ki ezen intézetet aanyira szívébe zárta, hogy semmiféle »kritikát« felette nemcsak nem gyakorolt, hanem senki részéről meg sem tűrt. Az intézeti tanítványai is meggyőződtek arról, hogy előadásából »sokat lehetett tanulni.«

És ebben egy szemernyi tulzás sincs. Brill rabbitól valóban nemcsak sokat, hanem sokfélét is lehetett tanulni, mert az Istentől gazdag szellemi képességekkel megáldott férfit nem volt egyoldalú. Mérhetetlen rabbínikus tudás páro-sult nála époly terjedelmű történeti és héber irodalmi ismeretekkel. Ritka művekben bővelkedő, nagybecsű könyvtára, melyet nélkülözések árán szerzett meg hosszú életében, fényes tanubizonyossága, hogy a nagyszabású talmudtudós a régi isko-lának egyoldalúságától teljesen ment volt. Könyveit a leg-alaposabban ismerte, buvárkodását számtalan eredeti észre-vétel jutalmazta, melyeket fejedelmi bőkezűséggel szórt el tanítványai és látogatói között, mely utóbbiak közül némelyik egyet-mást saját neve alatt hozott forgalomba. A tudomány vesztesége, hogy az írástól a talmud szerzőinek mintájára ide-genkedő rabbi ezeket a megjegyzéseket ki nem dolgozta, sőt össze sem gyűjtötte, úgy hogy pusztán könyveinek lapszélein és címlapjain, rövidség folytán nehezen megfejthető alakban léteznek. E sokoldalú zsidó tudás mellett Brill S. L. széles világi műveltséggel bírt és az osztrák-magyar zsidóság törté-netére valóságos élő kútforrás volt.

Brill Sámuel Löb nagy volt mint rabbi, mint tudós, mint tanító, de legnagyobb mint ember. Gondolkozásában, érzéseiben és cselekedeteiben egyaránt előkelő; érdek, intrika, irigykedés, a kis lelkek sokféle gyengéi, nagy lelkéhez életének súlyos korszakaiban sem férkőztek: emberi méltóságát nemcsak külsőleg, hanem belsőleg is megőrizte. Arany tiszta jellem volt és az embereket is első sorban jellemük szerint becsülte meg: a régi rabbikban, kikről előszeretettel beszélt, szintén inkább a becsületességet, mint a tudományt bámulta. Nagy szorgalma és végtelen tudása mellett szobatudósoknál ritka éles emberismerettel és elfogulatlan szemkörrrel bírt, úgy hogy tulzás nélkül állítható róla, hogy »a szíveket és veséket vizsgálta.« Itéletei, melyeket intim körben nagy ritkán ejtett, mindig találók, melyeknek sarkastikus élet örökös

kedves humora tompította. Érintkezésében finom, az előző kor maradékainál ritka tapintatosság ékesítette, társalgásában páratlanul szellemes és kifogyhatatlan kedvességű volt, úgy hogy beszélgetését órákon keresztül gyönyörűséggel lehetett hallgatni. A ki nagy rabbinkat hallgatta, tudta csak igazán, mi »a talmudtudósok profán beszélgetése«, melyet a talmud említ. Ötletei, megjegyzései, ítéletei szájról-szájra járnak és még sokáig, nagyon sokáig fognak élni.

Brill Sámuel Löb személyében mintaszerű jellemesség, a tudás végtelensége és mélysége, a nagy rabbi és mester, bűbajos egyéniséggel párosult, melynek vonzó erejét szép és tekintélyes külseje is emelte. Emez együtt alig található kiváló tulajdonságokból érthető az az egyértelmű mély tisztelet és ragaszkodás, melylyel személyét mindenféle irányu emberek körülvették. Midőn három évtizeddel ezelőtt a magyar zsidóság hitfelekezeti ügyének rendezése kérdésében két pártra szakadt, a pesti rabbisági elnök volt az, kihez az ellenpárt számos tagja a pártfegyelem megtagadásával bizalmasan közelített. Örök érdeme, hogy ezen főfontosságú ügy alkalmából egész életében megőrzött tartózkodó állásából és visszavonultságából, a közérdektől vezéreltetve, a nyilvánosság elé lépett és nagy tekintélyét a korszerű rendezkedés mellett latba vetette. A régi jámborságú férfiú, ki a régi kort saját tapasztalatból és nem mesékből ismerte, ezen meggyőződéséhez élete végéig hű maradt.

*

Ez nagy vonásokban a drága férfiú képe, kit örökre elvesztettünk. A veszteség nagyságát a pesti izraelita hitközséggel az egész magyar Izrael érezte és ezen érzés impozáns kifejezést nyert a végtisztességen, melyen április hó 10-én számos rabbi, küldöttség és beláthatatlan sokaság jelent meg. Gyászbeszédet tartottak: Dr. Kohn Sámuel a házban, Dr. Kayserling M. a rombach-utcai templomban, Dr. Bacher Vilmos a temetőben és Dr. Steiner J. (Székes-Fehérvár) a sír előtt. A szónokok, maguk is egész valójukban megrendülve, a közönséget mélyen megindították és könnyekre fakasztották. Először érezhették, hogy nehéz a halotttól való érdemeinél többet mondani.

*

Mi is érezzük, hogy a festett kép halovány a fényes valóhoz képest: Brill Sámuel Löbkel hazánkban az utolsó nagy rabbi szállt sirba. Fájdalom nincs többé. De vigasztaljon az a büszke tudat, hogy a mienk volt, hogy a Mindenható kegyelméből egy félszázadon át volt világosságunk. Örökké fénylő nemes alakja legyen buzdító és felemelő példánk:

זכר צדיק לברכה.

REUSZ KÁROLY.

A fővárosi zsidóság legkiválóbb férfainak egyikét kísérte május hó 20-án örök nyugalomra. A pesti Chevra Kadisa elnöke, ki ezen tisztet 21 éven át viselte, kitűnt lelkének egyenessége, vasakarata, gazdag szelleme és tiszta jelleme által. Azon mindinkább ritkuló férfiak közé tartozott, kik tántoríthatatlanul, semmiféle melléktételeket nem ismerve, haladnak azon az uton, melyet jónak ismertek fel: és ez az ut mindig az egyenes és becsületes volt. Magas korban, életének 64 ik évében emelte őt a közbizalom a Szent Egyet élére és ő törhetetlen erélylyel, lankadatlan buzgalommal, élete utolsó lehelletéig munkálkodott e nagyjelentőségű intézmény kiépítésén, fejlesztésén, felvirágzásán. Midőn közönséges halandó nyugalomra vágyik, abban a korban Reusz Károly csak magánügyeit helyezte nyugalomba, hogy a hosszú évek által egyáltalában nem gyengített, sőt a gazdag tapasztalatok folytán fokozott munkaerejét a közjó szolgálatába bocsássa. És az irgalmas Isten, a szegények és ügyefogyottak jóságos atyja, erőt és kitartást adott a nemes férfiúnak, hogy az ő »szent« ügyén még egy egész emberöltőn át szent buzgósággal munkálkodhassék.

A haladás, melyet a Chevra Kadisa Reusz Károly elnöksége alatt tett, gyorsan haladó korunkban is meglepő és fényes tanúságot tesz vezetőjének nemcsak odaadó szorgalma és fáradhatatlan tevékenysége, hanem biztos keze és éles szeme mellett is. Reusz Károly éles ítélőképességével és gyors fel-fogásával teendőinek sokfélesége között is mindenba ki tudta

fürkészni a vezetése alatt álló intézményre kedvező alkalmakat és az ezek felhasználására rátermett férfiakat. Azon nagy alkotások közül, melyek az elhunyt nagyszabású munkásságát dicsérik, mint leginkább szembeötlőkre csupán az egészségtan minden követelményének megfelelő új színlők házára és a nagy előrelátással megszerzett és méltóan rendezett új temetőre mutatunk rá. Ez utóbbi képezte utolsó éveiben gondolkodásának és igyekezetének főtárgyát. A Chevra emelkedését a lefolyt 21 évben nem akarjuk részletezni, elég e czélból egy pillantás két jelentésbe, melyek közül az első Reusz Károly elnöklése előtt és a második az ő elnöklése utolsó évében kelt. Ez az összehasonlítás a pesti zsidóság páratlan külső és belső gyarapodását és hitsorsosainak lélekemelő áldozatkészségét mutatja. Ezt a két tényezőt a megboldogult tudatosan megállapított elvektől vezéreltetve felhasználta és azon mederbe terelte, a melyben a nyomor által minden máshitűeknél súlyosabban sanyargatott felekezetünk a legüdvösebben gyümölcsözhetett.

A jótékonyág ügye napjainkban, különösen nagy centrumokban, valóságos tudomány. Adni könnyű, legalább hitsorsosainknál, kiket az Isten jószívűséggel áldott meg, könnyű, de jótékonyagot gyakorolni, úgy adni, hogy az adakozás sebetket gyógyítson, hogy kárba ne vesszen, nagyon nehéz. Az elhunyt elnök beható gondolkodása és gazdag emberismerete folytán ez irányban mester volt. Szíve jó volt, de nem gyenge. A professzionatus »snorrersággal« szemben szükség esetén ellenállani is tudott. Felekezetünk körében sokat élnek, és épp ezért sokszor vissza is élnek a jótékonyagossal. Reusz egyik törekvése volt, hogy e visszaéléseket lehető szűk körre szorítsa. Azonban az igazi nyomorral szemben távol volt tőle minden szűkmarkuság. Jellemző e tekintetben a következő nyilatkozata, melyet néhány év előtt egy zivataros téli napon tett: Ma ne figyelmeztessenek a kiosztásnál, hogy mikor elég. Mindegy, hogy ki jön, fehér vagy fekete; zsidó vagy nem zsidó, mindnyájan emberek.

Reusz Károly, mint magánember is kiváló férfi volt: egyenes, őszinte, szókimondó. Ítélete emberekről és viszonyokról éles, de mindig találó, nem kiméletes, de objektív és igazságos. Egy hírneves orvosunk kinek ítéletei Reuszéhoz hason-

lók, egy szóval jellemezte előttünk: minden ízében becsületes. Mindenhez értett. Nagy olvasottsággal bírt, főképen a történelem mezején, és halála előtt Grätz zsidó történetét olvassatta, melyben a 4. kötetig érhetett csak el. Azon kevesek közé tartozott, kik vallásunkról, az emberi lélek eme legbensőbb és legnemesebb érzéséről, sokat gondolkoznak és azon egy-két ember, kik előtt benső élete megnyilatkozott, tudja, minő erős kötelek, minő mély és benső ragaszkodás fűzte hitünk alapeszméihez.

A közrészvét, a mely a Chevra Kadisa elnökének vég-tisztességén, hitközségünk minden rétegében mutatkozott, méltó megnyilatkozása volt azon tiszteletnek és nagyrabecsülésnek, mely az elhunytat életében érdeme szerint környezte és azon megható beszédek, melyeket dr. Kohn Sámuel és dr. Kayserling M. a család és a hitközség, dr. Mezey Ferencz a két előjáróság és a tisztviselők nevében a ravatal és a sír előtt elmondottak, nemes kifejezései voltak amaz igaz fájdalomnak, melyet a súlyos veszteség fölött mindnyájan éreztünk. A június 16-án tartott gyászistentiszteleten dr. Kohn Sámuel hű képét adta a kiváló férfiú életének és működésének, czedrushoz hasonlítva Reuszt, a mely ha kidől, csak hosszú évek után pótolható.

Reusz Károly 85 éves kora mellett testi és szellemi frissességgel, lankadatlan erélyvel fáradozott a közjó érdekében, tündöklő példát mutatva nemzedékeknek. Kísérje örök áldás a jámbor emlékét.

SZEMLE.

A kormány az egyházpolitikai törvények befejezésével a bevett felekezetek autonómiájának létesítését, illetőleg kiépítését vallotta programjául. Ezen program komoly végrehajtásának első lépése a katolikus kongresszus egybehívása. Azon nehézségek, melyek a katolikus autonómia megalkotásával állami szempontból összekapcsolva vannak, bennünket e helyen csak abból a szempontból érdekelnek, hogy a kormány

ezek daczára el van határozva, hogy ezt az önkormányzatot megteremti. Nincs tehát kétség az iránt, hogy felekezetünk szervezését, ami semmi néven nevezendő állami jogkörbe nem ütközik és a mely által felekezetünk valláserkölesi, kulturális és humanitárius feladatait fokozottabb mértékben teljesítheti, a mi a nemzet szempontjából is csak kívánatos lehet, a kormány lehetővé fogja tenni. A katolikus autonómiával egyidejűleg az izraelita autonómia ügye is szőnyegre kerül. Hittestületünk vezetői ez irányban a kellő lépéseket, mint olvasóink előtt ismeretes, megtették és ezekről utolsó ízben a VI. községkerület előljárósága jelentésében szözlottak. Az ügy jelenlegi állásáról tájékoztatást nyújt azon beszéd, melyet dr. Mezei Mór országgyűlési képviselő egy *incidentáliter* felmerült indítvány alkalmából az imént említett községkerület képviselőjének május 27-én tartott gyűlésén tartott. A beszéd így hangzik:

»Más az óhajtasok és más a praktikus feladatok megoldása. Azt hiszem, hogy az egyetemes gyűlés egybehívása olyan közel áll, hogy nem igen felelünk meg feladatunknak, ha óhajtasokkal foglalkozunk. A tennivaló most a dolgok praktikus oldaláról vár reánk. A kérdés az, mily alapon gyűl össze az egyetemes gyűlés? Az 1868-iki kongresszus megállapította a választási szabályzatot és a községi szabályzatot, melyben megvan az egyetemes gyűlés szervezésének módja. Az a kérdés már most, hogy az egyetemes gyűlés olyan legyen-e, melyet a már megállapított szervezet alapján hívunk egybe? (Egy hang: Nem lehet más.)

Én is azt hiszem, hogy a kongresszusi alapon álló szervezetet valló zsidóság nem ejtheti el azt a jogalapot, a melyen állunk s nem ejthetjük el a szervet, mely eddig is összefogott bennünket. Azt mondjuk azért, hogy oly kongresszus kell, mely ez alapon hivatik egybe. De ha ezen az alapon állunk, akkor ne beszéljünk egységes zsidóságról és autonómiáról, mert oly hatalmunk nincs, mivel a szervezeten kívül állókat is arra lehetne rávenni, hogy az egyetemes gyűlésre eljőjenek. A szervezet nem az egész országban működik. Meg kell azért nyugodnunk abban, hogy lehetőleg képviseljük a legális alapot és bizalommal fogadjuk a községkerületi előljáróság működését. Az előljáróság kezeit meg nem köthetjük,

mert ennek következményeit most kiszámítani nem lehet. Nem az a kérdés, hogy mi akarjuk-e az egységes szervezetet. A nehézség más oldalról áll fenn, onnan perhorreszkálják az egységet. Ha mi itt az egységes kongresszus ügyében határozunk, akkor meg kell ingatnunk főnálló jogalapunkat, vagy pedig ellenkezőleg az ellenpárt ellenállását fokozzuk.

Miután meg vagyok győződve és ténybelileg is tudom, hogy az előljáróság a kongresszus létrejöttét kívánja, a kérdés fölött, további feszegetése nélkül, napirendre térhetünk és ezt ajánlom is. (Helyeslés.)

*

A VI. községkerület május 27-én tartott gyűlése elé terjesztett előljárósági jelentést alább a Kutfók rovatában egész terjedelmében közöljük. A gyűlésen nagy számban megjelent képviselők a jelentést tudomásul vették. *Dr. Vajda Béla* rabbi bővebb kifejtés után azt az indítványt tette, hogy a községkerület az *egységes autonómia* mellett fejezze ki kívánságát. *Ifj. dr. Neumann Sándor* ezen indítványt ellenzi. *Dr. Mezei Mór* a fenn közölt beszédben a napi rendre térést indítványozza, a mit egyhangulag elfogadtak. Megválasztották ezután a kerületi bíróság két elnökét és elnökhelyettesét, a 24 bíró-sági tagot pedig kisorsolták. A megyei népnevelési bizottságba az izraelita vallásfelekezet képviselőjeül az előljáróság ajánlatára *dr. Vajda Béla* rabbit választották meg. Az előljáróság többi indítványát szintén elfogadták.

*

Dr. Kármán Mór június hó 13-án ünnepelte negyedszázados tanári jubileumát és vele együtt a tanárképző gyakorló gymnasiuma is, mely az ő eredeti eszméje és alkotása. A nagyérdemű férfiú legfelsőbb helyről a királyi tanácsosi czímmel lett kitüntetve és az ország »első paedagogusá«-nak nemcsak pályatársai, hanem az egész közvélemény ritka egyértelműséggel nyújtotta a legfényesebb elismerés koszorúját. Az országos jelentőségű jubileumon Gyulai Pál, Beöthy Zolt és mások méltatták az ünnepelt nevelésügyi és irodalmi termékenyítő munkásságát. Tisztelői és tanítványai elismerésüket és hálájukat egy fényes irodalmi mű kiadása által, melyhez a

magyar közoktatásügy vezetője, dr. Wlassics Gyula miniszter is hozzájárult egy szellemes apperguevel, juttatták kifejezésre. A napi és az időszaki sajtó külön cikkekben méltatta az ünnepelt tudós sokoldalú és nagyszabású tevékenységét. A mélyen járó gondolkozó és a gyakorlati tanférfiú nálunknál hivatottabb oldalról lett bemutatva. Mi csupán azon örömmünknek adunk kifejezést, hogy az ünnepelt férfiú vallásunknak hű fia, nemcsak születése révén, hanem elméje és szíve minden szálával. Az a szeretet, melylyel Kármán tanítványait magához öleli, igazi zsidó tulajdonság. A rajongás, sőt imádás, melylyel a tanítványok mesterükön csüngnek, józan és spekulatív korunkban valósággal mesés. Az eszményi gondolkozás és a gyakorlati érzék az élet követelményei iránt, melyek látszólag kizárják egymást, de a melyek a mi jelesünkben — mint paedagogiai fényes sikerei bizonyítják — harmonikusan egyesülnek, szintén zsidó eredetre vallanak. A »praktikus« zsidó a legideálisabb nép. Kármán szellemében még több tipikus nemes zsidó vonás ragyog, úgy hogy őt valóban magunkénak vallhatjuk. Az ünnepelők fényes sorához folyóiratunk is csatlakozik szerény üdvözlétével.

*

A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« az imént ünnepelte fennállásának 25 éves jubileumát. Ezen intézet az alapítók intenciója szerint nem rabbiképző, hanem a zsidótudományok főiskolája, más szóval, nem készít elő semmiféle pályára, hanem a különböző pályákon levő hallgatókat beavatja a zsidóságról szóló tudományba. E célját az iskola eredeti nevében Hochschule is feltüntette. A lefolyt negyedszázad az alapítók vérmes reményeit nem igazolta. Az orvosi, ügyvédi és más pályákon levő ifjak nem tódultak a Hochschule-ba és a keresztény teológusok és philológusok is elmaradtak. A tudomány kenyér nélkül csak kevesekre gyakorol vonzó hatást és ezen kevesek közül a legkevesebb vágyik a zsidó tudományra. Ritka kivétellel tehát mégis pusztán zsidó teológusokból került ki a változó számú hallgatóság és az állásban levő volt növendékek jobbra papok vagy tanférfiak. Hazánk több nagy községének rabbija szintén a berlini intézetet látogatta. Valószínű, hogy idők folytán a

néhány év előtt felmerült terv megvalósul és a »Lehranstalt« rabbiszemináriummá fog átváltozni, bár az ünnepi szónokok nyomatékosan hangsúlyozták, hogy intézetük eredeti céljához ragaszkodik.

Nagyhatású beszédet tartott az agg Steintal, melyből a következő részletet idézzük:

»Wir aber, die wir dem Allgütigen danken, dass er uns die wahre Lehre gegeben **אשר נתן לנו תורת אמת**, wir sind auch überzeugt **אשר ידענו נשע בתורתו**, dass er damit ein ewiges Leben in uns gepflanzt hat. Das Judenthum lebt und hat sein Leben durch praktische und auch theoretische Schöpfungen zu bekunden; es lebt, und so hat es sich weiter zu entwickeln, hat seine Lehre fortdauernd tiefer und umfassender zu gestalten etc. . . . Unser Ziel aber ist eine Gesamtanschauung von Gott und Welt, von Natur und Geschichte, und zumal von sittlichem Lebenswandel im Lichte des ewigen Judenthums. Wissenschaft des Judenthums ist uns nicht bloss eine Geschichte unserer Vergangenheit, sondern der vom Judenthum gebotene Plan für die Zukunft.«

Az intézet keletkezését, alapeszméjét, küzdelmeit és reményeit vázoló szónoklatát a nagy hírv nyelvsz és ethikus a következő humorában is megható szavakkal fejezte be:

»Hochverehrte Versammlung! Seien Sie überzeugt, dass die Männer, welche sich der Wissenschaft des Judenthums widmen, heute noch aus demselben Baume stammen, fast hätte ich gesagt, aus demselben Holze geschnitzt sind, wie ihre Vorgänger. Dieselben würden auch heute ungefähr ebenso sprechen wie einst jener Rabbi in einer kleinen Gemeinde, der auf die Frage eines Gönners, wie sein Gehalt sei, die Antwort gab: »Sehr knapp; man müsste verhungern, wenn das liebe Fasten nicht wäre«. Auch wir Lehrer und Schüler verstehen, und sogar in mehrfacher Beziehung, zu fasten, zu entsagen und zu ertragen.«

Szívből kívánjuk, hogy a Lehranstalt jövő jubileumakor panaszsra többé ne legyen ok.

*

Pollák Lajos rabbi egy negyedszázad óta működik a pesti izraelita hitközségnél. Az érdemes férfiút ez alkalommal a hitközség és a chevra kadisa előjárósága, a rabbiság és a tisztviselők, az országos rabbiképző intézet és több más testület melegen üdvözölte. A küldöttségek szónokai Kohnér Zsigmond hitközségi elnök, Brüll Ármin, a chevra kadisa alelnöke, dr. Kayserling M. magasztaló szavakban ünnepelték az agg rabbi jelentékeny érdemeit. A jámbor férfiút, ki Izrael több hitközségeiben lelkesen hirdette vallásunk ígéit, mi is melegen üdvözöljük örömnépén és kívánjuk, hogy a Mindenható még számos éven át tartsa meg szellemi és testi frissességében vallásunk javára és saját boldogságára.

A modern szellem, a mely a világhírű zsidó jámborságot minden oldalról megtépte, a jótékony zsidó szívet nem volt képes megrontani és vallásunknak ezen oszlopa még rendületlenül áll. Nemcsak a zsidó Krözusok gyakorolják a jótévést, hanem hitfelekezetünk szerény tagjai is, kiknek nevei csakis nemes adakozásaik révén jutnak a nagy közönség tudomására. Ilyen szerény férfiú volt a f. évi június 6-án elhunyt Taub Salamon, ki közel 700,000 forintot hagyományozott közczélokra. Jelentékeny összegekkel emlékezett meg a pesti izr. hitközség, a főváros s több más község humanitarius és kulturális intézményeiről. — Bosán I. és felesége egy jámbor lelkű házaspár, 200,000 forint értékű házat biztosítottak végrendeletileg az orsz. rabbiképző-intézetnek azon kikötéssel, hogy ebből az összérték felénél valamivel kevesebbet kitévő meghatározott legatumokat egyes megnevezett jótékony intézeteknek fizessen ki. Örök áldás kísérje a jámborak emlékét!

TUDOMÁNY.

JOEL ÉS ÁMOSZ PRÓFÉTÁK KÖNYVEINEK ARAB FORDÍTÁSA NÉVTELEN SZERZŐTŐL.

BEVEZETÉS.

Joel és Amosz proféták könyveinek arab fordítása, melyet jelen értekezésemben kiadok, a Bodleiana könyvtár egyik kéziratában foglaltatik, melyet a katalogusok (Uri, Neubauer) Codex Huntington 206. alatt ismernek.

Jelenleg a budapesti rabbiseminarium könyvtárában van a kéziratnak egy igen hű copijája, mely azonban csak a תרי עשר fordítását tartalmazza, és melynek alapján Schröter 1867-ben kiadta Hosea könyvének fordítását a Merx-féle Archivban. Schröter művének folytatásaként adom ki e dolgozatomban Joel és Amosz fordítását.

Mielőtt a szöveg közlésére térnék, szükségesnek tartom egyetmást elmondani, ami a codex általános ismertetéséhez tartozik, valamint az eljárásról beszámolni, melyet a szöveg kiadásában követtem.

Uri, a »Bibliothecae Bodleianae codicum orientalium . . . catalogus«-ban a codd. mss. hebr. et chald. rovatában 40. sz. alatt ezt írja: »Codex chartaceus, characteris Rabbinicis, venustus ac luculentis anno Christi 1580. exaratus, complectens Prophetas aequae Majores atque Minores, de Hebraico in Arabicum sermonem translatos, quibus librarius, in voluminis fronti-

spicio sequentem praemisit epigraphen: Aggredior scribere Paraphrasin Prophetarum Posteriorum, qui sunt Isaias, Jeremias, Ezechiel et Duodecim, anno Creationis 5340. אחיל לכתוב שיה נביאים אחרונים שהם ישעיה ירמיה יחזקאל ודודי עשר ושתים הימים ליצירה.

Hogy csinos, világos írással van írva, ez csak annyiban áll, amennyiben a betűk formáját jól meg lehet különböztetni. De e mellett aztán meglehetősen hanyagul van írva. Hogy a többi, meglehetősen sűrűn előforduló tollhibáról ne szóljak, a 7 és 6, 2, és 2, 1 és 1 lépten-nyomon fel vannak cserélve. Az ilyen természetű szövegjavításokról nem fogok beszámolni, mert akkor vége-hossza nem volna a jegyzeteknek.

Sokkal bővebb értesülést nyerünk a kéziratról Neubauer catalogusából (Catalogue of hebrew Mss. in the Bodl. Libr. 181. sz.) »An Arabic translation of the later Prophets (see Merx's Archiv I. 28. seqq) with a short commentary on somme passages. The Haftarothe (חפזאות) are marked on the margin. R. Saadjah is once quoted.

Jeremia was finished the 16 th of Ab 1507 Sel. = 1196; at end of Ezekiel וכן אלפרטא מנה פי לילה אלפרטא וזו לילה ערבה The supplied leaves (Isaiah V,8 to VII, 17; XXX,33 to XXXIII,3; XXXIX,4 to XLI,14; XLII,4 to XLIII,10; XLIV, to LIV,23, XLV, to LV,2; Zachariah XIV,19 to end) are of the year 5360=1600. (see Schnurrer, Dissertationes Phil. Crit. p. 435.) On fly leaves fragments of Rashi's comm. on Leviticus. Syr. squ. char. suppl. leaves in Span. Rabb. char; small fol. paper ff. 298.

A Neubauer felsorolta kiegészítéseken kívül vannak még egyes részletek spanyol héber írással kiegészítve a következő helyeken: Zacharia 8,20; 8,21; 9,7; 9,13; 10,2; 10,3; 10,4; 10,11; 10,12; 11,1; 11,2; 11,10; 11,11; 11,12; 12,1; 12,2. Azonkívül vannak a 10. 11. 12. és 13. fejezetekben kisebb-nagyobb kitöltetlen hézagok.

A fordítás keletkezési helyére nincs direct adatunk. Rávezet azonban első sorban az írás, mely határozottan keleti, továbbá a perzsa szók használata, milyenek ריון = *ablak*, מדיד = *örködő*, ami alkalmasint nem egyéb, mint a perzsa בל-דירה-ból képezett denominatívum (l. Merx., Archiv. I. 29. lap.) és פשתבאן = *tolózár*. A בידר szó, melyet Schröter i. h. említ,

nem számítható e példák közé, mert ez az arabsban teljesen meghonosodott perzsa szó, épen úgy, mint akár בידר, melyet szintén használ a fordító.

Figyelemre méltó történeti vonatkozás, hogy (Joel 2, 20) שיה עד אלפרטא szót אלפרטא-val adja vissza és (Amosz 8, 12) שיה עד אלפרטא אל אלפרטא וכן אלפרטא így fordítja: ת-י ונמצא ועד מרחו. Ezekhez járúl még a kézirat keletkezésének ideje, melyre a következő adataink vannak: A kézirat elején levő feliratról megtudjuk, hogy a másoló 1580-ban fogott hozzá a codex leírásához. A supplementum végén pedig találunk egy utóiratot, melynek datuma megegyezik Jeremias könyve utóiratának datumával, melyet Neubauer említ: שיה תרי 1507. Sel. = 1195(6). Már most az a kérdés, hogyan lehetett befejezve egy könyv 1196-ban, melyet 1580-ban kezdtek meg? Erre egy lehetőség van, és ez az, hogy az első másoló hozzáfogott a másoláshoz 1580-ban. Később — hogy mikor, arra nincs adatunk — meglehetősen rongált állapotban kezébe került a codex egy másik, bizonyára spanyolországból való embernek, aki aztán valamely eredeti codexből kitöltötte a hézagokat, a befejezéseknél pedig belemásolta az eredeti codex utóiratát is. Az eredeti kézirat tehát, melyből codexünk másoltatott, a 12. századból való.

A kézirat ideje és az említett nyelvi jelenségek Mesopotamiára, talán épen Bagdádra utalnak, mint a fordítás hazájára, ahol a 12. században meglehetősen élénk szellemi élet folyt a zsidóságban.

A fordítás módszere Saadja iskolájára vall. Azonkívül, hogy sok helyütt egészen megegyezik a fordítás a Saadja-féle fordítás párhuzamos helyeivel, amit a szöveget kísérő jegyzetekben lesz alkalmunk részletesebben megfigyelni, követi Saadját abban is, hogy a lehetőleg hű fordítás kedvéért a héberrel rokonhangzású arab gyököket választ, vagy az arab gyökökből héberes alakokat képez.

Nagy befolyással volt a fordítóra még Abul Valid is, nevezetesen pedig a Kitáb el-Uzul, amit a jegyzetekben részlesen kimutattam.

Nyelvezete a számos vulgarismusok mellett hemzseg a grammatikai hanyagságoktól.

10. נחב אלעזריא הונת אלאדמה¹⁾ אד נחב אלהן בני אלמסטר
אנקא אלהן:

11. אלו יא אלארין וולולו יא בלאמין עלי אלהנשה ואלשעיר אד באר
הצאר אלעזריא: 12. אלנפנה ביות ואלתניה אנקעפת אלרמאן מע אלנבל ואלתפאח
מע כל שנה אלעזריא יבסו (וקיל יאבסין צאר) אד בני אלסיון מן בני אדם:
13. שדו אלמסוה ואנדבו יא בנהים וולולו יא בדם אלמדבה²⁾ אדכלו ביתו
באלמסוה יא בדם אלארין פאן קד אמתגע מן בית אלאהבם אלהדיה ואלמואנ:
14. עדו צום נארו באלאעתמכא אחשורו אלשיוך מע כל גלאם אלארין אלי בית
אללה אלאהבם ואצרכו אלי אלהב: 15. וקולו אלנוה³⁾ אלי אללה מן נהה
הדא אליוס לאן קריב יום רב אלעאלמין מתל אלנהב⁴⁾ מן אלכאפי יני
קיל וקשד אלכאפ זאודה מתל בשלשים וישה⁵⁾ ויריד בה שד
משד יבוא:

16. אליוס חדי אעינא אנקטע אלקרבן מן בית אלאהנא מע אלפיה
ואלטרב:
סמי⁶⁾ אלקרבן אכל אד הו מאכול אלנאר:

17. עתת אלמתפדראת תחת מנאדפחם אסתוחשת אלכואין⁷⁾ אנהדמת
אלאהרא אד קד בני אלהן:
פסרו עקשו עתו מן מוצעה ליוס לה אשתקאק ופסרו פירות
מתפדראת יעני בה קמה אלבראר אלדי הו קמה מתפדיר ליוס פיה וואן
לאן כאן רסם אלנאם יברורו אלנל מן אלקמת. ופסרו מנפיותהם
תפסירין אהרהא אלנאנאר אלתי מנחא ינרף אלקמה ויודא אלי
אלעזריא⁸⁾ ופסרו מנפירות אהרא מן כמים מגרים במורד⁹⁾

18. מא דא תהרת אלכחמיה ותחירו קטעאן אלכקר אד ליוס להם רעי
איצא קטעאן אלננס אסתוחשו
פסרו נאשמו מתל נשמו ואלאלף פיה ויארף:

19. אליך יא רב אלעאל¹⁾ לאן אלנאר אפנת מואטן אלברארי
ולחוב שפשת כל שנה אלעזריא: 20. איצא בהאים אלעזריא תעל אליך אד
יבסו גדראנא אלמא ונאר²⁾ אפנת מואטן אלבריה:

II.

1. אצרכו אלמאפור פי ציון ונלכו פי נבל קדסי תם יקלקון כל גלאם
אלארין פאן קד נא יום רב אלעאלמין אן מניה קריב³⁾ 2. יום טלאם ואפל יום
נמאם ועבאם⁴⁾ מתל אלבר מבסוט עלי אלנבאל שעב כביר עטים מתלה לס
יחבין מן קדים אלומאן ובעדה אלי סני⁵⁾ ניל ונול: 3. קדאמה אפנת אלנאר
ווראח תשפשא לחוב כנאן ערן אלארין קדאמה ווראח ביה וחשה ולא יכן לה
פליחה: 4. כמטיר אלכיל מנורה וכמא יחאצין אלפסאן כדאך יחאצין:
5. מתל צות אלמואכב⁶⁾ עלי רווס אלנבאל ויקעון⁷⁾ בעות לחוב⁸⁾ אלנאר
אלמפניה ללקש מתל שעב עטים: 6. מן קבלה ימנצון אלשעוב כל אלנוה
קבצו כלאם אלמנור:

ויקאל אלקדור

7. מתל אלנבאכיה יחאצין מתל הנאם אלהרב יצעדון אלי אלסור וכל
ואחד פי טריקה יסירון ולא ירתנן סבלהם: 8. ואלואהד אכאה לא ידחקון⁹⁾ אלנול
פי מהנחה יסירון וורא אלסלאח יקעון ולא יטמעון: 9. פי אלמדנה יפצון פי

¹⁾ Hebraismus

²⁾ Cod. מחבב

³⁾ Sajátságos benyomást tesz a vulgaris, lapos nyelvezet közepette

ilyen klasszikus szó. Lehetne ugyan korrigálni, 'אל'ל'ת-ra = 'fordulók', és akkor jobban is illeszkedik hozzá 'אל'י אל'לה; de megtartandónak vélem a codex szövegét először mert correctura nélkül is jó értelmet ad; másodsor mert a szentírási szövegben אלה áll, ami szintén segélykiáltás.

⁴⁾ Cod. אלנארב

⁵⁾ Jos. 7,5

⁶⁾ Cod. סמי. Nagyon gyakori orthographiai hanyagság a zsidó arab kéziratokban.

⁷⁾ A codexben לו'אין előtt ez áll אלנאם. A szó fölött vonás, mely azt jelenti, hogy törölendő.

⁸⁾ A zsidó arabs dialectusban sűrűn előforduló hebraismus.

⁹⁾ A második תפסיר elmaradt.

¹⁰⁾ Micha 1,4.

¹⁾ fordítása kimaradt.

²⁾ Cod. נארא. Talán a rákövetkező אפנת kezdőbetűjének dítógraphiája.

³⁾ Cod. קריבא

⁴⁾ Cod. יעבאב

⁵⁾ Így van a codexben.

⁶⁾ »Embortömegek.« Az ember מ'נאכב-ot várt volna, azonban fenntartom a codex szövegét változatlanul, először mert így is jó értelmet ad, másodsor mert több ízben használja consequens.

⁷⁾ Cod. ירקסון

⁸⁾ Cod. ל'ב

⁹⁾ Cod. ירקסון szintén jó értelmet ad, de valószínű, hogy a fordító itt a héberhez közelebb álló רקק igét használta.

אלסור יחאצרון פי אלבוית יצעדון ורא אלבוא ידבלון כאלל'ן: 10. בין ידית איתנות
אלאריץ ואהתות אלסמא אלשטמס ואלקמר אסודו ואלכואכב חשרת ספרהא:
11. ואללה רפע צותה בקידי נישא אל כחיר הו נדא עסרה ואן עטים פאעל
כמאבה ויום אללה יום כביר מהוב נדא ומן יטיק בה: 12. ואיצא אלען קאל
רב אלעאלמין אינעו) אלי' בגמיע קלובכס ובאלצום ובאלכבא ואלנרס:
13. וכדון קלובכס לא אמואכבס ואינעו אלי אללה רבכס לאנה ראון רחם והו
מהול אלנצב וכחיר אלפצל ויצפה) ען אלבליה: 14. מן יערף ידעו וינעס ויקול
חתי יצפה ויבין וראה ברסה ומואג ללה רבכס: 15. אצירבו באלבוק פי
ציון עדו אלצום נארו באלאנעכאף: 16. אחשרו אלשעב עדו אלנזק אנשנו
אלשיין אחשרו) אלטפאל) ומרצעי אלתדאוי יכרז אלכחן מן כדרה ואלערוס
מן חללתהא: 17. בין אלרואק ואלמרהב יבכו אלאימה כדס אללה ויקולו
אשפק יא אללה עלי קומך ולא הנעל נחלתך מעירה ליתסלט עלוהם אלאחואב
למא דא יקולון פי אלשעוב אין רבכס: 18. זנאר אללה לארציה ושפק עלי
קומה: 19. ואנאב אללה וקאל לישעבה הודא אנא כאעת אליכס אלתון
ואלמסטאר ואלדהן ותשבועון מנה ולא אנעלכס איצא מעירה פי אלאחואב
20. ואלל-אסאנא אבעד מן עליכס ואדחיה אלי ארין מפאזה ווחשה מסתקבלה
אלי אלכחר אלשרק) ויצעד נתנה ותצעד נפתח לאנה עטים ללפעל: 21. לא
תכשי יא אדמה אטריב ואפריו אן אללה קד עטס אלפעאל: 22. לא תכשי יא
בהאים אלצחרא פאן קד כל'ן) מהאסן אלבה ואן אלשנר חמל תמרה ואלתון
ואלנפן אעטו קתהם: 23. ובני ציון אטריבו ואפריו ברב אלעאלמין רבכס
אלדי אעטאכס אלככיר ואללקים) פי אלשהר אלאל) 24. פתגלתי
אלביאדר מן אלבה ותפין אלמעאצר מן אלמסטאר ואלדהן ואופי אלמנין אלדי
אכל אלניאר אלדבאב ואללהאס ואלקצאם נישא אלעטים אלדי איסלת סיכס:
26. ותאכלו אכל ותשבועו ותמדרו אסס אללה רבכס אלדי עמל מעכס אלענאוב

1) Cod. אינעו

2) V. ö. Saadja fordítása Ex. 32,14 על הדעה וינעס ד' על הדעה

ען אלבליה

3) Cod. ... אחש

4) Cod. אשפל

5) fordítása kimaradt. וסופו אל ים האחרון

6) Cod. כלן

7) Hebraismus; a מלקוש szó fordítása; l. Dozy: Supplément.

8) Targ. Jon. בירה ניסן. Utána Rasi, Ibn Ezra, Kimchi.

ולא יכזו שעבי) אלי אלהר: 27. ותעלמי אני סימא בין בני אסיר אנא
ואנא אללה רבכס ולם נירי ולא יכזו) אברא אלהר:

III.

1. וימן בעד דלך אנני בגמתי עלי נמיע אלבשרין ויתנבו בנוכס
ובנאחכס שיוככס נשרו אלמנאמאט ושכאככס ויתנבו אלנבואת: 2. ואיצא עלי
אלעביר ועלי אלמנא אצב) גבותי: 3. ואנעל בראחין פי אלסמא ואלאריץ דס)
זנאר ועדאלאט) אלדכאן: 4. אלשטמס ינקלב טלאס ואלקמר דס קבל יני)
יום אללה אלעטים אלמכוף: 5. ויכון כל מן ידעו באסס אללה יתכלין לאן פי
נבל ציון וירושלים חמון פליתא כמא ועד אללה ופי אלשרידין אלדי סיכון
אללה דאע בהם

IV.

1. לאן פי דלך אלומאן ופי דלך אלוקת אלדי ארד סבי יהודה ואל
ירושלם: 2. ואנעו כל אלאחואב ואהדרהם אלי מרג יחושפט ואחאכמהם חם
בסבב שעבי ונחלתי אסיר אלדי פיקו (ויקאל אלדי בדרו) פי אלאחואב וקסמו
ארצי: 3. ועלי שעבי כאנו ויקעו אלקרעה ויעטו אלצב) פי נעל אלואניה)
ואלעבליה באעו באלכמר וישרבו:

קיל פי עקק יחושפט אנא גיא בן הנם ולחרא אלטועז אסמא
מריה עמק החרון. עמק רפאים. עמק המלך. גיא
ההרניה. גיא בן הנם ואליה אשאר בקולה כי עירך מאתמול
תפתח:*)

1) Cod. עעבי

2) Cod. ויכזו

3) Cod. אצב

4) Cod. דאס

5) Igy van a codexben. Hogy mit akart vele mondani a fordító, azt nem tudom. Annyi bizonyos, hogy így nem ad értelmet. Talán lehet javítással ענולאת olvasni, ami alatt a fordító füstkarikákat, füstgomolyagokat érthetett.

6) A codexben יני után; הם; fölötté vonás, mely azt jelenti, hogy törlendő.

7) V. ö. Saadja fordítása Deut. 23,19 ונהא חביא אתן ונהא הדכל שיא מן אנעאל אלהא

8) Jes. 30,33. Az egész excursio az előző vershez tartozik.

4. ואיצא איש¹⁾ כאן לכם אתם מע אמתי יא אהל צור וצידא נמיע
נזאחי פלסטין הל מכאפא²⁾ אתם מכאפין לי ואד אתם אוליתמני³⁾ אלקביה
כפיס סרעה אד מכאפאתכם פי רווסכם: 5. אלדי אדחתם פצתי ודחבי
ומתנאמתי אלחסה אדכלתם אלי היאכלכם: 6. ובני יהודה ובני ירושלם בעתם
לבני אליונאנין לבי תבעדוהם⁴⁾ מן עלי חכמם: 7. הודא אנא מתדירם מן
אלמויע אלדי בעתמוהם⁵⁾ אלי חם ואד מכאפאתכם פי רווסכם: 8. ואביע
בניכם ובנאחכם עלי יד בני יהודה וביעוהם לאהל אלימן אלי שעב בעיד אן
אללה תואעד בהרה אלמכאפא⁶⁾: 9. נאדו הרה פ'מא בין אלאחואב אסתעדו
ללהרם תורו אלזכאבירה ידמן ויצעדון נמיע אצחאב אלהרם: 10. חטמו סכככם
לסיוף ומנאקבכם לרמאה אלצעוף יקול אנא נבאר:

פמו ישתק מן נאפת אותו טחון⁷⁾ וקתרו חרבותם⁸⁾ אתכם מתל
לאתים⁹⁾ ומזמורותיכם מתל זכרת הזלזלים¹⁰⁾ ה'הלש ישתק
מן ויהלש יהושע¹¹⁾:

11. אתלמני¹²⁾ (ויקאל אסיעו) ותעאלו יא נמיע אלאחואב מסתדירא
ואנעו חם חמיט חט אללה נבאביתך:

פסרו עושו אתלמני¹³⁾ מן מוצעה¹⁴⁾ וקאל קום¹⁵⁾ אן עושו מקאם
חוישו¹⁶⁾ ופסרו עושו אסיעו הנחת הו אמר מתל השמע אמרה
ומצדדה ואחד ונעלתה מן לנה אלחטיט¹⁷⁾ ואלקראר מן נחתו בי
ותחת עלי ידך¹⁸⁾

¹⁾ Vulgarismus; összevont alak שי א'־ב'.

²⁾ Cod. אוליתמני.

³⁾ Cod. תבעד חם.

⁴⁾ Cod. בעתתמיהם.

⁵⁾ Deut. 9,21.

⁶⁾ Jes. 2,4.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ T. i. במימיות Jes. 18,5.

⁹⁾ Ex. 17,13.

¹⁰⁾ Vulgarismus; N protheticum az V. imperativusnál.

¹¹⁾ Cod. אתלמה.

¹²⁾ Cod. מצעה.

¹³⁾ Cod. קומא.

¹⁴⁾ Rasi citálja Menachem nevében.

¹⁵⁾ Cod. kétszer; אלחטיט.

¹⁶⁾ Zsolt. 38,3.

12. יתורו ויצעדו אלאחואב אלי מרג אלמכאפא¹⁾ לאן חם אתגלי²⁾
למכאפא נמיע אלאחואב מסתדירא: 13. ארסלו אלמגול אל קד נענ אלמסתחצר
תעאלו אתהרו לאן קד אתחלת אלמטערה וקד פאצו אלמטעצר לאן בליתחם
בתורה: 14. עסאכר פי מרג אלקטע פאן קריב יום רב אלעאמין פי מרג
אלקטע: 15. אלשטם ואלקמר אסודו ואלמכאב חשיו ספיהם: 16. ואללה
מן ציון יורו ומן דאר אלסלאם³⁾ יעלן צותת פתולול אלסמא ואלאין ורב
אלעאמין יציר מוצע כן לשעבה ומחצן לבני אסר: 17. ותעלמון אתי אללה
רבכם סאכן פי ציון גבל קרסי ותציר ירושלם קרם ואנבנין לא יעברו בהא
אבדא: 18. ויכון פי דלך אלומאן נטף אלזכאל עציר אלכמר⁴⁾ ואליואבי
חסרן לבנא וכל נדאנאת⁵⁾ יהודה יסירו מאא ומעין מן בית רב אלעאמין וכלן
ויסקי ואדי שטים:

ויקאל נהר אלכפרין⁶⁾

19. מצר תציר לוחשה ובלד אדום לכרייה וחשה מן נהר טלם⁷⁾ בני
יהודה אלדי ספכו חם ברי פי ארצם: 20. יהודה ללאבד תעמר וירש⁸⁾ תעמר
לגיל וגיל: 21. ואבריו⁹⁾ מן מטאלבה דמאחם אלדי אלי אלאן לס אברי וקאר
אללה סאכן פי ציון:
ברוך יי לעולם אמן ואמן:

¹⁾ Alább 14. versben אלקטע. Mind a két fordítás u. l. a targum befolyása alatt áll. A targum u. i. mindkét helyen val, fordít.

²⁾ V. ö. targ. ארי תמן אתגלי.

³⁾ Cod. אלסלאם. Jeruzsalemet אלסלאם-nak nevezi már Saadja l. Gesenius, Thesaurus, s. v. ירושלם.

⁴⁾ A codexben itt következik ואלרב fölötté vonás, mely azt jelenti hogy törölni kell.

⁵⁾ Dozy, Supplément s. v. אַנְדִּיר, pl. pl. אַנְדִּיר, bas-fond dans une plaine... courant d'eau, filet d'eau. Bizonyára ebben a jelentésben használja itt a fordító a נדאנאת szót. Mert rendszeren pocsolýdát, tócsát jelent.

⁶⁾ Egy kis folyócskának a neve, azon a tájon, ahol az egykori lehetett.

⁷⁾ Cod. טלם.

⁸⁾ = ירושלם.

⁹⁾ Cod. ואלבריו. V. ö. Saadja fordítása Ex. 34,7 ואלבריו.

וראיהם: 5. ואיסל נאדי¹⁾ פי בלד יהודה ותפני קצור ירושלם: 6. בדי קאל אללה בסבב נ' אנאם אסר²⁾ ובסבב אלדי לא אידה בסבב ביעהם באלחמן אלצאלח³⁾ וביעהם אלבאים⁴⁾ בסבב נעאל: 7. אלמתחסיין עלי תראב אלארין בסם אלפקר וטריק אלמתואצעין ימילו ואלדל ואבוה⁵⁾ ימזו אלי אלנאיה לאנל אנדאל קדסי: 8.)

פסרת חשאפים אלמתחסיין מתל אשם ואשאף יחד⁶⁾ ופסרת בראש סם מתל לענה וראש⁷⁾ וקאל מפסר אבר השאפים אידה בה אנהם יתחסון מאל אפקר אלצעפי אכתי מן תראב אלארין יעני שי לא יחצא ונעל מעני בראש ד לים אעקף אלפידא והו אדלם כמא יקול אלקאיל פלאן אדל אלעלמא יעני אנה אכתי עלם ובדלך אדא קאל בראש ד לים יריד בה אעקף פקד יבין:

8. ועלי תיאב מרהוין ימילו לצק כל מרבה ושיאב אלמרחין ישרבו פי בית מעבודהם: 9. ואנא אסתאעלת אלמארוין מן קדאמם⁸⁾ אלדי מתל שמך אלארין שמלה וקין הו מתל ישנר אלבלאש פאסתאעלת תמיה מן פוק ואצילה מן תחת: 10. ואנא אעצרתכם⁹⁾ מן איין מצר וסירתכם פי אלבד איבעין סת לארת אלארין אלדי ללאמורי: 11. ואקמת מן בניכם אנביא ומן שבאכם לסקר אלים דלך בדלך יא בני אסר¹⁰⁾ קאל אללה: 12. וסקיתם אלבד ללנסקר ואמרתם ללאנביא קולא לא תתנבון באסם אללה:

לא תנבא¹¹⁾ הו סמוך לאנל דלך ודת פי אלעבארה ועבית לא תתנבו באסם אללה:

13. הודא אנא מצאיק תחתכם כמא תציק אלענלה אלמטולה נמר:

14. חתי יביר אלמחרב מן ראכב אלעגב ואלקין לא יאיד¹⁾ קותה ואלנבאר לא יפלט נפסה:

פסרת מקל ננים בויאדה לאן אלקל הו אסם אלעגב כמא קאל ועל²⁾ קל נכבס³⁾ ולא אעברה מן כלה אלמשי לאן קד קאל בעדה וקל בנעלי⁴⁾:

15. ונאבטי⁵⁾ אלקום לא יתבת ואלנפיק בינוליה לא יפלת וראכב אלגיל לא ימלט נפסה: 16. ואלדי קלבה מתאיד מן אלנבאריה עריאן ירוב פי דלך אלומאן קאל אללה:

III.

1. אסמעו הודא אלנבאב אלדי כאטב אללה עליכם יא בני אסר¹⁾ מע כל אלקבילה אלדי אצערת מן איין מצר וכדי קאל לבס: 2. כאן לבס נאגית מן נמיע קבאל אלארמה לדלך אפתקרת עליכם כל דונככם:

פסרת ידעתי נאגית מתל אשר ידעו ה' פנים אל פנים²⁾ ועלי אלחפסיר אלדי פסרתא אני ידעתך במדבר³⁾

3. הל יסירו אתנין נמיע אלא קד תואעדא: 4. הל יורד אלסער מן אלשערא ולים לה פריסה אם יעלן צונאם צותה מן מאואה אלא קד שנין: 5. הל תסקט אלטייה פי פך אלארין ווחק לים להא הל יצעד אלפך מן אלארין ותשניין לא שנין: 6. אם יצרב אלסאפור פי בלד ולא יקלף אלשעב אם תחדת בליה פי בלד רוב אלעאלמין מא פעל דלך: 7. אן לים יפעל ארוב אלאלה שיא אלא וקד כישף סתה אלי עסירה אלנאביא: 8. אדא וזי אלסער מן לא

¹⁾ Cod. ואיד.

²⁾ Cod. ועלוקל.

³⁾ Jes. 30, 16.

⁴⁾ Cod. ונאבטי.

⁵⁾ Dent. 34, 10. E fordítás megegyezik Saadja fordításának egy yemeni variánsával melyet Derenbourg, Oeuvres complètes de R. Saadja (Paris 1893) 308. l. 1. jegyz. közöl: לה תנולא אללה לה: וכתבת יד ירושלמי: אד תנולא אללה לה: ונאנאה ישאפהא.

⁶⁾ Hos. 13, 5. Tényleg ott is úgy van fordítva: נאגיתך: I. Merx, Archiv. II. köt. 188. l. 1. jegyz. Itt codexünk szövege, összevetve a codex Pococke-kal, melyre Schröter i. h. hivatkozik, érdekes szövegkritikai anyagot nyújt a Saadja-féle tórafordítás szövegének megállapításához Dent. 34, 10 fordításában a források összevetése útján ידעו szó fordításaként נאגית, a פנים אל פנים fordításaként pedig ישאפהא vagy מישאפהא szót fogadhatjuk el helyes szövegnek.

¹⁾ Eddig következetesen אלנא. Itt is alkalmasint csak a másoló hibája az elmaradása. Meghagyom azonban a cod. szövegét, minthogy jó értelmet ad.

²⁾ Rendes fordítása a צדיק-nak Saadja zsoltárfordításában; ellentété טאלח.

³⁾ Cod. אלנאביע javítandó Amos 4,2; 5,12 és 8,6 alapján, ahol következetesen באים használtatik.

⁴⁾ Cod. ונאבטי.

⁵⁾ fordítása kimaradt.

⁶⁾ Jes. 42, 14.

⁷⁾ Siralm. 3,19.

⁸⁾ Cod. קדאמם.

⁹⁾ Cod. אעצרתכם.

כדי אעמל בך יא אסר' והוא אלעמל גזא עמלך פתרחב ללכא אלאחר יא אסר':
 13. אן הודא מצור אלנבאל וכלאק אלהי ומכר ללאנשאן ניהא¹⁾ צאנע אלפנר
 שלמה ודאס עלי קמאקס אלארין אלה אלאלאה אלקום אסמה:

V.

1. אסמעו דהא אלכטאב אלדי אנה ראפע נואח²⁾ עליבס יא אהל בית אסר':
 2. סקטת ולא תעמוד אלקאס עאתק אסר' סכת עלי אצחא וליס דהא מקום:
 3. אן כדי קאל אללה אלמדנה אלכאנה אלק הבקי³⁾ מאיה ואלכאנה מאיה הבקי⁴⁾ עשרה לאל אסר':
 4. לאן כדי קאל אללה לאל אסר' אלחמסו טאעתי חתי הבקי:
 5. ולא תלחמסו מעבוד בית אל ולא תדכלו אלי אלגלגל ולא תגזו אלי באר שבע פאן אלגלגל נזה יגלי וביית אל יאול אלי אלגלט:⁵⁾
 6. אלחמסו טאעה אללה חתי תעישו כי לא יקפו מתל אלנאר פי אל יוסף ותפני וליס טפני לבית אל יעלה כאש יקפו מתל וצלחו הירדן⁶⁾ ומתל צלה רכב:⁷⁾
 7. אלמקלבין אלחכס ללעלקס ואלעדאלה קדוהא⁸⁾ אלי אלארין:
 8. פאעל אלחריא וסחול ומקלב אלשלמה ללעבאח ואלנהאר לליל אלדאעי לאמיא אלבהד וצבחס עלי וגה אלארין אללה אסמה:
- בימה ובסיל הי אלחריא ושיק אלחבן בימה הי מואב מפתיקה לא תנתמע אלואחדה⁹⁾ מע אלכרי לעולם ואמא בסיל

- פחי מואב צנאר מתל אלה ננתמע לא יפאק אלואחד אלכרי אברא בק' לאיוב¹⁾ תתקשר מעדנת בימה או מושבות כסיל תפתח²⁾
9. אלמזכר אלנהב עלי אלקי ואלנהב עלי אלחנן ידכל: 10. אבננו פי אלמתאל ללמנכך ואלמכאטב באלמדה אלצחח יכירו: 11. דלך נואח אסתבאחם³⁾ מאל אלצעיף ורפע אלבר תאכדן מנה מנאל הנאה מעדמה הבנון ולא תלסו פיהא כיום אלחמני נסתם ולא תשרבון כמיהא:
- פסיו בו שסכס אסתבאחמס מן מן משפה⁴⁾ ואלב ליסת⁵⁾ מן נזהר אלכלמה⁶⁾ ופסיו⁷⁾ דוסכס ללעצף מן נבוס ציטו⁸⁾ ונעלו אלשין ואיד:⁹⁾
12. אני ערפת אן אנראמכס כחיה ונטאיאכס עטימה מצאדמי אלעאלה אברי אלה ימילו חכס אלבאסיין פי מנאלס אלחכס: 13. ללך אלמירשר יסת פי דלך אלוקת לאנה זמאן פעל אלמכר¹⁰⁾ 14. אטלכו פעל אלצואב ולא תטלכו פעל אלמכר לבי תחיו ויכון אלה מעכס כדאך כמא קלחם: 15. אבננו פעל אלה וחבו פעל אלכרי ואקפו פי מנלס אלחכס לעל יוקף אלה אלאלאה אלכבה מן אל יוסף:
- אילי מן אלאלפאט אלמאדס מתל אתה אף על אשר ואילי יפסי חכס קריחה:
16. ללך כדי קאל אלה אלאלאה אלקום הו אללה פי נטיע אלהבאח יכון נב: פי נטיע אלואקה יקלון האי וינארו אלכאר אלי אלמאחם

1) Cod. לאוב

2) Job 38,31. V. 5. I. E. commentárja Abul Valid, Usul, s. v. עשה עש כסיל וימה הו סחול: כסל v.

3) Cod. אסתבאחם így javítandó az alább köv. excursio alapján.

4) Jes. 42,22. 24.; Jer. 30,16 és más helyütt.

5) Cod. ליסה

6) U. l. ezzel a nézettel polemizál I. E., aki ezt írja commentárjában: 'אין ריע לו כי הבית שורש כי לא יתכן היותו משרת עם שר' הפועל כי אם אפס משקלו וטעמו לעשות חכס ללל

7) Cod. ופסיו.

8) Az idézet hibás; vagy נבוס ציטו ψ 44,6, vagy יבוס ציטו ψ 60,14 és a párhuzamos helyen ψ 108,14.

9) V. 5. Rási commentárja a versre: Kimchi Ugyanilyen magyarázatot közöl Kimchi David atyja nevében: וענין המלה ופסיו על ראשו וגו' ענין רמיסה:

10) A fordító úgy értette t-e-ך, hogy »rossz« (מכר = tiltott) cselekedet ideje.

1) Cod. נח

2) Cod. עשה. Az e graphice a : és : összeolvadásából magyarázandó.

3) Cod. תבאק.

4) Cod. תבאק.

5) A codexben ל és ל sajátságos ligatúráját láthatjuk, amilyennel csak keleti kéziratokban találkozhatunk.

6) II. Sam. 19, 18.

7) Zsolt. 45,5. V. 5. I. E. commentárja e vershez: és ugyancsak I. E. commentárja Zsolt. 45, 5-höz:

V. 5. Abul Valid, Usul, s. v. ויצלחו הירדן לפני המלך שקוה נואח. וכלך: צלח: תקול אלערב אצחא קטעת אלהר קטעת ותרנס ויבקע עצי עולה וצלח אעי לעלה. ויקארב דהא אלמעני: פן יעלה כאש בית יוסף מעני אלמעני: נפוד אלמאר. ויצלח אן יכון צלח רכב מן דהא אלמעני

8) Cod. קדוהא

9) Cod. אלואחדה

ומסרף אל סמ"ך פיה מקאם אל שין מתל וכמשמרות¹⁾
למסמרים²⁾ ואלאמי מנה סך מתל דהס³⁾ ואסם אלפאעל מנה מסרף
ומרסם בקי מהרסיך ומחריביך⁴⁾

11. פאן אללה יודי⁵⁾ ללעדו ויצרב אלבית אלכביר באלישאש ואלבית
אלצנזי באלשקוק: 12. הל יחאצרון אלכיל פי אלצנזי אם יחית באלבקר
פלקר אקלבתם אלהכם סמא ותמרה אלעדאלה עלקם: 13. אלפארחין בניו
סבב אלקאילין אליס בקתנא אנדנא לנא אלשוין⁶⁾
וקיל אלקרין:

14. לאני הורא אקים עליכם שעב יא בני⁷⁾ אסרי קאל אללה רב אלצושו
פיצנטום מי חד חמאה אלי נהר אלסככה:

VII.

1. כדי אוראני אללה כאלק אלגרב פי אבתדא צעוד ורע אללקים בעד
נאוז אלמלך: 2. פיון עד מא יפני מן אבל עשב אלארין פקלת יא רב⁸⁾ יא
אללה אצפה אללאן מן יחבת מן אל יעקוב לאנה צנר⁹⁾: 3. פצפה אללה ען
הרה אלבליה וועד אן לא תכין קאל אללה¹⁰⁾: 4. כדי אוראני אללה כאן מעארי
למשאלבה באלנא פאכלת אלנא ללגמ אלכביר ואכלת אלנעב:
יעני אלבלד:

5. וקלת יא אללה יא רב בטלבה אמתנע אללאן ען פעל הרה פאן מן
יחבת מן יעקוב לאנה צנר: 6. פצפזי רב אלעאלמין עלי הרה איצא הי לא

¹⁾ Koh. 12,11.
²⁾ I. Krón. 23,2.
³⁾ Ex. 23,23. Cod. דהס és yalamivel odább מדרס; de az utána
következő idézet mutatja, hogy ה olvasandó.

⁴⁾ Jes. 49,17.

⁵⁾ Cod. יאדן.

⁶⁾ Cod. שאון.

⁷⁾ Cod. בני.

⁸⁾ V. ö. fargum: מן יקום ויבעי על חטאיהון I. E.: מן יעמוד
ומי יוכל לקום מפני הצרה הזאת ומי ישרת בעבור אחר

⁹⁾ Csodálatos, hogy mintán már kiegészítette a mondatot azzal,
hogy hozzátette "ועד" = "és megigérté" szót, még újra lefordítja
"ה' אמר-t is."

תכין קאל אלה אלאלאה: 7. כדי אוראני אלה אלאלאה והורא מלאך רב
אלעאלמין מנעצב עלי סור אן¹⁾ ובידה אן:
אן רצאן:

8. וקאל לי רב אלעאלמין איש אנת נאטר יא עמוס פקלת אן פקאל
אללה הא אנא נאעל אן פי וסס שעבי אסרי ולא אעאוד אלנוזא ען פעלה:
9. וחסתוהש ביע²⁾ אסחק³⁾ ומקאדם אסרי תכרב ואקום עלי בית ירבעם
באלסיף: 10. ואיסל אמציה אמאם בית אל אלי ירבעם מלך אסרי וקאל קד
עצא עליך עמוס פימא בני אסרי לא חסתשע אלארין חסע כלאמה: 11. פאן⁴⁾
כדי קאל עמוס באלסיף ימות ירבעם ואסרי נלא ינגלי מן בלאדה: 12. וקאל
אמציה לעמוס יא נבי אמין אהרב אלי בלד יהודה וכל חם טעאם ותם תתנבי
13. ואמא בית אל לא תעאוד אברא תתנבי פיה לאנה מקדם אלמלך ובית
משלכתה: 14. פאנאב עמוס וקאל לאמציה מא אנה נבי ולא אבן⁵⁾ נבי אנה כל
אנה פאחין והאמל פלך נמיו⁶⁾: 15. ואנדני אללה מן ורא אלגם וקאל לי
אללה אמין תנבי עלי שעבי אסרי: 16. ואלאן אסמע כלאם אללה אליס אנת
קאילא לא תתנבי עלי אסרי ולא תקטר עלי אל אסחק: 17. לרלך כדי קאל
אללה וזנת פי אלקיה תוני ובונך ובנאתך יקען באלסיף ויראצין באלחבאל
חקם ואנת עלי אדמה ננסה תמות ואסרי נלא ינגלון מן בלאדהם:

קיל פי אש תך תזנה אהא תחסך מתל ותונה עליו פלשוין⁷⁾
ופסרו ולא תטיף ולא תתנבי מתל אל תספן⁸⁾ והטף אל
מקדשים⁹⁾ וקום קאלוא ישתך מן ועלימו תטוף מלתי¹⁰⁾ לאן אלנבאח
ממתלה באלשי אלדי ינפך¹¹⁾

¹⁾ Cod. אן.

²⁾ "Templom".

³⁾ Cod. és a sor alatt egy megjegyzés
כתיבין בישין

⁴⁾ Cod. nek is olvasni az által,
hogy», de rendes fordítása a héber י-ה' nek is olvasni az által,

⁵⁾ Cod. בן.

⁶⁾ L. I. E. commentárja: ואינו במקומות
האלה ובלשון ישמעאל נמין (nyilván hiba helyett) וגם שקם

⁷⁾ Bir. 19,2.

⁸⁾ Miha. 2,6.

⁹⁾ Ezek. 21,7.

¹⁰⁾ Job. 29,22.

¹¹⁾ V. ö. Abul Valíd, Usul, s. v. נפך
ללשק וללכלאם כמא קיל אל תשיפו ישיפו... ולא תטיף על בית יצחק

VIII.

1. כדי אוראני אללה ואדא בסל ממלוה פאכהה¹⁾, ציפיה: 2. וקאל די איש אתנ נאשר יא עמוס פקלת סל פאכהה פקאל לי אללה וצל אללה אלי קומי אסר לא אעאד אנאון ענה אבדא: 3. ויולולו קאילי נשיד אלוהיל פי דלך אליוס קאל אללה כתר מן אלגלף תרמא פאסכת: 4. אסמנו דהה יא מתחסין אלמסכין ומעטלי צעפי אלבלד: 5. קאילא מתי ינוו דאם אלשהר חתי נמיר מירח מתי ינוו אלסבת חתי נפתח מכאון אלטעאם ונענר אליוכה ונכבר אלמתקאל ונענר מואין אלמכר: 6. לנשתר²⁾ באלפצה אלפקרא ואלבאס בסכב אלנעאל וסקוט אלבר נמיר: 7. אקסם אללה באקתדאר יעקוב אן כת אנסי אבדא אלי אלנאיה אפעאלהם: 8. הל במתל³⁾ הדא אלפעל לא תקלק אלארין ויחון כל סאכניה ותצעד מתל אלטר נמלתהא ותנשרד ותנוד⁴⁾ ככליג מצר: 9. ויכון פי דלך אלזמאן קאל אללה אניב אלשטם פי וקת אלטהויה ואשלים אלארין ואלזמאן צו⁵⁾: 10. ואקלב חנוכסם ללחון ואקלב נשידכס נאחא ואצעד אלחקין מסחא ועלי אלרווס אלנתף ואכרתהא יום מ⁶⁾: 11. הדא איהם נאית יקול אללה ואבעת באלנוע פי אלארין לא נוע טעאם ולא עשש מן סא אלא לסמאע כטאב רב אלעאלמין: 12. ויצטרכו מן אלקבלה⁷⁾ אלי אלכבר ומן אלשאם אלי אלשרק יטלבון כטאב אללה ולא יגדו: 13. פי דלך אלזמאן תתצור אלמכבאר אלמלאה ואלשכאב באלטמא⁸⁾: 14. אלחאלפי בותן שמרון ויקולו וחק מעבדך יא דן וחק שרורך יא ביר סבע ויקעון ולא יקומן אבדא.

1) Cod. סאכהה.

2) Cod. לישתרי.

3) A codexben a ב a sor fölött van beékelve.

4) Cod. ותנוד.

5) Cod. צו.

6) Cod. וישמיהו כמבל ויחיד.

7) A kiblatól (délről) a tengerig (nyugatig), Syriától (éjszaktól)

keletig. Az első דים-ot délnek, a másodikat a Földközi tengernek vette a fordító. Dél = קבלה; észak = שאם, nyugat = כתר. Ezek mind palaeos-tinai szempontból érthetők. A fordító különben alkalmasint a targumot követi. מימא עד מערבא ומצפונא עד מרנהא. Ilyen értelemben magyarázza I. E. is, csak hogy az első דים szót szintén tengernek veszi és a Vörös tengerre magyarázza: מים סוף ישורא דיומי לארין ישראל עד הים הגדול השמש: ישוטטו בני ישראל: ישוטטו בני ישראל.

8) Cod. באלצמא.

IX.

1. ראית מלאך אללה מנעצב עלי אלמרבח והו יקול אצרב אלעבה חתי וחתו אלמאכאב ואלארדיון אלדי הו מן פוק אלכל ואכרתהם (ויקאל ואכרתהם) באלסוף אקתל לא ידרב להם הארב ולא ינפלת להם מנפלת: קל אן חד הכס תורר חי מלאכן אלבאב: 2. אן תנכבון פי אלחרי מן חם ידי תאכדהם ואן צעדו אלי אלסמא מן חם אחרדהם: 3. ואן יכתבו פי ראם אלנבל אלדי ללכרמל מן חם אפתש ואכדהם ואן יסחרו מן חרי עיני (ויקאל מן קדאמי) פי קער אלכבר מן חם אמר אלחעבאן פילסעהם: 4. ואן סארו פי אלסבי בין ידי אעדאיהם מן חם אמר אלסוף פיקתלהם ואנעל קצדי¹⁾ עליהם ללבלא ולא לכור: 5. ואללה רב אלנויש הו אלדאני באלארין פחמוג ויחון כל גלאסהא ותצעד כאלכליג כלהא ותנוד ככליג מצר: 6. אלבאני פי אלסמא מראקה וזמרה עלי אלארין אססהא אדאעי למא אלכבר יספכה עלי ונה אלארין אללה אסמה: 7. אליוס כבני אלחבשיין אנהם יא בני אסר קאל אללה אליוס בני אסר אצעדת מן בלד מצר ואלפלסחטינין מן חנים וארם מן בלד קר: 8. הודא קצר²⁾ אללה אלי אלממלכה אלכאטיה ליתסאצלהא מן עלי ונה אלארין ניר אן לא יסתאצל אהל יעקוב קאל אללה: 9. הודא אנה מיצי ואניד פי נמיע אלאחואב מן אל אסר כמא יוד אלקמה פי אלגרבאל ולא תסקס צנארה אלי אלארין: 10. באלסוף ימותו כל אלכטאין מן שעבי אלקאילון לא תדנו ולא תקדם אלינא אלבליה: 11. פי דלך אליוס אקיס מטלה דוד אלואקעה ואעמר תלמהא³⁾ וארפע מנהדמהא ואבניהא כאלזמאן אלאול: 12. לבי ירתו בקה בלד אדום ונמיע אלאטם אלדי סמי אסמי עליהם קאל רב אלעאלמין צאנע דהה: 13. הודא איהם נאיה קאל רב אלעאלמין וידנו אלהיהא באלחאצד ודאיוס אלענב בנאדם אלכדאר ותנפץ אלנבל באלעצור ונמיע אלרואבי תתפתחן: 14. ואינוע מע סבי שעבי אסר חתי יבני⁴⁾ אלדיר אלמחחשה וינלסו פידא ויגרסו אלכרוס וישרבו כמרהא ויעמלו אלנאן ויאכלו תמרהא: 15. ואניסיהם פי בלאדהם ולא יקלעו⁵⁾ אבדא מן עלי איהם אלתי אעשיתיהם קאל אללה רבך:

Budapest.

KLEIN DEZSŐ.

1) körülrása az anthropomorphistikus nek.

2) L. fent 4. vers.

3) »Felszántom barázdáit«.

4) Cod. יבני.

5) V. 6. Saadja Deut. 29, 27: ויתשם ה' = פקלעהם אללה.

A SZENTÍRÁS VERSELOSZTÁSÁRÓL.

— Második közlemény. —

A próféták és hagiografák nem örvendtek ily tekintélynek, mint a tóra; ennek következtében természetes, hogy azokat nem használták annyira, a miért is e téren kevesebb a bizonyító anyag, de még sem hiányzik egészen. I. Kir. 1. f. R. Lévi mondja Koh. r.-ban 8,8-hoz (44a): »Majdnem 52-szer áll »Dávid király«, és midőn meghal, csak »Dávidnak« neveztek (c.2,1), mert nincs uralkodás a halál napján (Koh. 8,8). E feltűnő kifejezést: majdnem 52-szer, csak úgy érthetjük, hogy R. Lévi I. kir. 1. fej.-ben 52 verset számlált, s azt mondja, hogy csaknem minden versben előfordul a kifejezés »Dávid király«, de közvetlen utána, a hol halálról van szó, csak »Dávid«-nak neveztetik.¹⁾ Jezs. 8,19—20 Beérítől, Hosea apjától eredő két versnek állittatik Lev. r. 6. f. (20b 1), melyek csak azért kerültek bele Jezsajás könyvébe, mert önálló könyvnek kevés lett volna két vers.²⁾ A prófétákból egyszerre három verset olvasnak föl a meturgemannak; de ha a három vers három szakasz, akkor minden vers külön olvastatik. A misnának e szavaihoz megjegyzi a talmud Meg. 24a »Pl. Jezs. 52,3—5,« mely versek nálunk is két parását alkotnak.³⁾

Zsolt. 19, 8—10 három versnek neveztetik Num. r. 13. fej. (108b);⁴⁾ Zsolt 103, 20—22 felel a nép a papi áldásra; ez idéztetik j. Berákhóth 1,1 (2c. 25) és b. Szóta 39b; Num.

¹⁾ Az agáda így hangzik: כתיב וישתים פעמים כתיב: א"ר לוי קרוב לחמישים ושתים פעמים כתיב: ויהלך דוד כוון שנתה למות כתיב ויקרבו ימי דוד למות (I. Kir. 2,1) משום ואין המלך דוד כוון שנתה למות כתיב ויקרבו ימי דוד למות. Szóbeli közlés Ba cher tanártól. Lásd most Agada der palästinensischen Amoräer II. 400. l. 6. j. — 2) helyett valószínűleg olvasandó נ"ל (53), mert a mi szövegünkben az első fejezet 53 versből áll.

³⁾ א"ר סימון בא"ר לא כתבא אלא שני פסוקים ולא היה בהם כדי ספר. ונשפלו בישיעה ואילו הן וכו' יאמר וחבר (40b lemn) פסוקים helyett áll.

⁴⁾ ולא יקרא למתרגמן יותר מפסוק אחד ונבניא שלשה, הו' שלשתן. אלא תשע מאות ופסוקים ואת אמר נ"י אלפים משל? אלא שאין לד' כל אלא תשע מאות ופסוקים שאין בו ב' ונ' טעמים. Peszikta 34b; Peszikta rabbathi 60a; Koh. r. 7,23-hoz; Tanchuma 14; Num. r. 19. fej. (156b) אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים. Jóllehet ez utóbbit olvasatot már Kimchi ismeri (Commentar I. Kir. 5,12-re), mindamellett azt hiszem, hogy Sam. b. N. mondatát csakis Sir 5. tartotta fehn hiteles formában. (=915)-ből

r. 11. fej. (86a lent) pedig amórák nevében világosan három versnek neveztetik.¹⁾

Kisebb jelentőségű a hagyomány tanúsága arról, hogy Siralmak 1, 1—5 öt verset tesz²⁾ és hogy Siralmak 3. fejezete 3-szoros alphabethát tartalmaz versekből.³⁾

II. Krón. 6, 18—41-et Numeri r. 14. fej. (11b, lent) 24 versnek nevezi.⁴⁾

Hogy Eszt. 3—7 fejezetei 70 verset számlálnak, már fent megjegyeztetett, ahol a Genezisről volt szó.

Daniel 11,2—12,3 Szaadja, Emunóth Wedéoth 7. fej. (ed. Krakó 147. l.) szerint 47 versből áll, ami u. o. a mi versfelosztásunkkal egyezően csoportok szerint részleteztetik.

Továbbá bizonyítékul használhatók a versfelosztásra az adatok egész könyvek verseinek számáról. Tudvalevőleg a főhely Kiddusin 30a, a hol a Pentateuchus, a Zsoltárok és Krónika verseinek a száma van megadva. A Pentateuchus és vele kapcsolatban a Zsoltárok és a Krónika versszámának fontossága miatt külön fejezetet szentelünk, és e helyütt csak Sámuel b. Nachman mondatát fogjuk említeni a Példabeszédek versszámáról. Sir r. 1,1-hez (5b), a mi maszóránkkal megegyezően azt mondja, hogy az egész Példabeszédek könyvében nem talált többet 915 versnél.⁵⁾

¹⁾ פלגי בה רב מארי ורב זביד חד אמר פסוק כנגד פסוק וחד אמר בכל פסוק אמר לכל נ' הפסוקים.

²⁾ j. Moed Kátón 3,7 (83b,44) Jer. 36,23 alapján azt mondja: מהו שלש דלתות וארבעה תלת איבע פסוקין כיון שהגיע לפסוק החמישי ב' ה' פ' ר' ח' וכו'. Párhuzamos helyek: Gen. r. 42. fej. (169a); Lev. r. 11(32a) és még más helyek. Érdekes dלתות és פסוקים azonosítása. Ennek lehetősége nincs kizárva.

³⁾ Echa r. 28. sz. prooemium (15a): שהוא מן תלתא תלתא פסוקא באלפא ביתא

⁴⁾ Ez későbbi értelmezés, amely, mint régibb források mutatják, ből származott.

⁵⁾ א"ר שמואל בר נחמני חורנו על כל ספר משל ולא מצינו שכתב בו אלא תשע מאות ופסוקים ואת אמר נ"י אלפים משל? אלא שאין לד' כל אלא תשע מאות ופסוקים שאין בו ב' ונ' טעמים. Peszikta 34b; Peszikta rabbathi 60a; Koh. r. 7,23-hoz; Tanchuma 14; Num. r. 19. fej. (156b) אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים. Jóllehet ez utóbbit olvasatot már Kimchi ismeri (Commentar I. Kir. 5,12-re), mindamellett azt hiszem, hogy Sam. b. N. mondatát csakis Sir 5. tartotta fehn hiteles formában. (=915)-ből

⁶⁾ כנגד נ' פסוקים של תורה (biblia =) שבהם ו' סדרי משנה.

Midras Tadsé 20. fej. (p. XXXVIII. Epstein) azt mondja Siralmakról, hogy 154 versből áll¹⁾, ami megegyezik a mi versszámolásunkkal. Régiség tekintetében ez adat természetesen csak akkor bírna jelentőséggel, ha tudnók, hogy régi forrásból folyt.

Most a talmudokból és midrasokból fogunk helyeket idézni, amelyekből teljes bizonyossággal kiviláglik, hogy egyes versek a hagyomány autoritásainál éppen oly terjedéssel bírtak, mint a mi maszóránkban. Rövidség okáért a legtöbb esetben be fogjuk érni azzal, hogy ráutalunk a forrásra, anélkül hogy a teljes anyagot közöljük. Ez adatok bizonyító ereje ellen a legtöbb esetben semmi ketség sem merülhet fel. Amennyire a tárgyalás megengedi, be fogjuk tartani a bibliai helyek sorrendjét, hogy az áttekintést lehetőleg megkönnyítsük. Teljességre ebben a pontban nem tartunk igényt, sőt meg vagyunk győződve, hogy a gondos tanulmányozást még dús böngészet jutalmazná. Némely dolgot, ami már fent, más összefüggésben említettett, elmellőzünk. A mi versfelosztásunk tanúsítatik Genézis 2,16 ra, Peszikta 100b-ben²⁾; 4,23-ra, I. Kir 1,33, Eszter 8,8-ra Gen. r. 51. fej. (209a); 13,7-re Peszikta rabb. 9b;³⁾ 19, 24—25-re Peszikta 170a;⁴⁾ Exodus 2,4 tanúsítatik b. Szóta 11a 17;⁵⁾ a 15. fej. teljes

könnyen lehetett *תת קדי* (= קריב לשמנה מאות). Strack, Prolegomena 12. l. azt hiszi, hogy 915-ös szám a másolók javítása a maszórával való megegyezés helyreállítására végett. Nem osztjukunk ebben a nézetben, mert a versfelosztásnak más rendszeréről nem lehet szó, tehát nem is lehetséges 115 verset valahonnét a világból előteremteni. *טעמים* alatt alkalmasint az egyes mondatokat kell érteni a verseken belül = a babyloni talmudban *טעמים*. S. b. N. tehát csak annyit mond, hogy minden egyes versben 2—3 *טעמים* foglaltatik, noha 915×3 még mindig nem ad 3000-et. Ha úgy értette volna, mint Bacher felteszi (Agada d. paläst. Amoräer I.501), hogy minden versnek *tovvfele jelentése* volna, akkor a kétfőre-háromra való megszorítás nem volna helyén. Friedmann (55. jegyz. e helyhez) azt hiszi, hogy Sam. b. N. csak a *משלים*-ot számolta meg és 800-at talált. (?)

1) פישיות הן בספר הזה ויש בהן קריד פסוקים.

2) יודן בר סימון פתר . . . וכולם בפסוק אחד

3) אמר ר' יהודה בר סימן קרא סופו של פסוק והפסוק או יושב בארץ

4) A két vers kezdetei a többinek elhagyásával egy idézetben.

5) אמר ר' יצחק פסוק זה כילו על יש שבינה ואמר; erre következik aztán az egész vers magyarázata.

és fél verseire van tanúság Mechilta 15,1-hez, Tószipta Szóta 6,2—3. (303,16); Misna Szóta 5,6; j. Szóta 20c 9; b. Szóta 30b;²⁾ A »hosszu versről« Leviticus 7,18 ellentétben 19,7-hez (Zebáchim 28b,14) már volt szó. Peszikta rabbáthi Lev. 23,24. magyarázza az egész verset, és azt mondja: *בפסוק* »ugyanazon versben«; 23,27. 32; 16,29. 31; Numeri 29,7 teljesen idéztetnek b. Jóma 76a. — Numeri 8,9 tanúsítatik Leviticus r. 3²⁾ 2. fej. (8a 8); 23,19 Gen. r. 53. fej. (215b 2); 26,9 b. Berákhóth 12b. közepén. — Deuteronomium 8,8 említettik Berákhóth 41a és a párhuzamos helyeken; 16,14 Peszikta 100a. A 32. fej. 1., 7., 13., 19., 22. és 36. verseinek kezdőszavai rövidítve vannak és mnemonikonba foglalva Rós Hasána 31a 16⁴⁾; Deut. 33,18-ről tanúsodik Numeri r. 13. fej. (109a).

A szentírás második részének versfelosztására nézve a következő helyek bírnak jelentőséggel. I. Sam. 25,32 tanúsítatik j. Szanhedrin 2,3 végén (20b); I. Sam. 11,11 Peszikta

1) Az eltérések fejtegetése és a hely megmagyarázása nagyon sok tért venne igénybe, az olvasóra bizzuk. A mi célunkra elegendők a Mechilta köv. szavai: *היה פותח בדבריו תחלה* אומר משה היה פותח בזה ואומר אשירה לה' כי נאה נאה וישראל עונן אחריו ונמרין עמו, משה היה פותח ואומר אשירה לה' כי נאה נאה וישראל אומר סוס ודוכנו רמה בים. משה היה אומר עני וזמרת יה וישראל ענין אחריו ויהי לי לישועה. משה היה פותח ד' איש מלחמה וישראל ענין אחריו ויהי לי לישועה. ענין ד' איש מלחמה וישראל ענין אחריו ויהי לי לישועה. ענין ד' איש מלחמה וישראל ענין אחריו ויהי לי לישועה. Ezzel a hely Friedmann korrekcióját nélkül. U. l. hogy Mózes rákezdte az első félverssel, erre Izrael a másodikkal felelt, úgy hogy Mózesel együtt fejezték be a verset. Én tehát a második *איש מלחמה* *ד-ד* törülhném. Különös bizonyító erővel bír a rövid 8. vers. Hajlandó volnék feltenni, hogy a vitatkozó tannaiták között a fölött van a nézeteltérés, hogy vajjon nem-e alkot minden egyes mondat (= *ענין*) egy-egy külön verset. Tudvalevő dolog, hogy a *שירת הים* a maszóra szerint mondatonként íratik.

2) Úgyisintén Peszikta d. R. K. 17a: *אמר ר' יודן בור וראה כמה כמה* אחר הובב הקביה ליישראל שהוא מוכין חמשה עשרים בפסוק אחד számlál és szomszédságában nem akad ilyen hosszúságú.

3) במספר דשבתה מה היו אומרים? אמר רב הן אמר רב הווי לך [ה] = האינו, ד' = זכר וכו') אמר רב הן אמר רב כדרך שחלקין כאן כך [ה]. Az első 4 szakasz Rasi szerint hat-hat versből áll, a 2 utolsó 8—8 versből, ami nem vág össze, mert ez csak 40 vers volna, holott האינו 43 verset számlál.

rabb. 18a¹⁾; I. 16,18 b. Szanh. 93a lent.²⁾ II. Sam. 12,3 b. Megilla 13a 29. alatt idéztetik teljesen; I. Királyok 21,25 j. Szanh. 10,2 (28b, 18); Jesaja 4,6b. Szukka 6b. lent (teljesen citálva); 65,24 Exodus rabba 21. fej. (79b.)³⁾ Jeremia 2,2 b. Szanh. 110b 18 teljesen idéztetik Jóchanantól; 15,2 b. Bába Bathra 8b 6; Ezechiel 8,16 (hosszú vers); 10,2,7; 9,11; I. Királyok 2,26 (hosszú vers) teljesen idéztetnek, sem több sem kevesebb, b. Jóna 77a fent.

A hagiografák könyvei közül a zsoltárok idéztetnek gyakrabban, és ezeknek a versfelosztására lehet a legtöbb bizonyítékot hozni, ami — tekintettel a verselosztás kétféleségére, amiről még lesz szó — különös fontosságú. A felhozandó példák ugyanis azt bizonyítják, hogy a rendes verselosztás a miénk volt. A következőt jegyeztük meg. Az ismeretes barajtha b. Szukka 55a teljesen idézi a következő zsoltárhelyeket; 29,1; 50,16; 94,16; 94,8; 81,7; 82,5. A legutóbb felhozott vers, úgy látszik, ימיו szónál kezdődött. Ennek a zsoltárnak egyes versei, a mi versünk kivételével, tényleg két-két tagból állnak. 21,9 tanusztatik Eszter r. 1,1-hez (6a); 31,6 b. Berákhóth 5a fent; 39,2 b. Gittin 7a 11.⁴⁾ 45,8 Peszikta rabbáthi 150a⁵⁾; 46,8 (és 12) j. Berákhóth 5,1 (8d 47); 50,7b. Szanhedrin 110b; 69,34 Genesis r. 71. fej. elején (277a)⁶⁾ 104,31 b. Chullin 60a lent; 104,35 és Jesaja 54,1 b. Berákhóth 10a 7.

A hagiografák többi könyvei is képviselve vannak néhány verssel. Péld. 14,34 Peszikta d. R. Kahana 13b; 30,4 Peszikta rabbáthi 15a; Jób 36,3 Lev. r. 14. fej. (38b 2 alulról); Kóheleth 2,12 Exod. r. 2. fej. elején (33b); Eszter

¹⁾ א"ר שמואל בר נחמני שלשה פעמים כתוב בפסוק זה אמתך אמתך אמתך
בנדר שלש מצות וכו'.

²⁾ אמר רב יהודה אמר רב כל הפסוק הזה.

³⁾ שני פעמים בפסוק דוא אומר ואני ואני ואני.

⁴⁾ שרשט וכתב ליה (ר"א למר עוקבא).

⁵⁾ A zsoltár-vel bevezetve és teljesen magyarázva. Ahol semmit sem jegyzünk meg, ott szíveskedjék az olvasó az idézett helyet, mielőtt bizonyító erejét kétségbe vonná, pontosan megnevezni.

⁶⁾ לא ראשו של פסוק הזה סופו ולא סופו ראשו; úgyisintén a következő hely; de azért a bizonyítékok, melyek fent a versrészek elnevezésére felhoztak, nincsenek mind ismételve.

1,14 b. Megilla 12b 30¹⁾; Dan 4,34 Lev. r. 13. fej. (38a 3); II. Krónika 7,3 b. Sebuóth 16b; II. Krónika 15,3 Lev. r. 19. fej. (52a 5 alulról).

Van még egy formula, mely a versfelosztásra nézve csalahatatlan bizonyítékot szolgáltat, és a mely elég gyakran fordul elő. Értjük alatta azokat a kedvelt mondásokat, hogy három dolgot tartalmaz egy vers.²⁾ Ha a régieknek a miénktől eltérő versfelosztásuk lett volna, akkor meg kellene esni, hogy egy-egy szentírási helyről az mondatnék, hogy »mind a három egy versben van«, holott nálunk két verset tesz ki. Ilyen az általam feljegyzett és itt felsorolandók közt nem akad. Hogy itt nem egyesek nézetével van dolgunk, ezt bizonyítja az a körülmény, hogy némely mondás többször, a legkülömbözőbb forrásokban, sokféle autoritások nevében fordul elő, mint feljegyzésünkben majd ki fog tűnni. Genézis 3,6 Gen. r. 19. fej. (84b); Jósze-ben Zimra = Kóhelet r. 5,10-hez (30b); Exodus 15,13 Num. r. 11. fej. (97a); megértelmez és más szentírási versre van alapítva j. Megilla 3,7 (74b 39); Deuteronomium 14,7³⁾ Levit. r. 13. fej. (37b); Deut. 33,23 j. Berákhóth 7,6 (11d fent); Jesaja 51,46 j. Taanith 4,2 (68a lent kétszer)⁴⁾ = j. Megilla 3,7 (74b 39); Jeremia 32,44 Rúth rabba 4,7-hez (23a); Zecharja 8,16 Peszikta d. R. Kahana 140b; Zecharja 10,1 j. Taanith 3,2 (66c 18,28) Eleazar (לער ר') nevében = Lev. r. 35. fej. (103b); Kóheleth 12,1 j. Szóta 2,2 (18a) Lévi nevében; II. Krónika 2,14 j. Taanith 2,1 (65b 3) Eleazar.⁵⁾

Ha áttekintjük eddigi vizsgálódásainkat, azt találjuk, hogy töméntelen adat szól a mellett, hogy a mi verselosz-

¹⁾ א"ר לוי כל פסוק זה על שום קרבתו נאמר.

²⁾ ושלשתן בפסוק אחד.

³⁾ Nem Lev. 13. fej., ahol az alapul szolgáló három szó a 4., 5., 6. versekben van elszórva. Az agádának eredetileg Deuteronomiumban volt helye, ahonnan átvétetett. Nem érthetünk tehát egyet Harrissal (J. Qu. R. 140. 1. jegyz.); úgy látszik, Harris Stracktól (Prolegomena s. 6 l.) félrevezetettette magát.

⁴⁾ Az egész vers végig magyarázva.

⁵⁾ Az agáda előfordult még: j. Szanh. 10,2 (28c 9); Kóheleth r. 5,6-hoz (28b); Peszikta 191a; Peszikta rabb. 200a; 200b 16 ר"ת. eszerint barajtha volna; Gen. r. 44. fej. (180b).

tásunk igen régi, s bátran mondhatjuk, még a talmud előtti korból való.¹⁾ Nézzük már most az érem másik oldalát, — eddig csakis ezt tették — azaz keressük fel azokat az adatokat, amelyek a mi versfelosztásunk ellen szólnak. Félreértések elkerülése végett előrebocsátjuk, hogy itt csak a hagyomány és a legrégibb zsidó exegeták adatairól lehet szó, mivel ezek a saját koruk maszorétái gyanánt tekinthetők. A modern exegetáknak a maszorától eltérő nézetei azonban figyelmen kívül maradnak, minthogy fejtegetéseinkben nem a maszoréták nézeteinek helyes voltáról, hanem a történeti tény megállapításáról van szó. Nincs semmi okunk arra, hogy a maszoréták csálhatatlanságában higgyünk, mert az ő valóban nagyszerű munkásságuk iránt való minden bámulatunk mellett sem zárkozhatsz el az elől a tény elől, hogy itt-ott vaskos balfogásokat is elkövettek.²⁾ Történeti fontosságuk volnának a régi fordításoknak a maszorával ellenkező felfogásai, jelesen a LXX. és a Pesita-éi, azonban ezideig híjával vagyunk az újabb részletes kutatásoknak.³⁾

A maszorának ellentmondó versfelosztások csak csekély számban mutathatók ki, melyeket itt, amennyiben előttünk ismereteselek, felsorolunk.

Genezis 19,18 Rasi רַסִי-t a következő vershez vonja, ami fölött Norzi (i. h.) csodálkozik! — 35,22-ben nálunk כִּסֵּס נִסְתַּעַן נִסְתַּעַן van; *Pinsker*, Einleitung in d. babylonische Punktationssystem 48. lapján azt állítja, hogy ez a bibliai vers egy régi bibliai codexben 2 verset képez; e mellett

¹⁾ Z. Frankel, (Vorstudien zu der Septuaginta 217l) a mai versfelosztást általában tartja a talmudi kornál. Értekezésünk folyamán még visszatérünk erre a kérdésre.

²⁾ Lásd Masoretische Untersuchungen és Zur Einleitung in die Heilige Schrift 100—120. l.

³⁾ Az ó- és újtestamentum stichometriájáról nevezetes munkát végeztek, Graux, Martin, Sanday, Zahn, Harris, Berger és Klostermann E. Érdekes megfigyelést l. alább 4. fejr. A mi célunkhoz azonban szükség volna részletes kutatásokra, a melyek tudunkkal nem eszközöltettük olyan mértékben, hogy hozzá lehetne szólni ahhoz a kérdéshez, hogy milyen viszonyban áll a LXX, a Pesita és a többi fordítások felosztása a maszoréhoz. Ennek a kérdésnek, mihelyt csak lehetséges lesz, külön értekezést szánunk. A LXX. eltérő versfelosztására már Azarja de Rossi (Meor Enajim II. 8. fejr. elején) ügyelmeztet.

Geiger már előbb állást foglalt. A maszoréták nézetei eltérők mint Norzi i. h. megjegyzi. B. Megilla 25b 22-ből azt lehetne következtetni, hogy ez a szentírási hely egy versnek vétetett, ott u. i. azt beszélnek, hogy R. Gamliel, miután a felolvasó a zsinagógában יְיָ בְּשֵׁן יִשְׂרָאֵל felolvasta volt, odaszólt a meturgemannak, »csak az útsót fordítsd le.«¹⁾

Már most, ha a vers יִשְׂרָאֵל-nál végződött volna, akkor a meturgeman-nak, akinek egyszerre csak egy verset volt szabad felolvasni, nem lett volna mit fordítania. Minden esetre nincs kizárva, hogy a maszóra és a hagyomány ennél a versnél ellentétben állnak. — Úgyszintén megengedhető az ellentétnek a lehetősége Gen. 49,7-nél. Tudvalevőleg ez a vers ahoz az öt szentírási helyhez tartozik, a melyekben a felosztás kétes, úgy hogy יִשְׂרָאֵל szót a következő versből a megelőzőhöz vonják.²⁾ Természetesen a maszorának el kellett magát határoznia a két versfelosztás közül az egyikre. — Mind a kutatók, akik eddig a versfelosztással foglalkoztak, arra a talmudi helyre támaszkodtak Kiddusin 30a (= Nedarim 38a), mely szerint Exodus 19,9 Palesztinában három versre oszlott. Volna tehát történeti bizonyítékunk a babyloniai és a palesztinai versfelosztás különbözőségére. Erre a bizonyítékra mindjárt rátérünk. — Num. 12,2—3-at Szifré I. 100-ban Nathan összeolvassa,³⁾ ami azonban nézetünk szerint még nem bizonyít a miénktől eltérő versfelosztás mellett, minthogy értelmezéseknél ilyen szabadságok meg voltak engedve.⁴⁾ Deute-

¹⁾ אַל תְּרַנֵּם אֶלֶּא אֶחָד.

²⁾ Mechilta 17,9-re (54a fent); j. Abóda Zára 2,8 (41c lent):

b. Joma 52a: Gen. r. 80 fejr. (303b) és másutt: חֲמִשָּׁה דְּבָרִים יֵשׁ בְּחִינָה: שֵׁנִי לֹאֵם הַכֵּן. A többi példák és a forrásokban levő eltérések itt most nem foglalkoztatnak minket. Meg kell vallanom, hogy nekem megfoghatatlan, mikép lehetett egy tanna kétségben az iránt, hogy Gen. 4,7-ben יִשְׂרָאֵל-nél lehet-e olvasni? A dolog nagyon homályos. V. ö. még מִלֵּאֵי נֶר, Nr. רַעָה. A רַעָה-nál egy vers belsejében l. Minchath Sáj. Gen. 34,7; Exod 24,5; 25,34 és Deut. 31,16-hoz. Ez összefüggésben érdekességet nyer Raba mondása: אֵל רַבָּא סִנְתָא חֲרִיפָא מִפְּסָקָא קִרְיָא (b. Menáchóth 34a; Bába Bathrá 111b; Arachin 26a). Hogy miért akarták יִשְׂרָאֵל-t a megelőző vershez vonni, ezt Geiger akarja magyarázni (Urschrift. 443. l.).

³⁾ אֲמַר . . . שְׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל ה' יְהוָה יֶחֱדָה.

⁴⁾ A halachikus midrásokban többet találtunk, de nem jegyeztük fel. V. ö. Strack 78. l. 155. jegyz.

ronómium 4,30—31 a Buber kiadta Pesziktában (162b 2) היה הפסוק-vel van bevezetve. Azonban lehetséges, hogy itt eredetileg csak az első vers volt idézve, amely csak később egészítettett ki a második verssel, vagy hogy הפסוק הכתוב—the későbbi midrasok nyelvézéke többé nem ismert különbséget a két kifejezés között, amint már megjegyeztük.¹⁾ Hogy Deut. 18,12. 13-at Szifré egy versnek vette, az nincs kizárva, mivel mindkettő egy, természetesen rövid piszka-ban tárgyalatik.²⁾ Ez esetben a חמים szóban a תא majusculum a két vers összekötése ellen irányuló polemikus jelnek volna tekinthető. — Deut. 25,2 a maszóra szerint במספר-ral végződik és a 3. vers ארבעים-mal kezdődik. A misna szerint (Mak-kóth 22a) úgyszintén Szifré II. 286³⁾ szerint az említett két szó együvé tartozik, amivel egyezik a Septuaginta, amennyiben ott a 3 vers και ἀριθμὸν τεσσαράκοντα szavakkal kezdődik.⁴⁾ Jósua 13,3 ארבעים-mal végződik. Ezt így fogadja el a talmud is, Chullin 60b, ahol azt a kérdést veti föl, és ad rá feleletet, hogy miért szól a szentírás öt filisteus fejedelméről, holott hatot sorol fel. Egyszersmind azonban konstatálja a talmud, hogy Rab és egy barajtha más nézetten vannak és azt állítják, hogy az ארבעים Témanból származnak,⁵⁾ amire Tószafoth helyesen jegyzi meg, hogy e felfogás szerint יהוהים a következő vershez vonandó. — Zsolt. 82,5b-nél talán új

¹⁾ J. Szanh. 10,2 (28c) is היה הפסוק-t mutat föl, és szintén ezáltalja mindkét, a tartalom megkívánta verset. Az ellentmondás lehetősége tehát maszóra és traditio között mindenesetre megengedendő.

²⁾ Természetesen van sok piszka, mely több verset tárgyal. E helyen azonban a két versnek összekapcsolása nem ütközik semmi nehézségbe, úgy hogy a lehetőség megengedhető.

³⁾ כול ארבעים שלמות במספר ארבעים מן סמך למ' ר' יהודה אומר. יבול ארבעים שלמות. A vita talán eltérő verselosztáson alapul. Mak. 23a,19 ezt idézi R. Kahana: כרי רשעו במספר.

⁴⁾ Erre már Azarja de Rossi, Meor Enajim II. 8. szakasz elején, ügyelmeztet; de elkerülte a figyelmét, hogy ebben az esetben a traditio a LXX-val együtt a maszóra ellen bizonyít.

⁵⁾ ופליגי רוב דאמר רב עינים מתימן באו תנא נמי הכי עינים מתימן באו. A Vulgata megegyezik a talmudi verselosztással, ami Hieronymusra vezethető vissza (Geiger, Jüdische Zeitschrift X,277). A talmudi helyből azonban az is kiválglik, hogy a mi verselosztásunk náluk nemcsak ismeretes volt, hanem általánosan el is volt fogadva, máskülönben nem merülhetett volna fel a kérdés: említetik 5 és felsorolatik 6.

vers, kezdődött, mint már előbb b. Szukka 55a alapján sejtettük. — A misnában Abóda zára 2,8 alatt van egy vita Énekek éneke 1,2 fölött Jósua és Jismáel között, ami már gyakran tárgyalatott. Perls A. részben belátható okokkal igyekezett bizonyítani,¹⁾ hogy a véleményeltérés a körül forog, vajjon מין a következő vershez vonandó-e, amit Josua megcáfol, utalva Én, én. 4,2-re, ahol מין nem kapcsolható össze ליה-al. A misnában tehát ליה שמך helyett ליה שמך kell olvasni és שובם szót, mint későbbi téves kiegészítést, törölni. — A talmud utáni korban Szaadja tíz helyen más versbefejezést vesz, mint a hagyományozott szöveg.²⁾ — A keletiek és nyugatiak között nézeteltérés van Deut. 16,3 fölött; az előbbieket szerint ראש פסוק, az utóbbiak szerint מן מערת פסוק³⁾; úgyszintén Jesaja 20,2 fölött, amelyet a keletiek két versre osztanak fel⁴⁾; Zsolt. 46,6 a szentpétervári codex szerint a 7 vers első szavával végződik, mint a Pesitában.⁵⁾

Az itt megbeszélt helyek közül csak tíz tartozik a talmudhoz és a midrashoz és még ezeknél is kételkedem, vajjon valóságos ellentmondásnak tekintsem-e a maszóra ellen, mint-hogy sakis Deut. 4,30. 31. és Zsolt. 82,5b hagyományoztatott a traditiótól vita nélkül, és ennél a kettőnél éppenséggel nincs

¹⁾ M. Zs. Sz. XI. 158. köv. Egyik főbizonyítéka j. Abóda Zára 2,8 (41c lent) אה להפליג כרבים היה מכש היה לו להשיא בחמש השיאות. Ez értelmezés ellen fordúl Sidon A. i. h. 266. l. köv.

²⁾ V. ö. Bacher, Abraham Ibn Ezra als Grammatiker 38—39. l., ahol egyszersmind Jehúda Hallévi (Kusari III,31) Ibn Ezra és Efodi (Maasze Efod 7. fej. 41. l.) nézetei a verselosztásról közölve vannak. Vagy Ezrát, vagy a Nagygyülekezetet tartják a szerzőnek. — Sam. b. Meir Genesis 36,12-ben is מתימן-ot a megelőző vershez vonja Sóchér Tób alapján (ed. Rosin 46. l.). A mi Sóchér Tóbunkban ez a hely nem található (l. Rosin 10. jegyzetét e helyre). — Hamis verselosztásról a szefard imakönyvekben említést tesz Jad Maleachi 283. sz.

³⁾ Lásd Baer, Liber Genesis (Lipsiae 1869.) 81. l. i. jegyz.

⁴⁾ Baer, Liber Jesaia (Lipsiae 1879.) 88. l.; Pinsker, Einleitung in das babylonisch-hebräische Punktationssystem (Wien 1863) 4. l.

⁵⁾ Pinsker i. h. 133. l.; ö javítja egyszersmind מין-ot 42,11 és 43,5 szerint מין-ra. Pinsker általában beszél a verselosztásról és hangjelezésről; több bibliai helyről közöl feltevéseket a maszórak hagyomány ellen és idéz hasonlókat régiebb és újabb munkákból. Utalunk még Buhl, Kanon und Text d. A. T. cz. munkájára 223. l. köv. és 241. l.; Dillmann Hiob 4. kiad. XXIV. 11,6 és 16,4-ról.

eldöntve, vajjon ellentmondás fenforog-e. Exod. 19,9, amelyet a kutatók döntő bizonyítékul szoktak felhozni a versfelosztás tekintetében fenforgott nézeteltérés mellett, egyszersmind azt is bizonyítja, hogy ez a szentírási hely Babiloniában egy verset képezett, ennél fogva be van bizonyítva, hogy a mi maszóránk a babiloniaiakra támaszkodott. E szerint a maszóra két hagyományos nézet közül az egyiket választotta, de nem lehet szó a hagyomány ellentmondásáról. Különben is úgy látszik, létezhetett egy maszóra, mely a palesztinaikat követte, amit a pentateuch versszámáról szóló fejezetben igyekezni fogunk kimutatni. Kaddúsín 30a-hoz nagyon messzemenő következtetéseket fűztek, amennyiben nem vették észre, hogy arról van szó, hogy megállapítsák a pentateuch *versközepét* t. i. vajjon Lev. 13,33 az első, vagy a második *versfélhez* tartozik-e? Ez a megállapítás a versek megszámlálása által csak akkor eszközölhető, ha az egész tórában szám tekintetében egyetlen versfelosztás sem kétes, érthető tehát, ha R. József egy *szóvitában* a pentateuch verseinek megszámlálására vonatkozó ajánlatot visszautasítja, hivatkozva egy amórának az Exod. 19,8-nek palesztinai felosztásáról szóló tanúságára. Ebből azonban még nem következik, hogy a versfelosztásban Babiloniában önkény uralkodott volna, vagy hogy a fölött nagyobb nézeteltérés állott volna fenn. Épen ellenkezőleg. Minthogy R. József egy eltérő *palesztinai* versfelosztásra hivatkozik, nem pedig Babiloniában netalán létező nézeteltérésre, ebből biztonsággal azt lehet következtetni, hogy Babiloniában e pont fölött nem volt véleménykülönbség. Ha R. József azt mondja: »mi nem vagyunk jártasak a versfelosztásban« akkor ő → az összefüggés szerint — úgy érti, hogy létezhetik valamely vers, mely Palesztinában két versnek számít, mint épen az általa felhozott példa tanúsítja, de esze ágában sem volt más rendszerről, vagy akár csak számos esetben eltérő versfelosztásról szólni. Ellenben ha azt kérdezzük, vajjon a maszóra versfelosztása azonos-e a talmudéval, úgy nem azt értjük alatta, hogy mind a 23,000 vers egytől egyig okvetetlenül megegyezik. A két versfelosztás azonossága meg volna állapítva még az esetben is, ha a pentateuch 5845 verse közül tíz-husz vers fölött valóságos ellentét volna konstatalható a talmud és maszóra közt, ami azonban nem áll. Hiszen a madinchaé és

a maarbaé közt is van nézeteltérés e pont fölött, azért senkinek sem jut eszébe azt állítani, hogy ez iskoláknak két különböző versfelosztásuk lett volna.

A források és az irodalom szorgos kutatása után a talmud és a maszóra megegyezése mellett szóló szilárd bizonyítékkal alig tudunk néhány bizonytalan értékű ellentmondást szembe állítani.

Az azonosság mellett szóló bizonyítékok a palesztinai és babilóniai forrásokból egyaránt folynak és különböző korzakokból származnak, ami által *be van bizonyítva, hogy a tekintetbe jövő századokon át ugyanaz a versfelosztás létezett*. Ezzel megdől *Rappoportnak* az a feltevése (Halichóth Kedem, Amsterdam, 1846. 10. és 17. l.), hogy Palesztinában, ahol a Pentateuch három év alatt olvastatott végig, a legtöbb vers két vagy három versre bontatott volna fel.¹⁾ Alaptalan az is, ha *Friedmann* Szifré Numeri végjegyzetében és Litteraturblatt der Menora I. évf. 3. számában bizonytalanságról szól, mely a versfelosztás tekintetében valamely korban beállott legyen, úgy hogy ma már nem tudnók, hogyan voltak az előtt felosztva a versek.

Elkisértük a mi versfelosztásunkat a legrégibb kortól egészen a traditio lezártáig, és fel fogjuk találni a maszóra különböző adataiban is. Mint jogosulatlanokat kell visszautasítanunk azokat a messzemenő következtetéseket is, melyeket *Grätz*, Monatsschrift für Gesch. und Wissensch. d. Judenthums XX. 52. egy gáoni nyilatkozatból von le.²⁾ Ha az ember nincs eltelve elfogultsággal a maszórái versfelosztás régi volta ellen, akkor az évszázadok folyamán különböző orszá-

¹⁾ Baer is, Orient XII. (1851) 263. l., visszautasítja Rappoport nézetét, anélkül, hogy megkísérленé az általunk szolgáltatott bizonyítást a traditioiban megemlített versekből. V. ö. még Luzzatto, Levelei 345. l.

²⁾ וְאֵינִי בְּמִקְרָאָתָא ... יֵשׁ שְׁנֵי בָּסִם בֶּן בְּנֵל לֵאמֹר יִשְׂרָאֵל בְּחִסְרוֹת וְהַחֲתוּךְ הַסְּסוּקִים יִחְתוּ וְהַחֲתוּמִּים וְהַחֲתוּמִּים וְהַחֲתוּמִּים וְהַחֲתוּמִּים וְהַחֲתוּמִּים. Ebből csak az következik, hogy néhány, kevés számú esetben eltérés van a madinchaé és a maarbaé között, de különböző rendszerről, vagy számos eltérésről itt nincs szó. Pinsker, Punctuationssystem 133. l. szintén szól a versfelosztásról, mint valami folyékonyról. (?) V. ö. még az 5. fejezet végén a Grätz-féle feltevés zárolatát a pentateuch versfelosztásáról és versközepéről.

gokban keletkezett eltéréseket inkább nagyon is kevésnek kell tartania, mintsem nagyon soknak és bennük, mint a szabály alól való kivételekben, ellentétben a legtöbb kutatóval, a mi versfelosztásunk régi voltának megerősítését kell látnia.

Budapest.

Dr. BLAU LAJOS.

A FÁKLYÁS ÜNNEP A JERUZSÁLEMI TEPLOMBAN.

Dr. Venetianer Lajos úrnak értekezése: »Az eleuzisi mysteriumok a jeruzsálemi templomban« (M.-Zs.-Szemle XII, 213—222, 278—282 és 356—362) a legnagyobb mértékben megragadta figyelmemet. Nem tagadom, hogy a cikk olvasása után inkább a meglepetés érzete töltött el, mintsem a megelégedésnek azon érzete, mely beállani szokott, midőn egy nehéz kérdésnek kielégítő és tetszetős megoldását nyerjük. Talán nincs a görög népnek jellemzőbb, mondjuk görögösebb vonása, mint az ő mystikus orgiái: és épen ezen vonás jutna kifejezésre egy zsidó nemzeti ünnepben? Ámde utóvégre dr. Venetianer nem csak állít, hanem bizonyít is, már pedig bizonyítékokat nem lehet elütni pusztá okoskodással. A bizonyítékok sokasága, a szép és helyes megfigyelések, melyeket dr. Venetianer az általa föllállított thesis mellett fölhoz, csak hasonló bizonyítékok és megfigyelések által üthetők el és az azon út, melyet e dolgozatban követni akarok.

Megelőzőleg azonban csak egy kérdést szeretnék fölvetni: hogy magyarázza dr. Venetianer, hogy az eleuzisi mysteriumok ismerete eljutott Jeruzsálembe? Mert hát nem azért mysterium a mysterium, hogy azt boldog-boldogtalan megtudhassa. Dr. Venetianer úgy adja elő a dolgot, hogy a görögösítő főpapok, honosították meg az eleuzisi mysteriumok intézményét Jeruzsálemben. Kérdés már most: honnan ismerte az a bizonyos főpap e mysteriumokat? Az, hogy az eleuzisi mysteriumok híre jóformán eljutott az egész akkor ismert világba, az a jelen esetben nem elégséges, mert Venetianer szerint határozott behozatalról, sok részletnek egyenes meghonosításáról van szó. Ilyen részletek nem lehettek ismerete-

sek a mysteriumokba való beavatottság nélkül. Már pedig zsidó ember nem részesülhetett beavatásban, mert hiszen a mysterium egyik alaptörvénye az volt, hogy barbárokat nem avatnak be. Még azon körülményre sem lehet utalni, hogy hiszen az eleuzisi mysteriumokat sok helyütt utánozták és Eleusisen kívül sok városban mintegy fiók intézetek keletkeztek, mert mindezen utánezatok görög földön voltak, de arra nincs példa, hogy a barbárok országaiban is utánozták volna. Midőn azonban azt állítom, hogy a zsidók nem is ismerhették annyira az eleuzisi mysteriumokat, hogy azokat még csak nagyjában is, a maguk körében meghonosíthatták, joggal azt lehetne kérdezni, hát honnan ismerjük mi, a késő utódok? A felelet nem nehéz: részint olyan írók megjegyzéseiből, akik maguk is föl voltak avatva, részint a polemikus keresztény íróktól, akik azon voltak, hogy az intézményt leplezzék, részint pedig újonnan talált inscriptiókból — mind olyan dolgok, a melyek a jeruzsálemi templom környezetében ismeretesebbek nem lehettek.

Áttérek már most a részletekre, dr. Venetianer észrevételeit nyomról-nyomra követvén.

Dr. Venetianer szűkszavú hagyománynak nevezi a misnának és a talmudnak a »vizmerítés örömmünnepé«-ről — az én fölfogásom szerint a fáklyás ünnepéről — szóló tudósítását. Engedelmet kérek, ez nem áll. A misna, a tószefta, a babyloni és jeruzsálemi talmud épen ellenkezőleg: bőségesen tárgyalják a fáklyás ünnepet, és ha p. o. a *chanukka* ünnepéről csak félannyit is találunk a nevezett forrásokban, akkor nagyon meglehetnének elégedve. Ha a misna nem elégszik meg a száraz halálhafi mozzanatok előadásával, hanem benne van p. o. e mondás is: »Aki nem látta a fáklyás ünnep vigalmát, sohasem látott vigalmat«, úgy ez eléggé tanúskodik a mellett, hogy első rangú forrásaink igen is behatóan foglalkoznak ezzel az ünnepel, és hogy ez így van, ez kitűnik még sok egyéb körülményből is. Dr. Venetianer föltűnőnek tartja, hogy a sátoros ünnepnek ezen része nem képezi vita tárgyát és ezt a »vele nem törődés« jelének tartja. De a »vele nem törődés« ki van zárva előbbi észrevételem folytán, melynél fogva t. i. igen is elegendő tudósításunk van az ünnepről, de ettől eltekintve, a vita hiányából épenséggel nem lehet a nemtörő-

csak a rákövetkező napokban tartották meg. Most már az sem lehet a kérdés tárgya, hogy miért épen hat napon át? mert hiszen ez az időtartam *eo ipso* meg volt adva magának az ünnepnek időtartamával. Ez olyan egyszerű értelmezése az egész eljárásnak, hogy nem értem, micsoda nehézséget lehet e tekintetben támasztani.

A fáklás ünnep csak laza összefüggésben lévén a többi templomi szertartásokkal — ismét csak így kezdem az érvelésemet — nagyon természetes, hogy az ünnepet nem magában a templomban, hanem a templomnak ugyszólván csak mellékhelyiségében, a nők udvarában tartották meg. Venetianernek a bizonyítékai, melyek szerint Heródes ideje előtt a jeruzsálemi templomban nem is volt a nők számára külön udvar, nem elégségesek. Az argumentum e silentio a jelen esetben különösen gyöngye, mert a zerubábeli templom építési berendezéséről más tekintetben sincsenek adataink. A szentírásból (Exod. XXXVIII, 8 és I. Sámuel II, 22) inkább azt lehet kivenni, hogy nők is jártak a szentélybe, még pedig, úgy látszik, külön a férfaitól, tehát külön helyiségbe. De ha igaza van is Venetianernek, hogy Heródes előtt a nőknek nem volt külön helyiség kijelölve, akkor sem lehet a helyiségből a mysteriumokra következtetni. Az eleusisi mysteriumokban a nők nem voltak elválasztva a férfaitól; a férfaitól álló papi kar mellett nőkből is alkottak papi kart, nőket ép úgy részesítették a beavatásban mint férfiakat és sehol nyoma annak, hogy a két nembelieket egymástól elkülönítették volna. Venetianer a Thesmophoriákat említi, a melyekben tényleg csak asszonyok vettek részt, és lehetséges, hogy ezzel tévesztette össze az eleusiniákat. Ép azon körülmény, hogy a zsidóknál a nők mindig el voltak különítve a férfaitól, mutatja, hogy a jeruzsálemi templomi ünnep nem lehetett az elleusisi mysteriumok utánzata. A rómaiak idejében klasszikus írók is megemlékeznek a jeruzsálemi ünnepéről és nem mysterium-félet látnak benne, hanem bacchanáliákat (I. Frankel, *Juden und Judenthum nach römischer Anschauung*, Monatschrift 1860.) Zsidó és római források ebben a pontban egymással megegyezvén, nem tanácsos a dolognak másféle színezetet adni. Különben is az egész görög élet alig mutat föl fönségesebb mozzanatot, mint a minők az eleusisi mysteriumok voltak, és

lehetetlen föltenni, hogy e komoly ünnepeket nemi kicsapongásra használták volna föl.

Egyébiránt az egész állítás, mely szerint a jeruzsálemi ünnepben nagyobb része lett volna a nőknek, mint a férfiaknak, úgy látszik, tévedésen alapszik, mert olyan hagyomány, mely szerint először csak a nők vettek részt az ünnepélyen. holott a férfiak csak nézték — ilyen hagyomány nem létezik. Kár, hogy dr. Venetianer e ponthoz nem idézi a forrását, hogy megtudhattuk volna, mire támaszkodik. A babyloni talmudban (Szukka 51b) közölt barajtha nem azt mondja, hogy először csak nők vettek részt és a férfiak csak nézték, hanem hogy a nők is, a férfiak is, más-más helyre kerültek. »Kezdetben a nők voltak belül, a férfiak kívül, de midőn kicsapongásra vetemedtek, elrendelték (vagy intézkedtek), hogy a nők maradjanak (ישיבה) künn, a férfiak pedig legyenek bent» stb. Tehát nézésről, ami pedig fontos, mert az eleusisi mysteriumokat is »látták« (εἰσπρεθεῖν), szó sincsen. Csak a jeruzsálimban és főképen a tószeftában használtatik e kifejezés »láttak« (ed. Zuckerman p. 198). Ámde Venetianer nem támaszkodhatik a tószeftára, mert itt épen fordítva áll a dolog: »Kezdetben, midőn látták a fáklás ünnep vigalmát, a férfiak látták bent és a nők künt»; e szerint a férfiak voltak a részesek, nem a nők. A tószeftában említett állapot, úgy látszik, megfelel a babyloni talmud versiója középső állapotának, de se az egyik, se a másik verzióból nem tűnik ki, hogy a nők nagyobb mértékben vettek volna részt mint a férfiak, csak a helyre nézve tesznek a két nembeliek közt különbséget.

Azon kérdésekkel, melyeket dr. Venetianer apróknak nevez, könnyen végezhetünk. »Miért tartották az ünnepélyt éjjel?« Hogy a fáklavilágításnak nagyobb hatása legyen. Ámde Venetianer azt kérdezi, hogy mi jelentősége van magának a fáklavilágításnak? Én Istenem, oly ünnepnél, melyet valamely társadalom a maga jószántából rendez, csak nem lehet minden részletnek mélyebb értelmet tulajdonítani. Különben itt újra lehet emlékeztetni a fent idézett Jezsás-beli versre, mely szerint az éjjel ünneppé avatztatik. Hogy a fáklá, hogy úgy mondjam, nem tartozott az ünnepély hivatalos részéhez, mutatja a misna, mely az arany lámpákról és az olajkorsókról mint rendes járulékról emlékezik meg, holott a fáklákat

csak az egyes jámbor emberek kezében látja. Egészen más-képen az eleusisi mysteriumokban, itt a fáklyavivő (*δαδοῦχος*) mindjárt a főpap után következik és a fáklyák megújítása nem egy részlet az ünnepi programból, hanem maga a program, egy egész éjjel tartó fáklyamenet tartására.

Az a kérdés, hogy miért vehettek csak a jámborok részt az ünnepélyben, merőben érthetetlen előttem. Egy árva szóval sem mondják a források, hogy csak a jámborok vehettek részt, sőt épen láttuk a fent idézett borajthából, hogy férfiak mint nők nagy számban vehettek részt, minden distinczió nélkül. Az csak természetes, hogy nem lehetett az egész nagy tömeg az első helyen, hanem mintegy a produkcióra helyet engedtek az előkelőbbeknek. És hogy a hagyomány csak ezen előkelőknek a mondásait őrizte meg, nem pedig bárkiét a nagy tömegből, aki esetleg épen egy frivol mondással tünt ki, az ismét csak természetes dolog. Az a sértő hivalkodás, hogy ők az Isten előtt borúlnak le, holott az ősök a nap felé fordultak, úgy hiszem ez alkalommal helyén van. Ezekiel VIII. 16 szavaival azt akarják mondani, hogy régen, midőn nők is részt vettek az ünnepélyen, elkerülhetetlen volt a botrány, holott most ők, a jámbor törvénytudósok, olyan intézményt létesítettek, mely a botránynak elejét veszi. Beismerem azonban, hogy e pontra nézve nem vagyok tisztában. A jeruzsálemi talmudból az látszik kitűnni, hogy elejét akarták venni annak a gyanúnak, mintha ők a templom tiszteletére (*להיכל*) borúlnának le, amivel az Ezékiel korabelieket vádolják, ők csak Istenhez fordítják a szemeiket (*לֹא עֲיָנָהּ*); erre a védekezésre talán azért volt szükség, mivel nem benn borúltak le, hanem künn a szentély irányában.

Venetianer azt is kérdezi, hogy miért bízták a lámpák meggyújtását legényifjakra? Valószínűleg azért, hogy rászoktassák a legényifjakat a szolgálatra és azzal kezdték, ami nem valódi rituális szolgálat. Különbben másutt is olvassuk, hogy bizonyos szolgálatokat a papilegényekre (*בְּנֵי כֹהֵנִים*) bízták. Mint-hogy pedig a mécsesek száma — valamely oknál fogva, amit különben Venetianer sem jelez — négy volt, ennyi volt az ifjak száma is. Venetianer értelmezése szerint azonban a négyes szám nagyon érthetetlen, mert az eleusisi mysteriumokban csak *egy* gyermeket avattak pappá, még pedig úgy lát-

szik, valószínűsíti a gyermeket és csak kivételesen serdültebb korút is.

Hogy én mind e nehézségeket elsimítom, nem célzatos eljárás Venetianer fölfogásával szemben, hanem a ránk jött tudósításnak egyszerű magyarázata. Dr. Venetianer tán azt fogja erre mondani, hogy olyan szemekkel nézem a talmudot, mint a jesibabeli bachur, akinek kritikai érzéke nincsen; de észreveheti, hogy magam is szeretném a fáklyás ünnepnek tudományos méltatását adni, ha arra elegendő támaszpont volna.

Dr. Venetianer minden előzmény nélkül föltételezi, hogy a jeruzsálemi ünnep a Siloa-forrásnál ment véghez, aztán ezt a forrást összeveti a Kallichoros-kúttal. Engedelmet kérek, ezt így állítani nem lehet. A misna (IV, 7—9.) említi a Siloa-patakot, de a vízöntéssel (*ניסוך המים*) kapcsolatban, a fáklyás-ünnep alkalmával (*שִׁמְחַת בֵּית הַשְּׁאוּמָה*) — vagy bárhogy nevezzük ez ünnepet, — a Siloa-patak vagy bárminő más patak, sőt egyáltalában semmi víz egy árva szóval sincs említve. Ha a szóban forgó ünnepnek egyik lényeges mozzanata a vízmerítés volna, akkor senkinek sem jutna eszébe a *שִׁמְחָה* szót másra magyarázni, mint a vízmerítésre, már pedig dr. Venetianer jól tudja, hogy sokan *fáklyás* ünnepnek veszik. E szavakat: *שִׁמְחָה מִים בַּשִּׁטָּח* a babyloni talmud (48b) a vízöntésre, tehát a rituális agendára, nem pedig ama önkényes ünnepre magyarázza; a jeruzsálemi talmud sem szól vízmerítésről, hanem a szent szellem merítéséről (*שִׁמְשֵׁם שְׂוֹאִים רוּחַ הַקֹּדֶשׁ*), e szent szellemet közelebbről a költői tehetségre magyarázván. A vízöntés czerimóniája s a jeruzsálemi éjjeli ünnep két különböző dolog lévén, elesnek dr. Venetianernek fejtegetései a víz-edényről, a megcsonkított oltárról, a sódarabról stb. stb., mert mind e dolgok a vízöntéssel vannak kapcsolatban, nem az éjjeli ünnepel. A kettő olyannyira nem ugyanaz, vagy egymásnak a folytatása, hogy a misnában szakaszbevégalás is van a kettő között, ami nem szűkölködik jelentőség nélkül. A vízöntés továbbá hét napig, — R. Júda szerint nyolcz napig — tartott, holott az éjjeli ünnep öt, a szombat elmara-dásával hat napig. Gondolom, ezen megjegyzések is a talmudnak *egyszerű* magyarázatából folynak.

Azokra az adatokra, melyeket dr. Venetianer az eleusisi mysteriumokra nézve fölhoz, szándékosan nem terjeszkedem ki,

IRODALOM.

A MARIA NÉV MAGYARÁZATÁNAK
TÖRTÉNETÉHEZ.

Jegyzetek *Blau L.* »A Mária név magyarázatának története« című
cikkéhez (Bardenhewer O. hasonezímű művének megbeszélése), M.-Zsidó
Szemle XIII, 341—351.

1. *Maḡia* *ὑποτίθουσα*. Blau: Vajjon *urnő* a pal. aram-
ban vagy a szir népyelvben *מִיָּה* által fejeztetett-e ki, nem
veendő egyszerűen tagadásba; de az esetben sem képez külön-
ös nehézséget, mert az etimológus előtt az *urat* jelentő
»Maria« szó lebeghetett, amely lelkében a magyarázandó név
személyének megfelelően »urnő«-re változott. — Igen helye-
sen; mert a Midrás megfejtése (על שום מִיָּה; Pesikta di R.
Kahána p. 50a: לשון מִיָּה) szintén csak a név (מִיָּה) első részét
(—יָה) magyarázza, a másikat pedig (מִ) egészen figyelmen
kívül hagyja.

2. *Maḡia* *συμύρα θαλασσία, συμύρα θαλάσσης*. Blau:
»Az o és a közötti hangkülönbség (*Maḡiām*=מִיָּה+מַי »tengeri
myrrha«) a régi szófejtőket kevésbé genálta. Hasonló példára
utalhatok stb.« — Szerény nézetem szerint, egészen fölösleges.
Mert a »myrrha« מִיָּה alakban is előfordul a Szentírásban; 1)
Exod. 30,23: מִיָּה-רִיחַ, Septuag.: ἄρθος συμύρης ἐχλεκτῆς.

A Talmudban azért *Mardocheus* nevében is föltalálták a
»myrrhát«, annál is inkább, mivel a Targum a *דור* szót így
fordítja: דְּבִיָּה; Megilla 10b (v. ö. Chullin 139b): דְּבִיָּה הֵחָה הַעֲמִינִי

1) Igaz, csak összetételben; de hiszen מִיָּה »tengeri myrrha« is
összetétel.

עֲלֶה בִּישׁ זֶה מִדְּבִי שֶׁנִּקְרָא דְּבִיָּה לְכָל הַשְּׂמִימִים שֶׁנָּא וְחָתָה קָח לָךְ בְּשִׁמְיָם
רִאשׁ מִן דְּרוֹר וּמִתְרַמְּיִן מִדָּא דְּבִיָּה, L. még Targum sēni (Eszt.
2,5): וְחָתָה מִדְּבִי מִדָּא דְּבִיָּה; és Sabb. 30b: מִן עֵינֵי אֱלֹהִים מִן עֵינֵי
מִן עֵינֵי אֱלֹהִים מִן עֵינֵי.

3. *Maḡia* *ὑποτίθουσα*. Blau: »A szófejtő« előtt מִיָּה part-
hiph. fem. מִיָּה־הָ lebegett, amely akkori kiejtés szerint »Mairá«-
nak hangzott; nem volt tehát egyébre szükség, mint arra, hogy
i és r helyet cseréljenek, és előállt a »Mária« név, ami a kiej-
tésben is könnyen megtörténhetett. Ez a magyarázat (*Kauf-
mann* és *Bardenhewer* másféle kísérleteivel szemben) kétség-
telenül a legtetszetősebb.

Nem lehetetlen azonban, hogy az Onomasticus már
magában a Mar-szótagban¹⁾ is látta a »világító«, azaz a
מִיָּה szónak מִיָּה-rá rövidített (contrahált) alakját. Midr. Schoch.
tób c. 30 vég. legalább ezt olvassuk: דָּא וְשֵׁה אִין דְּבִיָּה... מִיָּה
עֵקֶב בִּר וְדָבִי בִּשְׁמִי רִי אֲבִי וְלֹא עֵיד אֱלֹהִים שֶׁהִקְבֵּה מִיָּה לְהֵם מַעֲוִתָּהֶן מַעֲוִתָּהֶן
אֲמַר רִי אֲמַר לֵךְ הֵן אֲמַרִים אֲמַר מִן שֶׁהֵן קִרְאִים לְמִיָּה דְּעֵלְמָה מִן
וְגַם הֵן אֲמַרִים אֲמַר מִן שֶׁהֵן קִרְאִים לְמִיָּה דְּעֵלְמָה מִן
ugyan, hogy a hely értelme, eltekintve a romlott szövegtől,²⁾
homályos egy kissé; annyi azonban mégis kiviláglik belőle,
hogy ez az egyenlítés: *Maḡi(a)* = מִיָּה »világító« sem képez-
hetett a régi szófejtő előtt valami nagy nehézséget.

4. *Maḡia* *ὑποτίθουσα* (vagy *ὑποτίθουσα*) *ὑποτίθουσα*. Blau
magáévá teszi *Kellner J. B.* megfejtését, hogy »*Maḡia* felbon-
tandó מִיָּה, vagy még pontosabban מִיָּה (= *Maḡiām*)-ra.«
Igen szép; csakhogy a *Mariam* szónak utolsó része nem
מִיָּה (= מִיָּה), hanem: *ia*, ami, szerény véleményem szerint, igen
nagy különbség.

A következő magyarázatot kockáztatnám, Mária, Jézus

1) Tehát tekintet nélkül a második szótagra (az *ia*-ra vagy *ia-ra*;
1. fent az 1. jegyzet), s így tehát minden hangosere nélkül.

2) A fenti szöveg a régi kiadásoké. *Buber* új kiadásában a szö-
veg ez: דָּא וְשֵׁה אִין דְּבִיָּה... וְלֹא עֵיד אֱלֹהִים שֶׁהִקְבֵּה מִיָּה לְהֵם מַעֲוִתָּהֶן מַעֲוִתָּהֶן
אֲמַר רִי אֲמַר לֵךְ הֵן אֲמַרִים אֲמַר מִן שֶׁהֵן קִרְאִים לְמִיָּה דְּעֵלְמָה מִן
מִיָּה לְהֵם מַעֲוִתָּהֶן וְהוּא מִיָּה מִיָּה מִיָּה לֵךְ נָא אִין דְּבִיָּה וְיִיָּה דִּין
Buber egyébként nem magyarázza meg a helyet, csak rámutat arra, hogy
מִיָּה mondása hiányzik úgy a talmudban (Sabb. 63a), mint a midrás-
ban (Sir-hasir. r. C. VIII; Jalk. Mal. 510.) L. még Ber. r. C. 98,9:
וְכֵן עֲנִים מִתָּה שֶׁהוּא מִיָּה מִיָּה לְהֵם מַעֲוִתָּהֶן

anyja, Lukács ev. szerint (L36), Lévi nemzetségéből való volt,¹⁾ amely nemzetséget Isten a magáénak mondotta, Num. 3,12. 45: וְלֵוִי לִי הָאֵלֹהִים (Septuag.; καὶ ἱερωτα ἑοὶ δι' Αὐτῶν.) Az Onomasticus ennek alapján már most a Mária nevet így bontja fel: Μαγ-ία(=ἡ »Isten«)²⁾ és azt mondja: a Mária név azt jelenti, hogy ὁ (Mária) az az »urnő,« vagy pedig, hogy az ὁ fia Jézus az az »Ur« (κύριος), aki ἰα=»Isten« tulajdon nemzetségéből származott, vagyis abból a nemzetségből, melyet Isten a magáénak mondott. Ἐκ γένους μου tehát úgy veendő, mintha ezt Isten mondaná, — e helyett az egyszerűbb kifejezés helyett; ἐκ γένους θεοῦ.

Temesvár.

Dr. Löwy Mór.

EXEGETIKAI ADALÉKOK JEROMOS »ONOMASTIKONJÁHOZ«.

Dr. Spanier M., Exegetische Beiträge zu Hieronymus' »Onomastikon« (Magdeburg, 1896.)

Jeromos egyházatyja, mint ismeretes, héber tudományát a szentföldön »héber« tanítóktól szerezte és így iratai egy- szersmind a zsidó hagyományhoz is fontos adalékokat szolgáltatnak. Nyelvi észrevételei jobbra a negyedik század amóráinak felfogását tükröztetik. Ez irányban Jeromos művei több ízben tétettek kutatás tárgyává és kedvezőtlen ítéletet mondtak nyelvismereteiről, mivelhogy nem vették kellően figyelembe, hogy a régiek nem birtak rendszeres grammatikai és lexikális ismeretekkel. A hagyomány tekintélyei különkül ismerték a héber nyelvet, mint a jelenkor bármely tudósa, mégis tévednek elég gyakran etymologizálásoknál, mert ők nyelvismerők voltak ugyan, de nem nyelvészek és épezték igen gyakran a népetymologia útvesztőjébe kerültek. Ez okból a

¹⁾ L. Testamenta XII. patriarcharum, Symeon 7: Ἀναστρέψαι γὰρ κύριος ἐκ τοῦ Αὐτῶν . . . καὶ ἐκ τοῦ Ιούδα. — Levi 2: διὰ σοῦ καὶ Ιούδα ἀφ' ὧν ἔσται Κύριος ἐν ἀνθρώποις. — Dan. 5: Καὶ ἀναστρέξει ἑμὶν ἐκ τῆς φυλῆς Ιούδα καὶ Αὐτῶν τὸ σωτήριον Κυρίου. Továbbá Gad. 8; Joseph 19 (v. 6. Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes, II. 686 l., 37 j.).

²⁾ Hogy ἰα az Onomasticusnál annyi mint ἡ »Isten«, különösen a »láthatatlan« Isten, éppen Blau bizonyította be megdönthetetlenül.

Jeromos vastagabb tévedéseit is enyhén kell megítélni. Többnyire a szóhangzás oka tévedésének; akkor ugyanis a héber nyelv megtanulása nem volt annyira az írott szóhoz kötve, mint ma.

Nyelvi és részben tárgyi szempontból teszi vizsgálódása tárgyává Spanier Jeromos egyik nagyfontosságú művét, melynek teljes címe: »De situ et nominibus locorum hebraeorum liber.« Ez tulajdonképen Eusebius egy még felerészben létező görög munkájának nem annyira fordítása, mint inkább átdolgozása és a szent föld geographiáját tárgyalja és így a bibliai földrajz első leírása, mely az egykorú állapotokra vonatkozó adatok nagy tömege folytán ma is kiváló fontossággal bír. Szerző kíváncsának tartja, hogy Jeromos egész műve kommentáltassék, mind tárgyi mind nyelvi szempontból, melyhez ő csupán adalékokat szolgáltat. A kommentár alapja már létezik abban a forráskimutatásban, melyet P. de Lagarde az előző munkálatok felhasználásával, kiadásának (Onomastica sacra) lápszéleire feljegyzett. Természetes, hogy újabb böngészet még sok javítani valót fog találni és Sz. is több ízben korrigálja Lagarde bibliai utalásait.

Spanier az első 28 lapon a bibliai könyvek sorrendje szerint nyújt egyes megjegyzéseket a tórához és a prófétákhoz, első sorban a történeti könyvekhez. Az Onomastikon, mint ismeretes, az ábécé szerint van rendezve, mint egy szótárban, de az egyes betűkön belül a könyvek szerint történik az elrendezés. A dolgozat e főtartalmát követi 11 függelék, mely a következő összeállításokat tartalmazza:

- I. Cízmszók, melyeknél a névvel héber névelő,
- II. melyeknél a névvel a He locale,
- III. melyeknél a névvel a präpositio olvadt össze.
- IV. Nemhéber címzőszók.
- V. Patronymica és Gentilicia, melyek helyneveknek vettnek.
- VI. Cízmszók, melyek világtájat vagy helyírányt jelölnek.
- VII. Istenségeket jelentő címzőszók.
- VIII. Cízmszók, melyekre nézve Eusebius és Jeromos idézetei Aquila, Symmachus és Theodotion fordításából egymástól eltérnek.
- IX. Cízmszók, melyeket csak J. említ, de Eusebius nem.

X. Czimszók, melyeket csak Eus. említ, de J. nem.

XI. Czimszók, melyeket Szerző megmagyarázni nem tud.

E függelékeket tárgy- és személymutató és irodalmi kimutatás zárja be.

Áttérünk a részletekre.

Sp. azt állítja 3. lapon, hogy Zoara (= זָרָא Gen. 14,2) a nomen és a Hé locale összeolvadásából keletkezett. Ennek megfelelőleg a második függelékben is felsorolja, idézvé Gen. 19,23. versét. Ez tévedés, mert J. (ed. Lagarde, 1. kiadás, melynek lapszámái a 2. kiadásban a lapszálon feljegyeztetnek. 100. lap, 23. sor) a következőket mondja: »Bala, quae est Segor (זָרָא דִּי סֵגוֹר) nunc Zoara nuncupatur etc. nullum autem moveat, quod Segor eadem Zoara dicitur, cum idem nomen sit partulae vel minoris, sed Segor hebraice, Zoara syriace nuncupatur.« Látjuk hogy nem az זָרָא locale, hanem az aram status emphaticus szülte az utolsó a hangzót. Az aram népnyelv a helyneveket is ellátta a végső א hangzóval, a melyet a nyelvérzék a hagyomány idejében többé nem érzett névelőnek. A targumok, különösen a két talmud gyakran használ meghatározott névalakokat, ahol erre okot nem látunk. Jeromos 104,27 is azt mondja: Bethsur.... et est hodie Bethsoro, a hol az utolsó vocalis csakis a st. emph. lehet. Helytelennek tartom ennek folytán, hogy Sp. (4. lapon) »Luza« alakot szintén ide huzza. Jeromost valószínűleg a népnyelv vezette félre, mert korábban még létezett egy »Luza« nevű város (167,11: Luza haec altera est). Minthogy az aram nyelvben a városok nevei így végződtek, bizonyára a Jeromos tanítói is a népnyelvben élő szóalakot olvasták fel neki a bibliából. Az élő névre mindenesetre könnyebben járt rá a nyelve. A Septuaginta οὐλῶν (Gen. 28,19) szavakból Ullammas városnevet csinál, J. ezt is felveszi, bár maga magyarázza, hogy οὐλῶν = prius (Sp. 5. l.). Ennél a névnél J. nem csinál st. emph.-ban álló alakot, mert ez nem élt a nép nyelvén. A »Chabratha« helynév, melyet a LXX χηβραθῆ (Gen. 35,16)-ból csinál, szintén a kifejtett módon kaphatta az utolsó hangzót és nem szorulunk azon kalandos feltevésre, hogy az utána következő ה lett volna hozzá vonva (Sp. 3. lap).

Hogy a helyneveknek a végzetük volt, mutatja j. Megilla I. 9. (71d), a hol R. Szimon és R. Sámuel bar Nachman azt

mondja, hogy Jeruzsálem lakói irtak ירושלים helyett ירושלימא-t és nem vették pontosan. Épigy irtak ירושלים תימן תימן. Kétségtelenül az aram nyelv befolyása volt, hogy a két alak között a különbséget nem érezték, és annyira mentek, hogy a szent szövegben sem voltak e tekintetben pontosak. Jeromos tehát épúgy mint a LXX ezen dialektikus sajátosság hatása alatt irta át a neveket, de nem tévesztették össze a Hé localeval.

Sz. azon kifogása, hogy Jeromos a névelőt gyakran összeolvasztja helynévvel, jogosultsággal nem bír, mert az esetek javarészeben a névelő hozzátartozott, mivelhogy az illető szónak jelentése az illető bibliai írók előtt világos volt. Köszenettel vesszük Sz. második függelékét, melyben ezeket a neveket összeállította, de Jeromost ezen szokása miatt gáncs nem érheti.

Józsua 15,7 מַעֲלֵה אֲרָמִים-ra Jeromos egyebek között ezt mondja: ascensus ruforum »sive rubentium propter sanguinem qui illic crebro a latronibus funditur« (Sp. 11. lap.) Világos ebből, hogy J. az אֲרָמִים szót helyesen származtatta אֲרָם-ból (vörös) és alaptalanul fogja reá Sz., hogy מַעֲלֵה אֲרָמִים-al hozta összefüggésbe. J. csak tévesen magyarázta a »vörös« eredetét.

Józsua 11,17 הַהָרִים הַהֵלֶךְ a Vulgata »partem montis«-sal fordítja, miből Sp. alaptalanul (12. l.) következteti azt, hogy הַהָרִים-t olvasott. A. Vulg. követi Aquilát, de azért nem fordítja meg a két szó sorrendjét.

Onom. 132,28: Jabir civitas litterarum in tribu Juda. Világos, hogy Józsua 15,15 említett יַבִּיר-ről van szó, bár ezt még bővebben írja le J. Dabir czikk alatt (115,27.) Ebből a körülményből csak arra lehet következtetni, hogy Jabir és Dabir a kiejtésben hasonlítottak egymáshoz (J=Dj) és így Jeromos mindkét alakot találta az általa felhasznált forrásokban, mindkettőt kijegyezte és midőn mindegyiket a maga helyére beillesztette, megelégedezett arról, hogy más név alatt már felemlítette és így nem ualt a megelőzőre, a mint nem ritkán teszi. De semmi esetre sem lehet ezt a tényt úgy magyarázni, mint Sp. 14. lap, hogy Jeromos héber szövegében a י helyett hibásan י' állott. Hisz Jer. első sorban nem is a héber biblia számára készítette geographiai szótárát, továbbá, ha héber szövegből Jabirt vett fel, honnan vette a Dabir alakot?

15. l. Madbares aram és nem héber alak, mely מַדְבָּר. — 18. l. Armathem (I. Sam. 1,1 אֲרַמְתִּים צִיִּים) nem bizonyít a mellett, hogy J. a dualist nem olvasta. Aram. kiejtés, mint Jeruslem Jerusálajim helyett. — 32 l. IV. függelék Tigris (= תִּגְרִי) és Tyrus (= צִיר) nem sorolhatók fel a nem-héber czímszók alatt, mert ezek héber szók, csak görögös kiejtéssel. — מעִיר 31,4 és 33. l. kétszer van felsorolva. — Azor sive Jazer, terminus urbis Ammon, quae nunc Philadelphia dicitur, diuidens eam Amorraeorumque regionem (86,21). Az összefüggés kétségtelenné teszi, hogy Numeri 21, 24. verséről van szó. LXX. Num. 21,32 alapján Jazert tesz a héber צִיר szó helyébe, Jeromos pedig emendálja מעִיר = Azorra és azonosítja Jazerral. Sp. 8. l. helytelenül korrigálja Lagarde utalását Num. 21,24-et 32-re, mert ebben az esetben honnan kerülne elő »Azor«?

A tulajdonnevek könnyebben corrumválódnak mint más szók és a helynevek átírásába tényleg sok hiba csúszott be. Eusebius אֲרַמְתִּים צִיִּים nevet Αρζω-val írja át néhány codex szerint. Sz. 2. l. ebből אֲרַמְתִּים és אֲרַמְתִּים felcserélésére következtet. Nézetünk szerint itt inkább belső görög corruptelával állunk szemben, minthogy LXX Arboch-alakot nyújt. A szóban forgó felcserélés יִלְכֵּה הַצִּירִים (II. Sám. 20,14) történt meg, ahol LXX így fordít ἐν χαλῶν. (20. l.). A végső mem nem vétetett tekintetbe, mint pl. J. 87,28: Acrabbi = אֲרַבְבִּים Num. 34,4. אֲרַבְבִּים tévesen אֲרַבְבִּים-nak olvastatott Enna szóban, mely Num. 34,5 אֲרַבְבִּים-nak felel meg (8. l.). — Nem hisszük azonban, hogy Janna אֲרַבְבִּים szónak (Num. 21,20) felelne meg, mert ha אֲרַבְבִּים = אֲרַבְבִּים is, még mindig nem hozható ki belőle Janna (8. l.). — אֲרַבְבִּים (Num. 21,14) a LXX-ban Joob-bal van átírva, helyett אֲרַבְבִּים olvasott (9. l.). — אֲרַבְבִּים (Jer. 49,3) a LXX Gebarth-tal írja át és így J. is, tehát אֲרַבְבִּים = אֲרַבְבִּים. A legtöbbször אֲרַבְבִּים és אֲרַבְבִּים van összetévesztve. אֲרַבְבִּים Dasem (Sp. 4. l. 5. sor); אֲרַבְבִּים Raphaca (9,2); אֲרַבְבִּים Misade (10 lent); אֲרַבְבִּים Ader (11); אֲרַבְבִּים צִיר és אֲרַבְבִּים צִיר (17 lent); אֲרַבְבִּים Gedor (18 lent); אֲרַבְבִּים Messera (19); אֲרַבְבִּים Serora (21 lent); אֲרַבְבִּים Ged (238). Ezek a tévedések a Septuagintából kerültek az Onomastikonba. Igazolják fentebbi állításunkat, hogy J. nem a héber szövegből és nem ennek számára dolgozott és egyszersmind illusztrálja a hagyomány ismert állítását, hogy vigyázni kell, nehogy a Rés és Daleth felcseréllessenek. Epily gyakori a régi görög

fordítók tévedései אֲרַבְבִּים és אֲרַבְבִּים betűket illetőleg, melyekre J. is elég példát nyújt. Szerzőnk ezekből egyetlen egy példát sem hoz fel. Több példa bizonyít a Kethib mellett (19, 20, 22, 25 lapok), miből az következik, hogy részben már a LXX. a mi írott szövegünket bírta, a nélkül hogy minden egyes esetben a Keréről tudomása lett volna. A szövegkritika szempontjából ez fontos tény.

Még egy érdekes példa Ézs. 19,18. אֲרַבְבִּים צִיר szót Aquila אֲרַבְבִּים szóval írja át. Eusebius ezt אֲרַבְבִּים-vel fordítja = אֲרַבְבִּים.

Spanier kis füzete igen érdekes témához nyújt adalékokat. Bátorkodunk olvasóink emlékezetébe idézni azon szabályokat, melyeket a görög onomastica sacra interpretatiójához folyóiratunk XIII,345. s köv. ll. felállítottunk.

Budapest.

B. L.

IRODALMI SZEMLE.

Alig tudnánk még egy olyan felfedezést irodalmunk mezején, amilyent Schechter és Neubauer tettek a Szirach héber eredetije egy töredékének a feltalálásával. A talmud és midras majd névvel, majd névtelenül héber és aram nyelven idéz egyes Szirach mondásokat. Ezeket először Azarja de Rossi gyűjtötte össze. Utána Rappoport, Zunz, Delitzseh, Dukes és Schechter (Jewish Quarterly Review III) foglalkoztak ezekkel. Ismeretes Jeromos értesítése is (Proverb. előszó), hogy Szirach Bölcsességét héber eredetiben látta. Harkavy (Studien und Mittheilungen V) a Szaadia »Széfer Haggaluj« felfedezett töredékeiben azon tudósítást találta, hogy Szirach könyve hangjelekkel és hangjegyekkel ellátva létezik. Szaadia után is van még némi nyoma a héber »chokhma« e gyöngyének. De több mint nyolczszáz év óta teljesen eltűnt és senki sem sejtette, hogy még valaha napfényre kerülhetne. Schechter egy Palesztinából két tudós angol kisasszony által hozott elsárgult levélben ráismert a Szirach 39-ik fejezetére, melyet 1896-ban az Expositorban közzétett és magyarázott. Neubauer szerencsés keze és szeme még kilencz fejezetet fedezett fel, melyek a Schechter által talált lap folytatását képezik, úgy hogy tíz fejezet, az egész könyvnek egy ötöd része került napfényre. Neubauer és

Cowley ezt a töredéket »The original Hebrew of a portion of Ecclesiasticus (XXXIX15 to XLIX11)« Oxford 1897 most kiadták, lenyomtatva mellé a görög, szír és latin fordítást. Egyszersmind terjedelmes és tanulságos bevezetéssel és angol fordítással is ellátták. Egy tanulmányt Szírachról és a felfedezett részről legközelebbi számunkban fogunk adni.

*

Folyóiratunk januári számában ismertettünk néhány orosz héber irodalmi terméket és rámutattunk arra a mozgalomra, mely a héber nyelvet újra élő nyelvvé akarja tenni. E czélt több időszi irodalmi mű is szolgálja, a melyek közül jelenleg a »Pardész« címűt mutatjuk be. Eddig három kötet jelent meg, az első 1892-ben az utolsó 1897-ben (Odessza). Szép-irodalmi irányu, — egy cikl »szépirodalmunk újabb irányairól« szól — de történelmi és népszerű tudományos cikkek is találhatók benne. A legújabb kötetben több költemény és elbeszélés mellett van egy történelmi értekezés (1656 orosz zsidó üldözés); Smolenski életrajzának ismertetése; nekrológus Schorról. Legérdekesebbek: Gordon J. L. levelei szerint; Finn J. S. levelei; Luzzatto olasz leveleinek kissé nehézkes héber fordítása Kahanától. Rosenfeld S. ismerteti a hagyomány fejlődését Weiss J. S. ismert műve alapján. Ezt az evolutionistikus elméletet örökké megdönthetetlennek tartja, holott ismertetésének már első lapjai — a hagyományról a bibliai korokban — most is illetve Weiss művének megjelenésekor már elavult volt. Örvedetes csak az, hogy az orosz zsidók között minden nézet számára szabad a tér. Nálunk a tudatlanság és műveletlenség a felekezeti tudományosság mezején a nagy közönség körében, a melyhez nemcsak a laikusok tartoznak, oly nagy, hogy a középkorral bátran vetekedhetik. Az orosz zsidók toleranciáját semmi esetre sem éri el. A lepráról van e kötetben egy orvosi szakértelemmel írott értekezés, a mely e szépirodalmi irányu gyűjteményben nincs helyén. Az izlés a sok költemény és elbeszélés daczára még nem elég finom és nem elég biztos.

*

A bibliai hangjelek és hangjegyek (accentusok és vocalisok) régisége fölött egy félévezred óta folyik a harc. Száza-

dunkban a köznézet az, hogy a talmud lezárása után (6—8 század) keletkeztek. A neves nyelv tudósok és bibliamagyarázók között tudunkkal egy sincs, ki nem ezen, az Elia Levita által diadalra juttatott nézetet lenne. Bachrach Jakob egész életét e kérdés tanulmányozásának szentelte és nézeteit két kötetes héber munkában adta elő. Művének német címe: Das Alter der biblischen Accentuation und Vocalisation nebst Untersuchungen über das babilonische Vocalisationssystem« (Varsó 1896—97). Az azóta elhunyt szerző azt igyekszik Luzzatto és mások ellen bizonyítani, hogy már a misna ismerte a szóban forgó jeleket. A mű részletes méltatására más alkalommal fogunk visszatérni.

*

Az irodalmi hírekben említett előadásban Dr. Ziegler Ignác a talmud keletkezéséről, fejlődéséről és történetéről érdekes és tanulságos képet nyújt. A népszerű felolvasás nem új kutatásokat akar nyújtani, hanem inkább összefoglalását azon ismereteknek, melyekkel a közönségnek a zsidóság e sokat rágalmozott nagy alkotásáról birnia hasznos. Egyes kiragadott nyilatkozatokról, melyeket a zsidóság elleni támadásokra aknáznak ki, az igazságnak megfelelően kifejti, hogy azok az üldözések hatása alatt keletkezett elkeseredés és kétségbeesés kifakadásai, melyek a gyakorlat számára érvénynyel sohasem bírtak és nem követték.

*

Fent 250. lap dr. Rudolfer munkatársunk azon feltevést kockáztatja, hogy a Jomkippur káton imájában יְיָ יְיָ helyett olvasandó יְיָ יְיָ. Bár ezen magyarázatot többen adták már — mi hosszú évekkel ezelőtt hallottuk — nem helyeselhetjük, mert יְיָ aram szó héber raggal és különben sem ad oly jó értelmet, mint a tisztelt cikkíró által elutasított egyszerű magyarázat. — Minthogy már benne vagyok a megjegyzésekben, nem hagyom szó nélkül dr. Löwy munkatársunk azon állítását (252. l.), hogy a bibliai יְיָ helyes párhuzam a Maríá szó a-hangjához. Ugyanis יְיָ-ban a kámezc rövid és nem a- hanem o-hang. Tisztelt barátunknak a 4. pontban előadott szellemes nézete nem ingatott meg bennünket adott megfajlásunkban, a választást az olvasóra bizzuk.

*

Egy felekezeti hetilap legutóbb közölte a Revue des Etudes Juives és a Jewish Quarterly Review legújabb füzetének tartalomjegyzékét és észrevette, hogy ebben hat magyar tudóstól van kisebb-nagyobb közlemény. E körülményhez azon megjegyzést fűzi: lám a mi tudósaink idegen helyen fognak kezét egymással, de gondoskodni fog róla, hogy őket saját lapjában bemutassa. Az illető tudósok folyóiratunk révén a magyar közönség előtt rég ismeretesek, mert egyáltalában nincs számot tevő zsidó tudós hazánkban, ki dolgozataival a Magyar Zsidó Szemlét ne gazdagította volna és így egy sem szorul arra, hogy a szóban forgó ifjú organum felfedezze őket. A megnevezett hat tudós közül négy, jelesen Bacher, Büchler, Krausz és Blau neveivel az igen tisztelt hetilap folyóiratunk ez évi fületeiben is találkozunk, a másik kettő közül Kayserling régi, mindig szolgálatkész munkatársunk. Alapítalan tehát az az önkéntelen vád, hogy tudósaink a hazai zsidóság számára nem dolgoznak. Ezek után csak azt kívánjuk, hogy a többször tisztelt lap társadalmi kérdésekben alaposabban informálja olvasóközönségét, mint az épen vázolt »tudományos« esetben.

Budapest.

B. L.

ORSZÁGVILÁG.

ZSIDÓ TELEPEK JUDEÁBAN.

Tisztelt szerkesztő úr!

Bizonýára észrevette, hogy egy idő óta a szentföldi letelepedések valamivel jobban előtérbe lépnek. Mig röviddel ezelőtt alig tudtak róluk valamit, addig jelenleg terményeik tért hódították maguknak a világpiaczon. És hol létezik ma valaki a művelt világon, ki semmit sem hallott volna a risoni borról és cognakról, vagy a ki ne vágyakoznék látni a jeruzsálemi fa és kő műfaragványokat.

Ezen lendületet részint idevaló műértő iparosok,¹⁾ részint külföldi jóakarók idézték elő. Előbbiek, a mennyiben felismerve a palesztinai termékek versenyképességét, azoknak kiállítására és állandó raktárak alapítására buzdítottak, a hol azok elárúsíttatnak; utóbbiak, kik között a berlinieket illeti a pálma, a mennyiben magukévá tették az eszmét és meg is valósították.

A zsidó paraszt helyzete, a mely eddig reménytelen volt, immár megváltozott. Új jövő dereng számára, a melyről röviddel ezelőtt álmodni sem merészelt volna. Remény dagasztja keblét, kilátás acélozza karjait, kitartásra buzdítja és ellejeletti vele az igaztalanságot, a mely őt előbbi hazájában, saját hibája nélkül, csupán azért érte, mert zsidó.

Azon hitben, hogy ön is hasonlóan érdeklődik a telepek iránt mint magam, egynehány dolgot szándékozom önnek azok-

¹⁾ Így pl. a magyarországi származású Gross Vilmos, az osztr. magy. kiviteli szövetség jeruzsálemi és jaffai képviselője.

ról közölni. Minthogy azonban a Galilea-ban levőkről már azelőtt szó volt, most a judeabeliekkel kezdem.

Kastra. Ezen telep, mely 5650 dunam területű, az oroszországi »Choveve Czijon« egylet alapította, melynek székhelye Odessában van. A talaj fölötté alkalmas földművelésre és állattenyésztésre. Az egész terület 21 parcellára van osztva, 21 telepítvényesnek szánva, mindamellett máig is csak 17 család telepedett ott le. Eredetileg a föld Rotschild Ede báró birtokában volt, ki szintén telepet akart rajta alapítani. De az első telepesek, előttem ismeretlen okokból, a földet elhagyták s így az a fentnevezett egyesület birtokába ment át. A kolonia csaknem egész éven át 30 zsidó munkást foglalkoztat; egy fő és egy aligazgató által kormányoztatik. A szükséges községi intézményekről, ha majd a viszonyok teljesen szabályozva lesznek, az egylet fog gondoskodni. Kóser húsról már szintén gondoskodtak.

Hogy mily kevésbé vannak még szabályozva a kolonia viszonyai, egy nemrégiben megtörtént, igen sajnos eset bizonyítja. A szomszédos falvakban lakó fellakok ugyanis a telephez tartozó talajból folyton többet és többet eltulajdonítottak. Ez ismételtlen viszályra adott okot, míg végre a hatóság is közbelépett. Ezzel azonban a dolog épen nem volt rendezve. Sőt ellenkezőleg: a harcz csak most kezdődött igazán. Mint-hogy a fellakok a törvény által mitsem értek el, erőszakhoz folyamodtak. A zsidóknak ugyanis hatóságilag megparancsoltatott, hogy határaikat jelöljék meg. Ezt ők meg is tették, a mennyiben csatornát vontak földjük köré és annak innenső partján fákat ültettek el. Mit tettek azonban a fellakok? Egyik kora reggel, midőn a telep még mélyen aludt, megjelent közülük a határnál körülbelül 50, erősen fölfegyverkezve és kezdték a fákat kitépegetni és a csatornát betömní. A kormányzó, ki tüstént megjelent a helyszínen a telepítvényesekkel, szépszerével felszólította a fellakokat, hogy gonosz szándékuktól álljanak el, ők azonban ütésekkel válaszlottak. Erre azonban heves küzdelem fejlődött ki, melynek kimenetele sajna véres volt. A zsidók közül sokan súlyos sebeket kaptak, kik közül néhányan máig is súlyos betegen fekszenek. A támadók részéről egy emberélet esett áldozatul. Az ebből származó per még folyamatban van.

Hogy ilyesmi zsidó kolóniában megtörténhetett, különösen olyan államban, melynek elvei türelmességen alapszanak, jellemző a zsidó viszonyokra nézve. Más törzsek telepein, melyek számosan vannak Palesztinában, ilyesmi nem történhetnék; a zsidókat, legalább a csöcselék, még mindég jogfosztottnak tartja. Reméljük, hogy hasonló esetek nem fognak ismét előfordulni.

Csatranak 20 lakója van, kik bortermeléssel foglalkoznak. A talaj a telepítvényeseké; el sem fogadnak semmiféle támogatást; a szőlőt »Rison Leczijonba« adják el, a honnan a híres bor származik. A szőlőkerteket zsidó napszámosok művelik.

Chadara. E telepen, melyet szintén magánosok alapítottak, 40 család lakik, melyek Oroszországból származnak. Mocsaras vidéken fekszik s így a gyarmatosok azelőtt sokat szenvedtek a sárgaláztól, a melynek a lakosok közül számosan estek áldozatul. E gonosz vendég még mindég itt lakozott volna, ha Rotschild Ede báró, az ismert emberbarát, a szegényeknek pártját nem fogta volna. A mocsarakat kiszáríttatja és kaliptus fákat plántáltat. Egyéve munkálkodnak e művön és azóta a halálozási esetek száma is csökkent. A kaliptus ültetvények alkalmas szer a sárgaláz ellen. Ez által talán a gyarmatosok anyagi helyzete is javulni fog; máig a lehető legrosszabb volt. Sok évi szenvedésektől elszegényedve, a birtokosok alig művelhették szőlőiket. Közülük 11-et a »Chovevé Czijon« egylet támogat, azonkívül az egylet az összes községi kiadásokat is fedezi. Chedera talajának nagy része a »Chovevé Czijon«-é.

Chadarától csekély távolságban fekszik Wadi-el Chauim falu, melyen 30 zsidó család telepedett le. Ezek közül többet a fentnevezett egylet támogat; utóbbi időben a Báró Hirsch-féle alapítvány a falunak 50.000 frk-t adományozott, mi által helyzete tetemesen javult. A parasztok szőlő és gyümölcs-termeléssel foglalkoznak. A gyümölcsösöket egy erre a célra alkalmazott kertész gondozza.

Jobb sorsnak örvend a »Rechovoth« nevű zsidó telep, melyet a »Menucha Vanachla« nevű orosz egylet alapított, melynek székhelye Varsó-ban van. A faluban 40 család lakik, melyeknek foglalkozása szintén gyümölcs és szőlőtermelés. Utóbbit Rison Leczijon veszi meg tőlük, a gyümölcsöt, naran-

csot, citromot és más efféléket a külföldre szállítják. A kezelés egy igazgató kezében van, a gyümölcsfa termelésre egy kertész ügyel fel. Azonkívül vannak a gyarmaton parasztok, kiket a »Chovevé Czijon« támogat.

Ezek a magán telepek, azaz olyanok, a melyeket vagy egyesek, vagy egyletek alapították. Most olyanok következnek, a melyek a báró védelme alatt állanak, kitől Palesztina zsidók által való betelepítésének eszméje származott. De erről Isten segítségével máskor.

Jeruzsálem, 1897. május havában.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A PESTI ISRAELITA HITKÖZSÉG 1896. ÉVI JELENTÉSE.

A pesti izraelita hitközség, hazánk eme mintaközsége, mely a többi nagy európai községek mellé méltán sorakozik, mult hónapban tette közzé jelentését az elmúlt évről és ezen jelentésben részletesen elszámol minden intézkedéséről és intézményéről könnyen áttekinthető módon. Jótékonyági intézményei az európai nagy zsidóközségek legelsőivel méltán vetekedhetnek és a zsidó áldozatkészség és könyörületesség oly spontán megnyilatkozása fényesen megcáfolja elleneinknek ama oly gyakran hangoztatott vádját, hogy a zsidóság nem tud önzellen lenni, csak a kész, kézzelfogható haszonért lelkesedik. Azon áldozatok hosszú sorozata, melyet községünk kulturális céljaira hoz, a legfényesebb czáfolat ezen vádra.

A jelentés megemlékezik a bevezetésben az elmúlt milenniumi évről, melynek fényéből a pesti izraelita hitközség is kivette osztályrészét. Különösen jelentőségteljes alkotások készültek el ez év alatt, melyek a pesti izr. hitközség életében új forduló pontot képeznek. Így megnyílt az 1896—97. tanévvel egy új fiú- és leány polgári iskola és a díszes iskolaépület december 6-án adatott át a székes-fővárosi hatóság képviselői és díszes közönség jelenlétében rendeltetésének. — A *Bródy Adél* gyermekkórház építése is befejeztetett. A milennium május hó 8-án és 10-én ünnepeltetett meg nagy fényvel a templomokban és az országos izraelita tanítóegyesülettől kiadott zsidó iskolaügy történetét 576 forinttal

segélyezték, hogy a pesti zsidó iskola története kimerítő módon tárgyalassék.

Az új templom építésének kérdése az előjáróságot a legbehatóbb módon foglalkoztatja, annál is inkább, mert ez új templom felépítésének időhatárára nézve a székes-főváros hatóságával szemben is kötelességet vállalt és így az előkészítő munkálatokra egy tételt állítottak be a költségvetésbe.

Az oktatási intézményekről szólva, meleg szavakkal emlékezik meg a jelentés néhai *Weber Soma* hitoktatóról és buzgó működéséről. Az oktatásügy külső terjedelmének feltüntetésére kiemeljük a következő adatokat. A fiu polgári iskolába 180, elemi iskolába 543 tanuló járt; ezek közül tandíjmentes volt 377. 617 drb tankönyvet osztottak ki itt ingyen. A leányiskolában a polgáriba járt 186, az elemibe 336 tanuló, ezek közül tandíjmentes 298 tanuló. Hitoktatásban részesült 3302 középiskolai, 2386 polgári iskolai és 10,092 elemi iskolai tanuló. A talmudtora, hitközségünk eme kitűnő intézete — fájdalom — még mindig a mostoha gyermek szerepét kénytelen viselni. A növendékek száma 124 volt. A héber tanfolyamokat 262 növendék látogatta. A tanítószemélyzet 66 tanárból, illetőleg tanítóból állott, a kik 1319 órát tanítottak hetenkint.

A szertartási ügyek köréből kiemeli e jelentés a Wesselényi-utcai iskola templom termének megnyitását. A mindinkább növekvő lakosság ájtatossági helyiségek creálását igényli a nagy ünnepek alatt és a község 62 vállalkozónak adott erre engedélyt. A templomi előjárói állásra *Beer Berthold* urat választották. Gereuthi báró *Hirsch M.* nagy emberbarát emlékének május hó 28-án adózott kegyelettel a hitközség. Nevét minden jomkipuri haszkarán említik majd.

A jótékonyági ügyosztály ismert buzgalommal, odaadással működött, enyhítvén sok nyomort és bajt. Általános segélyezésre és havi segélyekre fordított 6000 frtot, alamizsnákra és fűtőanyag beszerzésére 16,667 frt 25 krt. Ezenkívül kiosztott rendkívüli segély czimén esküvők, halálesetek stb. alkalomával 4551 frt 02 kr., alapítványi kamatokból 3399 frt 99 kr. Peszachi segélyezésre kiosztott 19,011 kg. maczoth. Ezen kívül a Rókus kórház betegek, az aggod házi ápolttjai, fiárvaház, siketnémák, tanítóképző stb. is részesültek maczothban. A költség 4752 frt 75 kr-ra rugott. Készpénzben 761 frt 17

kr. segélyt osztottak ki. Ingyenes esküvő volt 88, mérsékelt díj mellett 350. Kiházasítási segély czímén 5805 frtot osztottak ki. Ruhákat télen osztottak 248 elemi iskolás fiúnak és 168 leánynak és 30 tanítóképző intézeti növendéknek. Több felsőbb intézeti hallgató nyert ösztöndíjat. Azonfelül számos község és intézet részesült hathatós támogatásban. Alapítványokban is részesült a község jóakaró, nemes szívi emberbarátoktól.

A *Bródy Adél-féle gyermekkórház* építkezése teljesen elkészült a múlt év alatt, a kórház a hitközség felügyelete alatt önálló külön szervezettel fog működni. Főorvossá dr. *Grósz Gyula* gyermekorvos választott. Sebész rendelő orvos dr. *Alapy Henrik*, szemész rendelő orvos dr. *Mohr K.*, alorvos dr. *Frank A.*, segédorvosok dr. *Bende M.* és dr. *Stein L.* A gondnoki állásra *Quittner Béla* választott. Az évenként körülbelül 33,000 frtot igénylő fenntartási költség előteremtésére nézve az eljárásnak alapítványokon és adományokon, évi járulékokon kívül a székesfőváros 5000 frtnyi segélye is áll rendelkezésre. A vezérő bizottság azon eszmét is megpendítette, hogy a gyermekkórház anyagi erejének fejlesztésére az intézetet állandó évi járulékkal elősegítő pártfogók *egy-letté* alakuljanak, mely az intézet megszilárdítását tüzi ki fő-céljául. Ez egyet alapszabályai most készülnek el.

A kórházi bizottság (elnök *Keppich L.*, igazgató dr. *Stiller B.*) vezetése alatt álló betegápolási intézményt az ezredéves kiállítás nagy arany éremmel tüntette ki. A lefolyt évben 1580 fekvő betege volt a kórháznak. Ingyenes ápolásban részesült 464, köztük 19 nem zsidó. Haláleset 130 volt. Bejáró beteg volt 54,974, ezek közül 8412 nem zsidó. A rendelő orvosok 1923 betegnek rendeltek. A szegény-orvosok 5818 beteget kezeltek. A kórház összes kiadásai 70,537 frt 58 kr-ra rúgtak, úgy hogy az előirányzatot 14,397 forinttal haladták túl. A kórház orvosi szolgálatát 3 főorvos, 3 rendelő orvos, 3 al- és két segédorvos látta el számos orvosgyakornok közreműködésével. A szemészeti osztályon dr. *Vermes Lajos* választott alorvosnak. A kórház eddigi gazdája dr. *Baumgarten Lajos* ur a hitközség előjárójává választatván meg, a gazda tisztséget *Adler Gyula* urral töltötték be. A chevra kadi a hagyományos áldozatkészségével 20,000 frtra emelte évi hozzájárulását.

A fiárvaház (elnök *Deutsch Jakab*) hathatós működést fejtett ki buzgó elnöke lankadatlan szorgalma folytán. Közel másfélszáz árvagyermek nyert menhelyet és az extern árvákat 4000 frt erejéig segélyezték. A szünidei gyermektelep érdekében azon ajánlattal léptek a közgyűlés elé, hogy a tahi-tó-falusi község határában levő 11 kataszteri hold nagyságu birtok, mely minden tekintetben megfelel a czélnek, 14,000 frt és 50 drb körmöczi aranyért vétessék meg. A jövő iskolaévtől kezdve az elemi iskola V., VI. osztályait polgári osztályokká fogják átalakítani. Az intézetben nevelt gyermekek száma az elmúlt évben 145 volt. Az intézet bevételeinek főösszege 76,518.10 frtot tett. A kiadások főösszege 36,286.20 frtra rúgott. Az árvaház alap állománya 1896 december 31-én 81,706 frt 55 kr. volt. Egy növendék eltartása 143 frt 50 krajczárba került.

Az izraelita siketnémák országos intézetében (elnök *Deutsch Sámuel*) 96 növendék nyert teljes ellátást és oktatást, köztük 5 r-kath., 1 evang. és 1 felekezetnélküli. Ezek közül 30 volt fizető, ezeknek évi díjai 100–400 frtig terjednek. A tanítószemélyzet az intézet igazgatóján kívül 4 tanítóból és 4 tanítónőből áll, kik 8 csoportban oktatják a növendékeket. Az intézet bevételei 28,600.22 frtra rúgtak, kiadás pedig 25,391 frt 37 kr. volt. Az intézet vagyona 520,783 frt 46 kr. Egy növendék átlag 285 frtba került.

A nyugdíj-intézet (elnök *Deutsch Sámuel*) vagyona 163,630 frt és 07 kr-ra rúgott. Az 1896. évben 33 egyén részesült nyugdíjban. Az 1896. évben 12,297-re gyarapodtak a kultuszjárulékot fizetők száma és 134,176 frt 25 kr. kultuszadó gyűlt be. A gazdasági ügyosztály a dohány-utcai templomban végleg berendezte a villanyvilágítási készüléket és a légszeshályhákat. Nagyobb javításokat eszközölt a rombach-utcai zsinagóga épületén és kipótolta a dohány-utcai templomtorony hiányait.

A hitközségi hivatalokba beérkezett 2651 ügydarab, kiadtak 9772-öt. A rabbinátus tárgyalt 108 ügyet. Szertartásos házasságfelbontás volt 3, chalicza 4, hivatalos bizonyítvány 119-et állított ki, 429 ügydarabot intézett el. Más vallásról a zsidó vallásra áttért 39 férfi, 16 nő, kik a zsidó vallásban születtek, 31 nő és 4 férfi, kik más vallásban születtek. Velük együtt 17 hét éven aluli gyermek vétetett fel. A zsidó hitből

kilépett 67 férfi és 53 nő, összesen 120. Az anyakönyvi hivatalban bejelentettek 3679 születést, 847 esketést és 2028 halálozást. A jelentés kegyeletes szavakban emlékezik meg *Atlasz* S., erényi *Ullmann* I., dr. *Purjesz* Zs., *Karsai* I., ruszti *Ruszt* B., *Stern* B., hevesi *Bischütz* D. és *Konody* B. elhunytáról, a kik a hitközség vezetőinél felejtethetlen emléket szereztek maguknak. A jövő évi költségvetésben az előirányzat a szükségletre nézve 428,389 frt 9 krt és a fedezet 424,498 frt 17 krt mutat. A fedezetlen 3890 frt 92 krt megtakarítások eszközölése, illetőleg némely jövedelmi tételnek felemelése által akarja megtéríteni.

Ime, az eddigiekben közöltük a község működésének vonásait, a melyek bővebb és különösebb dicsőretné nem szorulnak, mert azok hangosabban beszélnek minden dicsőretnél. Oly férfiak, mint *Kohner* Zsigmond és dr. *Goldziher* Ignác, a megkezdett úton kitartással és lelkesedéssel tovább haladnak. Ez a két név már egyedül egész programot jelent, mely községünknek továbbra is megtartja azon irányt, melyet előkelő állása neki az országban és Európában praedestinál.

A PESTI CHEVRA KADISA JELENTÉSE.

Azon céltudatos emberbaráti tevékenység, melyet a pesti, neve és munkája által »szent-egylet« kifejt, évről-évre fokozódik és minden jelentése a szakadatlan haladás, az egészséges fejlődés és gyarapodás képeit tükrözteti. Az előttünk fekvő 1896. évről szóló beszámoló szintén jelentékeny emelkedésről tesz tanúságot. Az előljáróság bevezetőül igaz kegyelettel emlékeztet meg báró *Hirsch* Mór, *Brill* S. L. rabbisági elnök és a chevra több nemes munkásának elhunytáról, áttér a lefolyt év munkájának ismertetésére, melyből kiemeljük a következő adatokat.

Az »Országos magyar izraelita közalap« javára 50,000 koronás alapítványt tettek. A kőbányai izraeliták szám szerint 67, felvették a Ch. K. kötelekébe. Tervbe van véve a külső szolgálat minden ágában korszerű változtatás, úgyszintén az alapszabályok némely pontjainak módosítása.

Az aggok-házában 33-an részesültek ellátásban. Az intézet alapja 94,330 frt és fentartása összesen 14,277 frtba került.

A hitközségi kórház költségeihez 18,000 frttal járult a Ch. és ezen járulékok maximumát 20,000 frtban állapította meg. Segélyezésekre 27,551 frtot fordítottak. A múlt évben 2388 halottat temettek el, ezek közül 1325 teljesen díjtalanul, ami 26,500 frt költséget okozott. Ezenkívül számos esetben a temetkezési díjak jelentékenyen mérsékeltek.

Az alapítványok, hagyományok és adományok czímén az elmúlt évben csekélyebb összeg folyt be mint az előző évben. Összesen 7366 frt a Chevrának és 3931 frt az aggok házának. A Jelentés meleg szavakkal fordul hitfeleinkhez, hogy a Chevrát e tekintetben is pártfogásukba vegyék.

Az 1896. év rendes bevétele 198,607 frt tett ki az előirányzott 165,980 frttal szemben, a kiadás pedig 185,010 frtot az előirányzott 172,648 frttal szemben, úgy hogy 12,362 frt több kiadás mellett a kezelési felesleg 13,596 frtra rúg. Az 1897. évi költségvetésben a szükséglet 190,422 frttal, a fedezet 175,660 frttal van előirányozva. A fedezetlen hiánylat 14,762 frt, remélik azonban, hogy a Ch. K. jötevőinek áldozatkészsége és céltudatos administratio mellett ezen hiány teljesen el fog tűnni.

A május hó 16-án tartott közgyűlés az ismertetett, dr. *Mezey* Ferencz által nagy gonddal szerkesztett jelentést tudomásul vette és Reuss Károly elnököt lelkes ovációkban részesítette, távolról sem sejtve, hogy ez az üdvözlés egyszersmind bucsuzás a köztisztületben álló férfiuól. Merítsenek erőt Reuss Károly hű munkatársai azon szeretetből és lelkesedésből, mely a vezetésük alatt virágzó intézetet körülveszi, hogy azt a kipróbált úton tovább vezessék és fejlesszék.

A CZIONIZMUS.

Egy évtizeddel ezelőtt felekezetiünk hiveinek zöme nem kételkedett azon, hogy a zsidóság nem nemzetiséget, hanem vallást jelölő név. A zsidók annyi nemzetségre oszlottak, a hány nép között laktak. Főleg a nyugati nemzetek izraelita vallásu hivi nem is képzelhették, hogy őket más nemzetbelieknek tekintsék, mint az állam és a nemzet több polgárait. A francia és német zsidó, — hogy csak egy példát említsünk — egymást nemzetiség tekintetében nagy úr által elválasztott-

nak tekintette, mely ürt a közös hit csak gyengén hidalt át. A viszony közöttük nem volt sokkal bensőbb, mint a germán és svéd protestáns között. Az 1870. német-francia háború alkalmával két zsidó tudós, kiket a legbensőbb ifjúkori barátság kötött össze, felmondta egymásnak a barátságot. Igaz, hogy Németországban sohasem veszték ki végkép a zsidófalók, kik a zsidót fajra és főképen *jogra* nézve idegennek nyilvánították ki, de ezek a vézmadarak egészen a 80-as évek elejéig, ha nem is mint a fehér holló, de ritkák voltak, úgy hogy nagyobb figyelmet sem a zsidóságon kívül, sem ezen belül nem keltettek. A mérges vetés csak az említett időpontban tört ki, mindenféle társadalmi elnyomás alakját öltve magára.

A zsidók elnyomása ezen idő óta Oroszországban, a hol a német antisemitizmus által nagyra növesztett fajgyűlölet az antigermanizmusban boszulta meg magát a germán türelmetlenségen, egyre növekedett. A szomszédos Ausztriában a hitsorsosaink ellen irányuló agitáció szintén folytonosan erősödött. Addig lármáztak az antisemiták, hogy a zsidó idegen nemzetiség, míg a zsidók között is akadtak, akik elhitték. A zsidók annyira asszimilálódtak, hogy a közszellem hatása alól még akkor sem tudják magukat emancipálni, mikor az ellenük fordul. A zsidó nacionalizmusban való hit fényes czéfolata a zsidó nacionalizmusnak. Ily módon keletkezett főleg szláv és román hitsorsosaink között, kiknek nyomorát a hatalom a végletekig, az éhenhalásig, fokozta az az áramlat, melyet majd czionizmusnak, majd nationizmusnak neveznek. A nyugati zsidóság ezen iránynyal szemben közömbös maradt, tulajdonképen tudomással sem bírt róla, míg a bécsi antisemitizmus brutalitása a bécsi zsidó egyetemi hallgatóság egy töredékét nem hajtotta karjaiba. Az áramlat nagyobb hullámokat kezdett vetni és ekkor Herzl Tivadar kiváló egyéniségét és búbajos tollát a nacionalista mozgalom szolgálatába állította. A zsidóság vezetői a mozgalmat még mindig nem akarták észre venni, gondolták, kár a szép álmokat a zsidó államról, a hol a zsidó nem lesz többé üldözött, széttépni. A nationalisták, bár hiveik száma aránylag elenyésző csekély, amit az ezirányú héber sajtó panaszai elárulnak, mint minden neofita, nagy buzgalommal láttak hozzá ideáljaik megvalósításához. Modern emberek lévén, modern eszközökkel dol-

goznak: sajtó és kongresszus. »Die Welt« czímen új lapot alapítottak és Münchenbe világkongresszust hittak egybe.

A mozgalom ily arányú növekedése mellett Dr. Güdemann M. ki Bécsben, az antisemitizmus és zsidónacionalizmus fészkeben, főrabbi, szükségesnek látta, hogy a Herzl czionistái ellen sikra szálljon. »Nationaljudenthum« czímmel brosírt tett közzé, melyben bizonyítja, hogy a »nacionalizmus« a történet tanúságaival és a zsidó vallás tanaival ellenmondásban áll. Bizonyítja ezt főképen a bibliából. A zsidóságot mint nemzetet is a vallás alkotta, annál inkább tisztán vallásfelekezet a templom elpusztulása óta. Ugyanezt bizonyítottuk mi 1891. évben megjelent »Izrael kiválasztása« című iratunkban, a melyben a hagyomány idevágó nyilatkozatai is össze vannak állítva. A kiváló tudós argumentációja meggyőző. A mozgalom politikai oldalával, a »zsidó állam« tervének kivihetőségével, nem foglalkozik. Folyóiratunk Herzl »Judenstaat« című művét mult évben méltatta és ezen alkalommal kiemelte azt, hogy a zsidóság nem bírta megtartani ősi hazáját, hogyan alkothatná meg 1800 év múlva?

A »czionista kongresszus« felekezetünk körében rossz vért szült és annak hivatalos és hivatott képviselői rendre megszólaltak. A francia grand-rabbin Zadok-Kahn, az angol chief-rabbi Adler H., Maybaum Zs. berlini hitszónok többé-kevésbé éles szavakkal elítélték a nacionalista irányzatot. Helyeslik a szent föld gyarmatosítására irányuló törekvéseket, de külön zsidó nemzetiségről és államról nem akarnak tudni semmit, míg a Gondviselés ezeket meg nem teremti. Az elnyomott zsidóság ügye az emberiség ügye és ezért tovább kell harcolni, nem pedig félreállni. A zsidók szenvedéseinek hosszú története szintén a tovább küzdés mellett szól. Eleink hazájukat önként sohasem hagyták oda, csak az erőszaknak engedtek.

Szomorubb ennél a belső harcznál az az embertelen üldözés, mely hitfeleinket a szláv-német országok jó részében annyira sújtja, hogy rajongóik előtt egyetlen menedéki a czionismus délibábja rezeg. A nyugati zsidóság feladata, hogy az üldözöttek szenvedéseit társadalmi uton enyhítse és kívánatos volna, hogy az angol zsidóság ez irányban nagyszabású akcióit indítson.

KÜTFÖK.

273. sz.

A VI. KÖZSÉGKERÜLETI ELŐJÁRÓSÁGNAK
1897. MÁJUS 16-ÁN KELT JELENTÉSE.*Tisztelt kerületi Képviselőtestület!*

Ez évi április hó 27-én 309. szám alatt kelt átiratunkkal volt szerencsénk a t. képviselő urakat a hatodik izraelita község-kerület képviselőtestületének f. évi május hó 27-ik napján, csütörtökön délelőtti 10 órakor Budapesten, a pesti izraelita hitközség üléstermében (VII., Síp-utca 12. sz. II. em.) tartandó rendes évi gyűlésére meghívni. E meghívásunkban — melyet ezennel szíves emlékeztetükbe idézünk — jelezni bátorkodtunk, hogy jelentésünket az ülést megelőzőleg fogjuk megküldeni. Ehhez képest a kerületi előjáróság nevében jelentésünket a következőkben foglaljuk össze:

I.

Mult évi június hó 4-én Kecskeméten tartott rendes évi közgyűlésünk elé terjesztett jelentésünkben volt szerencsénk a t. képviselőtestülettel a kongresszus egybehívása ügyében történeteket, így különösen azon emlékiratot ismertetni, melyet a kerületi elnökök gyűlése 1896. évi január hó 6-ik napján tartott tanácskozásának eredményeképpen a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz intézett és a mely emlékiratot egyidejűleg a miniszter úr ő excellenciájának is átnyújtottak. Ugyanazon alkalommal ismertettük a kormány elnökének és a szakminiszter úrnak ezen emlékiratra adott válaszait is, melyek önkormányzati szervezetünk ujjaalakítására és törvényes biztosítókkal való körülvezésére irányuló törekvéseink jogos és méltányos voltának elismerése mellett lényegileg abban állottak, hogy a kormány e törekvésekhez hozzájárul, hogy a kormány köteletségének fogja tartani, hogy az emlékiratban foglaltakat tanulmányozza és hogy a kérdés megoldásához támogatást nyújtson. A kultuszminiszter úr rámutatott

arra, hogy egy kongresszusnak összehívása magában véve még nem jelenti az autonomia sikerét, hanem bizonyos előkészületek szükségességei ahhoz, hogy oly autonomia létesíthessék, amely különböző érdekek kielégítésére szolgál, de a milleniumi év, a mely más irányban köti le a közfigyelmet, a kongresszus összehívására alkalmas időnek nem tekinthető.

A tisztelt képviselőtestület idevonatkozó előterjesztésünk rendjén a tervbe vett és a kerületi elnökök gyűlése által statutumaink alapján formaszerűen bejelentett kongresszus egybehívásának kérdését ismét beható tanácskozás tárgyává tette és az egyetemes gyűlés sürgősségét hangsúlyozó korábbi határozatának fentartása mellett jelentésünket tudomásul vette.

A VI. izr. községkerület ezen határozata a kongresszus egybehívása ügyében követendő további eljárásunkat ilyképen félreérthetetlen módon megjelölve, azon voltunk, hogy kerületünk ezen álláspontjának érvényét is szerezzük.

A községkerületi elnökök gyűlése folyó évi január hó 6-án tartott ülésében foglalkozott ismét felekezeti ügyeink rendezésének kérdésével. A kerületi elnökök ekkor elhatározták, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr újabb felterjesztésben felkéréssek, hogy a mult évi január hó 6-án tartott gyűlésből kelt emlékiratban elöadott figyelembevétel mellett lehetővé tegye, hogy az izraeliták egyetemes gyűlékezete minél előbb összeülhessen a végből, hogy megállapítsa Ő Felsége legkegyelmesebb jóváhagyása alá terjesztendő ama szabályokat, melyek szerint a törvényesen bevett izraelita vallás hívei összes felekezeti ügyeiket és intézményeiket saját közegeik által önállóan kezelhetik és igazgathatják.

Az erre vonatkozó felterjesztésben a kerületi elnökök hivatkoznak a miniszter úrnak érintett kijelentésére, melyeknek következtében a még 1896. évi október havára tervelt kongresszus egybehívására vonatkozó határozatuk végrehajtása lehetetlenné vált és utalva arra, hogy a milleniumi év letelt és hogy ezzel az egyetemes gyűlés egybehívásának idejére vonatkozólag fennállott akadály megszűnt, emlékiratuk érdemleges elintézését nyomatékkal sürgetik.

Ezen újabb felterjesztés mind ez ideig még elintézését nem nyert. Reméljük azonban, hogy a magas kormány méltányolva a felekezetünk kebelében nyilvánuló kívánságokat, szervezeti ügyünk rendezése iránti kérelmeink teljesülését tett kijelentéseihez képest mielőbb lehetővé teszi. Az új egyházközlöny törvények egy felekezetet sem érintenek oly súlyosan, mint a mienket. Rabbijainknak a felekezeti anyakönyvvezetés és házasságkötés körül megillető jogait is eddigelé csupán kormányrendeletek, jelesül az 1885. évi 1924. eln. sz. és az 1888. évi 1191. eln. sz. a kiadott szabályrendeletek biztosították. E tekintetben azonban a vallás- és közokt. miniszter úr 1896. évi november hó 14-én 63.357. sz. a. kelt leiratával kijelentette, hogy a belügyminiszter úr nem hajlandó többé érvényt szerezni az 1885. évi 1924. eln. sz. a kiadott szabályrendelet 10. §-ának, a mely rabbijainknak azt a jogot biztosítja, hogy rabbisági kerületeik területén megbízásuk nélkül az

izraelita rítus szerint esketést senki sem végezhet, mert »a kötelező polgári házasságnak életbelépte folytán állami szempontból nem bír jelentőséggel az, hogy az izraeliták vallási esketési ki által teljesítettnek«.

A kerületi elnökök gyűlésének folyó év január hó 6-án tartott üléséből nyert felbatalmazás alapján, az országos iroda, nehogy a mostani hitközségi rend egy napig is oltalom nélkül maradjon, a kultusz-miniszter úrhoz felterjesztést intézett ugyan az iránt, hogy addig is, míg felekezetünknek arra hivatott testülete összes ügyeinket nem szabályozza, az eddigi rendszabályok felekezetünk legvitalisabb érdekeinek védelmére érvényben tartassanak, amde épen ezen kérelmek ezek szükségének fenforgása mutatja legjobban, hogy törvényesen bevett vallás-felekezetünk hazánk többi bevett felekezeteivel szemben egyenlőtlen helyzetben van és hogy e helyzet mindinkább tűrhetetlenné válik.

Egyetemes gyűlésünk egybehívásából nemcsak jogokat, hanem a reánk váró nagy kötelességek teljesítésére erőt kívánunk meríteni és minthogy a magunk részéről készek vagyunk arra, hogy az izraelita vallás hívei számára a különböző érdekeket kielégítő autonomia létesítésén közreműködünk, ezen hitfelekezetünk névze létkérdést képező ügynek eldöntését kell sürgetnünk. A tisztelt képviselőtestületnek ez ügyben elfoglalt álláspontjához való változatlan ragaszkodása és a kerületi elnökök ily értelemben tett intézkedéseinek helyeslése az e téren szünetlenül folytatott törekvésekre névze kiváló erkölcsi súlylyal bírta. Ezt bizton remélve, hiszszük, hogy nem lehet távol az az idő, melyben autonómiánk újra felépül a mikor is gyűlekezeteinket óhajok és sérelmi panaszok helyett az üdvös munkásság szelleme fogja betölteni.

II. Az országos magyar izraelita közalap

Arra névze, hogy hitfelekezetünkben az önkormányzat iránti óhajások szilárd alapon állanak, hatalmas bizonyásgul szolgál a közalap létesítése, mely kitűzött czéljaiban a hitfelekezeti autonomia feladatainak egy részét öleli fel. Ezen alkotásunkat, mely most vajdó felekezeti alkotmányunknak már születése első idejében erőt, tartalmat fog adni, felekezetünk országszerte, de kiváltképen a VI. izraelita község-kerület a legmelegebben karolta fel. Gondoskodnia kell felekezetünknek a szegényebb hitközségek gyámlatásáról, a rabbik, tanítók, kántorok, hitközségi jegyzők és egyéb alkalmazottak segélyezéséről és számukra nyugdíjintézetek felállításáról, mert azokat most csak néhány nagy hitközség részesíti végellátásban. Kötelessége továbbá felekezetünknek, hogy más törvényesen bevett felekezetek példájára gondoskodjék mindazon közművelődési és közjótékonyági intézetek életbehívásáról és fentartásáról, a melyeknek létesítésére az egyes hitközségek elég anyagi erővel nem bírnak. Ez képezi feladatát a közalapnak és az önkormányzati életnek is ez alkotja egyik jelentékeny részét. Hitfelekezetünk a közalap támogatásával a legmúltóbb módon készíti elő az autonomia körében megvalósítandó czélok egy részét és

az ezen czélok megvalósítására szolgáló eszközöket, miért ez alkalmat is megragadjuk arra, hogy a közalap ügyét kerületünk tisztelt képviselőinek a legmelegebben figyelmükbe ajánljuk.

Minthogy a közalap megalkotásában és ügyeinek intézésében kerületi előjáráságunknak vezérezerep jutott, utolsó jelentésünk óta e nagyfotosságu ügygyel kiváló mértékben foglalkoztunk. Első sorban az országos magyar izraelita közalap bizottsága a közalap számára — addig is, míg az egybehívandó egyetemes gyűlés az alapot át nem veszi — egy szabályzatot alkotott, melyet a község-kerületi elnökök f. é. január hó 6-án tartott ülésének hozzájárulása után a vallás- és közoktatási miniszter úr f. é. január hó 26-án 2434. szám alatt jóváhagyott. A szabályzat jóváhagyása után a bizottság saját hatáskörében megállapította ügyrendjét, berendezte saját külön hivatali helyiségét, hozzálátott a jegyzett összegek, illetve fizetési részletek behajtásához és előkészületeket tett a folyó évi őszi hónapokban hitfelekezetünk minden rétegére kiterjedőleg megindítandó propagandára névze. Mindez sok időt és fáradságot igényelt.

Már akkor, a mikor a közalap számára az első alapítványok bejelentve lettek, szó volt arról, hogy annak az érületnek megfelelően, a melylyel a hazai zsidóság a nemzet és ő Felsége a király irányában eltelve van, a kinek diésőseség uralkodása alatt a magyarországi izraeliták nemcsak polgári és politikai egyenjogusításokat, hanem vallásuknak a törvényesen bevett vallások közé való felvételét is elérték: a közalap első alapítványaképen az adakozók beleegyezésével a magyar kir. honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán a valláskülömbőségre való tekintet nélkül betöltendő öt díjmentes alapítványi hely létesíttessék és ő Felsége legmagasabb engedélye kikéressék ahhoz, hogy azok az alapítványi helyek legmagasabb névze viselhessek.

A közalap bizottsága konstálván, hogy a közalap pénztárában ily alapítványi helyek javára 75.000 frt összeg befolyt, számot vetve a hazai zsidóság tettben megnyilatkozni óhajtó háláérzetével és az alapítók részéről kifejezett kívánatokkal, azt a határozatot hozta, hogy a közalapból első alapítványul a magyar kir. honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán öt alapítványi helyet létesít és az alapítványi helyek fentartására 150.000 koronát mint alapítókét a magyar kir. állampénztárnál letéteményez. ő Felsége az idevonatkozó előterjesztést legk. tudomásul vette és egyttal megengedni méltóztatott, hogy az alapítványi helyek legmagasabb névze viseljék. Ennek következtében a közalap bizottsága által készített alapító oklevél jóváhagyása után a közalap az alapítványi tőkét lefizette.

ő Felsége a közalap bizottságának tisztelő küldöttsége előtt az alapítvány létesítéseért — a melyre úgymond szükség volt — legmagasabb köszönetét és elismerését méltóztatott kifejezni. Hazánk közvéleménye pedig, mely a Ludovika-akadémiában méltán a nemzeti erő és szellem fejlesztésére kiválóan hivatott intézményt lát, az izraelita felekezet ezen milleniumi alkotását a leglelkesebben üdvözölte.

Ezen hitfelekezetünk hálájának lerovására szolgáló alapítvány után a közalap bizottsága működését kizárólag a hitfelekezeti élet belső szükségletei kielégítésének fogja szentelni.

Tekintve pedig, hogy a megállapított szabályzat szerint a közalap céljaira csak a törzsvagyon védelme használható fel, kivéve mégis azon eseteket, midőn valamely adományozó vagy végrendekező adományának vagy hagyományának felhasználását a közalap céljai valamelyikének javára megengedi, immár azon kell lennünk, hogy e törzsvagyon növekvését előmozdítsuk, hogy ezen új autonómiáknak hátterin keresztül szolgáló alkotáshoz minden magyar zsidó-testület és egyes tehetsége szerint — habár a legszerényebb adománnyal is — hozzájáruljon.

III. A felekezet és lelkeszei segélyezésének ügye.

Megfelelően a kerületi képviselőtestületünkben számos ízben kifejezésre jutott kívánatoknak, ez évben is több irányban foglalkoztunk a felekezetek számára nyújtott *állami segélyezés*nek jogos alapokon való átalakításának kérdésével. Az országos iroda a kerületi elnökök gyűlésének megbízásából ismételtelen felterjesztést tett az iránt, hogy az *izraelita egyházi célokra törvényhozásilag megállapított segélyösszeg* a népességi viszonyoknak megfelelően igazságos arányban felemeltesse. Vallásunknak becsikkelyezése után azonban a régi méltatlan állapot nyilvánvaló jogsérelem nélkül fenttartható nem lévén, előjárásunk tagja dr. Mezei Mór orsz. képviselő illetékes helyen ez ügyet szóvá tette, mely felszólalásra a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr oda nyilatkozott, hogy az eddigi évi 5000 frt helyett a jövő évi költségvetésben 15.000 frt. állami segélyt fog felvenni. A kilátásba helyezett felemeléssel e régi sérelmünk ugyan egészen orvosolva még nem lesz, de bizvást reméljük ennek alapján, hogy ezen a felekezet részéről oly régen sürgetett kérdés nemsokára teljesen a jogegyenlőség szellemében fog megoldást nyerni.

A mint mult évi jelentésünkben érintettük, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr mult évi 22.701 sz. alatt kelt rendeletével felhívat intézett, hogy a *törvényesen bevett vallásfelekezetek lelkeszei javadalmazásának kiegészítése* érdekében megindított tárgyalásokhoz a rabbijainkra vonatkozó adatokat szolgáltatassuk be. Az országos iroda az erre vonatkozó — de épen a felekezet szervezetének hiányossága következtében nem teljes — adatokat felterjesztette. Ez adatokból kitént, hogy 103 izraelita hitközségben a rabbi javadalmának 800 frtra való kiegészítése 29.079 frt. államsegélyt igényelne. A kerületi elnökök gyűlésének határozata folytán az egyes kerületek az idevágó adatokat tökéletesíteni fogják és ennek megtörténte után az országos iroda feladata lesz, hogy azokat felső helyen pótlólag bemutassa.

Addig is, míg a lelkeszek javadalmazása törvényhozásilag rendezve nem lesz, az állam figyelmé kiterjed a különböző egyházak *csekélyebb illetményivel ellátott lelkeszeinek segélyezésére*. Az 1897. évi államköltségvetésben e célra felvett 200.000 frt. átalányösszeg elosztá-

sára a már érintett és az összeg tekintetében sérelmesnek talált 5000 frtos állami segély arányában használt kulcs azonban rabbijainkra nézve igazságosnak nem mutatkozván, az országos iroda e tárgyban felső helyen előterjesztést tett.

Általában véve oda irányul törekvésünk, hogy addig is, míg az egyetemes gyűlés e tárgyban kötelező határozatokat nem hozhat, a jövedelmünkben megkárosodott rabbik segélyezésének ügyét és egyéb érdekeiket lehetőleg megvédjük. A kerületünk területén eddig segélyben részesülteknek felsorolását mellőzve, felhívjuk az érdekelteket, hogy hasonló ügyekben ezentúl is bizalommal forduljanak hozzánk.

IV. Község-kerületünk életéből.

1. A megyei népnevelési bizottságnak az 1876: XXVIII. t.-cz. 3. §-a értelmében tagja a törvényhatóság területén levő hitfelekezetek egy-egy megválasztottja. Hivatkozással az idézett törvényre Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja f. é. 16.051. szám alatt kelt átiratával az iránt keresett meg bennünket, hogy az izraelita vallásfelekezet képviselőjére a tagot választjuk meg és a megválasztott nevét az alispán úrral közöljük. Ennek folytán a tisztelt képviselő-testület felkérjük, hogy e választást a mai napirend során megtegyen méltóztatssék.

2. A *magyartényi izraelita hitközség*, a mely eddig kerületünkben magát nem képviseltette, f. évi február hó 24-én 116. sz. a. kelt átiratával bejelentette hozzánk, hogy kerületi képviselőjéül Bleier Antal urat választotta meg.

3. Bródy Zsigmond kerületi előjáró úrhoz főrendiházi taggá való kinevezése alkalmából mult évi október havában üdvözlő iratot intéztünk. A tisztelt képviselőtestület hozzájárulását kérjük az iránt, hogy kerületünk ez oszlopos tagjának és felekezetünk jötevőjének e kitüntetésé felett érzett örömünknek a közgyűlés jegyzőkönyvében is kifejezést adjunk.

4. Megilletődéssel jelentjük, hogy Weisz Adolf tagtársunk, a ki kerületünkben az abonyi izraelita hitközséget képviselte és a ki hitközségének élén hosszú évek során át buzgó módon munkálkodott, elhalálozott. A tisztelt képviselőtestület bejegyzésével e vesztéséről a közgyűlés jegyzőkönyvében megemlékezünk.

V. A kerületi bíróság két elnökének és két elnökhelyettesének választása s 24 bírósági tagnak kisorsolása.

A congresszusi statutumok 66. §-a értelmében a községkerületi bíróság következőkép alakittatik: a kerületi képviselőt évenkénti üléseben 24 képviselő tag sorshúzás útján választatik, kik közül az első kisorsolt 12 tag az év első felében, a másik 12 tag pedig az év másik felében, mint bírák működnek. A kerületi képviselőt a bírák mindkét osztályának számára saját kebeléből még a sorshúzás előtt egy-egy elnököt s elnökhelyetteset választ, kik mindnyájan a kerületi elő-

járóság kezeibe azonnal fogadalmat tesznek. Minthogy a mult évi június hó 4-én tartott rendes évi közgyűlésben választott bírósági elnökök és elnökhelyettesek, valamint a kisorsolt bírósági tagok mandátuma lejárt, a napirendre tűzött választások, illetve kisorsolások megejtendők.

VI. A kerületi képviselő mandátuma.

Kerületünk képviselője 1895 évi június hó 10-én tartotta utoljára alakuló közgyűlését. Minthogy pedig a congresszusi statutumok 59. §-a szerint úgy a kerületi képviselők, mint az elnök s az előjárósági tagok 3 évre választatnak és így a kerületi képviselő mandátuma lejárt, a tisztelt képviselőtestület felhatalmazását kérjük arra nézve, hogy a kerületi képviselők választása és megalakulásuk iránt szükséges intézkedéseket megtehessek.

Midőn mandatumunk megbízóinkra visszazáll, a magunk részéről küldöinknek és a tisztelt képviselő-testületnek a belénk helyezett bizalomért őszinte hálás köszönetünket nyilváníthatjuk, még azon kérelmet intézve, a t. képviselőtestülethez, hogy bennünket az iránt is felhatalmazni méltóztatassanak, hogy az esetre, ha az új képviselőtestület megválasztása illetve megalakulása előtt fontos felekezeti érdek ezt szükségesé tenné, a t. képviselő urakat rendkívüli közgyűlésre egybehívassuk.

A congresszusi szabályzat (I) 62. §-a szerint a kerületi képviselő rendszerint egyszer ül össze évenként és mindenkor előre határozza meg legközelebbi ülésének helyét. Midőn a szabályainkra való tekintettel a t. képviselő-testületnek erre vonatkozó határozatát kérjük, egyben kedves kötelességet teljesítünk, midőn a kecskeméti izraelita hitközségnek mult évi közgyűlésünk alkalmával a képviselőtestület irányában igaz melegt testvéri érzéssel tanúsított vendégszereteteért e helyen is köszönetünket nyilváníthatjuk.

Végül kérjük a t. képviselőtestület, hogy a napirenden lévő ügyekben határozni és ezen jelentésünket tudomásul venni méltóztatassék. Budapest, 1897. évi május hó 16-án.

A VI. izraelita községkerület előljárósága nevében:

Dr. Mezey Ferencz,
ker. jegyző.

Schweiger Márton,
ker. elnök.

274. sz.

KÉT MULT SZÁZADBELI SZERZŐDÉS.

Egy zsidó és Szombathely városa közt,

My N. N. Privilegiált Szombathelyi Város Birája És a Tizenkét Esküdt Tanácsj.

Adgyuk tuttára mindeneknek az kiknek illik ez mi levelünkben; hogy a' Sok kárvallásunkra S— Várossunknak szükült állapotjára nézve; itt ezen Szombathelyi Városban Vasvármegyében levőben

egy Bizonyos Bóltot engettünk Rohonezi Markó Névő Sidónak egy Társával együtt, a melyben avval árulhasson, mely Bóltban való árulatlásáért, in omnem furtive eventum alkudot megh a böcsületes Város részére Egy Esztendeigh, a Dato Psenti id Computando, Harmonizet ket Rhenis Forintokban, mily 32 forintokat a midőn ezen Szombathelyi Várossy Biró ur kívánja tartozik le Tenni, de azon egy esztendeigh az itt való várossy adozásnak terhitül mentes lészen, ez szerént, S— aláb irt Conditioiok szerinti azon bóltban való árulást emlétet Markó Névő Sidó fölis vette esztendeigh Illyen Conditioiok alatt; hogy ezen Bólt kiadás nem ugy adatott neki, hogy jövedőben usus a'vagy szokás lenni, i. következnek belőle hogy Sidónak az után Városunkban Bóltja lenne, hanem ad Placitum lenne az Városnak melljet is az böcsületes Város magának reservál. Nem külömben asztis specialiter observallja a böcsületes Város hogy az Czehekbeli Mesterek ellen semminémő Partékát ne árulljon hanem az Várossy statutumokhoz magát alkalmaztassa mindenikh társával edgyütt; a keresztent főként megh böcsüllý—k és ezután aszt el hadgyák hogy Utakrul S— Bóltokbul el ne hiják se csalogassák az vevő embereket, se ne gátollýák. Ünnepek napokon Mise, S— Prädikatio alatt a Bóltot bétegyék. Feleségit, Gyermekeit ide ne hozák, és Sidókkal ne szaporítsák. A mit vétnek itt, az eő Urokhöz ne folyamodgyanak ha megh érdemlik a büntetést itt büntetődgyenek, mind ezekre maga Markó Sidó spontanen magát késze adozásával kötelezte, ha ezek ellen valamit véténik toties quoties Szombathelyi Várossy Biró Ur négy négy frot vehessen raitok, és ezen Levelet is megh állotta mint ha akár mily authenticus személyek előtt lett volna melyrül mýs attuk ki ez mi Levelünket Markó Sidónak Várossunk elő-Pecséttyével megh erősítvén, Datum Sabardae Die 1 Aprilis 1718.

Zsidóval való Contractus.

My Szembalásy György Privilegiált Szombathelyi Város Birája, és N. N. Tanácsj.

Adgyuk tudására az kiknek illik mindenekk: Hogy a' mikoron My az aláb irtt napon, és esztendőben Városunkat illető némely dolgainknak megh látására, S. elintezésére edgyben gyülekeztünk volna, azon alkalmatossággal töb dolgaink között el végeztük azt is: Hogy tuduyi illik mivel ezen városunk Piarci szeglet házáuál föl szélrül lévő három szobákk, ugy azok előtt hoszatában levő folyosónak is az allya vagyis Padimentuma éppen le szakadóban vagon melyet üdö hallogatás nélkül reparaltatnyi éppen szükséges; Azért hogy ezen reparatióra teendő költségek is az városnak jövedőben valamely hasznót fordéthassanak, az eránt ezen rendelést tettük; Hogy az proxime elmúlt 1740-ik esztendőben, az annak előtte is itten, nem csak városbéli Lakosainkk, de környül levő szomszéd Helységbeliekk, ugy föl s — alá menőknek is nagyob alkalmatosságokra mindenkoron folyta-

tott, s — következőképpen ez után is folytatandó zsidó partékának kereskedésére általunk bé állítattott és Rohonczy Dominiumhoz tartozandó Salamon nevű zsidónak, s — úgy ennek helyében jövődben béállítandókkal, azon említett városi házunk szobáj alatt, egy alkalmas kalmár boltot, a mellé kisszobácskát, ezen kívül egy kis könyvácskát is meg a jövő szent-György napra el készítettünk, hogy akkor az említett zsidó oda beis helyeztetthessék, s — következőképpen eddigh is, az zsidók által itten tartott és nem czéhbeli Városi mester emberekk hátramaradást, vagyis kárt okozó partékákkal kereskedését folytathassa, mely meghírt mód szerint leendő alkalmatossága, és behelyeztetése, úgy kereskedése eránt, az folyébb is irtt Salamon Sidóval meg edgyeztünk e képpen: hogy eőtet azon számára leendő épületben az jövő, s — ez most folyó 1747-dik esztendőben essendő szent György napjától fogva számlálván Tíz egész esztendeigh, maga mellé egy kereskedésre választandó zsidó társával edgyütt meg tartjuk, és kereskedését is valamint eddigh, úgy ezután is szabadon folytattnyi engedgyük; más efféle kereskedő zsidót pedig azon tíz esztendő el forgása alatt városunkb bé nem veszünk; Azt is mindazonáltal per expressu declarálván, hogy ezen Salamon zsidónak mind azon üdő alatt, csak egy étsakán által is Feleséget itt az Városban magánál tartanyi, annyival inkább töb üdeigh aval itten laknyi az Mgtus. által dictalando kemén büntetés alatt sem lészen szabad. Az mely accomodatíójáért s — kívált pedig magánossan leendő kereskedésének folytatásáért az említett Salamon zsidó ígért a mint magát kötelezte is, hogy azon tíz esztendő elforgása alatt, minden egy esztendőre Hatvan forintot, melynek felét pedig Szent-György. Martyr napjaira az Városnak fogh fizetnyi, az mely Terminus napokra, ha az meg irtt árendáját esztendőnként akár mely okbulis letennyi és befizetnyi elmulasztaná, tehát ipso facto ezen Contractus semmiben mennjen; Hogy pedig ezen Reparatio, vagyis épület véghben vitethessék (költsége arra az városnak nem lévén) anticipale tartozott a zsidó eőttven, forintokat letennyi, melyis az első esztendőbeli 60 f. árendájában fog beszámíltattnyi. Mindezeknek nagyob hitelére, adtuk ki az említett zsidónak ezen városunk pöcettye alatt költ Levelünket. Szombathely 5. Marty Aq 1747.

A Szombathely városi levéltárból közli:

DR. BERNSTEIN BÉLA.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Évkönyv.* Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, szerkesztik *Bacher Vilmos* és *Bánóczy József.* 1897. *Budapest.* — *Dr. Pollák M.* A zsidók története Sopronban a legrégibb időtől a mai napig. Az I. M. I. T. által jutalmazott pályamű. *Budapest,* 1896. — *Kahan Á.,* Igróth S D L (Luzzatto S. D. olasz leveleinek héber fordítása). — *Szép L.,* A veszprémi izr. iskola története. *Veszprém* 1897. — *Brann M.,* Geschichte der Juden in Schlesien. (A boroszlói rabbiképző ez idei értesítőjében. 2. folytatás). — *Friedländer M.,* Das Judenthum in der vorchristlichen griechischen Welt. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Christenthums. *Bécs és Lipcse* 1897. — *Dr. Kayserling M.,* Colonization of America by the Jews. Issac Aboab, the first Jewish author in America. The earliest Rabbis and Jewish writers of America. (Mindhárom értekezés a »Publications of the American Jewish Historical Society« gyűjteményben jelent meg 1894 1895 és 1896.) — *Dr. Ziegler J.,* Der Talmud. Ein Vortrag. *Karlsbad* 1897. — *Pollak K.,* Anmerkung zu Megillath Antiochus (A »Drohobitzer Zeitung«-ból). — *Dr. Perles F.,* M. Grünbaum, Jüdisch-spanische Chrestomathie (Bírálat a »Zeitschrift für romanische Philologie« 1897. évfolyamából). — *Ugyanaz,* Cowley and Neubauer, The original Hebrew of a portion of Ecclesiastiens (bírálat a Wiener Zeitschr. f. d. Kunde d. Morgenlandes 1897. évfolyamából). — *Wiesner H.,* Esztori Parchi és Kaftor-Va-Ferach című munkája. *Budapest,* 1898. (dissz.)

A pécsi izr. hitközség jelentése az 1896 évről először a május 10-én megtartott ünnepségekről: a milleniumi istentiszteletről és diszgyűlésről emlékszik meg. Különösen kimagaslik a diszgyűlés az alapítványok által, melyeket a hitközség létesített. Egy építendő árva-ház számára ugyanis 20,000 koronát szavazott meg, továbbá 2,000 koronát az orsz. izr. közalap növelésére. A község által tett 10,000

frtos alapítvány gyűjtés által 14,117 frtra szaporodott fel, mely összeghez a nőegylet is 1000 frttal járult. A község által gyakorolt jótékonyosság nagy arányú. Nagyobb összegeket ajándékozott a község kegydíjak czimén, több család állandó havi segélyt élvez és sokan részesültek peszachkor macosz adományokban. A hitközség kebelében főállású nőegylet, chevra-kadisa és betegsegélyző egyesület szintén tekintélyes összegeket fordítottak jótékony czélokra. A tápintézet, melynek tiszta vagyona 1222 frt, naponként számos egyént látott el díjtalanul egészséges és izletes táplálékkal. A község által fentartott iskolában 8 férfi és 2 nőtanító működött. Az intézetben 347 tanuló volt, kik közül 157 teljes, 56 pedig fél tandíjmentességet élvezett. Mindkét nembeli ifjúság részére szombatonként Istentiszteletet rendeztek, melyeknek dr. Perls főrabbi tartott szónoklatokat. Az iskolai tanítói és tanulói könyvtár is szépen gyarapodott. A millenium emlékére Wertheimer Jakab és neje 500 frtos alapítványt tettek, melynek kamatait minden 5-ik évben egy arra érdemesnek ítélte tanító vagy tanítónő nyeri el. Kegyelettel emlékszik meg a jelentés az elmúlt évben elhunyt cs. Schapringner Joachimról, ki a hitközségnek alapító tagja és hosszú éveken át elnöke volt és kinek vezetése alatt létesült a templom, iskola és számos jótékony intézmény. Az elmúlt évben köttetett 25 házasság, elvált egy házaspár; született 41 gyermek, elhalt 41 egyén. A községi vagyon szaporodása az 1895-ik évhez képest 19,212 frt. és így a tiszta vagyon 97,567 frt. és 83 krt. tesz.

A veszprémi izraelita iskola történetét írta meg Szép Lipót. A tömegesen készült millénniumi monográfiáknak legnagyobb része a magyar nevelésügy történetét dolgozta fel, mint a nemzeti históriának legfontosabb ágát. Ép azért az egyes iskolák monográfiája nem csak lokális, hanem általános kulturtörténeti jelentőséggel is bír. Így vagyunk szerzőnek föntnevezett művével is. A veszprémi iskola 1805-ben alapított. A banális igazság, hogy minden kezdet nehéz, ezen tényre is alkalmazható; nagy nehezen a szomszédos apró-cseprő hitközségek hozzájárulásával bírták csak fentartani az intézetet, melyben eleinte minden héber tananyagot mellőztek, s csak a profán, világi tárgyakat tanítottak. A kezdet és kialakulás korszaka 1828-ig tart. Ez időből mint kiváló tanerő néh. Neumann A. Salamon érdemel említést, 1828-ban a várpalotai község megnövekedvén, önállósította iskolaügyét, s külön intézet alapítását határozta el. — Ettől fogva a veszprémi iskola, magára utalva, hozzálátott a független szervezkedéshez 1829—58. A harminczas években Singer Joachim, a kiváló hebraista Bródból,

unokaöccsével a nagynevű íróval, Singer Eduárddal magán iskolát tartottak főn, mely öt esztendőig virágzott. Fontos momentum volt, midőn 1838-ban kötelességévé tették Mandl J. Móricz tanítónak, hogy a tanulók hetenként 3 órai magyar oktatásban részesüljenek. Utána 1856-ig Heller Lajos működött. A tanulótóra egyeletet már egy 1830. május 27-ki jegyzőkönyv említi.

Új korszakot nyit meg Hochmuth Ábrahámnak 1859-ben történt rabbivá való megválasztatása. Az itt kezdődő aerát méltán nevezi szerző a belső fejlődés idejének. Első munkája volt 1860-ban a német tanítási nyelv helyébe a magyart behozni. Alapítványok, ösztöndíjak, az ugyancsak Hochmuth kezdeményezésére 1867-ben létrejött könyvtár, a szegény tanulókat segélyező Krajczár-egyesület, mind nagyban hozzájárultak az iskolai élet föllendítéséhez, a mely a jelenben, a legújabb korban is (1889—96.) egyre tart, és növekvőben van. A sok érdemes buzgólkodóknak neveit olvasván, joggal remélhetjük, hogy virágzó jövőnek néz elébe a veszprémi izraelita iskola, melynek történetét szerző igaz szeretettel s az anyagnak gondos összegyűjtésével írta meg.

A szegedi Chevra Kadisa 1896. évről szóló jelentéséből ezen egyesület derék működése tűnik ki. Az adatokból kiemeljük a következőket: Jótékonyosságra fordítottak 3,837 frtot, melyből 1,490 forint a menház fentartására esik. A Chevra vagyona kerek összegben 55,000 frt, 2,500 frttal több mint az előző évben. A részletes adatokból kitetszik azon örvendetes tény, hogy a szegediek a zsidó jótékonyág minden fajtáját gyakorolják.

A veszprémi izr. hitközség eljárásága az 1894—1896 időszakról kiadott jelentésében első helyen emelkedett szavakban emlékezik meg a recepcióról, a milleniumi ünnepélyekről és a közalapról. Közli az utóbbi célra befolyt szép összeget kitevő adományokat és az adakozók neveit. Első helyen áll a hitközség; magányosok közül nagyobb összegeket adtak dr. Pillitz Benő, Weisz Elek és mások. A jelentés azután beszámol a rabbiválasztásról, mely dr. Klein Arnoldra esett. A lefolyt időszakban a hitközség paplak- és iskolaépítésére közel 60,000 frtot fordított. A hitközség évi kiadása körülbelül 17,000 forintot tesz ki. Ezen kívül több alapítványt kezel, melyeknek kamatai nemes czélokra fordíthatnak. A jelentés a hitközség vallási, közművelődési és jótékonyági nemes tevékenységéről szép képet nyújt.

A pesti izraelita nőegylet. A részletes évi jelentésből kiemeljük a következőket: A lefolyt évben rögtöni segélyek fejében 14,985

frtot, rendes havi segélyek czimén 10.824 frtot, negyedévi lakbérsegélyek czimén 4868 frtot, gyermekágyasok segélyezése czimén 378 frt és kiházasítási segélyekként 285 frtot, mindössze tehát 31.340 frtot osztattak ki. Az egylet leányárvaházában 55 teljesen elárvult gyermek, az árva menhelyben pedig 50 félig elárvult gyermek nevelkedett. A jelentés a május 17-én tartott közgyűlésen jóváhagyólag tudomásul vétetvén, hevesi Bischitz Dávidnének, fíradhatlan elnöknek, továbbá Herzl Antalnénak az érdeműs másodelnök és pénztárosnak s a választmányának, a titkárnak, elöljáróknak köszönetet szavaztak. Ugyancsak köszönetet szavaztak a sajtónak, a fővárosi tanácsnak és az egylet minden pártfogójának. Számvizsgálóknak újra megválasztották hevesi Bischitz Lajost és Leipziger Vilmost, a két üres helyre pedig budai Goldberger Bertholdot és baranyavári Ullmann Adolfot. Végül, mivel a három év letelt, megejtették az új választásokat is, de elnökválasztás nélkül, mert a jubiláris közgyűlésen Bischitz Dávidné élethossziglani elnök lett. Alelnöknek njából Herzl Antalné, választmányi tagoknak pedig az ezen tisztséget eddig viselt hölgyek — és mint új tag Stiller Bertalan drné — választattak meg.

Zsidóüldözések. Oroszországban Spolában a zsidókat kirabolták és többeket megöltek vagy megsebesítettek. A tervszerűen előkészített fosztogatásról a hatóságok nem bírtak tudomással és a katonaság későn érkezett. Az orosz hatóságok bizonyára a törökországi örmények megvédésével voltak elfoglalva. Az orosz-barát francziák gyarmata Algír szintén zsidóüldözés színhelye volt. A központi franczia kormány azonban nem tűrte polgárai egyik híj részének elnyomását. Osztrák szomszédaink megirigyelték az orosz parasztok sorsát és Galiczia két helyén zsidófosztogatásokat rendeztek. A hatóság erélyesen közbelépett.

A szent föld gyarmatainak iskolái. Jeruzsálemi munkatársunk egyik levelében a következő érdekes hírt közli velünk: »A rabbik, kik itt az iskoláknak ellenségeik voltak, báró Rotschildhoz sürgönyöztek, hogy nem ellenzik, ha a koloniákban iskolákat állítanak fel, csakhogy az ő felügyeletük alá helyezzék azokat. Felelet azonban mind e mai napig nem érkezett, és azon nézet uralkodik, hogy nem is fog érkezni. Ezt az irányváltozást ugyan szívesen látták, de nem tette azt az effectust, a melyet két évtizeddel ezelőtt még képes lett volna. Ma minden a rabbik kezében lenne, ha nem taszították volna el maguktól. Ugyanezért panaszai sem keltenek viszhangot, hiszen javításokkal sohasem tudtak alkalmas időben megbarátkozni.«

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság bevétele a lefolyt évben 6276 forintot tett ki, melylyel szemben 5662 forint kiadás áll. A folyó évre a bevétel 5905 és a kiadás 5997 forinttal van előirányozva. Az idei közgyűlést Pápán tartották meg; az államvasutak a gyűlésen résztvevők számára kedvezményes jegyeket engedélyeztet. A Társulat elevevén tevékenységet fejt ki és újabb idő óta fentart egy havi közlönyt is.

Dr. Herzberg W., a palesztinai árvaház nyugalomba vonult igazgatója, 70 éves korában Brüsszelben meghalt. Nagy hírre tett szert »Jüdische Familienpapiere« czimű műve, melyben vallásunk tanait éles elmével és meleg szívvel védelmezte. Áldás emlékére.

Wogue L. grand rabbin Párisban meghalt. Nagy és áldásos tevékenységet fejtett ki mint a párisi szeminárium tanára és mint a »L'Univers Israélite« szerkesztője. Legbecsebb és legismertebb műve: »Histoire de la Bible et de l'exégèse biblique jusqu'à nos jours«, mely Párisban 1881. évben jelent meg. Legyen áldott emléke.

A müncheni Allgemeine Zeitung mellékletében (Beilage Nr. 62, 1897. év) Baumeist Ernst »Das rumänische Volkslied in Siebenbürgen« czim alatt szép cikket tesz közzé, melyben a következő érdekes részlet ragadja meg figyelmünket: »Den ersten Verfasser eines solchen historischen Liedes zu erkunden, ist mir nie gelungen. Die lyrischen Lieder habe ich in ihrem Ursprung, die epischen mit alten Stoffen nur in ihrer Weiterentwicklung beobachten können. Und nun noch ein Wort über die Melodie. — Ein Magyare und zugleich Jude, wie alle Magyaren stolz auf sich und seine Nation, ächtlich den unterjochten Völkern Ungarns gegenüber, erklärte mir den Charakter der rumänischen Singweise auf seine Weise nicht ganz unzutreffend. »Beachten Sie«, meinte er, »als die Juden von Aegypten nach Palästina zurückkehrten, da sandten sie Späher voraus, die sollten unter die augenblicklichen Bewohner der wieder zu erobernden Heimath gehen und von den Liedern einen Vorrath sammeln, die dort gesungen würden. Denn, sagten sie sich, sind die Lieder heiteren und lebhaften Charakters, dann haben wir es mit einem starken, stolzen und mächtigen Volke zu thun; sind sie aber traurig und schweremüthig, dann ist es ein schwaches und leicht zu unterwerfendes Volk. Stimmt das nicht auch für die Rumänen? Ihre Lieder sind alle traurig, und entsprechend ist das Volk von jeher schwach und unterdrückt gewesen. Von Leuten, die so langweilig, schweremüthig singen, fürchten wir Ungarn nichts für unsre Herrschaft.«

Zsidó tudósok. *Dr. Halász I.* a kolozsvári egyetem bölcsészeti tudományi karának dékánja lett. — *Dr. Klein Gy.* stockholmi rabbi az egyetemi tanári czímet és jeleget kapta. — *Schwab M.* párisi tudós »Vocabulaire de l'Angéologie« című művét a párisi Akadémia adta ki és szerzőjét jutalommal tüntette ki. Az érdekes munkáról hosszabb ismertetést fogunk közölni.

Baer S. Biberichben magas korban meghalt. Az egyszerű tanító a maszorétikus bibliai szöveg helyreállítása körül a legnagyobb érdemeket szerezte. A szentírás legtöbb könyvét újra kiadta, azokat maszorétikus kommentárral és jegyzetekkel ellátta. Behatóbb szövegkritikai kutatások csakis ezekből a kiadásokból indulhatnak ki. Baer Heidenheim méltó örököse volt és halála a bibliai tudományokra súlyos veszteséget jelent. Évekkel ezelőtt egy felhívás jelent meg, hogy Baer maszorái művének kiadásához a szükséges összeget gyűjtsék össze. Eredmény nem volt. Reméljük, hogy irodalmi hagyatéka nem fog sem elkallódni, sem angol területre vándorolni. Áldás a jámbor emlékére.

Dr. Kohut Sándor emlékére fia, George Alexander Kohut, ki folyóiratunk munkatársai közé tartozik, gazdag tartalmu művet adott ki. Zsidó és keresztény nagynevű tudósok írták az egyes cikkeket, hogy kegyeletüknek az »Aruch« kiadója iránt kifejezést adjanak. A mű címe: »Semitic Studies«

Az orsz. rabbiképző intézet növendékeit segélyező »Écz Chajim«-egylet márczius hó 2-án tartott közgyűlésén nagyobb akezió megindítását határozta el, hogy a tanulókat jövőben hathatósabban támogathassák. E célra bizottságot választottak, melynek tevékenységétől sokat remélnek. A bizottsághoz tartoznak *Adler Gyula, Herzmann Bertalan, Handler J.* stb.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

A CZIONIZMUS.

A baseli czionista kongresszus, melyre a résztvevők felekezeti ügyeinknél szokatlan erélyvel és a sajtó minden csínját-binját ismerő ügyességgel az egész művelt világ figyelmét felkeltették, augusztus hó végén lefolyt, a nélkül hogy az ez összejövetelhez fűzött remények és aggodalmak teljesültek volna. A zsidó állam csillogó eszméje, melyet három évtized előtt először propagált modern író, mely üldözött hitrokonaink reményei vagyis inkább kívánságai szerint az évezredes szenvedéseknek véget vetne, az első lépésnél az íróasztaltól a gyakorlati élet mezéjére csalóka reménynek bizonyult. A czionista mozgalom vezetői dicséretet érdemlő önismerettel és önmegtagadással az ábrándok fellengős magaslatairól félig-meddig a rideg valóság mélységére szálltak le, midőn a politikailag független nemzeti államalkotás tervét feladták. Kétséget nem szenved, hogy az eszmék további tisztulása és a szükségletek higgadt mérlegelése után a czionisták eredeti tervükből még további engedményeket fognak tenni az európai és amerikai zsidóság zöme által kívánt irányban, hogy a mozgalom tisztán a kiüldözött vagy elnyomott hitrokonok telepítését írja zászlájára.

Tagadhatatlan érdeme a czionizmusnak, hogy a »zsidó« testi és lelki szenvedésére, anyagi és erkölcsi nyomorára, a hogy magát a kongresszus kiváló szónoka kifejezte, reáirányította a közfigyelmet és felébresztette a népek szunnyadó lelkiismeretét. A művelt nemzetek két évtized óta csak a vérszomjas gyűlölet hangját hallották, a »zsidó« mint a nép megrontója, elnyomója lett kifestve, a czionista kongresszus első ízben állította oda a zsidót az egész világból összegyűj-

tött adatok alapján mint elnyomottat, üldözöttet, kitaszítottat. A szomora kép, melyet az angolok és magyarok uralta országaikon kívül élő hitrokonainkról rajzoltak, minden jobb érzésű szívet megindítanak és a ki bizik az emberiség jobb génuszában, nem kételkedhetik abban, hogy a biblia népének szenvedései a megtévesztett nemzetekre engesztelő hatást fog tenni.

Másik tagadhatatlan érdeme a czionizmusnak, hogy hitrokonainkat lethargiájukból felrázta, a vallásos érzést emelte, a majdnem tökéletesen kivesztett összetartás szükségességét előtérbe tolta. Az antisemitizmussal, az új nevet felvett nemzetionális zsidófalással szemben az erők összegyűjtésére, a közös védekezésre szólította sorompóba az Izrael vallásához ragaszkodó különböző nemzetek fiait. Bármilyen volt az orosz zsidóüldözések által szült és az osztrák antisemitizmus által megerősített czionizmus tartalma, bármilyen volt a baseli kongresszust megelőző agitáció ideálja és végcélja, valóságos eredmény az, hogy a végveszélybe döntött zsidók százezreinek megmentésére hitsorsosainkat és velük egyetemben a jog és emberiség minden nemzetiségű és rangu híveit a leghatásosabb formában felszólította és hangolta.

Többször kifejtettük folyóiratunkban, hogy a zsidóság nem nemzet, hanem felekezet. Ezt tanítja vallásunk, a mely minden tekintetben egyenlőnek tekinti a született és a bármely fajhoz tartozó áttért zsidót; ezt tanítja a történet, a mely a zsidóságot nem mint tömör, hanem mint kevert fajt ismeri a legrégibb idők óta; ezt tanítja az anthropológia, mely az európai zsidókban nem sémi, hanem európai típust ismer fel. A mint beolvasztotta a magyar nemzet a kunokat és más vendég népeket, éppúgy beolvasztotta a zsidókat is, kik e földön ezer év óta laknak. Távól vagyunk tehát attól, hogy a zsidóüldözések hatása alatt keletkezett »zsidó nemzetiséget« elismerjük és meggyőződésünk szerint az európai művelt nemzetek többsége sem tekinti az ő kebelében lakó hitrokonainkat idegen nemzetiségűnek. Hiszen Stöcker, a német antisemitizmus papi megalapítója, maga állította valaha, hogy ha a német népet megszavaztatnák, inkább az antisemitákat üzné ki mint a zsidókat. A czionizmus az európai nemzetiségi törekvésektől félrevezettetett, midőn azt hitte, hogy az elnyomott zsidók megmentése céljából egy új-czionista nemzetiséget kell megalapítania vagy reklamálnia,

de abban tökéletesen igaza van, hogy a hazátlanná tett vagy az éhenhalásra kárhóztatott hitsorsosoknak új otthonot kell keresni, a hol munkájuk után emberhez méltó existenciát találjanak.

Hitfelekezetünk kötelességszerű teendői szempontjából egyre megy, hogy a czionizmus hívei a múltban mit hirdettek és a jövőben mit fognak hirdetni a zsidó nemzetiségről és a zsidó államról: a cél, melyet ők is kitűztek és melynek számos lelkes, mondhatjuk rajongó híveket szereztek, hogy a hazájukból akár zsarnoki modern kormányrendeletek, akár a felbujtatott nép erőszaka által kiűldözött hitsorsosok a szent földre telepítenek, feltétlenül helyes és ezt a célt támogatni minden hitfelünknek nemcsak szabad, hanem kötelessége is. A hazai zsidóság egy ízben már tetemes összeggel enyhített az orosz zsidóüldözések áldozatainak nyomorán, nem szabad jövőben sem elzárkózni az esetleg konkrét alakot öltő segélyakció elől, mely a nyomorba döntött hitrokonokat a művelt nemzetek valóságos ósházájába vezetné vissza. Nem kételkedünk egy pillanatig sem, hogy sok buzgó keresztény is támogatni fogja ezeket a szerencsétleneket, persze nem zsidógyűlöletből, hanem nemes vallásos és humanus érzésből. Azok az angol és német keresztények, kik a baseli kongresszusban részt vettek, nemes érzelmeik mellett igen jó hazafiak.

Mi nem tartjuk a nyugat-európai zsidóság helyzetét oly komornak, hogy a teljes társadalmi és vallási jogegyenlőségért való küzdelmet mint reménytelen fel kellene adni. A haladás hittestvéreink helyzetében a francia forradalom óta oly óriási, hogy e processusból következtetve a szociális egyenlőség nem késhetik egy további századig. Azt sem hisszük, hogy az európai népek, okulva a tönkre ment Spanyolország világtörténeti példáján, önként lemondanának arról az intellektuális és gazdasági erőről, melyet hitünket valló polgáraikban bírnak. Oroszország maga Romániával egyetemben sem engedné, hogy szorgalmas munkás alattvalói aránylag nagy tömegekben kivándoroljanak. Szó sem lehet tehát arról, hogy az európai zsidóságnak csak jelentékeny töredéke valaha kivándoroljon, és így a cionista rajongók álmai egy új zsidó államról már ez okból — más körülményekről ez alkalommal nem akarunk szólni — sem egyéb muló ábrándnál. De mindezen körülmények nem

mentik fel sem Európát és még kevésbé hittestvéreinket azon kötelesség alól, hogy a hontalanú tett zsidóknak Palesztinában való leteleptetésére irányuló törekvéseket támogassa.

A kongresszus óta a felekezeti sajtóban megindult háború a politikai és nemzeti cionizmus ellen kétségtelenné teszi azt, hogy a kongresszusi résztvevők mögött csekély számú hívek állanak magában Oroszországban is. A zsidóság ezentul sem akar egyebet mint azelőtt, hogy a zsarnokság alatt elvérző hittestvérek minden emberi szívet megindító nyomorán erejéhez mérten enyhítsen. Az orosz, lengyel és román zsidóság, a melyből a mozgalom kiindult, és a melynek javát előmozdítani akarja, a szenvedésekben gazdag hosszú multból azt a tanulságot meríti, hogy a zsidó, mint minden más nép és felekezet, hazájához feltétlenül ragaszkodik és csak a brutális erőszaknak enged, de önként nem mozdul. Ez okból az elnyomott zsidóság polgári és emberi jogaiért tovább küzd, bízva a jog és igazság végső diadalában. De az önkény és erőszak áldozatai nem várhatják be e harc végét, ezekről gyorsan kell gondoskodni és erre a célra az elpusztított, de termékeny szent föld betelepítése az utolsó évtizedben szerzett tapasztalatok szerint a legalkalmasabb. Föltétlenül szükséges tehát, hogy a különböző név alatt létező, a szent föld gyarmatosítására alakult kisebb egyletek egy a kiüldözött hitsorsok telepítését célzó központi egyesület által centralizáltassanak. Erre legalkalmasabb a báró Hirsch telepítő részvénytársasága, a mely a segélyactióba hitrokonaink széles rétegeit bevonhatná. Valaminek történni kell, reméljük a legjobbat.

A ZSIDÓK ÁLTALÁNOS HELYZETE.

(Dr. Nordan Miksa beszédje a cionista kongresszuson.)

Néhány bevezető szó után a zsidóság képét a tizenkilencedik század végén a következőkben vázolja.

Ezen képet körülbelül egy alapszínnel lehet megfesteni. Mindenütt, ahol zsidók csak kissé nagyobb számban laknak, a zsidók közt, nyomor és szükség uralkodik. De az nem az átlagos szükség, a mely fajunknak csaknem megváltoztatatlan földi végzetének látszik. Az egy különös nyomor, a melyet a zsidók nem mint emberek, hanem mint zsidók elszenvednek és a melytől megszabadulnának, ha nem volnának zsidók.

A zsidó nyomornak két formája van: egy anyagi és egy erkölcsi. Kelet-Európában, Észak-Afrikában, Nyugat-Ázsiában, tehát különösen azon területeken, a melyeken törzseinknek óriási többsége, alkalmasint kilencztizede lakik, a zsidó nyomor szóról-szóra veendő. Az a testnek mindennapi sanyargatása, rettegés a következő nap elől, fájdalmas küzdelem a pusztta élet fenntartásáért. Nyugat-Európában a létért való küzdelem a zsidónak nem oly keserves, habár ilyen irányban is történnek ujabban kísérletek. A kenyér és hajlék kérdése, az élet és test iránti aggodalom kevésbé kinozza őket. Itt a szükség erkölcsi. Az önbecsülés és önértet mindennapi sértésében áll; a lelki kielégítés iránti vágyak durva elnyomásából.

Oroszországban, melynek zsidó lakossága az öt milliót meghaladja és amely csaknem a fél zsidóság hazája, testvéreink számos külön törvénynek vannak alávetve. Csak a karaiták csekély szektája részesül ugyanazon jogokban, mint a czár többi alattvalója. A többi zsidóknak meg van tiltva, hogy a birodalom egyes részeiben tartózkodjanak. A szabad költözködés jogát csak egyes kiváltságos osztályok élvezik, pl. az első kereskedelmi osztály tagjai stb. De, hogy az ember az első kereskedelmi osztályba tartozzék, ahhoz gazdagság kell és csak kevés orosz zsidónak van pénze és akadémiai grádusokat is csak kevés ember szerezhethet, mert az állami, közép- és felsőiskolák csak korlátozott számban bocsájtják be a zsidó tanulókat és külföldi oklevelek nem adnak jogot. Meg van tiltva a zsidóknak, hogy bizonyos iparágakat üzzenek, amelyeknek üzemé minden kereszténynek megengedtetik. A számlomra méltók egyes provinciákban élnek zsúfoltan, ahol nincs alkalmuk erejük és tehetségük megnyilvánítására. Az állam művelődési forrásai szűken bugyognak számukra, saját forrásokat nem áshatnak, mivel szegények. Aki csak teheti, az ki-vándorol, hogy az idegenben találja a levegőt és világosságot, amelyet otthon nem élvezhet. Aki nem elég fiatal vagy bátor ehhez, az nyomorában marad és abban elvész szellemileg, erkölcsileg, testileg.

Romániáról és negyedmillió zsidóságáról azt halljuk, hogy testvéreink ott is jónélküli állapotban vannak. Csak városokban lakhatnak, a kisebb hatóságok és hivatalnokok önkényének vannak kiszolgáltatva, néha a csöcselék véres erőszakának és a legszámalmasabb gazdasági helyzetben. Külön tudósítónk a teljesen szegény zsidók számát az összes romániai zsidóság felére becsüli.

Borzalmasak azon állapotok, melyeket galicziai referensünk fest. Galiczia 772,000 zsidójának 70 százaléka, dr. Salz jelentése szerint koldus, szegény, aki alamizsnát kér, a nélkül, hogy azt kapná. A jelentés egyéb részleteit nem aka-

rom felhozni; nem akarom, hogy kétszer borzadjanak ennek hallására.

Nyugot-Ausztria viszonyaira jellemző dr. Mintz jelentése szerint, hogy Bécsben 25,000 zsidó család közül 10,000 szegénység folytán nem fizethet kultuszadót. A többi 15,000-nek 90 százaléka az adó legkisebb osztályába van sorolva, ezeknek háromnegyed része sem teljesítheti a kötelességét. A törvény Ausztriában, eltérve Romániától és Oroszországtól, nem ismer különbséget zsidó és keresztény közt, de gyakran a törvényt holt betűnek tekintik és a szokás ismét feleleveníti a zsidó esküt. A társadalmi kitagadás megnehezíti a zsidóknak a kenyérkeresetet és legközelebbi időben ezt csaknem teljesen lehetetlenné teszi.

Bulgáriából ugyanezen panasz hangzik: család a törvény, a mely nem ismeri a felekezetek közt a különbséget, a melyet a hatóságok azonban mellőznek; ellenségeskedés mindenütt, mely a zsidót mindenünne elriasztja. Baj és nyomor a zsidóság java-résznél, javulásra pedig nincs kilátás.

Magyarországon nem panaszkodnak a zsidók. A polgári jogok teljes birtokában vannak, szabad dolgozniok, szerezniök és gazdasági helyzetük is javul. Természetesen ezen jobb viszonyok csak újabb keletűek, úgy hogy még a legnagyobb része a zsidóságnak nem volt képes kivergődni a nagy szegénységből és így a legtöbb magyar zsidó a jólét legalsóbb fokát sem érte el. A magyar viszonyok ismerői azt is mondják, hogy a zsidógyűlölet a takaró alatt még tovább ég és hogy a legelső alkalomkor pusztítólag fog előtörni.

A marokkói 150,000 zsidót és a perzsa zsidókat, kiknek számát nem ismerem, kell mellőznöm. Szegényekben még az az erő sincs, hogy nyomoruk ellen fellépjenek. Elviselik ezt néma odaadással, nem panaszkodnak és csak akkor keltik fel figyelmünket, ha a csöcselék a ghetto-kba hatol, azt felgyújtja, öl, meggyaláz és fosztogat.

Az országok, melyeket felsoroltam, csaknem 7 millió zsidó sorsát határozzák meg. Mindannyian, Magyarország kivételével, törvénykorlátozás által és hivatalos és társadalmi kegyetlenség által a zsidókat a proletárok és koldusok közé vetik, a nélkül, hogy csak azon reményt is hagynák nekik, hogy erőmegfeszítéssel kiemelkedhetnének e nyomorúságos és válságos helyzetből.

Ama bizonyos »praktikus« emberek, a kik minden »hiábavaló álmodozásról« lemondanak és törekvésüket csak közelfekvőre, elérhetőre irányítják, azt hiszik, hogy a törvényes korlátok megszüntetésével a zsidók Kelet-Európában megszabadulnak a nyomortól. Galícia megczáfolja fényesen eme véleményét. De nemcsak Galícia egyedül. A törvényes

emancipáczióknak gyógszere mind a legfelsőbb erkölcsi fokozaton álló államokban megkíséreltetett. Lássuk hogy mit tanít ezen kísérlet.

Nyugot-Európa zsidósága nincs törvénykorlátoknak alávetve. Szabadon mozoghatnak és fejlődhetnek épúgy mint keresztény földieik. Eme szabad mozgás gazdasági következményei kétségen kívül a legjobbak voltak. A szorgalom, az állhatatosság, a józanság, a takarékoság zsidó faji tulajdonságai a zsidó proletáriátus csökkenését okozták, a mely némely országban teljesen megszűnt volna, ha nem tápláltatott volna a keleti országokból történő zsidó bevándorlások által. A nyugotnak emancipált zsidósága aránylag gyorsan jutott mérsékletes jóléthez. A mindennapi kényérérti küzdelem semmiesetre sem bír ama szörnyű formákkal, mint Oroszországban, Romániában és Galiciában. Hanem ezen zsidók közt a másik zsidó nyomor nő nagyra, az erkölcsi.

A nyugot zsidójának van kenyere, de nem egyedül kenyérből él az ember. A nyugot zsidójának élete már alig van veszélynek kitéve a tömeg részéről, de a hus fájdalom sebei nem az egyedüliek, melyek fájdalmat okoznak és melyeken el lehetne vérezni. A nyugotnak zsidója az emancipációt teljes szabadságnak fogta fel és sietett abból az utolsó következményeket is levonni. A népek azonban azt mondják neki, hogy nincs igaza, ha olyan elfogulatlanul logikus. A törvény nagylelkűen felállítja az egyenjogosítás theoriáját. Törvény és társadalom az egyenjogosítás olyan praxisát gyakorolják, a mely abból olyan gúnyt űz, mint Sancho Pansa kineveztetése a Barataria szigetének fényes kormányzói állására. A zsidó naiv módon azt mondja: »ember vagyok és semmi emberi nincs távol tőlem«. Arra a felelet: »Lassan, emberi voltodat csak óvatosan élvezheted. Hiányzik neked a becsüléről való fogalom, a hazaszeretet, az idealizmus és ezért mindazon tényektől távol kell maradnod, melyek ezen tulajdonságokat feltételezik«.

Tényekkel ezen szörnyű vádak sohasem kísérlették igazolni. Legfőlebb néha egy egyedül álló zsidó, egy törzse söpredékének példája hozatik fel diadalmasan és a helyes gondolkodás és következtetés ellenére merészen odaállítatik. De ez lélektanilag jól van megokolva. Az emberi tudat szokása azon előítéletek számára, melyeket ez érzés benne kelt, utólagos észszerű megokolásokat keresni. A népbölcsesség eme lélektani törvényt már régóta ismeri és szemléleti módja szerint eme kifejezést formulába foglalta: »Ha egy kutyát akarunk megfúlasztani — mondja a közmondás, — azt mondjuk róla, hogy veszett volt«. A zsidók rovására írják mind a bűnöket, mert azt akarják önnömagukkal elhitetni,

hogy jogos az irántuk létező gyűlölet. De ép a zsidó gyűlölet képezi az első tényt.

A fájdalmas szót ki kell mondanom: a népek, a melyek a zsidókat emancipálták, önnömagukat ámitották érzelmeik fölött. Hogy teljes hatását elérje, az egyenjogusultságnak előbb az érzelemben kellett volna meglenni, mint a törvényben. De ez nem történt meg. A zsidóemancipáció története az európai gondolkodás történetének egyik legsajátságosabb része.

A zsidóemancipáció nem azon belátás eredménye, mely szerint egy törzs ellen nagyot vétkezett Európa, a mely szörnyűt szenvedett és hogy már itt az ideje, hogy az ezredéves hibát jóvá tegyék; az egyedül a 18. századbeli francia raczionálisizmus egyenes geometriai gondolkodásmódjának következménye. Ezen raczionálisizmus az eleven érzésnek tekintetbevétele nélkül, tiszta logikával elveket konstruált magának egy mennyiség-tani axioma biztosságával és arra törekedett, hogy a tiszta ész eme képzetét a valóságos világban érvényesítse. Inkább vesszenek el a kolóniák, mint egy elv! Ugy hangzik ama ismeretes felkiáltás, a mely a raczionális módszernek a politikára való alkalmazását mutatja. A zsidó emancipáció a raczionális módszernek másik, úgyszólván automatikus alkalmazását mutatja. Rousseau és az encyclopaedisták bölcsészete az emberi jogok magyarázatára vezetett. Az emberi jogok magyarázatából levezette a férfiak merev logikája a zsidó emancipáció átmenetét. Felállították azon syllogizmust. Minden embernek természetből jogai vannak; a zsidók emberek, tehát a zsidóknak jogaik vannak. Így hirdették Franciaországban a zsidó emancipációt, nem a zsidók iránti testvéri érzésből folyólag, hanem azért, mivel azt a logika követelte. A népek érzülete éppenséggel tiltakozott ez ellen, hanem a forradalom filozófiája megparancsolta, hogy az elvek az érzelmei elé teendők. Engedjék meg nekem ezen kifejezést, mely nem tartalmaz halálanságot. Az 1792. év férfiai az elveken való nyargalásból emancipálták a zsidókat.

És most a többi nemzet a francia forradalom példáját követte, megint nem az érzés ösztöne folytán, hanem mivel az erkölcsös népek bizonyos erkölcsi kényszert éreztek, hogy a nagy átalakulás vívmányait maguknál is alkalmazzák.

Valamint a forradalmi Franciaország a világnak a mértékek és sulyok méterrendszerét adta, akként bizonyos szellemi alpmértéket is teremtetett, melyet a többi országok akarva nem akarva, erkölcsi érzetük normális mértékének vettek. Oly ország, mely azon igényt formálta, hogy az erkölcsiség bizonyos fokán állónak tekintessék, az a nagy forradalom egyes intézményeit volt kénytelen átvenni, pl. népképviselet, szabad sajtó, esküdtribóság, stb. A zsidóemancipáció is

egyike ezen nélkülözhetetlen állami kellékeknek, minő például a zongora, melynek nem szabad hiányoznia egy szalonban sem, még ha egy családtag sem tud zongorázni.

Igy lettek Nyugat-Európában a zsidók emancipálva, nem belső ösztön folytán, hanem egy politikai divat utánzása folytán; nem azért, mivel a vezető szellemek egy bizonyos európai erkölcsi ideált ismertek el, mely azt is követelte, hogy a törvénykönyvben a zsidók emancipációja is foglaljon helyet. Csak egy országra nézve nem áll ez. Ez Angolország. Az angol nép haladását nem kívülről veszi. Ez magából fejlődik. Angliában az emancipáció igazság. Nemcsak írott malaszt, hanem él. Érzésben régen megvolt, midőn a törvényhozóktól szóval is megerősítettet.

Az emancipáció a zsidó természetét teljesen megváltoztatta és belőle más lényt csinált. A jog nélküli zsidó az egyenjogúsítás előtti időben idegen volt a népek közt, de egyetlenegy pillanatig sem gondolt arra, hogy ezen viszony ellen fellázadjon. Egy külön törzs hozzátartozója gyanánt érezte magát, a kinek a többi országlakossal nincs közös érdeke. Nem szerette az előirt sárga zsidófoltot a kabátban, mivel ez hivatalos felszólítás volt a durva csöcselék számára a tettelegességre és mivel előre igazolta azt a törvényszék előtt, de önkéntesen sajátosságát még erősebben kiemelte, mint ezt a sárga folt tehetette.

Ott, a hol a hatóságok nem falazták be a ghettoba, ott ő maga zárkózott be egy ghettoba. Az övéivel akart lakni és a keresztény lakossággal csak üzletileg akart érintkezni. A ghetto szóba mai nap gyalázat és lealacsonyítás ize vegyül. A népszociológus és erkölcstörténetirő azonban tudja, hogy a ghetto, akármint szándékoztak is vele a népek, a régi zsidónak nem volt börtöne, hanem menedékhelye. Megfelel a történeti igazságnak, ha azt mondjuk, hogy csak a ghetto adta a zsidóknak a lehetőséget, a középkor szörnyű üldözéseit túlélni. A ghettóban volt meg a zsidónak saját világa. Biztos otthona volt, a mely szemében a hazát képviselte. Itt voltak társai, a kiknél számba jött. Itt volt a közvélemény, melynek elismerését kiérdemelni volt a becsvágy célja és a mely által lenézetni az érdemtelenség büntetése volt. Itt tisztelték mind a specifikus zsidó tulajdonságokat és azoknak sajátos fejlődése által elérhetette a közelismerést, mely az emberi lélek hatalmas ösztönzője. Nem törődött avval, ha a ghettón kívül lenézték azt, amit a ghettóban magasztaltak! A kívül levők nézetével nem törődött, mert az a tudatlan ellenség nézete volt. Arra törekedett, hogy a testvérek tessék és a testvér tetszésének megszerzése érdemes tartalmát képezte az életnek. A ghetto-zsidók így erkölcsi tekintetben teljes életet éltek. Külső helyzetük

bizonytalan volt, sőt gyakran nagyon veszélyes, bensőleg azonban sajátosságuk teljesen kifejlődött és semmi sem volt hiányos bennük. Harmonikus emberek voltak, a kikből a társadalmi ember normális létének egyetlenegy eleme sem hiányzott.

A ghetto lakója ösztönszerűleg érezte a ghetto jelentőségét benső életére és egyetlen gondja volt, hogy fennmaradását láthatatlan sáncczal biztosítsa, a mely még vastagabb és magasabb volt, mint a kőfalak, melyek kézzelfoghatólag elzárták. Az összes szokások öntudatlanul is csak azon egy czélt szolgálták, hogy a zsidóságot a népektől való elkülönődés által fentartsák, a zsidó közösséget ápolják, az egyes zsidónak folyton tudatába véssék, hogy elvesz és elpusztul, ha különösségét feladja. Az elkülönődési törekvés volt a legtöbb szertartási-törvény forrása, mely a közönséges zsidó előtt magával a vallással azonos és egyéb tisztán külső, véletlenül keletkezett elkülönődési ismérvek ruhában és szokásokban, idővel, a mint jól meghonosodtak, vallásos szentséget nyertek, hogy annál jobban megőriztessenek. A kaftánnak, tünseknek, prémes sapkának, jargonnak, világos, semmi köze a valláshoz. A keleten élő zsidók gyanakodva tekintik a hitehagyás kezdetének, ha törzsbeliük európai módon öltözködik és valamely európai nyelven helyesen beszél. Mert kettévágta a köteleket, mely őt törzsrokonaihoz fűzte, ők pedig érzik, hogy egyedül e kötelek biztosítják a közösséggel való összetartást, a mely nélkül az egyén magát állandóan sem erkölcsileg, sem lelkileg és végre még anyagilag sem tudja fentartani.

Ez volt a ghetto zsidó pszichológiája. Ekkor jött az emancipáció. A törvény arról biztosította a zsidót, hogy teljesjogu polgára szülőföldjének. Ez bizonyos tekintetben azokat is suggerálta, kik nyujtották és mézesheteiben keresztény részről is nyilatkozatok hallhatók, melyek a törvényt szívet üdítően magyarázták. A zsidók a mámor egy nemében siettek a hidat hátuk mögött elégetni. Új hazájuk volt, nem volt többé szükségük a ghettora; új kapcsolatok alakultak, nem volt már szükséges, hogy a hitrokonokkal fűzzék össze magukat. Az önfentartási ösztön azonnal alkalmazkodott az új létfeltételekhez. Az ösztön előbb a legmerevebb elkülönődésre irányult, most a legbensőbb közeledésre és hasonulásra. A zsidó azt hihette, hogy német, francia vagy olasz, mint többi honfitársa és ugyanabból a népforrásból merítette a közélet mértékét, mely az egyéniség teljes kifejlődésére szükséges.

Ekkor, 30–60 évi szunnyadás után, körülbelül két évtizeddel ezelőtt Nyugat-Európában az antiszemitizmus a néplelek mélyéből újra kitört és az iszonyodó zsidó előtt leleplezte helyzetét, melyet maga már nem látott.

Még szavazhatott a népképviselők választásánál, de látta,

hogy keresztény polgártársai egyletei- és gyűlékezeteiből szeliden vagy durván kizárattott. Meg volt még a költözködési szabadság, de mindenütt találkozott a felirattal: »zsidóknak tilos a bemenet.« Még megvolt a joga, hogy az állampolgár minden kötelességét teljesíthette, de azokat a jogokat, melyek az általános szavazati jogon tulmennek, azokat a nemesebb jogokat, melyeket a tehetségeknek és a derékségnek juttatnak, tőle mereven megvonták.

Ez a nyugot-európai emancipált zsidó mai helyzete. Zsidó sajátosságát feladta, de a népek figyelmeztetik, hogy az ő sajátosságait nem vette föl. A ghetto hazáját elvesztette, szülőföldje nem akar hazája lenni. Törzsbeliheit kerüli, mert az antiszemitizmus vele őket is megutáltatta, honfitársai pedig visszaszagitják, ha velük akarna tartani. Nincs talaj lábai alatt és nincs kapcsolata a közösséggel, melybe szívesen látott, teljes jogu tagként beilleszkedhetnék. Keresztény honfitársánál sem egyénisége, sem tevékenysége nem számíthat igazságosságra, még kevésbé természetesen jóakaratra, zsidó honfitársaival pedig elvesztette az összefüggést; úgy érzi, hogy a világ barátságtalan iránta és nem lát helyet, hol kedélymeleget találhatna, ha keresi és utána vágyódik.

Ez az erkölcsi zsidó nyomor, mely keserűbb a testnél, mert magasabban differenciált, büszkébb és finomabban érző embereket sujt. Az emancipált zsidó tanácsnélküli és nem biztos embertársaihoz való viszonyában, aggodalmas idegenekkel való érintkezésében, gyanakvó még a barátok benső érzelmeire is. Legjobb erejét legsajátabb egyénisége elnyomásában, kiirtásában, de legalább is elrejtésében emészti el, mert fél, hogy ez az egyéniség zsidónak fog ismertetni és soha sincs az a kéjzrete, hogy adhatja magát egészen olyanak, a minő, mint gondolataiban és érzelmeiben, úgy hangja minden tonusában, szeme pillantásában, ujjai játékában.

Nyugat-Európa minden jobb zsidója nyög a teher alatt és menekvést vagy enyhülést keresnek. Nincs már meg a hit, mely türelmet ad minden baj elviselésére, mert benne a bűntető, de mégis szerető Isten akaratát látja. Nincs meg többé a reményük, hogy majd eljön a Messiás és a csoda egy napján, dicsőségre viszi őket. Sokan a zsidóságból való futamodás által remélnék megmenekülni. A faji antiszemitizmus ugyan, mely a keresztység újjáalkotó erejét tagadja, e menekülés tervét sem kecsegteti sok kilátással. Nem is nagy ajánló-levél számukra, hogy ők, kik hitetlenek, — az igazán hívők kisebbségéről természetesen nem szólnak — egy istenkáromló hazugsággal lépnek be a keresztény közösségbe. Mindenestre új maranoszság keletkezik, mely rosszabb a réginél. Abban ideális vonás volt: az igazságosság utáni titkos vágy, a szívfacsaró

lelküismereti kínok és a bűnbánat; gyakran maga is keresett megtisztulást és bűnhődést jól megfontolt önkéntes vértanúságban.

Az új marranonak a zsidóságból haraggal és keserőséggel távoznak, de szívük mélyében, habár önmaguk előtt sem vallják be, önmegaláztatásuk és hazugságuk miatt harag lakozik a kereszténység ellen is.

Ez a kép, melyet Izrael a 19-ik század végén mutat. Egy szóval a zsidók többségükben kiközösített koldusok törzse.

Bár szorgalmasabb és értelmesebb az európai emberek átlagánál, a zsidó mégis a legalacsonyabb proletáriátusra van kárhoztatva, mert nem engedik meg neki, hogy képességeit szabadon használhassa. Szegénysége omlasztja jellemét és pusztítja testét. Legyőzhetetlen műveltségre való éhségtől lázasan a helyről, hol tudományt nyújtanak, eltaszítják, valóságos műveltségi Tantalusa nem épen mitologikus korunknak.

Óriási emelkedési képességgel megáldva, melynek ereje az iszapos mélységből, melybe lenyomják és eltemetni akarják, mindig újból felszorítja, koponyája összetörik a gyűlölet és megvetés jégtábláin, melyek feje fölött a boltozatot képezik. Bár társas lény oly mértékben, minőnek alig van mása, társadalmi lény, kinek még hite is érdemes és Istennek tetsző cselekedetnek tudja be, ha hármásával étkezik és tizedmagával imádkozik, a normális társaságból, a honfiakéból mégis ki van zárva, kitaszítva és tragikus magányra kárhoztatva. Tolakodással vádolják, pedig csak azért törekszik fölényre, mert az egyenlőséget tagadják meg tőle. Szemére vetik a világ összes zsidóival való összetartási érzelmét, pedig az a szerencsétlensége, hogy az emancipáció legelső szerető szavára a zsidó szolidaritást, a legutolsó nyomáig kitepte, hogy helyet teremtsen honfitársai iránti kizárólagos szeretetének. Az antiszemita vádak jégesőjétől elkábitva, önismeretét is elveszti és gyakran közel áll ahhoz, hogy magát igazán annak a bibliai szellemi szörnyetegnek tartsa, a melynek halálos ellenségei híresztelik. Nem ritkán hallható, hogy suttogja, az ellenségtől kell tanulni és iparkodni kell megszabadulni a bajoktól, melyeket szemére vetnek és meg nem gondolja, hogy az antiszemita vádak neki teljesen terméketlenek és értéketlenek, mert nem tényleg megfigyelt hibák kritikája, hanem hatása annak a pszichológiai törvénynek, mely szerint gyermekek, vadak és rosszakaratu balgák bajaikért, azon egyéneket vagy dolgokat teszik felelősekké, melyek iránt ellenszenvet éreznek.

A fekete halál idejében a kutak mérgezésével vádolták a zsidókat, ma az agráriusok azzal vádolják, hogy a gabonárákat nyomják le; a kézművesek azzal, hogy a ki-ipart teszik tönkre és a konzervatívek, hogy elvből kormányellenségek.

A hol nincs zsidó, ugyanezen bajok okaiul más népcsoportokat jelölnek meg, természetesen azokat, kiket gyűlölnék, legtöbbször idegeneket, néha hazai minoritásokat, felekezeteket vagy társulatokat. Ezen kedvetlenségi érzelmek anthropomorphismusa nem bizonyít a vádlottak ellen, csak azt bizonyítja, hogy vádlóik már akkor kezdtek gyűlölni, mikor szenvedni kezdték és bűnbak után néztek.

A kép nem volna teljes, ha még egy vonást nem tennék hozzá. Egy mese, melynek még komoly, mivel emberek is hitelt adnak, a kiknek még antiszemitáknak sem kell lenni, azt állítja, hogy a zsidók minden hatalom és uralom, a föld minden kincsének a birtokában vannak. Ők a hatalom féltett birtoklói, kik még arra sem képesek, hogy törzsbelleiket nyomorult arab, marokkói és perzsa csöcselék gyilkoló kedve ellen megvédjék. Ők megtestesülései a mammonnak, kiknek jó nagyobb fele még csak egy kövel sem bír, hová fejét lehajthatná és egy ronggyal, melyel testük meztelenségeit betakarhatná! Ez a gúny, mely hozzájárul és mérget csepegtet sebbe, melyet a gyűlölet ütött.

És bizonyos, hogy egynehány száz dúsgazdag zsidó létezik, a kiknek milliói a távol messzeségben tiündökölnék. De mi köze Izraelnek ezen emberekhez. Legtöbbször közülük — egy kicsiny minoritást szívesen veszek ki — a zsidóság legalacsonyabb természeteihez tartoznak, a kiket természetes kiválasztás azon hívásra irányított, a melyben gyorsan szereznek milliókat, néha milliárdokat. »Fragt mich nur nicht wie?« Normális, tökéletesen zsidó társadalomban ez emberek a népbecsülésben a legalsóbb fokot állnának és semmiesetre sem kapnák meg azon nemesi címeket és magas rendjeleket, a melyekkel őket a keresztény társadalom kitünteti.

A próféták és tannaiták zsidósága: Hillel, Philo, Ibn Gabirol, Jehuda ha-Lévi, Maimuni, Spinoza, Heine zsidósága nem ismeri azokat a pénzimádókat, kik mindent megvetnek, mit mi tisztelünk és mindent tisztelnek, mit mi megvetünk.

A zsidóságról, mely érettük szenved, sohasem tettek semmit, mint hogy alamizsnát dobtak oda, mi nekik nem nagy áldozat. Sokan el is hagyják a zsidóságot és mi szerencsét kívánunk útjukhoz és csak azt sajnáljuk, hogy zsidó vérből származnak, ha aljából is.

A zsidó baj senkit se hagyjon közönyösen, a keresztény népeket oly kevésbé, mint a zsidókat. Nagy bűn, egy törzset szellemi és anyagi nyomorban elzúllítani hagyni, a melynek tetehetőség voltát leggonoszabb ellenségei sem tagadhatják. És a népek számára nagy veszélyt rejthet, ha akaraterős embereket, kiknek mértéke jóban és rosszban a középérték felülmúlja, méltatlan bánásmóddal elkeserítenek és a fenálló rend ellen-

ségeivé tesznek. A mikrobiologia arra tanít, hogy kicsiny lények, melyek ártatlanok, míg a szabad levegőn élnek, rettető betegségek előidézőivé válnak, ha az élelyt tőlük megvonják, ha őket, mint a műkifejzés hangzik, anaërobikus lényekké változtatják. A kormányoknak és népeknek óvakodniok kellene, nehogy a zsidókból ily anaërobikus lényet csináljanak.

Hogy a zsidó baj segítségért kiált, láttuk. E segítséget megtalálni lesz e kongresszus feladata. És most átengedem a szót előadó társaimnak, kik az általam nagy vonásokban rajzolt képet tökélesíteni fogják és akik előadásánál olyan benyomást fognak nyerni, mintha Kinoszt hallanának.

SZEMLE.

A zsidó gymnasium felállítását felekezetünk körében egyre sürögsebben követelik. Ezelőtt 12 évvel szintén megindult egy mozgalom, melynek célja zsidó gymnasium létesítése volt, de akkor különösen bold. Wahrmann Mór és mások elleneztek, mert nem szabad a separatiót már az iskolában megkezdeni. Ennek az okoskodásnak abban az időben, midőn a zsidó középiskola eszméje az antisemitizmussal kapcsolatban került felszínre, volt némi jogosultsága. Ma azonban a helyzet kedvezőbbre fordult, a gymnasiumi gheftó réme nem kísért; az izr. vallásfelekezet recipiálva van és mint ilyen kötelezve érzi magát, hogy a középiskola terén is az iskola-fentartó vallástestületek közé lépjen. Miután a fővárosban a gymnasiumok a nagy számban jelentkező tanulókat csak nehezen vehetik fel, az állam érdekét is szolgálná egy ilyen iskola. Főlöszleges szószaporítás lenne, ha bizonyítani akar-nánk, hogy vallásos érdekeinket mennyire előmozdítaná oly középiskola, a hol a tanulókat a szombat, ünnep és egyéb vallási törvényeink megtartásában nemcsak nem akadályozná, hanem őket arra egyenesen ösztökléne. A protestáns felekezetek több százados tapasztalattól vezérelve, a legsúlyosabb anyagi terhek daczára tántoríthatatlanul ragaszkodnak középiskoláikhoz, hogy lapjaik szerint a protestáns szellemet ébren tartásuk és terjesszék. Ideje volna, hogy felekezetünk is gondoskodnék oly iskolákról, a hol a modern zsidó öntudatot vallásunk és történetünk behatódott tanítása által ébresztenék

és megerősítenék. Tagadhatatlan, hogy 1897-ben a zsidó serdülő ifjúságot nem lehet ugyanazon eszközökkel vallásunk híveivé nevelni, mint 1797-ben; a kultúra romboló hatásait a kultúra segítségével kell és lehet megszüntetni. Ezt pedig teljes sikerrel csak felekezeti iskola keretében lehetne elérni. Természetes azonban, hogy épúgy mint más felekezeti iskolák, ez is valláskülönbség nélkül venne fel tanulókat.

Azt hisszük, hogy a zsidó gymnasiumnak tényleg nincs is ellensége sem felekezetünkön belül, sem azon kívül; a kérdés csak az, hogy mikép lehetne nyélbe ütni. Fölvetették több ízben azt az eszmét, hogy az orsz. rabbiképző-intézet főgymnasiumát egészítsék ki teljes gymnasiummá. Ezt az átalakítást először Trefort Ágoston boldogult közoktatásügyi miniszter, ki a rabbiképzőt gyakori látogatásaiból alaposan ismerte, már másfél évtizeddel ezelőtt tervezte, azzal érvelvén, hogy ezt a jó iskolát meg kell nyitni a tanulók nagy serege előtt. Mintán meglévőből mindig könnyebb teremteni, mint semmiből, ez az eszme igen szerencsés volna, ha nem komplikálná a zsidó gymnasium ügyét a rabbiképzés ügyével. Ezt a nehézséget jelenleg nem fejtegetjük, csak arra utalunk, hogy ezen terv szerint még mindig nem világos, hogy honnan kerüljön ki az algymnasium? A zsidó gymnasium barátjai erre a kérdésre két feleletet adnak. Vagy a Freystädter-féle gymnasiumi alapítvány, a mely teljes középiskola felállítására egymagában úgy sem elegendő, vagy az iskolaalap esetleg állami subventióval viselje a kiegészítés költségeit. Ezek a jelenlegi tervezetsek. A zsidó gymnasium tervei mind nagyon szépek, de bajos volna megmondani, hogy az egyik vagy másik fog-e egyáltalában és mikor valóra válni.

*

A szigetvári hitközséget súlyos gyász érte: rabbija Dr. Kohn Ármin rövid szenvedés után a fővárosban elhunyt. A megboldogult tanulmányait az orsz. rabbiképző-intézetben végezte. Első állomása Belovár volt, a honnan 8 év előtt hívta meg a szigetvári község. Tíz éves rabbi működésében minden erejével iparkodott, hogy vallásunk ígét terjeszsze, a híveket a vallásos érzésnek és cselekedeteknek visszahódítsa. Kartársai és barátai mindenha kegyelettel fognak emlékezni a derék és

szerény férfinak, kit oly korán, 34 éves korában szólított magához az Isten.

A karaiták, kik hajdanában hatalmas felekezetet alkottak, 4000—5000 lélekre apadtak le, kik csekély kivétellel Oroszországban, főkép a Krim-félszigeten élnek és teljesen egyenjogú oroszoknak tekintetnek. A vallásos élet fellendítése céljából most egy szeminárium felállítását, az Istentisztelet reformálását, a hitoktatás reorganizációját és az irodalom emelését tervezik. A modern kultúra hatása mindenhol egyenlő, a karaiták vallásos életük megmentése végett a vaskényszerűség folytán ugyanazon eszközökhöz nyúlnak, a melyekhez az európai rabbanita zsidóság A zsidó gondolkodás elvben a »reform« ellensége, de 3000 év óta hol jobbra, hol balra, mindig reformál.

Az országos rabbiképző-intézetbe a folyó tanév elején 24-en jelentkeztek felvételre. Ezek közül részben a gymnasiumi, részben a theológiai hiányos előképzés miatt 14 lett elutasítva és csak 10 lett felvéve. Nagy a száma azoknak, kik előzőleg előképzettségük közlése mellett kérdezősködnek az intézetnél, vajjon felvehetők-e? Még nagyobb azoknak a száma, kik az intézetbe való belépéshez szükséges előismeretek felől informáltatván magukat, az iskolaév elején nem jelentkeznek, mert előre tudják, hogy a felvételi vizsgán nem képesek megfelelni. Az intézet fennállása óta majdnem 1000 tanuló kívánt belépni, de többnyire az érintett okokból alig 400 vététt fel. Az elutasítások nem ritkán oly megindító jeleneteket szülnék, a melyeneket semmiféle más iskolában nem látni. A kultúra és a magyarosodás sötét ellenségeinek koholmánya az, hogy a rabbiszemináriumba nem jelentkeznek tanulók. Szeretnének, de nem tudnak belépni. Az összes növendékek száma 47, alig van zsidó szeminárium a világon, a melyben több volna.

A BÁZELI CZIONISTA KONGRESSZUS.

Bázelben a városi kaszinó termében f. é. augusztus 29-én nyitották meg a cionista kongresszust. A tanácskozáson 197 küldött jelent meg a világ minden részéből. Képviselve volt: Amerika, Anglia, Austria-Magyarország, Bulgária, Franciaország, Németország, Palesztina, Románia, Szerbia, Skandinávia. A legkiválóbb külföldi lapok (»Times«, »Daily News«, »Daily Mail«, »New-York Herald«, »Frankfurter Zeitung«, »Kölnische Zeitung«, »L'Echo de Paris«, »L'Eclair«, »Pester Lloyd«, számos felekezeti lap, a »Jewish World«, »Jewish Chronicle«, »Hazezira«, »Hamelicz«, »Hamagid«, az összes svájci napilapok s mások) külön levelezőt küldtek. A kongresszuson résztvesz néhány keresztény cionista is. Dunant, a vöröskereszt megalapítója, Mitchell, Hechler lelkes a bécsi angol nagykövetségről, Manteuffel báró Tirolból, Benticourt tábornok. A tanácskozások egy részét dr. Speizer bázei kormánytanácsos is meghallgatja.

Az ülést dr. med. *Lippe K.* (Jassyból) korelnök hosszabb beszéddel nyitja meg, melyben kijelenti, hogy a kongresszus tiltakozás akar lenni több évszázados üldözés és elnyomás ellen. Miután indítványát, hogy a szultánt üdvözlőjek, elfogadták, dr. *Herz* Tivadar veszi át a szót, ki az egybegyűlteket üdvözölve, következő beszédében adta a cion. programmot.

Három nap alatt áttekintést akarunk nyújtani a zsidó kérdés jelenlegi állapotjáról. A hatalmas anyag szakreferenseink között oszlik szét. Tudósítást nyerünk a zsidóknak az egyes országokban való helyzetéről. Önök mindannyian tudják — ha kissé határozatlanul is, hogy e helyzet kevés kivétellel nem valami örömdetes. Hisz mi alig találkoztunk volna, ha ez másképp lenne. Sorsunk közössége hosszú megszakítást szenvedett, habár a zsidó nép elszórt részeinek mindenütt ugyanazt kellett eltűrniök. Csak a mi időnkben a közlekedés új csodái által vált lehetővé, hogy a szétszórtak egymással érintkezzenek, egymást megértsék. És ebben a korban, mely különben oly nagy, mindenütt a régi gyűlöletből környezve érezzük magunkat. Antisemitizmus a mozgalomnak Önök által is jól ismert modern neve. Az első benyomás, melyet ez a mai zsidóknál keltett, a meglepetés volt, mely fájdalomba és haragba ment át. Elleneink nem is tudják talán, mily mélyen sértették meg azokat közülünk, a kiket esetleg első sorban nem is akartak érinteni. A modern, művelt ghettoból kinőtt, a csereberéléstől elszokott zsidóság szűrűt kapott szíve közepében. Ma ezt nyugodtan mondhatjuk anélkül, hogy gyanússá tennők magunkat, mintha ezzel elleneink könnyírigeire appellálnánk. Tisztában vagyunk magunkkal.

Régtől fogva a világ rosszul volt értesülve felőlünk. Az összetartozás érzete, a melyet oly gyakran és annyi gyűlölettel szemünkre lobbantottak, feloszlásnak indult volt, a mikor az antisemitizmus nekünk rontott. Ez ismét megerősítette. Mi ugyszólván hazatértünk. *A cionizmus a zsidósághoz való visszatérés a Zsidóországba való hazatérés előtt.* Mi hazatértünk, az atyái házbán sokat találunk, a mi sürgős javításra szorul; vannak nevezetesen testvéreink a nyomornak legsőbb fokán. A régi házbán azonban azért fogadnak szívesen, mert ismeretes rólunk, hogy nincs meg az a vakmerő gondolatunk, hogy tiszteletreméltó dolgokat megbolygassunk. Ez a cionista program kifejtésénél ki fog tűnni.

Máris létrehozott a cionizmus valami rendkívülit, a mit azelőtt lehetetlennek tartottak: a zsidóság legmodernebb és legkonzervatívabb elemei között való szoros kapcsolatot. Mint-hogy ez megtörtént a nélkül, hogy egyik vagy másik résznek méltatlan engedményeket kellett volna tennie, megtörtént az értelmiség áldozata nélkül, ez, ha ugyan van még bizonyítékra szükségünk, a nál is inkább bizonyít a zsidók népvolta mellett. Ily egymáshoz való csatlakozás csakis nemzeti alapon lehetséges.

Viták fognak folyni egy oly szervezkedésről, melynek szükséges voltát mindenki belátja. A szervezkedés egy mozgalom okossága mellett bizonyít. Ez azonban egy oly pont, melyet eléggé világosan és erélyesen nem fejthetünk ki. Mi cionisták, a zsidókérdés megoldására nem egy nemzetközi egyesületet, hanem nemzetközi discussiót kívánunk. Ez a különbség a legnagyobb fontossággal bír reánk nézve, a melyet Önök előtt talán nem is szükséges tárgyalnom. Ez a különbség törvényesíti kongresszusunk egybehívását is. Nálunk szövetkezésekről, titkos intervenciókról, rejtett utakról nem lehet szó, hanem a közvélemény állandó és teljes ellenőrzése mellett szabad vitákról. Mozgalmunknak egyik legközelebbi és nagy körvonalaiban már most is nyilvánuló eredménye az lesz, hogy mi a zsidókérdést cionkérdéssé változtatjuk.

Ily nagy újmozgalomhoz sok oldalról kell fogni. A kongresszus tehát foglalkozni fog azon szellemi eszközökkel is, melyek a nemzeti öntudat új életre keltéséhez és ápolásához szükségesek. E pont körül is sok félreértéssel kell majd megküzdenünk. Ezzünk ágában sincs, hogy a megszerzett kultúrából csak egy talpalatnyit is feladjunk, hanem a kultúrának minden tudás jelentésében való további mélyítésére gondolunk. Egyébiránt a zsidók szellemi élete régtől fogva kevesebb kívánnivalót hagyott hátra, mint testi érvényesítésük. Ezt a mostani cionizmus gyakorlati uttörői belátták már akkor, a mikor a zsidó földművelést megteremteni kezdték. A palesztinai és argentiniai gyarmatosítási kísérletekről soha sem fogunk más-ként, mint a legnagyobb hála szavaival megemlékezni. De

ezek csak első és nem utolsó szavai a cionista mozgalomnak. Ennek nagyobbak kell lennie, ha már egyáltalán lennie kell. Egy nép csak maga segíthet magán; ha pedig erre nem képes, akkor nem is lehet rajta segíteni. Mi cionisták a népet önségélyre akarjuk bírni. Amellett azonban korai segítségtelen reményeket nem akarunk kelteni. Ebből az okból is a tárgyalásnak nyilvánossága, a melyre kongresszusunk törekszik, nagy fontosságu. A ki higgadtan megfontolja a dolgot, kénytelen bevallani, hogy a cionizmus más uton, mint az érdekelte politikai tényezőkkel tekintet nélküli nyílt tárgyalás útján, célját el nem érheti. A gyarmatosíthatás nehézségeit tudvalevőleg nem a cionizmus mostani alakja hozta létre. Szinte kérdeznünk kell, ugyan mily érdeket követnek az ily mesék terjesztői. Annak a kormányának bizalmát, melylyel a zsidóknak nagyszabású letelepítéséről tárgyalni akarunk, csak nyílt beszéddel, loyális eljárással nyerhetjük meg. Az előnyök; amelyeket egy egész nép vizontszolgálat gyanánt nyújthat, oly nagyok, hogy a tárgyalások kezdettől fogva a legnagyobb komolysággal folynak. Hogy minő jogi alapon jöjjön létre a megegyezés, arról ma sokat beszélni fölösleges volna. De ahhoz az egyhez törhetlenül ragaszkodunk; az alap csak a jog, de nem a megtűrés állapota lehet. A toleranciával és a felmondásig megvédett zsidósággal elég tapasztalatot szereztünk.

Mozgalmunknak csak akkor lesz egy életre való vonása, ha nyilvános jogi biztosítékokra törekszik. Az eddigi gyarmatosítás elérte azt, amit méreteinél fogva elérhetett. A zsidóknak a földművelésre való oly sokat vitatott rátermettségét bebizonyította. A jog nyelvén szólva, e bizonyítékot mindenkorra meghozta. De ez még nem megoldása a zsidó kérdésnek és eddigi formájában nem is lehet. És valljuk be őszintén, nagy visszhangra nem is talál. Miért? Mert a zsidók tudnak számolni, sőt mint mondják, nagyon is jól. Ha felteszszük, hogy a világon 9 millió zsidó él és ha sikerülne is a gyarmatosításnak évenként tizezer személyt Palesztinába telepíteni, akkor a zsidókérdés megoldása 900 évet venne igénybe. Ez nagyon czélszerűtlennek látszik. Csak-hogy tudják ők, hogy az évenkénti tizezer telepítvényes a mai viszonyok között nagyon is fantasztikus szám. Egy ily számaránnyal a török kormány a régi bevándorlási tilalmat rögtön felrúgtatná és ez nekünk éppen jól esné. Mert a ki azt hiszi, hogy a zsidók magukat atyáik földre ugyszólván becsempészhetik, az téved, vagy másokat megtéveszt. Sehol sem jelzik a zsidók megjelenését oly gyorsan, mint a történeti hazában, épen azért, mert az a történeti haza. És nem is volna érdekünkben elhamarkodva oda menni. A zsidók bevándorlása nem is remélt erőgyarapodást jelent a mostani szegény országra, sőt az egész

ozmán birodalomra. Ő felsége a szultán az ő zsidó alattvalóival különben a legjobb tapasztalatokat szerezte, amint ő maga is jószágos uralkodójuk. Vannak tehát előttünk oly körülmények, a melyeknek cél tudatos, okos felhasználásával az egész ügyet célhoz lehet vezetni. Nem jelentéktelen az a pénzügyi segély, a melyet a zsidók Törökországnak nyújthatnak és a mely igen sok belső bajt elháríthatna, a melyben az ország teljesen szenved. Ha egy darab keleti kérdés a zsidók kérdésével együtt oldatik meg, úgy ez minden kulturnépnek érdekében áll. A zsidók betelepítése bizonyára a keresztények helyzetének javulását is vonná maga után Keleten.

De nemcsak ezen oldalról számíthat a czionizmus a népek sympathiájára. Önök tudják, hogy a zsidó kérdés némely országban a kormányok kalamitásával lett. Ha a zsidók pártját fogják, a felizgatott tömeg ellenök fordul, ha a zsidók ellen foglalnak állást, akkor, ez a zsidóknak a világforgalomra való sajátos befolyása folytán súlyos következményekkel járhat a gazdasági helyzetre. Hisz elég példa van erre. Ha pedig semlegesen viseltetik a kormány, akkor a zsidók védelme nélkül látják magukat és a felforgató pártokhoz mennek. A czionizmus, a zsidók önségélye e különös és sokféle bonyodalmakból való kibontakozást mutatja. A czionizmus egyszerűen békét szerez. Természetesen úgy jár a mellett, mint minden békéltető: legtöbbet neki kell küzdenie. Csak ha a többé-kevésbé becsületes argumentumok között, melyeket mozgalmunk ellen fölhoznak, a hazafiatlanság vádját is szemünkre lobbantják, akkor ez a gyanúsító ellenvetés önmagát itéli el. A zsidóknak teljes kivonulásáról sehol sem lehet szó. Azok, a kik assimilálódni tudnak vagy akarnak, visszamaradnak és elkülöníttetnek. Ha az érdekelt politikai faktorokkal való megegyezés után a zsidóvándorlás rendben megkezdődik, ez minden országra csak addig fog tartani, a meddig ez zsidókat szolgáltatni akar. Hogy mint fog a lefolyás megállapodni? Egyszerűen az antisemitizmus lassankénti apadásával és végleges megszűntével. Így értjük mi, így várjuk mi a zsidók kérdés megoldását. — Mindezeket barátain és én gyakran mondtunk és nem kedvetlenit el a fáradság, ezeket addig ismételnünk, míg meg nem értenek. Ezen ünnepélyes alkalommal, midőn oly sok országból a zsidók egy hívására, a nemzet régi hívására összegyűltek, ünnepélyesen ismételjük ezen vallomásunkat.

Ne szálljon-e meg bennünket valami nagy történéndőnek sejtelve, ha meggondoljuk, hogy népünk százezreinek reményei, várakozásai gyűlésünkön nyugszanak? Távol országokba, tengerentúli földekre fognak a legközelebbi órákban tanácskozásaink és határozataink hírei hatolni. Ezért ezen kongresszusból áradjon a felvilágosítás és a megnyugvás. Ismerjék

meg mindenütt, mi a czionizmus valójában, a melyet eddig valami chiliastikus borzalomnak tekintettek; erkölcsös, törvényes, emberbaráti mozgalom népünk vágyódásának régi célja felé. A mit egyesek közülünk irtak vagy mondtak, a mellett figyelmetlenül elhaladhattak, de nem a kongresszus határozatai mellett. Azért a kongresszus, mely ezentúl vitáinak ura lesz, cselekedjék mint böles gazda. És végül a kongresszus gondoskodni fog saját tartósságáról, hogy ne oszoljunk ismét szétjél nyomtalanul, határtalanul.

Ezen kongresszussal oly organumot szerzünk mi a zsidó nép számára, amije eddig nem volt, de a mire sürgős élet-szüksége volt. Sokkal nagyobb a mi ügyünk, mint egyesek becsülete és önkénye. Az ügy mögött el kell vesznie a személynak, ha sikert akarunk elérni. És kongresszusunk legyen örök életű, nemcsak a régi szükségből való megváltásig, hanem még csak ezután igazán. Ma itt vagyunk e szabad város vendégszerető földén, a jövő évben ki tudja, hol?

De bárhol is legyünk, bármédig is tartson a mi munkánk a befejezésig, gyülekezésünk legyen komoly és magas színvonalu, a szerencsétlenek javára, senkinek sem kárára, minden zsidó becsületére, méltó a multhoz, melynek dicsősége bár már messze van, de azért hervadhatatlan.

Következett az alakulás (elnök: dr Herzl, alelnök dr Nordau stb). Az első beszédet Nordau tartotta, melyet fent közöltünk.

Következnek a »Kinoth« a gyászadalok — amint Nordau az egyes országok zsidó lakosságának helyzetét ismertető jelentéseket nevezi. Szólnak a galicziai, angol, algiri, román, bukovinai, osztrák (megemlítendő, hogy a kongresszus Magyarországot külön választotta a többi nyugati országoktól) német, bolgár zsidókról és ezzel a kongresszus első napja véget ér.

A kongresszus további tárgyalásából kiemelendő a második ülésnap, a melyen a czionizmusnak Nordau által benyújtott programját hosszú vita után elfogadták. E program a következő: A czionizmus a zsidó nép számára Palesztinában egy nyilvános jogilag biztosított haza alapítására törekszik. E cél elérére a kongresszus a következő eszközöket helyezi kilátásba: 1. Palesztina zsidó kézművesekkel, iparosokkal, földművesekkel való betelepítésének cél tudatos előmozdítása. 2. Az egész zsidóságnak alkalmas helyi és általános intézkedésekkel az országok törvényeinek megfelelően való tagozása és összevonása. 3. A zsidó népérzés és néptudat erősítése. 4. Előkészítő lépések a kormányok hozzájárulásának megnyerésére, a mint ezek a czionizmus céljainak elérésére szükségesek. A harmadik napon tárgyalták a czionizmus szervezeti kérdését. E szervezet értelmében a czionisták főorganuma a kongresszus. A kik e kongresszusra képviselőt akarnak küldeni, évi

egy frankot fizetnek tagdíjúl. 100 czionista választ egy képviselőt. A hozott határozatok végrehajtására, az ügyek vezetésére és a következő kongresszus előkészítésére akció-bizottságot választanak. E napon tárgyalták a héber irodalom kérdését is. Előadó dr. Ehrenpreis M. diakovári rabbi, a ki a héber nyelv újra felélesztése szükségéről szól. Elfogadták következő javaslatait: I. A kongresszus elhatározta, hogy egy általános héber iskola egyesületet alapít, melynek feladata lesz odahatni, hogy a létesítendő héber tanintézetekben díjtalanul héber nyelven tanítsanak. II. A kongresszus irodalmi bizottságot szervez a következő feladatokkal: 1. Időszaki héber folyóiratok alapítása és támogatása. 3. Fiatal erők kiképzése és tanulmányutra küldése. 4. Mindannak előkészítése, a mi a héber irodalom fejlesztésére alkalmas. A záróülés emelkedett, ünnepélyes hangulatban nyílt meg. A lelkesedés tetőpontjára hágott, a mikor Herzl dr. az elnöki széket elfoglalja. Dr. Cohn, bázeli rabbi, a ki eddig a czionizmusnak nem volt barátja, örömmel üdvözlí most e mozgalmat, melyet mindannyian félreismertek, és azt reméli, hogy e nemzeti törekvések átmenetet képeznek majd a vallásos zsidósághoz. Kérdezi tehát, mily álláspontot foglal el a vezetőség a vallással szemben. Aggodalmait Herzl dr. készséggel eloszlatja és a czionisták első kongresszusát következő szavakkal zárja be: »A vezetésben talán kissé erősnek vagy kissé gyöngének mutatkoztam. De szándékom jó volt. Azt hiszem hogy valamit létrehoztunk. A czionizmusnak nem kell pirulnia első ülése miatt. Mértéktelen és mégis határozott volt. Mint alakul a jövő, azt nem tudhatjuk. De ha a legszegényebb kezébe adjuk majd az ekét, kérdés lehet-e még; vajjon a munkát előbbre teszi-e a becselenség, a nyomor? Azon napon a mikor a zsidó kezében ismét eke lesz, a zsidókérdés meg lesz oldva.

Ezzel a czionisták első kongresszusa véget ért.

A napilapok az egész világon, hazánkban is, behatóan foglalkoztak a bázeli kongresszussal és a czionizmussal. A zsidóság vezetői is megszólaltak. Mint hű krónikások, konstatáljuk, hogy a kiváló rabbik konzervatívok és haladók Európa országainak fővárosaiban egyértelműleg a czionizmus ellen nyilatkoztak. A francia grande rabbin meleg levélben üdvözölte a kongresszust, áldást kívánva működésükre az üldözött hittestvérek érdekében, de a mozgalom nacionalista alapját kárhoztatta. Fölösleges ezután kiemelni, hogy felekezetünk világi vezetői nemcsak hazánkban, hanem az antiszemita mozgalmak országaiban is a czionizmust, melyet a zsidó üldözések ellenhatásként szültek, a leghatározottabban elutasították, melytől felekezetünk zöme egészen távol áll.

TUDOMÁNY.

JULIAN CSÁSZÁR EGY KORTÁRSÁNAK NYILATKOZATAI A TEMPLOM ÚJJÁÉPÍTÉSÉRŐL.

»The Emperor Julian and the Jews« czimű értekezésében Adler Michael megvilágította azt a nevezetes körülményt is, hogy a jeruzsálemi talmud, valamint a többi zsidó forrás is, teljesen érintetlenül hagyja Julian császárnak a jeruzsálemi templom újjáépítésére vonatkozó tervét. Hogy a meglepő hallgatást megokolja, hivatkozik Frankelre¹⁾ is, aki a jer. talmudhoz való Bevezetésben (26. l.) arra utal, hogy a jer. talmud nem sokkal Julian halála után záratott le. Tényleg azonban Julian halálától (363) e talmud lezárásáig legalább is egy fél századot vehetünk föl, már pedig arról szó sem lehet, hogy a palesztinai iskolák és azok tagjainak működése, nevezetesen pedig agádai tanításuk működése e félszázad alatt szünetelt volna.

Palesztina utolsó auctoritásai az amórák korában ebből a félszázadból valók, akkoriban hordták össze az utolsó követket a jer. talm. épületéhez, míg végre befejeztették.

Ez volt a kor, amelyben az agádai hagyományokat külön midrásmunkákba gyűjtötték; Tanchúma b. Abba kora volt ez, az egyetlen agadistáé, kinek nevét egy pentateuch-midrás viseli, melynek megszerkesztése legrégibb alakjában bizonyára neki tulajdonítható. Tehát sem a jer. talmud nemsokára bekövetkezett lezárásával, sem pedig a palesztinai zsidók iskolai életének és irodalmi tevékenységének állítólagos pangásával nem lehet megokolni a zsidó források hallgatását Julian császár tervéről. E hallgatás valódi oka abban keresendő, hogy zsidó körökben

¹⁾ J. Qu. Review V. 625. köv.

már eleve is nem mindenütt értettek egyet a tervvel, és miután már kudarcot vallott, meg már épenséggel nem szerettek róla beszélni. Graetz ugyan (Geschichte d. Juden IV.² 372) egészen helyesen mondja: »A régi fénynek helyreállítását csak a messiás megjelenésétől várták; egy templom e nélkül a kor felfogásában tökéletes képtelenségnek tűnt fel; mennyivel kevésbé lehetett volna egy római császárt messiásnak tekinteni.« A Julian halála után 150 évvel írott szír legenda adatai a hitehagyott császárról (Adlernél p. 620) már ez okból sem tekinthetők történetieknek. Nem képzelhető, hogy a tiberiaszi »papok« Juliant mint »Izrael királyát« üdvözölték legyen, akiben »Dávid házának birodalma fog felderülni«. Másrészt azonban az is elképzelhetetlen valami, hogy egy a palesztinai zsidók nemzeti érzelmeit, történeti emlékezeteit és messiási reményeit oly mélyen megragadó vállalat, mint a jeruzsálemi szentély újjáépítése, ne tett legyen legalább egyesekre mély, tartós benyomást, és ne keltette volna bennük azt a felfogást, hogy a hatalmas és zsidókedvelő császártól fogadatba vett terv legalább kezdete legyen mindama várakozások teljesítésének, melyek a messiási kor eszméjéhez fűződtek. Talán lehetetlenség volna az, hogy a templom újjáépíttessék, még mielőtt a messiás eljön, még mielőtt a Dávid dinasztíája uralkodik Izrael fölött? Avagy talán a harmadik templom, melynek Julian császár akarata folytán a második templom romjain kellett volna fölépülnie, nem lett volna legalább ép oly jogosult és ép oly érdemes a vágyódásra, mint volt a második templom a babyloniai fogságból való visszatérés után, mely szintén a Dávid birodalmának helyreállítását nélkül jött létre? Azt hiszem, ilyen a Julián vállalatát jó szemmel néző, sőt ezt védelmező felfogásra akadtam az akkori palesztinai amórák közt. R. Acha ez (אחא), aki a 4. század közepe táján működött, és akit minden nehézség nélkül Julian kortársának és a templomfelépítő kísérlet szemtanújának tekinthetünk. Acha, kinek a pal. amórák agadáját ismertető munkám harmadik kötetében nagyobb fejezetet szentelek majd, mert a legkiválóbb agadistákhoz tartozik, Lydából származott és a tekintélyesebb tiberiaszi tanítók közül való. Egy látogatás alkalmával, melyet a két iskolafő R. Jóna és R. Jósé tettek nála, midőn súlyos beteg volt, elbeszélte, hogy ezek őt Izrael lámpájának nevezik (j. Sabbath, 8,

c, lent: בוציתין דישאל). Ettől a R. Achától a jer. talmudban, Maaszér séni V. fejezet, 2. halákha végén (56,a) a misna egyik tételére vonatkozó következő mondás van közölve: »A misna tétel, — t. i. Jósé b. Chalafta mondása: בית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד — arra tanít, hogy a szentély fel fog építtetni, még mielőtt a Dávid-ház uralma helyreállítatnék.« Világosabban, mint ezzel a nyilatkozattal, nem fejezheti ki Julian kortársa a jeruzsálemi szentély újjáépítése tervének helyeslését. Ezzel mintegy halachikusan, magából a misnából vezette le a vállalat megengedhető voltát. Kevésbé világos a bizonyító bibliai vers, mely Acha nyilatkozatát befejezi: דברים רבים ענב השנה הזה. Hogy milyen értelemben bizonyíthatnak ezek a Deut. 32,14-ből vett szavak azon tétel mellett, hogy a templom felépülhet a messiás eljövele előtt is, erre csak hozzávetőleg nyújthatok magyarázatot. Az idézett szöveg a Szifrében a reá vonatkozó helyen (317. §. végén) úgy is magyaráztatik, hogy Izraelnek nem lesz szüksége szüret és sajtolás által elkészíteni a bort, hanem közvetlenül a szőlőtől fogja inni mint »a szőlő vérére« שלא יהיו ימים לא שאלהו ימים. Ugyaníly értelemben alkalmazza R. Acha a szentirási szöveget a messiási reményekre és teljesülésekre. A népek fölött tartandó nagy ítélet, melynek eredménye a Dávid-ház birodalma s a messiási királyság tudvalevőleg mint a nagy szőlőszüret és borsajtolás jelöltetik; l. Jes. 63,1 köv. Jóél 4,13. Már most ezek a szavak Acha szerint azt jelentik, hogy Izrael a bornak egy részét még a sajtolás előtt fogja inni, még mint »a szőlő vérére« — vagyis: a szentély felépítése be fog következni, még mielőtt az ítélet a népek fölött megtartott és mielőtt a messiás eljött volna.

De nézetem szerint hasonló célzatot, t. i. Julian tervének védelmezését, tartalmazza R. Acha egy másik nyilatkozata is. Értem a jer. talmudban háromszor (Taanith 65a, lent; Makkóth 32a, fent; Hórájóth 47c, lent) előforduló mondását az öt dologról, mely a második templomban hiányzott. Achának ezen, Samuel b. Inia (vagy Ina) által idézett mondása így hangzik: חמשה דברים חסרו מהמקדש האחרון חסר מן הראשון ואין הן: חסר דברים היה המקדש האחרון חסר מן הראשון ואין הן. Ez öt dolog hiányzására ő elmésen Chaggai 1,8-ban talál utalást, mely a második

A SZENTIRÁS VERSEFELOSZTÁSÁRÓL.

— Harmadik közlemény. —

3. A versfelosztás a maszóránban.

Előző vizsgálódásainkban feltételeztük, hogy a maszóra verseosztása ismeretes és hogy az ritka kivétellel bibliakiadásaink verseosztásával azonos. Ez az azonosság első sorban a hagyományon alapszik, mert a szent szöveg kiadásai oly kéziratokból folytak, melyekben a versekre osztás meg van adva, továbbá egyes fejezetek versszámainak, egyes könyvek és a biblia három része versösszegének megegyezésén. Hogy az egyes versek nagysága, tehát a szorosabb értelemben vett verseosztás, melyet a maszóra tradál és követel is, azonos a mi kiadásainkéval, a maszórának a »peszükimra« vonatkozó különféle adataiból következik, minthogy ezek a kiadások »peszükim«-jaiból verifikálhatók. Ezen állítás igazolása czéljából és hogy egyszersmind illusztráljuk, hogy a maszoréták milyen fontosságot, következőképpen milyen gondosságot szenteltek a vers meghatározásnak és felosztásnak, a még létező maszorétikus anyagból kiragadunk némely jellemző adatokat. Adatainkhoz felhasználjuk a maszóra marginalist és finalist, Frensdorff maszóráműveit: Ochla ve-Ochla (Hannover 1864) és Massoretisches Wörterbuch (Hannover és Leipzig 1876), továbbá Ginsburg, The Massorah (3 rész foliókiadásban). Ez utóbbi segédkönyvekben, melyek a maszóra anyagát feldolgozzák, az általunk közlött részletekről bővebb felvilágosítás és még számos e körbe tartozó adat található.¹⁾

¹⁾ Lá-d különösen: Ochla 39, 164, 171—175, 179, 194, 225—230, 268, 274—282, 286—288, 296—360, 362—365 és 374 számokat; Massor. Wb. 373—381 lapokat. The Massorah nagyjában a Masora finalis sorrendjét követi, használható tehát az épen említett segédeszköz, a Mas. Wb. Nehezebb az idevágó helyeket a II. kötet tárgymutatójából kikeresni, a mint mi is tettük. Térkimelésből csak csekély töredéket közölhetünk. Ha magunkat a maszóra anyagába bedolgoztuk, az egymásnak megfelelő adatokat a négy megnevezett forrásban könnyen megtalálhatjuk. Ez okból ezt csak némelykor jegyezzük fel. Legkönnyebben Ochla kezelhető, de az aránylag a legkevesebb adatot tartalmazza. Ez a körülmény is azt bizonyítja, hogy a maszorétikus anyag e pontban is gyarapodott az évszázadok folyamán. Frensdorff jegyzeteire külön nem utalunk.

Kezdjük egész versekre vonatkozó bizonyítékokkal. Három vers van (Gen. 2,5; Num. 36,8; Jozs. 11,14), melyek 80 betűt számlálnak (Ochla 316, v. ö. MWB 377,b lap); 3 vers kezdődik és végződik ו betűvel (Masora Ex. 29,30; MWB 278b lap; Ginsburg ו 17. szám); 11 vers kezdődik és végződik י betűvel (Ginsb. II : 13. szám = Lev. 13,9; Num. 32,32 stb.); 10 v. létezik, melyben minden szóban egy ו van (Masora Num. 26,24; M. f. ו 8; Ginsb. ו 18); 26 versben az egész abc fordul elő (Ginsb. ו 277; MWB 381b; pl. Czef. 3,8, melyhez v. ö. Minchath Saj; Ezech. 38,12 stb.) — 5 v., melyekben 40—40 szó van: Jer. 38,4; Dán. 3,15; 5,23; Eszter 3,12 (MWB 380 és 381 n. 1); az 5. verset Frensdorff nem ismerte, de ez Dániel 6,13, a mint Ginsb. ו 442 helyesen feljegyzí; a pent. 14 verse 3—3 szóból áll (Masora Ex. 28,13 etc.; Mf. ו 1; MWB 381n. jegyzet; Ginsb. ו 439); 4 v. 7—7 négy betűs szóból áll (Mp. Zsolt. 73,2; Prov. 17,3); 118. zsoltárban 4 vers van, azaz 15, 47, 113 és 146, melyek egyenként 4 szóból állanak (Mas. Zsolt. 119,47; Mf. ו 17); épígy a 119 Zsolt. 43 és 128 verse 10—10 szóból áll (Mp. 119,128); 7 v. 15—15 szóból áll, a melyek közt a középső, tehát a 8., kethib-kerét képez. I. Sam. 13,19; 30,24; Jeremia 33,8 stb. (Ochla 164. szám); a tóra 11 verse ugyanazon szóval kezdődik és végződik, pl. Lev. 23,42 (Mas. Lev. 7,19; MWB 381,n 3; Ginsburg ו 424 az idézett Lev. 7,19 maszórával megegyezőleg csak 10 verset jegyez fel, de a tárgymutatóban helyesen ו ad. Ginsburg The Massorah című nagyterjedelmű művében különben is nagy eltérések vannak a szöveg és a tárgymutató között, mire Baer nagy bírálatában (ZMG 40,743 s köv. ll.) nem utalt; v. ö. Ginsb. III p. 221a, a hol 33 ilyen vers idéztetik; továbbá ו 98, a hol 3 v. említettetik, melyek a tetragrammatonnal kezdődnek és végződnek (Deut. 31,3; Mf. ו 50; MWB 338 végén). Röviden utalunk még az Ochla több számára, a hol adatok vannak egyes partikulák kombinációiról ugyanabban a versben: 239 (ו); 298—315 (ו); 317—18 (ו); 321—324 (ו); 328—333 (ו); 334 (ו); 335—37 (ו); 339 (ו); 340—342 (ו); 346 (ו); 349—355 (ו); 356 (ו); 362: három vers, a hol egy ו és négy ו fordul elő. Ezek az adatok megtalálhatók Ginsburgnál és máshol is. Pl. ו 517: 3 vers, a hol

1 ל 4 ל^א és azután ismét 1 ל fordul elő. Az adatok már eme kis töredéke alkalmas arra, hogy fogalmat nyújtson ama gazdag anyagról, a mely a maszórában a versfelosztás biztosítására mint kritérium fel van halmazva.

Az adatok egész halmaza biztosítja a *verskezdetet* (ראש פסוק): Ochla 39, 171—175, 319—20, 327, 338, 343, 345, 360, 368 szám. Hogy az olvasó az e körbe vágó adatok gazdagságáról kellő fogalmat alkothasson magának, a nehezebben hozzáférhető Ginsb-féle műből pusztán az ל alatt található megjegyzésekből ideiktatok egy csekély választékot: 88, Ábrahám ötször áll a verskezdetén; 125, Ádám tízszer; 805, ה' háromszor; 1469 ה' háromszor; 869 ה' háromszor; 193, ו' ötször; 340, ו' háromszor; 365, ו' háromszor; 418, ו' tízszer a tórában és kétszer Jóbban; 452, ו' nyolcszor (cf. 457); 550, ו' 31-szer; 735—36 א' Exodusban 17 és Leviticusban 7-szer; 813, ו' háromszor; 826, ו' kilencszer; 657, ו' 43-szor; 1096, ו' 13-szor; 1109, ו' nyolcszor; 1182, ו' 12-szer. Még néhány példa a többi betűből: ה' 93, ו' 33-szor; י' 49, ו' 17-szer; י' 196, ו' 5-ször a Genezisben; י' 920, ו' 25-ször.

A *versközépről* (מצע פסוק) található adatok Ochla 325—326, 345—346, 363. számaiban; továbbá Ginsburgnál: ל 320, a vers közepén ו' kétszer fordul elő; ל 384, ו' 16-szor (v. ö. ibidem 387, 390, 394); ו' 370, ו' 15-ször; ו' 250, ו' 35-ször, stb.

A *versvégről* (סוף פסוק) Ochla 357, 268 (lásd ugyanott a jegyzetet); Ginsburg ל 808, ה' 20-szor a prófétákban; ל 945, ה' 20-szor a Leviticusban; 949, ו' 17-szer; 750 א' 6-szor; ה' 147 ו' ötször; ה' 255 ו' 12-szer; י' 123, ו' 12-szer (a tárgymutatóban hamisan ו' 11-szer Ezechielben).

Figyelemre méltó, hogy a verskezdetről sokkal több adat létezik, mint a versvégről és versközépről. Előző fejtegetésünkre emlékeztetjük olvasóinkat, melyekben kimutattuk, hogy a verskezdet a talmudban és midrasban jelentékenyebb szerepet visz mint a versvég. Az utóbbiról nincs is szó, minek meg van a maga oka. Az iskolában és a szentírás tanulmányozásánál általában a verskezdetnek ismerete hasznos volt, mert ez által az egész vers visszatért az emlékezetbe és

helyesen olvastatott végig. A tanulók számára péntek este szabad volt a verskezdeteket megigazítani (בדק), de a versvégről nem hallunk semmit, mert ez csak akkor nyert jelentőséget, midőn a hangjelzés által minden egyes verset nemcsak meghatároztak, hanem hangjegyek segítségével a recitatio számára pontosan megállapítottak. A verskezdet a szent szöveg természetesebb bevágását képezi, mint a versvég. Ez okból a verskezdeteket már ősi időben figyelemre méltatták és a reá vonatkozó adatok gazdagabbak, mint a versvégre vonatkozók. Ha az Ochla idevonatkozó adatait összehasonlítjuk, ez beszédesítővé lesz, mert a verskezdetre vonatkozó megjegyzések túlnyomó többségben vannak. Hogy ma oly gyakran beszélünk סוף פסוק-ról és majdnem soha ראש פסוק-ról, ennek oka — mint már hangsúlyoztuk — a mi hangjelrendszerünk, a mely nem ismer סוף פסוק-ot, de ismer egy gyakran סוף פסוק-nak nevezett szillukot. A verskezdetnek már bibliai időben volt bizonyos jelentősége, sok részlet a szentírásban abc szerint van írva, de a versvégre még rim sem létezik.

A maszóra tömeges adatai lehetővé teszik az egyes versek pontos fixirozását. Ennek következtében e pontra nézve sem a maszorétáknál, sem a kiadásokban nem találhatók jelentékenyebb számu eltérések. A miről tudomással birunk, azt az előző fejezetben közöltük. *Végeredmény az, hogy a hagyomány, a maszóra és a bibliakiadások a versfelosztásra nézve egymással tökéletes harmóniában vannak.*

4. Versfelosztás és stichometria.

A klasszikus ókor stichoszai lényegesen különböztek az alexandriai biblia stichoszaitól. A profán iratokban a stichoszok arra szolgáltak, hogy a másolói díjat megállapíthassák, tehát minden tekintet nélkül a tartalomra, bizonyos hosszúságú sorokat írtak — 36—38 betűből állókat —, míg a szentírásban a sorok egyszeysmind értelmi bevágásokat jelentettek. Minden mondat külön sor, στίχος, versus.¹⁾ Egy פסוק e szerint

¹⁾ Berger, Histoire de la Vulgate 361 s. köv. II.; König, Einleitung in das Alte Testament 461. lap és az e helyeken idézett irodalom; újabb munkákat az első fejezetben említettünk. A bibliai versfelosztás és sticho-

több *stichos*-ból állhat, épugy, mint több *ס"פ*, *ס"פ"ק* és *ס"פ"ק"ל*-ből. A stichost egyenlővé tehetjük *ס"פ"ק*-al, vagy még pontosabban a jer. talmud *ס"פ"ק"ל* és a babyl. talmud *ס"פ"ק"ל*-jával. A kérdés már most az, hogy a héber biblia ismerte-e a stichoszokat?

Hupfeld¹⁾ azt állította, hogy a poétikus részek stichoszokban voltak írva. Ezen állításhoz csatlakozunk, a nélkül azonban, hogy eldöntenénk, hogy minden ilyen mondat külön sort képezett. Biztosnak csak azt tartjuk, hogy a kérdéses mondatok egységet képeztek és ilyeneknek tartattak is. Tudták, hogy Exodus 15., Deut. 32., Birák 5. és II. Sámuel 22. fejezetekben az egyes mondatok önmagukban le vannak zárva és az írásban is mint meghatározottak vannak feltüntetve.²⁾ Más kérdés azonban, hogy a mondatok eme befejezettségét mikép fejezték ki az írásmód által. Ezt a kérdést itt nem fessegetjük. A Zsoltárok, Jób és Példabeszédek még a középkorban is *ס"פ"ק*-alakban irattak, habár ezekben a kéziratokban a stichikus előadás már nem az eredeti. Kétségen kívül áll ezek után, hogy azok a *ס"פ"ק*, melyekből a talmud Kiddusin 30a a Zsoltárkönyvben 5896-ot talál, csak a stichosok lehetnek.³⁾ *A talmudban tehát épugy találjuk a stichosok számát, mint mefordítva nemzsidó kódexekben a maszorétikus versszámot.* A codex Erlangen 770.8 a Mammothrectus végén van a következő distichon: »Ter quinquagenos David canit ordine psalmos Versus bis mille sexcentos sex canit ille.«⁴⁾ Még nevezetesebb a kopenhágai királyi könyvtár egy zsoltártörtédekének a stichosokra vonatkozó adata, mely szerint a zsol-

metria összehasonlító tanulmányozása igen hasznos lenne és ajánljuk azoknak, kiknek a stichometria irodalma rendelkezésükre áll.

¹⁾ Ausföhrliche hebr. Grammatik 1841 p. 84—114 Köznignál 461. lap.

²⁾ L. b. Megilla 16 b és Minchath Sai Deut. 32. fejezetéhez.

³⁾ Luzzatto, Hebraische Briefe, ed. Graber p. 346; Hupfeld, Grammatik §20; Delitzsch, Psalmen 1. kiadás II. 398; 3. kiad. I. 21. Luzzatto Joel Brill kommentárjával ellátott Zsoltár kiadásából, természetesen némely mester fogások segítségével, 5896 verset hozott ki. A maszóra a Zsoltárokban csak 2527 verset számlál. A Pesita egyes fejezetei versszámának összeadásából 4793-at nyertem; Berger 365. I. Vulgata kéziratokból 5000—5500 számokat id.

⁴⁾ Delitzsch Psalmen, 1. kiadás, II 398; Berger 365 ugyanezt idézi »B. N. 10 420 számból«.

tárokban II, DXXVII. vers van. *Ez a maszorétikus versszám, a mi a Berger figyelmét elkerülte.*¹⁾ Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a pentateuchus maszorétikus versszámát szintén kimutathatom egy vulgata kéziratban. Berger ugyanis az Exodushoz (363. l.) a következő adatot idézi: »Mille ducenti et novem: compl.²⁾« Ez a szám hajszálynnyira egyezik a maszórával.³⁾ Ugyanabban a kódexben a Genezishez a következő szám adatik: Mille LXXXIII. Ez a számösszeg nem vonatkozik a stichosokra, mivel ezek 3070 és 4090 között váltakoznak (Berger 363). Minthogy az Exodusnál a maszorétikus versszám egy kiírt adat által tanúsíttatik, nem merész azon feltevés, hogy eredetileg a Genezisnél is a maszorétikus versszám volt megadva. És tényleg megkapjuk ezt, ha L helyett D-t olvasunk = 1534. A Leviticusnál három stichoszszám maradt ránk: 2300, 2400, 2600 tízesek és egyesek tehát nem vétettek tekintetbe. Egy negyedik adat: MCCC (= 1300). Ez a szám szintén nem vonatkozhatik a stichoszokra. A már kimutatott maszorétikus versszámok alapján bátorodom azon feltevést kockáztatni, hogy ebben a X. századból származó, Berger 25. lap szerint a spanyol vulgataszöveget nyújtó, kéziratban szintén a maszorétikus versösszegegről van szó, a melyet megkapunk, ha M betűt D-re javítjuk: DCCC = 800. Ezt a számot adja a maszóra is; a tízesek és egyesek, mint több más kódexben, figyelembe nem vétettek.

Nagyon valószínű, hogy Kiddusin 30a a zsoltárok stichoszairól van szó. Közel fekszik e szerint az a feltevés is, hogy a Krónika versszáma, mely a Zsoltárokéval kapcsolatosan tradáltatik, szintén a stichoszokra vonatkozik. A talmud

¹⁾ Histoire de la Vulgate 365. l.: a kézirat leírását »Nouveau fonds royal no. 1« lásd ugyanott 380. lap.

²⁾ Ennek a kódexnek a leírását l. Berger 392. A kézirat a madridi központi egyetemi könyvtárban 31. szám alatt található; Première Bible d'Alcala. »Nombres notes hébraïques en marge«. A kézirat a IX. századból származik. Ha a részletes leírás (l. c. 22 s. köv. II.) alapján szabad egy feltevést kockáztatni, a fordításnál vagy legalább a korrekturánál zsidók részesek lehettek. Nem származnak-e a héber lapszélgjegyzetek Alfonso de Zamorától, kiről Neubauser a J. Qu. Review VII 398 s. köv. II. írt?

olvasáshibák. Döntő ezen állításra az, hogy valamennyinél ugyanazon végösszeg van megadva, a mely egy listában sem egyezik az egyes adatok összegezésével. Ha itt valóban különböző versszámításokról volna szó, akkor az egyenlő végösszeget a legfurcsább összeadási hibák számlájára kellene tenni.

Ezen állítások igazolására és a helyes versszámok és némely versfelosztás kipuhatólása végett összehasonlítjuk a listákat, oly módon, hogy heti szakaszaink¹⁾ versszámait A szerint felsoroljuk és a többi listákéval és egyéb adatokkal összevetjük. A hol eltérést nem jegyzünk fel, ott az összes jegyzékek és a kiadások megegyeznek egymással. Rövidség okáért a szidrákat nem nevezzük meg.

Genezis: 146+153+126+146+105+106+148+154+112+146+106+85. D és F 85 (Vajechi) helyett 82. Vajjéránál B és E 147-et ad. Ez a helyes szám, mert különben a végeredmény az egész könyv számára nem 1534, a mint mindenütt tradálva van, hanem 1533. לפי átváltozott לפי -á, a melyhez aztán utólag találtak ki az emlékeztető szót יחידה , B-ben más, még pedig helyes mnemonikon van בחדשה . E e helyen ugyan 147 verset jelöl, a könyv végösszege mégis egy verssel kevesebb lenne, mert ישלח szakaszban csak 153-at számlál. Kétség kívül 35,22, a hol egy פסוק באמצע פסוק van, két versnek veendő, a mi a kiadásainkban nem történik.²⁾ A két vers nem tartozik együvé és csupán azért lett egynek olvasva, hogy a *methurgeman* az első mondatot feltűnés nélkül elmellőzhesse.⁴⁾ A Genezis versközepének 27,40-et jelölik: E versig exclusive csak akkor van 767 vers, ha Vajjérában 147 verset számlálnak. Ez következik azon adatból is, hogy 34,20-ig 1000 vers van (Manuel 149. l. s máshol); ha Vajjéra csak 146 verset számlálna, akkor 34,20-ig csak 999 v. lenne.

¹⁾ A palesztinai szedárim versszámaira tudtommal nincs hagyomány.

²⁾ Baernél, Orient XII 205. szintén van egy összeállítás. Az a benyomásom, hogy némely mnemonikon nem régi maszorétáktól, hanem Baer-től ered.

³⁾ L. Baer Orient XII. 202 és Geiger, Urschrift 373.

⁴⁾ Misna Megilla 25 a; b. Sabb. 55 b. E talmudhely egy másik magyarázata szerint, a melyet fent adtunk, a talmud itt csak egy verset számlálna; a maszóra azonban kettőn-k tekintette és az itt adott magyarázatot követte.

Hogy pedig a megjelölt vers nem számítódik be, tehát az adat exclusive értendő, az következik a legközelebbi ezerre vonatkozó adatból, miről még szó lesz.

Exodus: 124+121+106+116+72+118+96+101+139+122+92. D és F a következő romlásokat mutatják: אחרי 118 (D 98 is); בא 120 (D korrektura is 106); בפרק 96. Az első hiba téves számláláson alapulhat, 118 e helyett 121. A második hiba bizonyára úgy keletkezett, hogy a בא szakaszából a 4. palesztinai széder teljesen számláltatott, t. i. בשלח szidrából is 20 vers (13,17—14,14), mivelhogy B és C minden heti szakasznál először a hároméves (palesztinai) cyclus széderjeit adják. Ezen feltevés alapján értjük, hogy 106-ból keletkezett באה ועשרים וישה , miből könnyen korrumpálódott באה ועשרים וישה = 129. A harmadik eltéréstől ב = ב azaz העשרים ושש feloldatott העשרים ושש -ra. A többi források ugyanazokat a számokat adják. A főnehézség azonban az, hogy mikép lehet kihozni az általánosan tradált főösszeget 1209-et. Az egyes számmennyiségek összeadásából csak 1207-et nyerünk. Minthogy a könyv középső versének 22,27 jelöltetik (Ginsb. és Manuel); e helyig pedig 604 helyett (1209:2) csupán 602 találhatik, ellenben 22,27-től a könyv végeig tényleg 604 vers van, a hiányzó 2 verset a könyv első felében kell keresni. Minthogy azonban Manuel 149 szerint Gen. 34,20—Ex. 17,15-ig bezárólag 1000 vers számláltatik, a mi ugy az egyes számadatok, mint a kiadások szerint a valóságnak megfelel, a kérdéses 2 vers csakis az Ex. 18—22. fejezeteiben kereshető. Ezen szorosabb meghatározás azonnal a dekalógusra vezet.

Ismeretes, hogy a tízparancsolatot kétféleképp lehet felosztani: vagy az egyes parancsolatok szerint, akkor 10 verset tartalmaz, vagy a rendes szövegtagolás szerint, tekintet nélkül a parancsolatokra, akkor 13 verset számlál.¹⁾ Az első

¹⁾ V. ö. Heidenheim, Meor Enajim-féle törakiadásában a függelékot Exodushoz. A biblia stereotyp kiadása hamisan 16 verset számlál, mivelhogy 20, 13 — 16 לא תעשה usque על ששך -ből négy verset csinál. Ez a felosztás azonban csak akkor van helyén, ha a dekalógust parancsolatai szerint osztjuk fel, de ebben az esetben 3—8 és 8—11 vers csupán egy verset képez. De ezeket külön-külön verseknek venni és egyszersmind 13—16-ot négy versnek felvenni nem szabad, mert ez mindket egymást

esetben Jithro szombati szakasz 72 verssel bír, a második esetben 75-el. A versszám tehát vagy kétféleképp, vagy egygyel több.

Általában a nagyobb számhoz tartják magukat és az 1209 számot vagy egy versnek eliminálása által iparkodnak kihozni¹⁾ vagy pedig a maszórai számot kijavítják.²⁾ A maszoretikus szám tehát nem igazolható, ha a dekalógust 13 versnek számítjuk. Ezt a kiegyenlítést azonban még egy fontos okból utasítjuk el. Az összes listák szerint Jithro szombati szakasz 72 verset számlál, tehát valamennyien 10 versre osztották a dekalógust. Ép így a Deuteronomiumban a dekalógust 10 versnek veszik az összes jegyzékek, mert Vaethchanan 119 verssel szerepel, holott kiadásainkban, a hol a tizparancsolat 13 versre osztatik, 122-öt számlál. Bizonyítékul arra, hogy a dekalógust csak tíz versnek vették, a Chizkija mondása is szolgálhat, mely szerint, a zsinagógában azért nem szabad 10 versnél kevesebbet olvasni, hogy megfeleljen a tizparancsolatnak: *חוקה אשר בשר עשרה דברים*.³⁾ Különös volna, ha a dekalógus 13 verset számlálna és ennek megfelelőleg 10 verset kellene olvasni. Ha pedig a dekalógus csak 10 verset számlál, akkor Exodusban is, Deutban is hiányzik 2 vers, úgy hogy Exod. csak 1207 és Deut. 953 verset tartalmazna.

Azt hiszem, hogy a hiányzó 2 vers Kiddusin 30a alapján Ex. 19,9-ben található. Minthogy a nevezett helyen az tradáltatik, hogy a palesztinaiak az idézett verset háromra osztották, hogy továbbá a versek számának fixirozása a szóferimtól ered, a babyloniaiakhoz tehát mindenestre a palesztinaiaktól jött, nincs semmi feltűnő abban az állításban, hogy az 1209-es végösszegben Ex. 19, 9 a pal. felosztás szerint 3 versnek van felvéve. A maszoretikus adatokat eredeti forrá-

kizáró felosztási elv egyidejű alkalmazását jelentené. Deut. 5, 17 a szóban forgó szövegrész helyesen egy verssé van összevonva.

¹⁾ Baer S., Die Verszählung des Pentateuch Orient XII. (1851.) 200 s. köv. II.; Geiger A., Jüdische Zeitschrift IV. 265. egy verssé vonja össze 20, 2-3-at. A tizparancsolat versfelosztásáról lásd még Geiger, Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie III. (1837.) 153. 463.

²⁾ Reggio S. J., Igróth Jásár 30. lap.

³⁾ j. Taanith 4, 3. (68 a lent) = j. Meg. 4,2 (75 a); v. 5. b. Megilla 21 b, a hol ugyanaz יסב נב nevében közöltetik.

saikra kell visszavezetni és e szerint kell megítélni. A végösszeg 1209 ősrégi és a szent földről származik, a részletszám, hogy Jithróban 72 vers van, vagy babylóniai eredetű, hiszen a mostani heti szakaszok hazája Babylonia, vagy pedig 74-ből lett redukálva akkor, midőn Ex. 19, 9 bab. felfogás szerint már csak egy versnek vétetett. Hogy a maszórában egymásnak ellenmondó megjegyzések békésen megférnek egymással, látszik abból a tényből is, hogy két adat, Heidenheimtől Exod. 80b lap idézve, a dekalógus tízes felosztásának ellentmond.

A Deut-ban hiányzó 2 verset Haazinu szakaszban kell keresni. A. és F. jegyzékben ugyanis e szakaszra 54 vers van adva 52 helyett. Azt azonban, hogy az a két vers hol rejlik, nem merem megjelölni; de nem lehetetlen, mert a Mózes énekeiben több vers van, a mely 4 tagból áll. Az 5. könyv vers közepe Manuel 149 lap szerint 17, 10. Ezen helyig a részletszámok szerint csak 475 vers van, holott 477 kellene lenni (955:2). Ezt az adatot azonban nem szabad feltevésünk ellen tűzbe vinni, minthogy különben is ellenmondásban áll a Manuelben és a lajstromokban hagyományozott adattal, hogy Vaethchananban 119 vers létezik. Ez a versközép azon számításra alapszik, hogy a dekalógus 13 versből áll és ekkor sem egészen pontos, mert az utána következő verset kellett volna versközépnek jelölni.

Leviticus: $111+97+91+67+90+80+64+124+57+78=859$. D. és F. י' szidránál י' számot ad, a mi íráshiba י' helyett; épígy hibás D. listában י' י' helyett. Már fent megjegyeztük, hogy A-ban קדשים szakaszánál י' י' helyett és י' י' szakaszánál C-ben חסיל חסיל helyett íráshiba. Ezenkívül D és F-ben י' י' י' áll י' helyett. Versközép 15, 7. Ez helyes, mert addig exclusive 429 vers találtatik= $859:2$. Helyes a másik adat is, hogy Ex. 17,16—Lev. 11,7-ig 1000 vers van. A pent. negyedik ezer versének adataiból, Lev. 11,8—Num. 10,16, az is következik, hogy י' י' -ban 57 vers van és nem 54, a mi különben magától értetődik.

Numeriban az összes források szerint egybehangzóan van: $159+176+136+119+95+87+104+168+112+132=1288$. Versközép $17,20$ exclusive= $644=1288:2$. A kézi biblíában 1284 verset mutat, mert benne 25,19 és 26,1 két versnek vétetett, holott itt י' י' י' י' י' י' י' י' י' י' van. E mellett

bizonyít az az adat is, hogy Num. 10, 17 — Deut. 3, 29 ezer verset tesz ki, tehát **ספר** szakasz csak 16 és nem 169 versnek veendő. Helyesen van Heidenheim pentateuch kiadásában és Luzatto S. A. II. Pentateuco, Padova 1875.

Deuteronomium: 105 + 119 + 111 + 126 + 97 + 110 + 122 + 70 (**נאבים ילך**) + 52 + 41. Fent már szó volt **נאבים**-ről; továbbá **נאבים**-ről, a hol D. és F. 127-et ad, a hol azonban **קני** = **קני**; D. ad **נאבים** 106-et, a mi téves, **קני** helyett kell **קני** (110), miről Ginsb. nem szól; C **נאבים**-nál **נאבים** helyett ad **נאבים**-ot; D. F. **נאבים**-nál ad 54-et. Minderről már volt szó. Ha az egyes számokat összeadjuk, csak 953 kapunk és nem 995-öt, a mi általános hagyomány. Erről és 17, 10 versközepéről már szintén beszéltünk. Deut. 4, 1—végig 845 verset számol, e szerint **נאבים** 122 (nem 119), **נאבים** 97 (nem 96) versnek vétetett.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

AGRIPPA KIRÁLY TÓRAFÖLÖLVASÁSA.

I. Agrippa, kit méltán a »nagy« melléknévvel illetnek történetíróink, Herodesnek és a makkabeus családból származó nejének Mariamnénak volt unokája. Mariamnénak, kit kegyetlenségben örvöngő férje Herodes megöletett, két fia maradt: Sándor és Aristobulus. Ez utóbbinak fia volt Agrippa, kit — úgy látszik — a nagy Antónius leánya Antónia, a Herodes család főpártfogónője, Rómába vitt, hogy a dühöngő nagyapa kárt ne tegyen ennek életében is.

Ily módon tehát történelmileg minden kétségen fölül áll, hogy Agrippa leányágon a makkabeus, helyesebben a chasmonaeus családból származik. Nézzük azonban, minő álláspontot foglal el e kérdéssel szemben a talmudi tradíció.

A misnának ismert és sokat idézett helye, Szóta 41 a, mely kérdésünkre első sorban van hivatva világot deríteni. következőket mondja el nekünk: Agrippa király a hetedik (semita) év végén Semini Aczeret ünnepén Mózes V. k. 31 f. 22. verse értelmében az egybegyűlt nép előtt a szentírásnak e célra kijelölt helyeit olvasta föl. Midőn Mózes V. k. 17. fejezetének 15-ik verséhez ért, hol az van megírva: »testvéreid közül tégy királyt magad fölül, nem helyezhetsz magad fölül idegen

embert, ki nem testvéréd», szemei megteltek könnyekkel. Erre a nép így szólott hozzá: »Ne félj Agrippa, te a mi testvérünk vagy, te a mi testvérünk vagy«.

A magyarázók, Rasi és Toszafoth, úgy értelmezik a szöveget, hogy Agrippának csak anyja volt zsidó és így csupán női ágon volt zsidónak tekinthető, de a nép mégis minden tekintetben zsidónak vallotta őt.

A fenti eseményről nem csupán a misna beszél nekünk, hanem értesítést nyerünk erről még a tosziftától és a talmud jerusalmiból is.

A tosziftában rabbi Nathan nevében az van följegyezve, (Szóta 7. fej.) **נאבים ישראלי כליו שחטפו לו לאגריפס** »Izrael elpusztulást érdemelt, mert hizelegtek Agrippának.« A jeruzsálemi talmudban pedig rabbi Chanina ben Gamliel már arról értesít! **נאבים ישראלי כליו שחטפו לו לאגריפס** »Számosan elhullottak azon napon, melyen Agrippának hizelegtek«.

A tosziftát a mi gemaránk is idézi, de nem szószertint, hanem a következő bővítéssel **נאבים ישראלי כליו שחטפו לו לאגריפס**.

Ugy Rasi, mint R. Izsák a toszafista, kik a misna szöveget — mint láttuk — úgy értelmezik, hogy Agrippa női ágon zsidó származású volt, nem képesek megérteni, miféle bünt követett el itt tulajdonképen Izrael és miért érdemelt oly súlyos büntetést. A nehézséget a hagyomány azon fölfogásával igyekeznek elhárítani, hogy Herodes **נאבים ישראלי** a chasmonaeus család rabszolgája volt és így utódja nem volt méltó a királyi székre **נאבים ישראלי** (Baba batra 3 b).

Magától értetődik, hogy ez csak szükségszerű felelet, mert hiszen a világos törvény értelmében nem csupán a rabszolgának, hanem még a bálványimádónak a fia is zsidónak, sőt **נאבים ישראלי** »testvéreid közül való«-nak tekintendő, ha anyja zsidó. [Jebamot 45. b. L. ott Toszafot s. v. **נאבים**].

Még nehezebben érthető a gemára által idézett toszifta és a talmud jer azon értesítése, mely szerint súlyos bünt követett el Izrael népe, midőn Agrippát »testvérünk«-nek nevezte. Ha még tekintetbe vesszük azt is, hogy a talmudi tradíció nem győzi eléggé magasztalni számos helyen Agrippa vallásosságát, [Kethuboth 17a, v. ö. Szemachoth 17 f. Peszachim 88. b. 107. b. Bikkurim 3 f. 4]. Hiszen ha nem is lett volna született testvérük, testvérüknek nevezhették teljes joggal, mert

testvérük volt hitben és a vallási törvényekben. [אחיו בנצרת v. ö. Toszafoth baba bathra 3 b. s. v. בלל דאחי].

Tetözi mind e nehézségeket a »ההנהגה« szó, melyet a toszifta és a talmud jerusalmi használ, mert megengedve, hogy helytelenül nevezték testvériüknek, de végre is az csak nem nevezhető hízélgésnek a zsidó királyra nézve, ha a nép testvérnek nevezi.

Midőn mind eme kérdéseket megoldani igyekszünk, figyelembe kell vennünk mindenek előtt, hogy — mint már említettem — a mi gemaránk nem idézi szórul szóra a toszifta szavait. A toszifta nem mondja באתה ישה, hogy azon eseményre vonatkoztatva mondotta R. Natan: »Israel végpusztulást érdemelt«. Agrippa torafölolvasásáról a toszifta nem is tesz említést.

Miből következteti hát a mi gemaránk, hogy R. Nátán szavai ezen eseményre vonatkoznak? Tisztán abból, hogy a toszifta a בישת המלך a királyi torafölolvasásra vonatkozó törvény-nél említi azokat.

A toszifta nem állítja, és szavaiból nem is vehető ki tisztán, vajjon rabbi Nátán szavai Agrippának ezen torafölolvasására vonatkoznak-e, avagy ugyanezen királynak egy másik hasonlóan nyilvános szereplésére.

E másik eseményről, melyre célzok, a talmud nem értesít bennünket, de történelmi valóságához szó nem férhet, mivel két egymástól teljesen független, sőt egészen más körből eredő forrás tudósít bennünket erről s pedig Josefus Flavius és »Az apostolok cselekedetei«. Josefus az Antiqu. judaic. XIX. k. VIII. fejezetében következőket beszéli el:

Három évig volt Agrippa egész Judea királya, midőn egyszer Cesareába ment és itt a császár tiszteletére színjátékot rendezett, amelyhez az egész provinciából a nagyok és hatalmasok tömege egybegyűlt. Másnap kora reggel a király oly öltözetben indult a színházhoz, mely tiszta ezüsből volt csodálatos művészettel szöve. Itt az ezüst a nap első sugarainak fényében bámulatos fényben tünt elő, úgy hogy a szem káprázva és megremegve fordult el attól. Elkezdtek kiáltani a hízélgők minden oldalról és Istennek nevezték őt és mondták: »Oh légy kegyelmes irántunk! Ha eddig mint embert tiszteltünk, ezentúl a halandónál magasabb lénynek fogunk tekin-

teni.« A király nem tett nekik szemrehányást és istenkáromló hízélgéseiket nem utasítá vissza. Azonban mihelyt fölfelé tekintett, ott egy már előtte ismeretes bagoly madarat pillantott meg. Ez jósolta meg neki egykori szerencsését és tudta, hogy ez most az ő szerencsétlenségét jött jelenteni, miért is azonnal keserű búbanat fogta el. És valóban nemsokára beleit rettentő fájdalom szaggatták, melyek mindjárt kezdetben borzasztó heveséggel léptek föl. Erre fölugrott és így szólt barátaihoz: »Nézzétek a ti Istentek most itt hagyja az életét és a gondviselés a ti csalfa beszédeiteket egy pillanat alatt meghazudtolja. Halhatatlannak neveztetek és ime már a halál karjaiba kell rohannom... Erre az egész nép nőkkel és gyermekekkel együtt ősi szokás szerint zsákokba veté magát, hogy a királyért Istenhez imádkozzék. Mindannyian jajgatással és könnyekkel telének el... a király 5 napi kínlődás után meghalt.«

Az Apostolok cselekedetei a 12. fejezetben a következőkről értesít.

13v. Akkor az időben Herodes [Agrippa] király kezdte kegyetlenkedni némelyek ellen, kik a (keresztény) gyülekezetből valának. Megölé pedig Jakabot és mikor látná, hogy kedves dolgot cselekednék a zsidóknak, Pétert is megfogá; a 19—23v. És mikor Judeából Cesareába ment volna, ott lakozék. Herodes pedig gonosz szándékkal vala a Tirus és Szidonbeliekhez; de azok egyenlő akarattal jövének ő hozzá és kérnek vala békességet, mivelhogy az ő tartományok a király által tartatik vala. Egy bizonyos napon pedig Herodes az ő királyi ruhájába felöltözvén és az ő székében ülven, szól vala a községnek. A község pedig kiált vala: »Isten szava ez és nem emberé.« Azonnal pedig megcsapdosá őtet az Urnak angyala, mivelhogy nem adott volna dicsőséget az Istennek: és minekutánna a férgektől megemésztetett volna, meghala.«

Bármily különböző szempontból itéli meg a két forrás e történetet, az eseményt nagyjában mégis egyformán adja elő. Agrippa ragyogó királyi fényben jelent meg a gyülekezet előtt, melyben vegyesen voltak zsidók és idegenek, és beszédet tartott előttük. Ebben a történetben, bármelyik forrást fogadjuk is el hitelesebbnek, jelen vannak a בשרים, a hízélgők és mihelyt a toszifta szavait בישת המלך és a talm. jer. szavait.

עזר ה' הזה הלל: ezen eseményre vonatkoztatjuk, tüstént megértjük világosan, mi volt az a bűn, melyért Izrael a súlyos büntetést megérdemelte. Az itt elbeszéltnél nagyobb vétet nem követhetett el Izrael vallási fejlődésének akkori fokán, nemcsak az esetben, ha zsidók voltak e hízolgók, de akkor is, ha a Szidon- és Tyrusbelieket e fölkialtásban meg nem akadályozták és szavaik ellen hangosan nem tiltakoztak.

Az elmondottak után ténynek kell tekintenünk, hogy *R. Nátán szavai ezen eseményre vonatkoznak.* Lehetséges, hogy a tósziíta maga is erre vonatkoztatja R. Nátán szavait, de az is lehetséges, hogy már a tósziíta összetévesztette e két eseményt.

Agrippa fölolvasása ugyanis, ha Majmuni évszámítását vesszük alapul, a 4803-ik évben, azaz időszámításunk utáni 42-ik év őszén történhetett, mert Agrippának mint Judea királyának uralkodása alatt ez volt az egyetlen nyugvó — (semita) — esztendő. E második esemény másfél év múlva, a 44-ik év tavaszán ment végbe és így könnyen lehetséges, hogy a későbbi hagyomány a kettőt összetévesztette már a tósziítában.

De csak a még későbbi tradíció, a mi gemaránk az, mely határozottan kimondja, hogy R. Nátán szavai a királyi tórafölolvasásnál végbement eseményre vonatkoznak.

Hogy azonban megértsük annak okát, miért vonatkoztatja a gemara ez elítélő szavakat ezen eseményre, előbb ama kérdéssel kell tisztába jönnünk, vajjon a talmudi tradíció Agrippát a makkabeusi Mariamne unokájának vagy idegen származásának tekint-e?

Már lublini rabbi Meir [מר] figyelmeztet arra, hogy Rasinak Szóta szóban forgó misnájához irt magyarázata egyenes ellentétben áll azzal, mit Kiddusin 70 b Sámuel szavaihoz megjegyyez. Itt Szóta misnájában azt írja, hogy Agrippa anyja zsidónő volt, vagyis leányágon a chasmoneusoktól származik. amott Kiddusinban pedig Sámuel azon szavaihoz: »ki azt állítja, hogy a chasmoneus dynastiából származik, az csak rabszolga lehet«, megjegyzi, hogy a chasmoneus család összes tagjait megölette és így e családnak utóda nem maradt.¹⁾

¹⁾ Rasi unokája Sámuel ben Meir [רשב"ם] azt jegyzi meg Peszáchim 107b-hez: מלך כשר טללי השמנאים. Némely kiadás ezt javítani akarja,

Ez ellentét Rasi szavaiban tényleg létezik és mégis határozottan állíthatjuk, hogy Rasinak mind a két helyen igaza van. A misnában azt jegyzi meg, hogy Agrippa anyai ágon zsidó származású és tényleg igaza van, mert a *misna* szavaiból mindenütt, hol Agrippáról beszél, az tűnik ki, hogy őt *zsidó származásúnak tartja*. Teljes világossággal látjuk ezt a Bikkurim 3 f. 4. misnájából, hol az van elbeszélve, hogy Agrippa király együtt vitte a zsenge gabonát a néppel, már pedig két fejezettel előbb azt tanítja a misna, hogy a zsenge bemutatásánál előírt szavakat csak az mondhatja el, ki legalább anyai ágon ősatyáink ivadéka.

Sámuel tradíciójánál — Kiddusin 70 b. — igaz Rasi annak ellenkezőjét állítja, amit a Szótában mond, de tényleg Sámuel korabeli *későbbi tradíció* — ellentétben a misnai fölfogással — *valóban idegen embernek tekinti Agrippát.*

Rasi tehát önmagával nincsen ellentétben, mert ő mind a két helyen a szöveget és nem a tényt magyarázza.

A szép Mariamne szörnyű tragédiája, kit őrzöngően szerelmes férje ölt meg, nem volt ismeretlen a későbbi tradíció előtt sem, de ezt úgy tradálták, hogy Mariamne, a chasmoneus leány [מרים החשמונאים] öngyilkos lett, mielőtt vele Herodes tulajdonképeni házasságra lépett és így Herodes utódai nem Mariamnétól származnak, hanem teljesen idegenek. (Baba batra 3 b. és Kiddusin 70 b.)

Így azután megértjük, miért fogadja a gemara kivétel nélkül bizalmatlansággal a misna mindazon elbeszéléseit, melyekben Agrippát magasztalja. Mikor itt a misna elbeszéli, hogy Agrippa fölállott és úgy olvasott, a gemara legelőször is azt kérdi: Ha fölállott, abból az következik, hogy előbb ült, de hiszen az üléshez csak a Dávid házából származó királyoknak volt joga. Hasonló bizalmatlansággal fogadja a gemara Kethubot 17 a, valamint Peszachim 107 b elbeszélte eseményeket Agrippa felől, csodálkozik azon, hogy korának bölcsői megdicsérték őt és nem akarja megérteni, mivel érdemelte ki Agrippa a dicséretet.

Agrippa jellemét a gemara, a későbbi tradíció nem de mint a tósziítából kitűnik [s. v. ירמיה] az eredeti szöveg tényleg így hangzott. Leghelyesebb hát a Rasbam szavait így fordítani: Vallásos király volt, ki a chasmoneusoktól származott t. i. leányágon.

ismeri és így benne a joggal gyűlölt és utált Herodesnek ivadékában, kit amellet teljesen idegennek is tart, nem tud őszinte jámborságot föltételezni. Ezért lát bünt abban, hogy a nép »testvérünk«-nek nevezi őt és R. Nátán egy más eseménynél elmondott szavait ezen esetre vonatkoztatja.

Abony.

Dr. VAJDA BÉLA.

MÓZES I. 41—56. MAGYARÁZATA.

וַיִּפְתָּה יוֹסֵף אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם.

I.

Valamennyi fordító és magyarázó tudtommal úgy értelmezi e hiányos mondatot, hogy a tartalma körülbelül a következő: »József megnyitotta mindazokat (a magtárakat), melyekben (gabona) volt«.

Grammatikailag helyes azonban még a következő fordítás is: »József megnyitotta (= hozzáférhetővé tette) mindazt, ami azokban volt«, és czéloz a 35., 48. és 49. mondatokra, melyekben szó van a gabenának felhalmozásáról a városokban. Hogy וַיִּיְהִי himnemű is lehet, kitetszik több helyből, nevezetesen Mózes IV. 35—2, 3, 8, hol וַיִּיְהִי ugyanabban a fejezetben himnemű és nőnemű.

A két fordítás közt az a lényeges különbség, hogy szerintem וַיִּפְתָּה igének tárgya nem a magtárak, hanem a gabona. Ez ugyan nem valami közönséges nyelvhasználat, de azért van rá példa, sőt mondhatnám, van rá klasszikus példám: Ámosz 8,5 וַיִּפְתָּה בֵּרִי. Ez egybevetésemnél ugyanis súlyt helyezek arra a körülményre, hogy mindkét helyen, t. i. Mózes I. 41. és 42. fejezetében, valamint Ámoszban ugyanazokat a kifejezéseket: וַיִּפְתָּה, וַיִּפְתָּה, וַיִּפְתָּה (mely utóbbi név Mózes könyvében אָכַל szóval is váltakozik) találjuk.

Megjegyzem még, hogy fordításom szerint אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם mind וַיִּפְתָּה, mind וַיִּפְתָּה igéhez tartozhatik.

II.

Fentti fejtegetésemben sikerült két ismeretlent kiküszöbölnöm a fordításból. De talán még mindig bánt az, hogy אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם a nyolcz mondatl előbb álló וַיִּפְתָּה-ra vonatkozik.

Azért alapul véve וַיִּפְתָּה igének előbb értelmeztem használatát, azt mondanám, hogy eredetileg így hangzott a szöveg: אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהֶם.

Ami a וַיִּפְתָּה kifejezést illeti, elég hivatkoznom a 35. és 48. mondatra; a szó kiesését pedig úgy magyarázom, hogy két egyformán (ז és ח betűn) végződő szóról levén szó, a másoló azt hihette, hogy már a második szót írta.

Budapest.

SCHILL SALAMON.

JÓB KÖNYVE HÁROM NEHÉZ HELYÉRŐL.

1. 24. f. 5. v. »Ime, vad szamarakként ők a pusztában, kivonulnak munkájukra, zsákmány után járnak; a sivatag szolgált kenyeret fiainak.«

Ez a hasonlat nem a szegényre alkalmazandó, mint azt a biblíamagyarázók teszik, hanem az erőszakosra, a »שָׂדֵה-רָא, a ki a következő versben meg is van említve s kinek erőszakos eljárását s gonosz tetteit a megelőző versekben írja le a költő. A hasonlat nem vonatkoztatható a szegényre, mert semmi hasonlóságot nem találunk az ő eljárása s a vadszamar erőszakos és vad viselkedése között; még jobban feltűnik a nehézség, ha a hasonlat részleteit vizsgáljuk. Lehet-e mondani, hogy a szegény is tartozik a »zsákmány után járók« közé? A szentírás szelidnek, békeszeretőnek, alázatosnak s igazságosnak rajzolja a szegényt. Milyen foglalkozást talál a szegény a sivatagban, hogy ott kenyeret szerezhesen gyermekeinek? A sivatag inkább az éhínség s terméketlenség képe. De találó a hasonlat minden apró részlete, ha a gazdag erőszakosra értelmezzük. Olyanok ők, mint a vadszamarak az erőszakosság dolgában, szakasztott másuk a zsákmányomegejtés módjában. Mindketten nem törődnek azzal, hol és mi módon történik a fosztogatás, csak zsákmány legyen; mindkettőnek a sivatag tesz jó szolgálatot, mivel ott szabad az erőszakoskodás és rablás; mindkettő büntetlenül folytatja mesterségét, bántódásuk nem leszen emberfiátul. 7, 6, 8, 10, 11 a szegénynek szomorú sorsát ecseteli, mintegy beillesztve az »erőszakos« leírásának keretébe, a ki a »szegény nyomorának« okozója.

2. 37. f. 19. v. »Lefekszik a gazdag és nem fog begyűjteni, kinyitotta szemét s nincsen többé.«

A versnek másik része világosan mutatja, hogy a gazdag hirtelen elhunytáról van szó, ámde a ugyanazt mondja, csak más időbe teszi halálát. »שׁוּבָה« és »פֶּקֶד עָלָיו« halálának különböző időben való bekövetkeztét jelentik; »אֶחָד« és »לֵךְ« és »וָיָח« teljes parallelizmus: Nem fog begyűjteni, nem adatik meg neki a végtisztesség, emlék nem marad utána.

3. 36. f. 28. v. »Meggörnyedten jártam indulat nélkül, fölállottam a gyülekezetben és kiáltottam.«, »הָיָה« helyett olvasandó »הָיָה« »קָרָה« a testnek csüggedt, meggörnyedt tartását jelenti v. ö. 38. zs. 7. v.

a és b teljes ellentétet képez egymással; a leírja a tompa és néma fájdalmat, a mely a szótlan buslakodásban, a csüggedt kétségbeesésben s a kedély elborulásában nyer kifejezést; b pedig a hangos zokogást és a fájdalom kitörését tünteti fel.

Budapest.

DR. FARKAS JÓZSEF.

AZ ELEÜZISZI MISZTÉRIUMOK ÉS MÁS EGYEBEK VÁLASZ ÉS REFLEKSIÓ.

A Magyar-Zsidó Szemle XII. évfolyamának tavaszi füzetében közöltem értekezésem az eleüzszi misztériumok és a jeruzsálemi vízmerítés ünnepének összehasonlításáról, mint egy érdekes adalékot a zsidó vallástörténethez, azon körülmény megvilágítása céljából, hogy a zsidó kultusz a görög befolyástól sem maradt ment. Értekezésem megjelenése után levelet kaptam a zsidó tudomány legkomolyabb tekintélyétől, kit büszkén vallok tanáromnak, s a ki szívélyes üdvözlés kapcsán azt is megjegyezte, hogy »felfedezése olyannyira meglepő, hogy szinte hajlandó volnék kételkedni az igazságában.« Ezt az ítéletet hallva olyan tudóstól, kit szokva vagyunk mint polihisztort bámulni s a ki rengeteg tudománya folytán képes arra, hogy nem valami üres szellemességgel, hanem komoly tudományos határozott adatokkal végezzen ki egy tudományos állítást, — az a megnyugtató érzet töltött el, hogy értekezésem kidolgozásával nem végeztem hiábavaló munkát, de el nem tagadhatom azt, hogy ama levél vétele óta magam is kétel-

kedni kezdtem. A feldolgozott anyagot ismételten átvizsgáltam, szélesebb körre terjesztettem ki kutatásomat, de nemcsak, hogy képtelen voltam önmagamot az ellenkezőjéről meggyőzni, hanem vizsgálódásom során egész kötetre való olyan adatok birtokába jutottam, melyek azt bizonyítják, hogy az eleüzszi misztériumok meghonosításán kívül még sok más dologban is kimutatható a görög hatás. Odajutottam már, hogy ezen újabb kutatásaim eredményét is közzé tegyem, midőn egy kiváló történészünk, a ki tehát nem egykönnyen riadhat vissza a történeti igazságtól, azt a meglepő nyilatkozatot tette előttem, hogy »igaza van ugyan a dolgozatában, de azért én mégsem adtam volna közre.«

Beláttam, igaza van a történetírónak, dühöng a horror veritatis, nagyon halátlan talaj a vallástörténet, sokkal halásabb mycené-i bögrék szertehulló darabjainak felírásait megfejtetni. — eltemettem tehát örökre a görög behatás összes adatait íróasztalom mélyébe s örültem, hogy az eleüzszi misztériumok rossz szellemét is elfeledték már.

De ime egy igen tisztelt fiatal tudósunk két év után mégis csak feltámasztotta halottaiból, hogy agyonüsse. Köszönöm, hogy oly nagy figyelemre méltatta, legfőképpen azért, mert ha eddig magam is kételylyel viseltetem volna fölfedezésem iránt, úgy most bírálom cikke után a legigazabban vagyok meggyőződve állításom helyességéről.

Szándékomban volt, hogy cikkét pontról-pontra ellenbírálattal fogom kísérni, de nem teszem első sorban azért, mert nem hihetem, hogy e folyóirat olvasói közül bárkit is meggyőzött volna bírálatával, melyben *semmit sem bizonyított*, csak minden iránt *kételyt* fejez ki, a mely bírálaton teljes egészében az a hang vonul át, hogy azért nem lehet elhinni állításomat, mert új és meglepő, másrészt pedig s főleg azért nem írok ellenbírálatot, mert reám is elragadt a horror veritatis s nem akarok darázs-fészekbe nyúlni. Vallástörténet noli me tangere; halásabb az egyiptomi múmiák rongyait foltoztatni, assyr cserepekről a feliratok számára agyagtáblákat liferáló téglavetők sztrájkját fölfedezni, vagy a talmudbölcsek perzsa szövegeinek szövési stílusát meghatározni. Zsidó theologusok mindennel foglalkozhatnak, csak vallástörténettel nem. Kissé furcsán hangzik e kijelentés, de könnyen megérthető,

ha ráutalok arra, hogy tulajdonképen mit kell értenünk vallástörténet alatt?

A tudós Deissmann, Bibelstudien (Marburg, 1895.) cz. munkájának 23. lapján a következő rendkívül figyelemreméltó szavakat mondja: »Man interessiert sich im allgemeinen mehr für die Theologen von Tiberias, als für die Leute, die sich an den Legenden erbauten. Und doch ist es ein Irrthum zu meinen, man hätte eine genügende Kenntniss der Geschichte der Religion, wenn man nur einen Einblick in die Entstehung und Entwicklung des Dogmas gewonnen hat. Religionsgeschichte ist Geschichte der Religiosität, nicht der Theologie, und so gewiss die Religion älter ist, als die Theologie, so gewiss es zu allen Zeiten Religion gegeben hat ausserhalb der Theologie und im Gegensatze zum Dogma, so gebieterisch muss sich die Forderung erheben, dass man den Denkmälern auch der volkstümlichen Frömmigkeit einen Platz in den Hallen der Geschichte anweist. Die Theologie und die Religion der Gemeinde hatte kein Interesse, sich selbst Denkmäler zu setzen.«

Tiszta képet sohse alkothatunk a vallástörténet egyes korszakairól, ha pusztán azon kor hivatalos jelenségeit, vagy éppen elismert tudósainak munkáit vizsgáljuk: nem a tudósok nyújtják a vallástörténet számára a legigazabb anyagot, hanem a hívők seregei. Vessünk csak egy pillantást a mi korunkra, mely iránt majd évszázadok múlva talán érdeklődni fog valamely zsidó vallástörténeti kutató, föl fogja fedezni valamely felekezeti lapunknak vagy folyóiratunknak egy-egy kötetét, kiböngészi belőle, hogy egy évtized alatt Győrött, Budapesten s Komáromban rabbigyűlés tartatott s kutatása eredménye gyanánt vaskos kötetekkel lepi majd meg a világot, melyben kimutatja, hogy a magyarországi zsidók a Sulchan Arukh alapján állottak. De vajjon igazat ír-e majd a jövő tudósa? Bizony nem. A rabbik képviselhetik a hivatalos zsidóságot, de nem képezhetik a községek vallásos köztudatát, s szükségtelen bővebben kifejtésem, hogy mennyire elűt e kettő egymástól az úgynevezett orthodoxoknál. A ki ösmeri községi viszonyainkat, az tudja jól, hogy pl. a polgári házassággal összefüggő kérdések minő heves ellentétbe hoztak sok községet abbijával; bizony áldatlan volt sok helyütt a harez, mely bár

mindenütt a rabbi javára dőlt el, de egyszersmind nyilvánvalóvá vált az a tagadhatatlan tény, hogy a hivatalos zsidóság valóban nem képviseli az egyes községek zsidóságának sem vallásos gyakorlatát, — a vezérlő nagyváradi »orthodox« hitközségben is az üzletek szombaton nem zárva — sem pedig elvi felfogását. A rabbik, mint a hivatalos zsidóság képviselői, becsülettel küzdöttek s diadallal hirdethetik a hazai s a vallásos törvények közötti békét. De vajjon meddig fogják azt hirdethetni? Az élet oly követelményekkel fog föllépni, melyek nagyon kétséssé teszik, hogy nem kell-e majd még a hivatalos állásponton is hivatalosan változtatásokat eszközölni.

Csak két esetet akarok említeni, mely a saját gyakorlatomban fordult elő.

Egy kőhén jelentkezik házasságkötés czéljából, mely alkalommal siránkozva beszéli el, hogy már másfél évvel ezelőtt akart házasságot kötni, de oly magas taksát kívántak tőle, hogy azt meg nem fizethette. Azóta itt lakik s kéri ingyenes esketését. Készséggel engedtem kívánságának s avval bocsáttam el, hogy másnap jöjjön el menyasszonyával s hozza el irományait. Eljöttek, de nem egyedül, a leány csecsemőt tartott karján. Hát maguk vadházasságban éltek eddig? kérdém. Dehogy, hangzott a válasz, mi törvényes házások vagyunk, ime az anyakönyvvezetőség által kiállított házassági levelünk: másfél évvel ezelőtt kötöttük házasságunkat, szerettünk volna már akkor is a templomba menni, de nem volt hozzá pénzünk. Sajnálom — volt végső kijelentésem — menjenek más-hova, én nem adom magukat össze. Tudom jól, hogygy Kidusin 77-a, Eben Haezer VII., 12 és Rambam, Hilchóth Iszuré Biah XIX-ben közlöttek alapján könnyen helyezhettem volna figyelmen kívül a Chalóló fogalmát jelen esetben, de nem tettem tisztán azért, mert kis zelotikus fejcsavarással ép oly könnyen bizonyítható rá a tilalom is, a mint meg is győződtem két rabbitekintély válaszából, melyet kérdésemre kaptam. Hol van már most a budapesti rabbigyűlés határozata, mely szerint a polgári házasságkötést törvényes vonatkozásaiban respektálnunk kell? Az illetők tényleg törvényes házasságban élnek, s a Kóhént mégsem adhatjuk össze saját feleségével.

De ez az eset eltörpülő csekélység a következő mellett.

R. J. helybeli iparos bejelenti, hogy leánya át akar térni

a zsidó vallásra; naivitásában maga mondja el, hogy mily erőlködéssel akarta leányát ettől a lépéstől visszatartani, hogy minő fájdalmat okoz neki a leány, kit jó katolikusként nevelt, de a leány hajthatatlan s ő mégis csak jobban szereti, hogysen kitagadhatná. A szükséges előkészületek után fölvettem a leányt. Az áttérés után — nagyon természetesen — házasságkötés céljából jelentkezett a leány zsidó vőlegényével, mely alkalommal kisült, hogy a vőlegény Kóhén. Bizony fájt nekem, de kereken kijelentettem, hogy nem adhatom őket össze. Könnyen elképzelhető a jegyesek helyzete, emberfölötti erővel küzdöttek akadályok ellen, csak hogy vallástörvény szerinti házasságot is köthessenek, s ime! Meddig fogunk a tételhez ragaszkodhatni: Kol seénoh basz Jiszroél, haré hi zaunoh? Felelünk őszintén: igaz ez a tétel? Elutasítottam a jegyeseket, mert én is a Sulchan Arukh alapján állok.

Ime két eset, mely oly tömegesen lép fel a fővárosban, hogy előbb-utóbb maga a hivatalos zsidóság lesz kénytelen az eddigi gyakorlattól eltérő határozatot hozni, mely a hagyományos törvénnyel ellenkező esetleges intézkedés távolból sem vallástalanság kifolyása volna, hanem az állami törvények kényszerítő következtetése.

Egy másik rendkívül fontos jelenség, mely az előbbivel ellentétben éppen a hivatalos zsidóságra vet sötét árnyékot: a zijonizmus. Mit szól majd a jövő évezredben a mi korunk vallástörténeti kutatója, ha forrásaiból adatokat merít arra, hogy a magyar Izrael konzervatív templomaiban is nyíltan tagadták meg Zijónt s eltagadták az imakönyv félre nem magyarázható vonatkozásait? Bizony elszörnyűködik majd, de azért történetírói hivatásához méltóan fogja megírni az igazat. De munkájának bírálója is fog akadni, a ki horror veritatis nyüge alatt lehetetlenségnek fogja nyilvánítani, hogy az ismert fohások kapcsán Zijon ellenes tüntetéseket rendeztek Európa fővárosainak zsidó templomaiban.

Ime, tudós bírálóm, két jelenség a mi korunkból, a melyen a jövő vallástörténeti kutató fog megütközni; nem fogja kimutathatni, hogy miként kerültek azok a magyar zsidókhoz, de a meglevő tényeket látni fogja.

Bizony én sem tudom bebizonyítani, hogy a misztériumok hogyan jöttek Jeruzsálembe, de ha elképzelem, hogy az akkori

jeruzsálemi főpapok — mint értekezésemben eléggé megokoltan kifejtettem — a hellenizmusz zászlóvivői lévén, egyszersmind bizonyára bérbe is vették a szír hazafiságot s kis talpnyalással kedveskedni is akartak a szír kormányának, úgy igazán nem kell nagy fantázia hozzá, hogy a mai jelenségek megvilágítása mellett láthassuk a misztériumok fényes bevonulását a jeruzsálemi templom udvaraiba. Igaza van bírálómnak, hogy a misztérium azért misztérium, hogy ne ismerje mindenki, de először is akkor már a görögöknél sem volt az olyan ekszkuzív, mint eredetileg, másodsor pedig szintén nem sok fantázia kell hozzá, hogy elképzeljük a szír körök konczesszionális előzékenységét, midőn a jeruzsálemi tőpappal esetleg tárgyalásba bocsátkoztak valamely görög kultusz meghonosítása érdekében s a főpap inkább a látványos misztériumot kérte, mint Zeusz oltárát.

Én a fáklvásünnepről szóló hagyományt keveslem; igen, mert fölfedezvén benne a misztériumokat, többet szerettem volna tudni; hogy azonban erről mégis több áll a talmudban, mint a Chanukkáról, az még nem bizonyítja, hogy a Chanukkáról elég van.

Távolból sem abból következtetem a fáklvásünnep idegen eredetét, mert nem tartozott »lényegesen« a sátoros ünnephez, ezzel a körülménnyel csak azt világítom meg, hogy mért nem fűződik hozzá lényeges vita. Az engesztelő napi népünnepély szintén nem tartozik lényegesen a szertartáshoz, de azért igenis még akadhat valaki, a ki majd idegen eredetét fogja bizonyítani.

De részletes ellenbírálattal nem akarom túllapossá tenni a kérdést. Hiszen ha bírálóm merészségnek tudja feltüntetni azt, hogy a שִׁמְחָה szót vízmerítésre magyarázom, *noha előttem már sokan fáklvás ünnepnek vették*, úgy engedelmet kérek, de kutatásomban csak nem hagyom magamat mások téves nézete által alteráltatni s úgy igazán fölmentve érzem magamat attól, hogy pontról-pontra kövessem a bírálatot. Az érdeklődők értekezésem s a bírálat egybevetéséből meg fogják találni az igazságot. Csak arra akarok még megjegyzést tenni, a mit bírálóm szememre vet, hogy adataim nem egyeznek meg a forrásokkal; bizonyos tekintetben igaza van, a mennyiben maguk a források sem egyeznek meg egymással; én a források

egyikéből is, másikából is azt szedegtettem ki, a mi a talmud közlésével egyezik meg, de figyelmen kívül hagytam azt, hogy miben nem egyeznek meg a források egymással. Ámde ép ezen körülmény bizonyítja, hogy a talmud közlése elsőrangú forrásnak tekinthető az elejizsi miszteriumokra, minthogy ép azt őrizte meg, a mi kétségesé válik a görög források alapján.

Különben nagyon szépen köszönöm bírálónak szíves figyelmét, melyben értekezésemet részesítette, minthogy komoly vizsgálódáson alapuló bírálata most már igazán meggyőzőtt arról, hogy a jeruzsálemi templomba csakugyan behatolt az eleüzsi miszterium.

Ujpesten.

DR. VENETIANER LAJOS.

TUDOMÁNYOS APRÓSÁGOK.

1. A »M. Zs. Sz.« f. é. juliusi számában a 250. lapon dr. Rudolfer rámutat némely pontozási hibára imakönyvünkben.

Ezen állítás igazolására én is akarok egy drasztikus példát felhozni és pedig hogy nem csak holmi betűszedő, hanem szakférfiak is hibákat követtek el. M. IV. 13,31. Rasi a יוהם szót következőképpen interpretálja: »a יוהם szó annyit jelent, mint כל בשר הם hallgasson minden élő test אם בן דרך אם הרועה לשחק אגדת אנשים אומר שׂים«. Deszauer Gyula ezt így fordítja: »ha egy embertömeget hallgatásra akarunk bírni, akkor ünnepet hirdetünk nekik.« (So bringt man die Leute zum Schweigen, wenn man ihnen einen Feiertag ankündigt).

D. Gy. a שיש szó fölött levő két vonást rövidítő jeleknek, az egész szót pedig abbreviaturának vette, így keletkezett azután a שיש szóból שיש, minek semmi értelme nincs.

Világos dolog, hogy nem azért van a שׂ שי szó fölött a két vonás, hogy azáltal az jeleztessék, hogy ez egy rövidített, hanem hogy ez idegen (nem héber) szó. Az egésznek értelme tehát az: ha sok embert lecsendesíteni akarunk, akkor azt mondjuk nekik »csitt«, vagy mint Rasi mondja »sit«.

2. Azon gondolatot, hogy בזכות תפלת רבים kitételben
 רב: רב szóból keletkezett, Kaempf Saul Izsák dr. prágai
 rabbi által németre fordított imakönyvben találtam, kinek

szavait szóról szóra idézem: תהלה רב בחר צלותיה Talm. Berach. fol. 16. pag. b. daraus entstand in einigen Büchern der Passus: ברוכה תהלה רבים in anderen sogar רבים תהלה (Kaempfer) elött a Mendelssohn-féle Pentateuchus bécsi kiadásában 1846-ból már található ez a megjegyzés a Deuteronomiumhoz csatolt szombati ima megfelelő helyén. (Szerk.)

3. R. dr. feltünteteti Rasi módszerét, mely szerint Rasi sokszor reprodukтив, a nélkül, hogy tekintetbe venné, hogy magyarázata az illető szónak csakugyan megfelel-e.

Ilyen magyarázatot találtam én is M. V. 1.13. mondatban. **הָבֵנוּ לָכֵן** Jelöljetek ki magatoknak — mondá Mózes Izráelnek — bölcs, értelmes és ismeretes férfiakat, nemzetségeitek szerint **וְאֵשֶׁתֶּיךָ בְּרָאשִׁים**, hogy azokat főnökeiteké tegyem. Rasi azon **אֵשֶׁתֶּיךָ** szót így értelmezi: **הָרִי הָרִי** az **אֵשֶׁתֶּיךָ** szóból hiányzik a jod, így tehát **אֵשֶׁתֶּיךָ**-nak olvasandó: **לְבַר שְׂאֵתְמָהָרָה** של ישראל תלויה בראשי דיניהם. Az **אֵשֶׁתֶּיךָ** szónak ezen értelmezését Rasi a »Szifri«-ból és Szanh. 7-ből vette, de a maszoritikus szöveg szerint ezen szó nem **הָרִי** (defektív), hanem **מָלָא** van írva. Ilyen példa sok van — és nem egészen azonos az R. ur által felhozottal.

Z.-Szt-Grót.

HARTENSTEIN ADOLF.

IRODALOM.

ONKELOSZ ÉS AKYLASZ.

(Friedmann M., Onkelos und Akylas. A bécsi Israelitisch-Theologische Lehranstalt III. évi értesítője az 1895/96. tanévről. Bécs, 1896. VI+135 oldal, 8°.)

A tudós szerző, kinek neve a Mechilta, Szifré, a Peszikta rabbathi kiadása és egyéb munkáiról ismeretes, az előttünk fekvő dolgozatban különböző kérdéseket tárgyal, melyek a szentírás fordításaira vonatkoznak. A cím egyrészt nagyon is keveset mond, minthogy a mű négy fejezete közül az első mintegy bevezetésül van szánuva a bibliafordítások problémájának általában, és a Séptuagintával, az Aristeas-levéllal és több más kérdéssel is foglalkozik, másrészt pedig a cím nagyon is tág, mivel a következő három fejezet — daczára viszonylagos bő terjedelmüknek — a kitűzött témát nem meríti ki. Ugyanis az ember hasztalan keresné az Aquila-féle fordítás jellemzését, szerző a főforrást, a hexaplát, teljesen mellőzi. Amint tárgyalásunk folyamán látni fogjuk, nincs róla helyes fogalma; a szerző kizárólag zsidó forrásokból meríti anyagát.

A már említett bevezetés után, a második fejezetben szó van az Akylasról szóló zsidó hagyományokról, a fordításból való idézetekről és egyebekről. A harmadik és legbővebb fejezet az Onkelosz targumának és általában a fordítás intézményének van szentelve, amellet még különböző, a főthémával többé-kevésbé összefüggő kérdések tárgyaltnak. Az utolsó fejezet szemlét tart az Onkeloszról szóló rabbinikus hagyományok és ezeknek kritikai feldolgozásai fölött egész a jelenkorig, hogy a végén a munka eredményeinek összefoglalását adhassa. Már ebből a szűk tartalomismertetésből is — a szerző nagyon részletesen ad — látható, hogy a második és negyedik feje-

zetek szigorú compositio mellett egyesíthetők lettek volna, miáltal sok ismétlés és visszautalás elkerültetett volna. A munka ezáltal veszített volna terjedelméből, de semmiesetre sem belső értékéből.

Az áttekinthetőség céljából kívánatos lett volna, hogy F. a nagyon is sűrűn előforduló, gyakran egész oldalakat kitöltő idézetek helyett modern könyvekből, rövidre szabott ismertetését adta volna az általa tárgyalt kérdések fölött felmerült nézeteknek. Itt aztán a legújabb munkákat is figyelemre méltathatta volna, és akkor dolgozata nem maradt volna sok tekintetben a jelenkori kutatások mögött. Különösen áll ez az előttünk fekvő mű első részéről, amint ez mindjárt ki fog tűnni.

Mindjárt munkája elején (2. l.) azt a véleményét mondja ki F., hogy a görög- és aramaeuson kívül még egyiptomi, med, elamita és iberiai bibliafordításoknak is kellett létezniök. A jegyzetben utal F. Sabb. 115,a-ra és Megilla 17,a-ra; továbbá megjegyzi, hogy עברית és לעברית kitételben עברית nem lehet לעברית-nak hibás írása. »Én tehát azt sejttem, hogy itt Iberiát kell érteni.« Az 1894-ben megjelent »Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből« cz. munkámról F. nem vett tudomást. Ott (72. s. köv. ll.) megkísérlettem kimutatni a hagyomány egész sereg mondásaiból és más momentumokból, hogy sok, nemcsak az imént említett, ókori nyelven léteztek bibliafordítások. Különösen tanulságos még Apostolok tört. II,5—11. is. (Tanulmányok 83. l.) Valószínűleg zsidó eredetű a mai napig létező kopt biblia.¹⁾ Az ókorban léteztek *heber* biblia codexek idegen írásban is²⁾ (u. o. 69—72.). Nevezetesen zsidóktól nem pedig Origenestől ered a hexapla második hasábjá, amely tudvalevőleg a héber szöveget tartalmazza görög átírásban. Ő azt épűgy készen találta, mint a görög fordításokat. Azt a feltevést, hogy עברית-עברית-ra kell javítani, Bacher és Strack tanárok hangoztatták (M. Zs. Sz. 1894. évf. 520. s.

¹⁾ 1893-ban közzétett Bachmann J. egy munkát »Die Klagelieder Jeremiae in der Aethiopischen Bibelübersetzung«. Ez a fordítás is u. l. a héber eredeti szövegből folyt.

²⁾ Még ha megkérdőjelezhetőnek tartom is a Sabb. 115,a-hoz fűzött magyarázatot, még mindig elég bizonyíték marad állításom támogatására.

tük, a görög fordítást Ptolomaeus hozta be politikai okokból. Ekkor tényleg kiszorult az eredeti szöveg a nyilvános istentiszteletből. Magánéclokra való másolatok aztán többnyire Ptolomaeus hivatalos példányáról készültek, minthogy nem volt általánosan ismert és köztudomású dolog, hogy ez nem egyezik az eredeti szöveggel. Mikor a politikai viszonyok megváltoztak, különösen pedig a makkabeusi restauráció után, valamint a Palesztinából jövő újabb bevándorlások által egészséges visszahatás kezdődött, akkor visszatértek az eredeti szöveghez. A Septuagintát azután tanításnál, előadásoknál, magánolvasmányra és a pogányokkal eszmecserénél használták. (29.) Ezen állítások egyikére sem hoz F. történelmi bizonyítékot; egytől-egyig a levegőben lógnak.

A szerző egész modern viszonyoktól és képzetektől vezettetni magát, mikor a Septuagintát a király parancsára politikai okokból készítetteti. Arra az eljárásra nézve, melylyel az előttünk fekvő munkában régi problémák megoldatának, sokkal jellemzőbb, semhogy képes lennék ellentánni a szétszerinti idézés kísértésének, melynek F., fájdalom oly sokszor esett áldozatul ez alkalommal. A 14—15. oldalon ezt olvasuk: »E rejtvény csak egy, politikai okokból eredő külső nyomás feltevésében leli megoldását, t. i. a zsidókat elgörögösíteni és tökéletes hellénekké változtatni — és ilyen módon az egyiptomi uralmat megszüldíteni és megerősíteni — Palesztinához való vonzódásukat megszüntetni, nehogy Szíriából hálót vessenek ki rájuk és a szíriai tervek számára megnyeressenek. Hogy zsidó fejek közreműködtek arra, hogy ez eszmét a kormánynak plausibilissé tegyék, az nem valószínű. Egyiptomban úgy jártak el, hogy az a zsidóknak hízelt, sőt valóságuk legnagyobb dicsőségének, valóságos Kiddus-hasémnek tünt fel. Ez pedig a zsidóknak leggyöngébb oldaluk, melyen legkönnyebben megfoghatók; mert a zsidó hű a maga vallására. Aki a bibliát nyitott szemmel olvassa, fel fogja lelteni ezt a hűséget. Épen ezért természetes, hogy nemzsidó részről e fordítás dicsfényével vétetett körül.«

Nem akarok belebocsátkozni az Aristeas levél valódiságának olyan érvekkel való támogatásába, hogy az ellenkező feltevése, amint nevezetesen König az ő Einleitungjában — valamennyi kutatókkal egyetértve — kifejezésre juttatott, nél-

külözi a logikát, és csak támadásokat tartalmaz a zsidók ellen. Sajnos, ha egy tudósnak, mint König Rostockban, aki a legnagyobb fáradságot veszi magának, hogy a zsidó irodalmat is szóhoz juttassa, és soha semmiféle gyűlölködő nyilatkozatot zsidók ellen nem tett, minden megokolás nélkül azt hányják fel, hogy az ő következtetése divatos-szokásos stílusban így hangzanék: »Az egész historia nem egyéb zsidó svindlinél.«¹⁾ F. elfelejti, hogy az ókorban és a középkorban rengeteg pseudepigraphikus irodalom keletkezett. Azért még senkinek sem jutott eszébe emiatt a keresztényeket vagy zsidókat megtámadni. Frankel is »jámbor csalásnak« nyilvánította a kérdéses levelet. Természetesen Friedmann azt kérdi (11. o.) »de miért jámbor csalás?« Remélhetőleg az ő részéről ez nem »pia fraus.«

Elavult a szerző nézete az aramaeus nyelv elterjedéséről Palesztinában. Kétszer nyilatkozik erről. Ő azt hiszi, hogy a zsidók az aram nyelvet Babyloniából hozták magukkal.²⁾ »Későbbi időben úgy látjuk, hogy folytonos bevándorlás által Babyloniából az aramaeus egészen a nép nyelvévé vált, és hogy általánosan alkalmaztak meturgamokat a perikopák felolvasásánál.« (13.) Ez volt ugyan de Rossi, Zunz (Gottesd. Vort.) és mások nézete, melyet azonban újabbkori kutatók teljesen megczáfoltak. Ugyanis a palesztinai aram dialektus nem a keleti, hanem a nyugati aramaeus; a babyloni kivándorlók tehát nem hozhattak fogságuk országából olyan nyelvet, amelyet ott egyáltalában nem beszéltek. Bővebbet e kérdésről olvashatni különösen Kautzschnál, Grammatik d. Bibl.-Aram. 1884. 4. l. s. köv. »Schürer; Gesch. II. 8. l. 26. jegyz.; Dalman, Grammatik d. jüd.-pal. Aramäisch bevezetésben különösen 31—33. Sajátságos hatást tesz az olvasóra,

¹⁾ Kínosan érinti az embert, ha egy tudományos munkában azt hányják fel a kritikának, hogy »a tradíciót már eleve szédelgésnek és csalásnak« tünteti fel. (24. l. lent.) F. többször ragadtatja el magát élnék temperamentumától; pl. 26. l. Hajlandók vagyunk azt a maró tónust, melyet Rappoport, Frankel és más, a zsidó tudományok körül magas érdemű férfiak ellen használnak, eme temperamentumának rovására írni, és reméljük, hogy a tisztelt szerző e tekintetben nem fog követőkre találni, bár elődökben nem volt hiány.

²⁾ V. 6. még 128. l. hol F. a bab. aram nyelvet a palesztinai múltalt emberek nyelvének mondja.

ha továbbá (57) az állittatik, hogy a Babyloniából hozott idiomát »megzavarta a palesztinai Szorszi — סורסי — A palaestinaei aramaeus országos nyelv e szerint tovább élt volna, de csak mint zavarása a behatoló babyloni aram dialektusnak.

Hogy milyen fantáziával dolgozik sz., kitűnik az 58. lapon, ahol szórul-szóra ez áll: »Van egy tudósításunk a talmudban (Szanhedrin 21b. ש"ה נ"ח, vagy ש"ה נ"ז nevében), mely szerint Ezrának szándékában volt a thórát aram nyelven átadni, — a héber szöveg csak a templomban a papoknál lett volna megőrzendő, De az izraeliták ragaszkodtak ahhoz, hogy az eredeti szöveg adassék át a népnek. בירו לון. לישאל את כל ישראל בלב אשמות ולשון הקדש Mindebből semmi sem áll a talmudi szövegben; ott csak az áll, hogy »a tóra első ízben héber nyelven adatott héber betűkkel, másodízben, Ezra idejében, assyr írásban és aram nyelven nyilvánított ki, mire Izrael az assyr írást és a szent nyelvet választotta, ellenben a héber írást és aram nyelvet az idiótákra hagyta.« Az amórának ezen állítása nem egyéb, mint tetszetős formában megjelenő másolata tannaitikus jelentéseknek, amint ezt kimutattam Tanulmányok 41. köv. II. Miután F. a fentebbieket becsempészte a talmudba, — másképp nem lehet nevezni az interpretationak ezt a nemét — egy merész lépéssel tovább megy és azt következteti a talmudi helyből, hogy »az aramaeus fordítás Ezra visszatérésekor Babyloniából már egész terjedelmében létezett« (u. o. 58–59 o.)¹⁾ De F. még ezzel sem éri be, és azt állítja, hogy ezt az egész fejlődést tartalmazza Nehemia 8,1. 2. köv. Ez annyit tesz, mint a homiliát tudománynak kiadni.

Miután már megbeszéltük azt, ami a 3. fejezetből ide tartozik, forduljunk a 2. fejezethez, mely Akylaszt és Onkeloszt tárgyalja. Itt az ember tanulmányokat várna a hexapláról, melynek harmadik hasábját tudvalevőleg az Akylas-féle fordítás foglalja el. E fordításnak fenmaradt töredékeiről, különösen pedig a hexaplaról szerzőnek általában nincs helyes fogalma. Azt mondja (50) »úgy csak csekély számban marad-

¹⁾ Talán Bába Kamma 82.a világos kijelentése alapján hiszi Friedmann, hogy Ezra hozta be az ott megnevezett 10 institutiót? Amit egy amóra 700 évvel később állít, azt talán még sem lehet történelmi ténynek venni.

tak meg (a hexapla) maradványai az egyházatyák idézeteiben.¹⁾ Origenes szerző szerint 300 körül élt. A Field-féle hexapla két vaskos kötete u. l. nem volt szerző kezében.

Ami már most a szóban levő fordítás főkérdéseit illeti, ezekre nézve minden feltevést, mely a meglévő maradványok beható tanulmányozása nélkül állittatik fel, üres szóbeszédnek tartunk. Csakis az Akylas-féle fordításnak a zsidó hagyomány állításaival, nevezetesen a tannaitikus szövegekkel való összehasonlítása alapján, úgy amint ezek a Mechilta, Szifré, Szifré Zutta, Szifrában, a két talmudban és a többi midras-munkákban, valamint a targumokban találhatók, csakis ezek alapján lehet az Akylas-féle fordítás methodusa és forrásai fölött biztos véleményt mondani. Abban a meggyőződésben élek, hogy az anyagnak az említett módon való új, teljes átkutatása arra a kérdésre is világot vetne, hogy mely tannaitákat követte Akylas különösen. Én ebből a szempontból megvizsgáltam az Akylas első és második verziója közti eltéréseket, de az eddigi adatok sokkal csekélyebbek, semhogy biztos ítélet lehetséges volna, főleg mivel a zsidó hagyományban csak töredékei maradtak fenn a tannaitikus exegézisnek. Ugyanis ami egyszerű exegézisnek tekintetett, az a talmudokban nem talált helyet, minthogy nem volt vitás, azonkívül mindenki előtt ismeretes volt. De az eddigi kutatások is elegendő bizonyítékot szolgáltathattak arra a feltevésre, hogy Akylas Akiba szellemében fordított. Ugyanis *etymologice, továbbá minden szótagot, minden betűt lefordított*, mint már Jeromos hangsúlyozza (Epist. 57 ad Pammachium c. 11 = Vallarsi I. 316; részletesen jellemzi Akylas fordítását Field, Hexapla XVI–XXVII). Ez a módszer csakis az Akiba-féle exegézis szelleméből eredhetett, mely »minden horgocskából egész halomnyi halálkhákat vezet le« (Menáchóth 29, b). Ha tehát azt állítják, hogy Akylas Akiba szellemében fordít, úgy ezt nem pusztán abból következtetik, hogy az ascusativus שן szócskáját שן-nel fordítja, hanem egész hermeneutikai módszereiből. E ténnyel szemben a talmudnak (j. Kiddusin 1, 1) és Jeromosnak (comment. in Jesaiam 8, 11) azon állítása fölött, hogy Akylas Akiba tanítványa volt, nincs semmi okunk kételkedni, amint ezt F. (33)

¹⁾ A két szót én emelem ki.

teszi. F. azt hiszi, hogy abból, hogy »Akylas Akiba előtt fordított«, nem következik, hogy tanítványa volt, hanem csak annyi, hogy mindketten »egy időben éltek«. Mindazáltal megengedi a jegyzetben, hogy »אֵלִיָּא לִפְנֵי אֲכִיבָא« szólás csak annyit akar jelenteni, hogy Akylas mint tanítvány viselkedett Akibával szemben«. Ez csak játék a szavakkal. Ha Akylas Akiba előtt fordított, ez nem azt jelenti, hogy *egyszer* fordított *egy* szót, hanem gyakran, ha a talmudnak nem is volt oka több fordítást közölni. Minthogy továbbá Akibának nem volt szüksége görög biblia-fordításra, ennél fogva »fordított előtte« nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy Akylas a maga fordításának a helyességét Akibától akarta megvizsgáltatni, ami az Akiba-féle exegézis ismerete nélkül aligha volt lehetséges. Továbbá megjegyzendő még, hogy tanítványnak, a szó talmudi értelmében, nem kell fiatalabbnak lennie a mesternél, amit F. nagyon is jól tud, mert abban az időben ez a szó nem jelentett, mint ma, valakit, aki a nép-, közép- vagy főiskolán tanítójától tanul valamit, hanem értendő alatta mindenki, aki valamely kiváló mester iskolájába eljárt, és az előadásait élvezte. Ha továbbá F. (33) ahoz köti meg magát, hogy az **א** szócskát már Akiba előtt értelmezték, minek folytán az **א** — *ovv*-ből semmit sem lehet következtetni, akkor ő először is figyelmén kívül hagyja, hogy nem pusztán az **א** — *ovv* szolgál bizonyítékul, hanem az egész szószerinti fordítási rendszer, amint már kifejtettük, amire a nevezett particula lefordítása és *ovv*-nek construálása az accusativus-szal csak praegnans példa; másodszor figyelembe veendő, hogy egy értelmezési mód első felmerülésétől annak tudatos és következetes keresztülviteléig még hatalmas lépés van. Ha egyrészt megengedhető is, hogy nem mind a magyarázási eszközök találtak fel Akibától, másrészt meg kell engedni azt is, hogy Akiba volt az, aki a törvényeket még R. Josuatól is megcsodált módon mind a szentírás szavaira vezette vissza, és ezáltal a szentírás szavainak és minden sajátosságainak oly jelentőséget tulajdonított, hogy azon eszmének kellett felmerülni, hogy a biblia eredetijét még a görög fordításban is át kell éreztetni.¹⁾

¹⁾ Úgy mellesleg kétségbevonja Krauss is (Festschrift zum 80. Geburtstage M. Steinschneider's 150. l. 1. jegyz.) az Akylas-féle fordítást

F. még azt a sejtelmét mondja ki, hogy »az Akylas-féle fordítás didaktikus czéloknak köszönheti létrejöttét.« »Ő paedagogiai fordítást tervezett, vagyis olyat, mely a héber szónak könnyű megérthetését és a nyeivnek gyors megértését tegye lehetségessé (49). Ez a fordítás be tudott férközni mind a héber nyelvet nem ismerő községekhez és valószínűleg szülők-höz is, akik azt akarták, hogy gyermekeiket görögül oktassák a bibliára« (50). Ugyanezt a feltevést hangoztatja F. az arameus fordítást illetően, hogy t. i. az ifjúsági oktatásnak köszöni létrejöttét. Amellett azonban nem tagadhatja meg magától egy Ezra által készített, az egész tórára kiterjeszkedő, persze feledésbe ment arameus fordítást feltételezni (60). Szintúgy diadalra jut egy sereg ötletben, ha más szavakkal is, de lényegében ugyanaz a nézet Akylas fordításáról (49—50), melyet közvetlenül azelőtt visszautasított volt, mely szerint az polemikus czélokra készült volna, amiről mindenki meggyőződhetik F. szavaiból. Véleményünk szerint az a fellengzős dicséret, melylyel Eliezer és Josua elhalmozzák Akylast, csak úgy érthető, ha ez alkalmas volt a zsidóság védelmezésében szolgálatokat tenni. A népiskola számára, ahol azon időben a bibliát tanították, nem volt szükség írott fordításra, minthogy a tanítók — ritka kivétellel — a héber nyelvet jól birták és a bibliában jártasak voltak. A bibliára, amint az elemi ismereteknél voltak, úgy megtanították őket, hogy könyv nélkül tudták. Modern állapotokat és paedagogiai eszközöket nem szabad a régi időkbe átvinni.

Tér szűke miatt nem bocsátkozhattunk e fejezet többi részleteibe. Azért röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a nagy jegyzetben a 34. oldalon, ahol תַּנְיִינֵי הַתַּנְיִין-ról van szó, egy ráutalás Derenbourg, Essai p. 314, és Bacher, Agada d. Tannaiten I, 63-ra az olvasónak hasznára válhatott volna.

A harmadik fejezetben F. otthonos talajon áll, és néhány, figyelemre méltó új részletet közöl.¹⁾ Általunk már visszauta-

összefüggését az Akiba-féle exegézissel. Azonban speciális okokat nem hozott fel arra, hogy miért utasítja vissza ezt a minden újabb kutatól elismert viszonyt.

¹⁾ Becses összeállítások pl. 62. l. 2. jegyz.; 65. l. 1. jegyz.; 70. l. 2. jegyz. (a maszórai szöveg eltérései a midrasban és targumban) és sok más.

sított főtétele az, hogy már Ezra készített egy targumot, mely azonban feledésbe ment, aminek ő okát is tudja adni. A kutatással együtt nő szerzőnek tudományos bátorsága, úgy hogy 81. lapon már egész pontosan meg tudja adni a targumok fejlődését: »Ezra ideje óta a pentateuch a közönség számára mindig héberül olvastatott fel, és arameusra fordítottat. A fordítás segítségével magyarázták meg a közönségnek a pentateuch tartalmát. Erre a célra szolgált egy autoritativ fordítás, melyet már Ezra használt. E szerint már Ezra előtt kellett volna léteznie egy aramaeus fordításnak, mert hiszen eltarthatott jó ideig, amíg autoritativvá lett. De hagyjuk rá, hogy egy targum nagyon rövid idő alatt elkészülhet, és egy hatóságtól — hogy melyiktől, azt persze nem tudjuk — autorizáltatott. De mégis szeretnénk erre csak egyetlenegy historiai bizonyítékot is hallani.

F. azt hiszi, hogy »מפריש זה העם« historiai bizonyíték Ezra korára. Ilyen módon be lehet bizonyítani azt is, hogy a heti szakaszok már Mózes idejében felolvastattak. Ha F. minden amórai mondásra esküdni akar, akkor le kell mondania a tudományról.

Néhány részlet. A zsidó aramaeus nyelv neveiről (50. köv.) v. ö. Dalman i. h. 1. l. s. köv., a hol sokkal bővebb anyag van megadva. A לשון הקדש F. szerint (58.) annyit jelent: »a szentnek a nyelve, azaz az istentisztelet nyelve.« Ez héber fordítása a népszerű קודשא בייש-nak (Targ. Jon. Gen. 11, 1-hez), a mi קודשא בייש-ből rövidült el. Ha F. következetes volna, akkor e szerint לשון הקדש »a szentély nyelvének« kellene fordítania, a mit — úgy emlékszem — olvastam valamely régibb autornál. De mind a kettő helytelen és a héber nyelvhasználat félreismerésén alapul, mely a melléknévi jelzőt gyakran status constr.-al fejezi ki. V. ö. Exod 16, 23 שבת קדש; 22, 30 אֶתְּשֵׁי קֹדֶשׁ és számos más példával a Concordantiában s. v. קֹדֶשׁ. Ugyanígy használtatik קֹדֶשׁ az új héberben pl. a mi kérdéseinkre nézve döntő היה הקדש היה קדוש kitételekben.) Tehát bátran lehet ezután is, mint eddig, »szent

¹⁾ V. ö. még misna Jadajim 3. végén: שכל הכתובים קֹדֶשׁ וכו'. לשון הקדש v. ö. Tanulmányok 10. köv. Az ottani magyarázat szerint »isten nyelvnek« is lehetne fordítani. A főnév követelése a melléknév helyett mindenesetre helytelen. E mellett szól az ellentét is: לשון חול.

nyelvnek« fordítani. Jonathan talán népetymológiáját akarja adni a לשון הקדש-nek, midőn a »szentély nyelvnek« fordítja.

»A rabbinikus héber nyelv, mint alább ki fog fejtetni, az aramból keletkezett« ugymond F. 58., 1. jegyz. Ez a kifejtés abban áll, hogy 67—68. lapon néhány esetben, melyekben a targum és midras megegyeznek, megkísérli a targum régibb voltát bebizonyítani abból a körülményből, hogy a kérdéses szó aramaeus eredetű, m. pl. בָּרִיָּה: בָּרִיָּה; בָּרִיָּה: בָּרִיָּה. F. itt felcseréli a targumot aramaeus nyelvre, azt hiszi, hogy a tannaiták számára — akár csak a jelenkorban — az aram nyelv csak a targumban létezett, nem pedig mint élő nyelv. Az újhéber nyelv époly kevésbé keletkezett az aramaeusból, mint Job nyelve az arabsból, hanem csak befolyásoltatott általa, színezetet nyert tőle, meggazdagodott belőle. A »rabbinikus héber« szókinszát van szöve aram szavakkal. Azért ebből nem következik, hogy egy barajtha, mely egy bibliai héber szó helyébe egy ilyen szót tesz, ezt a szót a targumból kölcsönözte volna. A tanna az aramaeustól befolyásolt újhéber szókinszből veszi azt a szót. Csak nem akarja F. azt állítani, hogy a hol csak a tradícióban a בָּרִיָּה szó előfordul, hogy ez mindig a targumból van átvéve. Minthogy a tannaiták a maguk tananyagát héberül fogalmazták, aramul pedig csak a néppel való érintkezésükben beszéltek, azért mindaddig, míg ellenbizonyítékok nincsenek, eleve felteendő, hogy a nevezett tanítók előbb újhéber nyelven mondták el nézetüket az iskolában, azután felvették a népnek szánt targumba. — Ezzel elesik sz. nézete a jelenlegi targum koráról.

Nyelvi megjegyzéseiben nem sok szerencséje van Friedmannak. 65. l. 1. j. אֵתִי אֵתִי אֵתִי-nak magyarázza, a mi = אֵתִי és utal Mechilta kezdetén 1. jegyzetre. Vajjon אֵתִי olvasandó-e, azt nem lehet kivenni szerző szavaiból. E magyarázat azonban helytelen. Mert Jeremiában 5, 13 előfordul ugyan אֵתִי, csak hogy a prófétákhoz intézett isteni beszédéről, és Fürst¹⁾ héber szótárában így magyarázza: »a beszélő, azaz

(v. ö. Berliner, Beiträge zur hebräischen Grammatik in Talmud u. Midrasch 5. 1.).

¹⁾ Geseniusnál, Hebraeisches Wörterbuch, 10. kiadás, hiányzik אֵתִי; Kimchi, Sorašim אֵתִי gyöknel idevonja הָאֵתִי אֵתִי (Hos. 1, 2.) és ezé-vel vokalizálja.

az isteni szellem, mely a prófétából beszél. A Mechilta elején és másutt is szintén csakis az isteni beszédéről használta. Először tehát példákat kellene hozni arra, hogy דבר = דבר. De még ez esetben sem szabadna azonosítani vele, minthogy sokkal egyszerűbben magyarázható. Ugyanis számos helyütt a hagyományban דבר mondást, tanítást jelent, m. pl. Abóth III, 8: כל השוכה דבר אחד משינתו וכו'. VI, 3: הלומד מחברו פרק אחד. Látható ennél fogva, hogy egy-egy דבר feloszlik a הלכות vagy דברים-ra, ezek ismét אותיות-ra, a minék nem kell épen betűt jelentenie, a mint közönségesen hiszik, hanem a הלכה-nak vagy דבר-nak egy részét. A bezáró mondatban Ábothban דבר megfelel פסוק-nak. Úgy látszik tehát, hogy דבר alosztályát képezi פרישה-nak, valamint הלכה-nak, azaz a midrasban beszélnek פרישה és דברים-ról, a misnában pedig szűkebb értelemben פריקים és הלכות-ról. Ezt azonban nem firtatjuk. Szifré II, 48 teljesen kiviláglik דבר jelentése. Ott ez áll: כך תלמודי חכמים למד ב' או שלשה דברים ביום, ב' ו' פריקים בשבת וכו'. Látjuk tehát, hogy דבר része egy egésznek. E szerint דבר דבר nem is jelent egyebet, és helyesen is fordítják így: »más mondás«, vagy pedig mint rendesen: »más magyarázat«. — 55. l. 4. jegyz.: »Doból betücsere útján keletkezett נמר = tanulni.« Ilyenfajta szómagyarázatok nincsenek többé divatban.

Az utolsó fejezetben tárgyalatik az egész dolgozat főkérdése: vajjon Onkelos és Akylas egy vagy két személynek tekintendő-e? A modern kritikusok előhírnöke, Azarja de Rossi, Meor Enajim 45. fejezetében (Bécs, 233—39. l.) azt állítja, hogy két fordító volt, egy görög Akylas (Aquila) és egy aramaeus Onkelos. Ugyanezen eredményre jutott F. is. Az okokat, melyeket De Rossi a maga új nézetének támogatására felhoz, ismétli F., hogy az újabb kritikával szemben a régi nézetet juttassa érvényre. Históriailag így áll a dolog: 1. A palesztinai források, talmud és midras, tíz vagy tizenegy helyen (Friedmann 44—46; Steinschneider, Festschrift, deutsche Abth. 151. köv.) idéznek görög fordításokat Akylas (עקילס) nevében.

¹⁾ Minthogy פריק sehol sem jelenti a פרישה kisebb osztályát, mint hogy továbbá בחורש csak a Jalkut-ból van kiegészítve, azért azt sejttem, hogy a mi helyünkön פריקים (= פ' ב' ו') csak ismétlése פרישית-nak.

2. A tószefta és a babyloni talmud nem ismernek Akylast, hanem Onkelost, a kiről különféleket elbeszélnek, kinek nevében azonban nem idéztetnek fordítások. 3. R. Jirmijanának Chija bar Abba nevében mondott állítása Akylas görög fordításáról a bab. talmudban megilla 3 a. 4. Aramaeus targumot Onkelos nevében a talmud nem ismer, az első idézetek e név alatt csak későbbi gáonoknál találhatók. (Berliner, Targum Onkelos II, 176. 4. jegyz.)

Minthogy tehát a talmudi kor ismer aramaeus fordításokat, melyeket a bab. talmud gyakran idéz, de sohasem Onkelos neve alatt, minthogy továbbá a mi aramaeus targumunk csak több évszázaddal a talmud lezárása után neveztetik az Onkelosénak, és még későbbi exegetáknál is névtelen; marad azop állítás számára, hogy Onkelos irt egy aram fordítást, csakis az egyetlen hely Megilla 3 a. A többi Onkelos adatok nem szólnak fordításról. Az egész kérdésre tehát egyetlen egy hely alapján kell feleletet adni. Hasonlítsuk össze a két tudósítást. A Jerusalmiban így szól: ר' ירמיה בשם ר' חיה בר בא ר' ירמיה עקילס הני תרגום לפני ר' אליעזר ופני ר' יהושע וקלסו אותו וא"ל ירמיה מנני אדם.

A Babliban így szól: ר' ירמיה אומר ר' חיה בר אבא תרגום של תורה אונקלוס הני אמו מפי ר' אליעזר ור' יהושע, תרגום של נביאים וחקן בן עזיאל אמו מפי הני זכריה וזלתי וזדעקת ארץ ישראל וכו'.

Tartalmilag összehasonlítva, J. történeti tudósítást ad, mert az Akylas-féle fordítás, ha csak töredékben is, de tényleg létezik a mai napig. A tősefta alatt valószínűleg nem csak a pentateuch, hanem az egész bibliát kell érteni, mint a hagyomány számos helyein. (Tanulmányok 13. köv. l.) B. ugyanazt a tudósítást adja, csak אונקלוס-ból lett אקילס és תרגום הורה-ból תרגום של תורה. Ennek az elváltozásnak az oka kézen fekszik, mivel a babyloniak nem ismerték a görög fordítást, azért az aramaeus lebegett előttük, és mivel Jónathan b. Uziel próféta fordításáról hallottak, hozzáfették: תרגום של נביאים. Hogy ez nem történeti tudósítás, arra mutat az utolsó próféták belevonása és a szentföld megrendülésének csodája. A tóra targumát is visszavezették volna valamely régibb autoritásra, ha nem élt volna emlékezetükben Chija b. Abba tudósítása. Hogy azonban a hagyomány már zavaros volt, erre mutat az a körülmény, hogy ebből a mondásból: »Jirmija mondta Chija

b. Abba nevében« ezt csinálták: »Jirmija vagy mások szerint Ch. b. Abba.« Hogy a Jerusalmi verziója a helyesebb, ezt bizonyítja azon körülmény is, hogy Jirmija a leggyakoribb hagyományozója Chija agádikus mondásainak. (Bacher, Die Agada d. palaestinensischen Amoräer II, 178.). A babyloni talmud egész jelentése, úgy látszik, nagyon késői időből származik, mert a hozzá fűzött kérdés és felelet anonym. Mindezek a körülmények arra a feltevésre készítetnek, hogy a babyloni talmudban Chija b. Abba mondásának félreértésével van dolgunk, és ezzel esik minden történeti adat egy Onkelos írta arameus fordításról.

F. azonban De Rossi azon feltevését is igyekszik támogatni, mely szerint két Onkelos létezett volna, egy idősebb és egy ifjabb. Egyetlen bizonyítékul szolgál Aboda zára 11 a, a hol elbeszéltek, hogy a proselyta Onkelos I. Gamliel (גמליאל) tiszteletére 70 mana tömjént égetett el. Aazonban תמן nincs eléggé igazolva, és így nem elégséges arra, hogy egy második Onkelost teremtsünk. Tehát valószínűleg II. Gamlielről lesz ott szó. Herzfeld, Geschichte II. 61. azt az ellenvetést teszi ugyan, hogy: »mégsem lehet, hogy az ifjabb Gamliel kapta legyen ama költséges temetést, minthogy éppen ő, hogy elejét vegye a temetéseknél elharapódzott fényűzésnek (Kethubóth 8 b., Móéd Kátan 27 b. szerint) meghagyta, hogy őt a lehető legegyszerűbben temessék el.« F. erre az ellenvetésre sokat épít, a nélkül, hogy meggondolná, hogy a halotti tisztelet tömjén elégetés által szintén nem zsidó, hanem pogány szokás. Onkelos tehát, még ha I. Gamlielről van is szó, okvetlenül a maga pogány felfogásától vezettette magát. Ha tehát a zsidó szokás ellen cselekedhetett, akkor éppen úgy túltehetette magát Gamlielnek a temetési fényűzés ellen intézett rendelkezésén is.

Úgy hisszük, hogy az imént megbeszélt dolgozat után is megmaradhatunk Onkelos és Akylas azonosítása mellett. Ugyszintén az újabb kutatások szoba jött eredményei mellett, melyek nem csillogó üres hypothesisok, melyektől óvni kell a tanulmányozó ifjúságot, mint sz. munkája végén kimondja. Nem az ifjúság végett, mely a zsidó hagyomány tanulmányozásába be van avatva, hanem ama tudósok végett, a kik a bibliai tudományok körébe vágó talmudi kutatások iránt hálát

érdemlő érdeklődést tanúsítanak, a nélkül azonban, hogy sz. állításait önállóan ellenőrizhetnék, kényszerítve éreztük magunkat, az előttünk fekvő munkától képviselt nézeteket lehetőleg beható vizsgálat alá venni. Annnyival inkább tartottuk ezt kötelességünknek, mivel Friedmann ur tudományos működését nagyra becsüljük, és abban a kellemes reményben élünk, hogy olvasóink kritikai megjegyzéseinket a tudomány és képviselői iránt való tiszteletünk kifolyásának fogják tekinteni.

Budapest.

B. L.

A ZSIDÓSÁG A KERESZTÉNYSÉG ELŐTTI GÖRÖG VILÁGBAN.

(Friedländer M., Das Judenthum in der vorehristlichen griechischen Welt. Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Christenthums. Bées és Lipsee 1897.)

Míg a Palestinában lakó zsidóság félt gonddal' csakis vallásos intézményeinek védelmére szorítkozott, a pogányság megtérítésével nem foglalkozott, sőt a prozelitát az összeségre nézve károsnak tekintette, addig a diasporában élő zsidók, megismerkedve a görög-római civilisatioval, szükségesnek látták a mozaizmus eszméit terjeszteni és ezekkel az általános köztudatra befolyást gyakorolni. Szent buzgóságnak érzetétől áthatva hiveket szereznek a zsidó tanoknak és élénk propagandájukkal alapját biztosítják az apostolok működésének, a kereszténység elterjedésének. Élénk szellemi élet uralkodott a diasporában, egy vágy hevítette, egy gondolat töltötte el a hellén zsidóságot: megvalósítani azt, a mit a hajdankor napjaiban a proféták hirdettek, hogy Izrael népek frigyévé, nemzetek világosságává lesz. Az idegenek megtérítése, a megtérítés könnyítése, az egész emberiséget átölelő e nagy gondolat képezte a diaspora hivatását és maga a septuaginta, az alexandriai zsidó szellemi élet e legrégebbi terméke, térítési buzgalomból ered. Az által hogy az eddig csakis héber nyelven ismeretes szentírást a művelt világnak hozzáférhetővé teszi, a zsidó tanok elterjednek mindenová és nemsokára közkincsévé lesznek mindazoknak, kik a mózesi törvényekkel megismerkedni óhajtottak. De különben is megkönnyíti az

idegenek megtérését. A hellén zsidóság a szenirási törvények allegorikai magyarázatában és gyakorlati alkalmazásában is a szabadságot szereti, a korlátolt nemzeti szempontokat kerüli, a mennyiben a típusokban eszméket keres, a törvényekben általános igazságokat. mi természetesebb tehát, hogy a pogánysággal szemben is igen enyhe követelésekkel lép fel. Így a diaspora rendkívüli buzgalmat fejt ki, kiváló monotheisticus propagandát, mely sikeresen megküzd az antik világnézettel és annál hatalmasabb lesz, minél jobban terjed el a zsidóság a külföldön. Ez az elterjedés pedig a sibylla, Josephus, Philo, Strabo jelentése szerint oly nagy méretű, hogy a Kr. e. második században a szárazföldön és a szigeteken mindenütt találunk zsidókat és a hol ezek szabadon fejlődhettek, ott nagyobb községi élet virágzik és nagy számmal csatlakoznak hozzájuk a prozeliták, a zsidótársak, a kik a szombatot, az étkezési törvények egy részét, a böjtöt tiszteletben tartják. Egy új zsidóság keletkezik így a Kr. e. században, melynek célja a világvallás, eszköze a görög biblia. Hogy célját megvalósíthassa csak egy alkalmas férfiúra van szüksége, aki a nemzet testétől elszakadt zsidóságot szentesítse, a szentélyt és az azzal karöltve járó áldozati kultuszt megszüntnek nyilvánítsa, a népet a pharisäus tanok terhétől, sőt maguknak a mózesi törvények egy némelyikétől, mely a pogányság megtérhetését gátolja, megszabadítsa. És ez meg is jelent és pedig Judea földjén, a hazában. Tanait alexandriai hellén zsidók terjesztik mint tarsusi Pál, cyprusi Barnabás, alexandriai Apollon. Különösen ez utóbbi hirdette buzgón a messianikus világvallást — tiszta alexandriai zsidó tanokat — és csak Ephesusban tudta meg, hogy a várva-várt messiás már megjelent. Apollon ezt elismerte annál is inkább, hisz philosophiai gondolkodásával, mely közvetítő isteni erőben, a messiástól hirdetendő logosban hitt, könnyen összeegyeztethette. Az ő zsidóságának hogy kereszténységgé legyen, csakis messiásra volt szüksége. Ha Pál apostol Apollossal azonosította magát, ez bizonyítja e tétel helyességét.

Azonban nemcsak a therapeutok, az essenusok, nemcsak alexandriai zsidók mint Apollon terjesztették a zsidó tanokat, hanem zsidó kereskedők is, a kik áruikkal egyetemben a jeruzsálemi törvényt elvitték mindenhová. Egy zsidó vászonkereskedőtől tanulja meg Pseudoclemens a zsidó vallást;

a jeruzsálemi törvénnnyel házaló zsidók ellen fakad ki Juvenal; másrészt dicsérőleg említik ezeket görög írók, köztük Aristoteles is. Általában azonban nagy az ellenszenv a pogány írók részéről a mindinkább elterjedő zsidóság ellen, de ennek oka nem keresendő másban, mint ama sikeres propagandában, melytől a pogánykultusz alapján rendült meg. Ezt feltették, nem ok nélkül és a zsidóság elleni gyűlöletes megjegyzéseikkel ez ellen léptek fel. A diaspora munkásságával azonban nem bírt a pogányság, hisz az apostolok gyűlekezetét képezte, mely eltelve a hivatás tudatával diadalmaskodott a reakció felett. Sokkal hatalmasabb, életrevalóbb eszközök állottak is rendelkezésére. A zsinagóga, a görög biblia, a szombat, hely, idő és eszköz egyesült a nagy munkára, a pogányság megtérítésében követendő eljárás céljára. A diaspora zsidósága széthordotta az új vallás magvait, előkészítette a talajt, megküzdött viharral, szélvészszel, minden akadálylyal és némsokára látta mint nyer életet e mag, mint szökken dus kalászba a gyenge vetés, bő aratást is ígér, de ezt nem maga nyeri el, hanem az a szellemi mozgalom, mely eltekintve a rituális kérdésektől folytatja monotheisticus propagandáját — a kereszténység, a melynek dicsősége egybeforott a zsidóság dicsőségével.

A diasporában élő zsidóság szerepét akarja Friedländer a címbe megnevezett munkájában feltüntetni abban a nagy szellemi forradalomban, melynek a kereszténység keletkezését közhönhette. Nem tisztán tudományos szempontból, inkább apologeticus célzattal foglalkozik e kérdéssel és értekezésének eredménye, hogy az új vallás csodálatosan gyors elterjedése hellén zsidók munkája. Szerző adatai és forrásai nem ismeretlenek, de azok csoportosítása tökéletesen a kitűzött célt szolgálják; értekezésének alap gondolata nem új, de vannak oly igazságok, a melyeket nem lehet eléggé hangsúlyozni, vannak eszmék, a melyekre már magunk sem ismerünk. Zsidó talajon, a hazában — mint szerző is tudja — keletkezett az új vallás, zsidó hagyományok alapján fejlődött és az evangélium legszebb virágai az agáda kertjében fakadtak. Kinek érdeme ez, a diasporában vagy a hazában élő zsidóságé? És hogy oly gyorsan elterjedhetett a kereszténység, kinek tudható be? Elfogulatlan történetíró — az egész korszak még ilyenre vár — azt fogja mondani, ha kissé paradoxnak is látszik,

hogy a zsidóságnak, de lényeges különbséget hellén és palaestinaí zsidók közt nem talál, mert ha előbbiek bizonyos önállóságra tettek is szert, a nemzettől nem szakadtak el, hanem azzal továbbra is összefüggő egészet képeztek. Csakhogy Friedländer a hellén, a művelt zsidókkal rokonszenvez — a nemzeti zsidóság rovására. Az ő szemeiben ezek eszményi alakokká magasatosulnak, a kik Izráel történeti hivatásának megvalósítására igaz odaadással töreksenek, türelmesek az idegenekkel szemben, sőt valóságos missiót, bibliatársulatot képeznek, legalább így modernizálja őket. Még csak a szervezet és az évi subventió hiányzik. E dicsfényvel koszorúzott alakokkal szemben eltörpül a nemzeti zsidóság a maga particularistikus céljaival, hisz ez a törvényhez fűzte a megváltás lehetőségét. Pedig a görög biblia, a szombat, a zsinagóga, melyek a propaganda szolgálatában állottak, kétségkívül palaestinaí zsidó szellem termékei. A két utóbbiról ezt bizonyítanunk sürgősséggel, de maga az eminenter térítő eszköz, a septuaginta keletkezésében — ha a mondáktól el is tekintünk, mégis joggal állíthatjuk, — a nemzeti zsidóságnak része volt. Palaestinában, pharisäus-körökben is tekintélynek örvendett a görög fordítás és minthogy a fordítás ténye magában is tolerancia kifolyása, okvetlenül feltehetjük, hogy a hazában sem zárkoztak el universalistikus eszméktől. Tiszta ó-testamentomi képzetek nem uralkodtak abban a korban, de a tolerancia hithűséggel párosulva benn volt a köztudatban, a szentírásmagyarázat legrégebbi formájában. A pentateuchus az egyemberiség tanából indult ki és a Sinaj hegyén történt kinyilatkoztatás, a zsidó nemzet történetének kiapadhatatlan fényforrása, melyből a későbbi korok táplálkoztak, egyaránt szolt az összes nemzeteknek. A mit a mechilta (Jethro) a kinyilatkoztatásról mond: *קִיְיָ נִתְחַלֵּץ לְפָנֵינוּ*, ez az agadai képzet uralkodott abban a korban és kifejezést nyer az Apost. Cselek. 2. f. 4. v. elbeszélésében is: *Καὶ ἠρξάντο λαλεῖν ἑτέρας γλώσσας*, a mikor a különböző nemzetiségű gyülekezet eltelve szent lélekkel a maga nyelvén kezd szólni. Csakis a gyűlölet és a tudatlanság, a kettő alapján egy, a mely a zsidó vallást nemzeti vallássá, az Istent zsidó Istenné degradálja, állíthatja, hogy a hithű zsidóság a többi nemzeteket nem részesítette a kinyilatkoztatás áldásában. Nem! a ki azt akarja, hogy már nekünk is igazságot

adjanak, azt az igazságot, melyet nem az önkény szegény kegyelme, a melyet nem a törvény gyenge ereje biztosít, hanem a mely megillet bennünket, multunkat, történetünket, az legyen igazságos mindenekelőtt a nemzeti zsidóság működésével szemben, hisz az ő hagyományainak letéteményesei vagyunk. Ismerjük el, hogy ez bármennyire ellentétben is volt az új vallással, éppen rideg álláspontjával hivebben szolgálta a propaganda ügyét és inkább küzdött az ókor bálványkultusza ellen, mint a görög-római civilizációval megalkudó, opportunus hellén zsidóság. Ez utóbbinak is megvolt a maga érdeme mint a nemzet jelentékeny és műveltségénél fogva kiváló részének.

Mindamellett szerzőnk érdemes munkát végzett. Megkísérelte fényt vetni ama századok szellemi munkásságára, melyek a kereszténységet előkészítették. Fénybe borítja a zsidóság egy részét, a másika természetesen homályban marad. Érdemből ez nem von le semmit és tiszta szívvel azt kívánhatjuk, hogy nemes intentiója céljt érjen. Az ügy érdekében pedig azt óhajtjuk, hogy e fontos kérdéssel behatóbb tanulmányok alapján forrásaink belevonásával foglalkozzanak.

IRODALMI SZEMLE.

Lőw Lipót »Gesammelte Schriften« hozzánk érkezett Goldziher Ignácznak ajánlott negyedik kötete tulnyomó részt gyakorlati kérdésekkel foglalkozó értekezéseket tartalmaz, a mely körülmény becsét a hazai zsidóság szemében jelentékenyen növeli. Közelmúlt történetünk érdekes epizódjai jelennek meg előttünk, midőn a nagynevű néhai szegedi rabbi a hozzáintézett kérdésekre adott véleményeit, napi kérdésekről sub specie aeternitatis írott czikkeit olvassuk. Sokoldalú, erős meggyőződésű rabbi volt, ki a harcot nem kereste, de nem is kerülte. A hazai orthodoxiának, melynek az ő éles megfigyelése szerint tisztán a műveletlenség, a kulturától való borzadás az alapja, félelmetes ellenfele volt. Mióta ez a pöröly nem üt többé, az apró rókáknak vigan ficzkázóznak az Ur szőlőjében. A székesfehérvári »orthodox« rabbi a közhatóságok beavatkozását kérte a czélból, hogy a reggeli Istentiszteletet korábban kezdjék meg. A hatóság Lőwhöz fordult véleményért.

A losonczyi rabbi 1864-ben a templom női részének építése körül felmerült harczban szintén a közigazgatási hatósággal fenyegeti az előjárókat. Ezen kívül külön »minion« rendezésről beszél. A »chillul hasem« az orthodoxoknál nem létezett. A harcz a magyar zsidóságban már a kongresszus előtt dühöngött, sokkal vehemensebb volt mint ma, midőn ez a harcz főképp az orthodox sajtó szemérmetlen hazudozásában lobog. Érdekesen világítja meg Lőw 1864 évben a »szeminárium« kérdését. Ő Felsege már 1856-ban megparancsolta, hogy rabbiképző állittassék fel. Az orthodoxok gyűléseztek, memorandumoztak. Egy ízben az iránt folyamodtak, hogy az iskolaalapít, melyhez édes kevéssel járultak hozzá, de a melyre égetően szomjuhozna, a *rokkant katonáknak* adják oda. Dr. Hildesheimer szintén aláírta, hogy a zsidó vallás rabbiképzővel összeférhetetlen. Néhány évre rá maga alapított a boroszlói mintára szemináriumot — Berlinben, a mely némely elbolondított magyar község szemében még mai napig »köserebb«.

Az összes dolgozatok, melyek e kötetben foglaltatnak, felette érdekesek. Tartalma a következő:

Der synagogale Ritus.

Brustwehr und Gitter der Frauengallerien.

Die Almemorfrage.

Was lehrt der Talmud über Schauspiel, Musik u. Gesang.

Der Gesang in den ungarischen orthodoxen Synagogen.

Die Zeit des sabbatlichen Morgengottesdienstes.

Keine Religionsprocesse.

Die Horáah.

Was war, was ist und was soll der Rabbiner sein.

Der Titel Rabbi und Rabban.

Die Amtstracht der Rabbinen.

Die Fusion des deutschen und sefardischen Ritus in

Paris.

Kabbalisch-liturgische Reformen.

Fahren an Sabbath.

Sendschreiben an Herrn Dr. Joseph Székács, Prediger d. evang. Gemeinde in Pest. (Ballagi ügy).

Zur Emancipationsfrage.

Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn.

Zur Geschichte der ungarischen Sabbathäer.

Die Orthodoxie und das Rabbiner-Seminar.

Die ungarischen Municipien und die Juden.

Reaction und Emancipation.

Die ungarischen Juden vor dem Forum der ung.

Akademie. Offenes Sendschreiben an den Herrn. Akademiker August Trefort.

Brennende Fragen des jüdischen Schulwesens.

Frankfurt und Ofen-Pest.

Die Denkschrift der Orthodoxie.

A kiadó Lőw I. nemcsak összegyűjtötte, hanem sok esetben ki is egészítette. E toldásokat négyzögű zárójelbe tette. E tekintetben azonban sem ebben sem az előző kötetekben nem következetes: a zárójel gyakran elmaradt. Az idézeteket a kiadó verifikálta és a hol szükséges volt, újabb kiadásokra vitte át vagy pontosabban adta meg. Nyomás szép, sajtóhibák aránylag ritkák. Lőw I. atyja dolgozatainak összegyűjtésével irodalmunknak nagy szolgálatot tett és az érdekelt köröket hálára kötelezte.

*

Mindnyájan egyetértünk abban, hogy a hittani vezér-fonalaknak legalább a legjobbaknak kellene lenni, és hogy a valóságban rendszerint rosszak. Örvendetes kivételt képez Dr. Neumann Ede előttünk fekvő »Zsidó Vallástörténetének« 2. kötete, a mely »a perzsa uralomtól a talmud lezártáig terjedő korszakot« öleli fel. Plasztikusan domborodnak ki a 400 éves korszak jelentősebb vallási mozgalmai és jelenségei. Az anyag ügyesen van elrendezve, minden mellékes kiküszöbölve, úgy hogy az egész mű csupán 112 lapra terjed. Nyelv és előadás tiszta és világos. Egy aránylag terjedelmes fejezet a kereszténység keletkezésének és fejlődésének van szentelve. Szerző tapintatosan beszél, persze nem polemizál. Ilyen körülmények között e kérdésről még kevesebb több lenne, semmi épen elég.

*

A hagyomány fogalma, amely a közelmúlt századokban, midőn a historiai módszer ismeretlen volt, kutatás tárgyát nem képezte, újabb időben mindinkább szélesbedő köröket foglalkoztat és régi talmudistákat is arra késztet, hogy vele beható gondolkodás útján tisztába jöjjenek. Előttünk fekszik egy kis füzet »Nethib Móse« Mózes Salmon tudossini rabbi

tollából, mely a *hagyomány* mivoltát rationalistikus módon akarja megállapítani. Kritizálja a hagyomány láncolatát, a melyet Ábóth elején olvasunk. Feltűnőnek tartja, hogy a papok hiányzanak, mely nehézséget előtte már Loeb Izidor a *Revue*-ben szintén felvetette. Loeb azon nézeten volt, hogy a szóban forgó hagyományláncz farizeus eredetű, a farizeusok pedig a papokról nem akartak semmit sem tudni. Szerző erről tudomással nem bír és főképen azt bizonyítja, hogy Ábóth első misnája csupán a misnaszerkesztő nézete, a melylyel a baraita ellenkezik. Construál ezután a történeten végighúzódo harcokat papi és világi vezetők között. A *לויים*-ről is beszél, de úgy látom, hogy Jair Chajim Bacharach híres fejtegetéseit nem idézi. Több ügyes megjegyzés van benne, Jézusról azt mondja, hogy a nép azért kedvelte meg, mert nem vetette meg, mint a talmidé chakhámim tették. Ez merész. Sok részletről lehetne még beszélni. A kis irat szép, helylyel-közzel elmes héberséggel van írva. Kárhoztatja az »orthodox« rabbik azon eljárását, hogy fiaikat és vejeiket, habár ezek tudatlanok és méltatlanok, erőszakkal rabbiszékekbe ültetik, utódaikká teszik; továbbá, hogy seftelnek, mint liszt, cukor, cikória, stb. masgichim. Szóval, az igazságnak a felét kimondja, különösen 43. lapon a pesti קהל יראים kenyérsütésre kiterjeszkedő üzleti szelleméről.

*

A tóraban Numeri 22—24 fejezet önmagában befejezett elbeszélést tartalmaz, mely bár Izraelre vonatkozó, de Izráelen kívül történt eseményt tüntet fel. A talmud (B. B. 14 b) ez okból hangsúlyozza, hogy a *בני ישראל*-ot szintén Mózes irta. Erre a hagyományra támaszkodva *Elsass* Em. rózsahegyí rabbi néhány elmefuttatást ír róla »Das sechste Buch Moses. Ein historisch-politisches Drama« czim alatt. Főkép azt ecseteli, hogy a pogány próféta Bileam és hivei oligarchiájukat és szabadalmaikat féltik a Mózes és Izrael által megállapítandó felvilágosodott vallás és államrendezéstől. A homilia még más eszméket is fejteget.

*

Buttenwieser M.: »Die hebräische Elias-Apokalypse« czim alatt 82 lapra terjedő dolgozatot tett közzé a Jellinek által (Béth Hamidras III. 65—68) újra lenyomatott kis mid-

rásról. A szöveget egy müncheni kézirat alapján újra kiadta, de nevezetesebb eltéréseket Butt. szövegében nem találunk. Hogy ilyeneket mégis felmutathasson, a neveltség aprólékossá válik. Az irat compositiójának ügyetlensége sok ismétlésre vezet, miáltal a terjedelem nő és az áttekintés megnehezítettetik. Eredmény az, hogy ez az apokalypsis az Odhenát háborukra vonatkozik, tehát a 3. század második feléből származik. Igaz ugyan, hogy a perzsa királyokat jelölő (כשד) ha-Kesra Chosrau perzsa királyról vett általános arabs név és így legalább a 7. századról is van szó szövegünkben, ez azonban sz. szerint interpolatio. Minthogy az előforduló nevek csak alapos korrektura után illenek a harmadik század háboruszkodó hőseire, Butt. nézetét semmi sem támogatja. Valószínűbb Jellinek állítása, hogy ez a midras a gaóni korszakból való.

*

Spanier iratához Jeromos Onomastikonjáról, melyet mult számunkban bíráltunk, most toldásokat és javításokat ad ki. Figyelmeztettünk arra, hogy téved Sp., ha az A-ra végződő helyneveknél a Hé locale összeolvadását tételezi fel. Ezt sz. idézi, némely helyneveknél beismeri (l. Thamnatha 11. lap), de még sincs egészen megnyugtatta, mert a 10. lapon ezt mondja: »Der Gegenstand ist jedenfalls noch controvers; so schreibt mir Professor Eautzsch in Bezug auf das He locale: »Mir ist ein innerer Zusammenhang zwischen dem á des Locativ und des Stat. emph. noch immer durchaus wahrscheinlich«. De nem erről van szó, hogy mi grammatikai szempontból a Hé locale és stat. emph. között találunk-e összefüggést, hanem arról, hogy Jeromos félreismerte-e a Hé localet, vagy pedig kora szokása szerint a helyneveket aram alakjukban használta-e. Ez pedig a Jerom. saját tanúsága szerint (s. v. Bala) nem lehet kétséges.

*

Elie Benamozegh, livornói főrabbi, havi folyóiratot akar megindítani e czim alatt: »Bibliothèque de l'Hébraïsme«. A prospektus szerint az új organum, mely francia nyelven fog megjelenni, az összes zsidó tudományokat fogja felölelni. A kiadó főképen saját munkálatait fogja közzétenni, még pedig oly módon, hogy az egyes művek, a folyóirattól leszelve, külön egészet képezhessenek. A kiadó igéri, hogy folyóirata

nemesak a bibliamagyarázókat, talmudistákat és theologusokat, hanem még a jogászokat, orvosokat, filozófusokat stb. is érdekelni fogja. Várakozással nézünk elébe azon héber kéziratok ismertetésének, melyek Livornóban léteznek. Ha a neves főrabbi lelkes programjának csak a felét fogja beváltani, akkor is nagy szolgálatot tesz irodalmunknak. Törekvéseit tehát a legmelegebben üdvözljük s ajánljuk. Előfizetés egy évre 30 frank, félévre 18 frank, mely a kiadó címére Livornóba küldendő.

*

Népszerű vállalat a »Jüdische Universal-Bibliothek«, a mely a zsidóság multját és jelenét közérdekű iratokban akarja ismertetni. A Reklam-féle mintára 12 krajczáros füzeteket ad ki, melyek közül ez év elejéig 50 jelent meg. Ezek csekély kivétellel regények és elbeszélések ismert és ismeretlen szerzőktől. Reméljük, hogy a vállalat az idő és sikereinek haladásával a szépirodalom mezejéről gyakrabban fog letérni a kevésbé virágos, de nem kevésbé hasznos komoly tudományok mezejére. Reméljük a jó ügy érdekében, hogy az ily irányu szerény kezdet mihamarabb hatalmas lendületet vesz.

*

A bécsi szeminárium nagytudományu rektora ezen intézet megnyitása napjára 1893-ban egy ünnepi iratot tett közzé a sammaiták és hilleliták vitáiról. Ebben azt iparkodott bizonyítani, hogy in ultima analysi a »gezéra sáva« körüli eltérés volt a viták alapja. Ezt a nézetet nem helyeseltük, mert könnyű ilyen szabályokat kitalálni (M. Zs. Szemle 1893. évf. 586. s. köv. 1.). Ugy tudjuk, hogy az igen tisztelt rektor ur nézete általában nem részesült tetszésben. Ez a körülmény kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy szerző az »analógia« szabályát tüzetes vizsgálat alá vegye. Kutatásai a nevezett rabbiképző idei Értesítőjében »Die hermeneutische Analogie in der talmudischen Litteratur« czímen jelentek meg. A fényes, nagyterjedelmű monografiát legközelebb részletesen fogjuk ismertetni.

*

A zsidó irodalomra a legszebb napok derültek. Angol lapok tudósításai szerint Schechter az egyiptomi *genizoth*-ból 40,000 darab kéziratot vitt magával Cambridgebe. Ezek között találta már is a Szirach héber eredetijének újabb sok fejezetét új töre-

dékeket Akylas görög fordításából egy palimpsesten, Maimonides és fiának sajátkezű leveleit. Ki tudja, mi minden rejlik még a 40,000 rongy között? Egiptomból különben annyi nagyfontosságú kézirat került az angol híres könyvtárakba, hogy a JQR. legújabb számának egy nyilatkozata szerint ezeknek Neubauer által készítettő lajstroma az irodalomtörténetet »revolutionálni« fogja. Nem lehetetlen — Egiptom a csodák hazája. A rengeteg anyag gyors átkutatását és értékesítését egy ember nem végezheti; a tudomány érdeke előtt meg kell hátrálni a személyes ambíciónak. Ép ezért kíváncsok, hogy a beati possidentes munkatársaknak engedjék át az anyagnak általuk fel nem dolgozható részeit.

*

A boroszlói szeminárium talmudtanára Dr. Levy J. hosszú évekkel ezelőtt felfedezte, hogy egy »Midras Hagadol« nevezetű berlini kéziratban tannaitikus haláchikus midrás fel van használva. Bizonyos ismertető jelek alapján az Exodusra vonatkozó töredékeket közölt a nevezett intézet egyik Értesítőjében, mely R. Simeon ben Jochai Mechiltájából valók. Évek előtt Dr. Hoffmann D. a Hildesheimer tiszteletére kiadott Jubelschriftban közzétett ugyanebből a kéziratból szemelvényeket R. Jismáel midrásából a Deuteronomiumhoz. Abban az időben — 1890. — az a hír volt elterjedve, hogy Schechter az említett gyűjteményt ki fogja adni. A lefolyt hét év alatt azonban ez az ígért nem lett beváltva, mert Schechter más irányban volt elfoglalva. Ez okból Hoffmann kollektaneáit most a berlini rabbiszeminárium épen megjelent Értesítőjében: »Neue Collectaneen aus einer Mechilta zu Deuteronomium« czim alatt kiadta és héber kommentárral ellátta. A gyűjtemény és magyarázata becses és a midras irodalmat gazdagítja. Részletekbe nem bocsájtkozhatunk.

TANÜGY.

KÉT TÖRTÉNETI TANKÖNYV.

(A zsidók története. Írta Dr. Mandl Ármin rabbi, Vág-Ujhely 1897. —
Bibliai történetek. Írta Dr. Günsz Áron hittanár, 2. kiad., Temesvár, 1897.)

Iskolai használatra szánt két zsidó-történeti könyvecske fekszik előttünk és mindjárt előre kijelentjük, hogy mind a kettő teljesen megfelel annak, a mi lenni akar. De ha a könyvek jók is, tagadhatatlan, hogy az irány, melyet a szerzők hittani könyvecskéikben tanítanak, nem helyes. Valahogyan hozzászoktunk ehhez a gondolathoz, hogy a zsidó vallástán a zsidók történetéből áll és ezen balhit fogva tartja majdnem összes vallási pädagogusainkat. Még azok is, a kik a mostani módszer ellen harcolnak, mihelyt egy könyv megírására vállalkoznak, — tisztelet a kivételnek — azonnal rabjai lesznek annak a negyvenes években lábrakapott divatnak, mely a vallás-tanításnak alfáját és omegáját a történeti adatok recitálásában látja. Pedig történet még nem vallás. Valakinek a története vagy élete csak akkor érdekelhet, ha őt magát ismerjük. A negyvenes években, mikor a zsidó ifju még benne volt vallásos életében, mikor otthon és a társadalomban lépten-nyomon megnyilatkozott előtte a vallásos élet, akkor még másnak a tanítása fölösleges volt, akkor szükséges volt azt a tanulót, ki az összes népek történetével foglalkozott, saját vallásának ismeretkörébe is bevezetni. A negyvenes években és még későbbben is, igazán ez a tanítási módszer volt az egyedüli helyes. De ma, mikor a tanuló otthon, szülei házában csak ritkán lát zsidó életet, ma az iskola egészen magára vállalta a ház teen-dőit és a vallásoktatásnak is első sorban praktikusnak kell lennie. A helyett, hogy megtanítanak a gyermeket arra, hogy az imádkozást megértse, hogy ha a templomba lép, tudja, mit

szokás ott végezni, ahelyett bevágatják vele a talmud befejezésének idejét, a mit holnap már elfelejt.

Ezt a hibát nem teszi jóvá még Mandl azon törekvése sem, hogy szemelvényekkel illusztrálja azt, a mit könyvében tanít. Eltekintve attól, hogy példáit nem a legjobban válogatta össze, az, a mit mond, nem illeszthető be semmiféle rendszerbe, legkevésbé pedig azon rendszer keretébe, melyet az ő könyve követ. Az összefüggés, az egymáshoz tartozás minden tankönyvnek nélkülözhetetlen kelléke, Mandl könyvének a függeléke pedig nem oda való. Nem elég, ha a szerző egyes példákat mutat be a talmudból és a régiek tanításából. Szükséges, hogy a mutatvány a gyermek tudása körét bővitse és figyelmeztesse arra, a mit neki is tennie kell. Talmudi vitatkozások a mai gyermeknek nem valók olvasmányul. Az a szörszálhasogatásig menő dialektika már előtte teljesen idegen. A középiskolai tanulót Juda b. Jechezkel finom distinguáló bájosága nem delektálja. Egyszerűen nem érti és így nem alkalmas arra, hogy a talmud tekintélyét növelje. S azután félő, hogy a tanítók között is igen sok a különben elég hiven visszaadott talmudi helyeket nem képes megérteni és még kevésbé megmagyarázni.

De ha ezen hibáktól eltekintünk és Mandl könyvét magát bíráljuk, nem tagadhatjuk meg a szerzőtől az elismerést, hogy a mit mond, és a mit tanít, azt elég alaposan magyarázza. Művéből szinte kihallani a közvetlen előadást, a mi a munkának nagy érdeme. A mit szerző meg akart írni, azt jól írta meg. A mi kifogásunk csakis a könyv irányának szól, de nem magának a könyvnek. A könyv szerzője hibákat követ el, a mely hibák nem az övéi. Joggal elvárhatjuk éppen Mandltól, a ki egy felekezeti középiskolának a vallásánára, hogy ne taposott utakon járjon. Egy zsidó felekezeti iskola vallásánárától joggal elvárhatunk némi eredetiséget is. Neki nem lehet föladata régi sablonok szerint dolgozni és ha hézagpótló munkát nem tud nyújtani, ne is vegyen tollat a kezébe. Ebben a könyvben semmi olyasmi nincs, a mi másutt nem volna található. Meglevő minták szerint és minden eredetiség nélkül készült.

Dr. Günsz Áron, ha bibliai történeteit nem taníttatni, hanem csak olvastatni akarja, derekas munkát végzett. A mű

csakugyan alkalmas arra, hogy a biblia tartalmát megismeresse a tanulóval. Előadása igen jó és kitűnően ellesi a biblia nyelvezetét. Hézagpótló annyiban, hogy magyarul ilyet még nem írtak. S ez érdem. A könyv megérdemli, hogy a zsidó ifjúság megvegye és otthon olvassga. Persze iskolai használatra nem alkalmas.

Mindkét könyvben egyes apró hibák találhatók. De hát az ilyesmi mindenütt előfordul és ha csak gyéren található, nem von le a mű értékéből semmit.

Budapest.

DR. FRISCH ÁRMIN.

A S.-A.-UJHELYI NÉPISKOLA TÖRTÉNETE.

Knopfler Sándor az iskolaszék megbízásából a millenniumra megírta a Kaeszenbaum-iskola történetét, melyből közöljük a következőket.

Az iskolát Kaeszenbaum Márton alapította, ki végrendeletében 100,000 váltóforintot hagyományozott e célra. A nagylelkű alapítványozó 1829-ben halt meg, de az iskola csak 1838. évben nyílt meg: »A haladás ellenségei a Kaeszenbaum-alapítványt erőnek erejével oly iskola létesítésére akarták fordítani, melyben — mint az 1837. február hó 24-én megtartott vármegyei közgyűlésről felvett jegyzőkönyv szóról-szóra mondja, — »majdnem kizárólag csak a Talmudot óhajtanák előadatni s taníttatni, növendékeikből zsidó tanítókat, vagy éppen Rabbinusokat formáltatni s az iskolát inkább Académiának, vagyis fellengősebb Talmudistákat tanító helynek, mintsem népiskolájának kívánják alakíttatni.« A vármegye azonban nem engedte, hogy az alapítvány eredeti rendeltetésétől elidegeníttessék.

Az iskola létrejött, de évtizedeken át csak 40—60 fiú látogatta 300 tanköteles gyermek közül. 1840. óta szombat-ként karban imádkoztak, a mi a szülőknek visszatetszett. Hosszú vajdás után 1852-ben a meglévő iskolát az izr. hitközség leány- és alreáliskolájával bővítették ki. A szervezés munkájában tanácsért Schwab pesti, Manheimer bécsi, Geiger boroszlói és Phiippsohn magdeburgi rabbikhoz fordultak. Főtanítóul Heilprin Mihályt és kivüle őt köztanító

(köztük egy keresztényt) alkalmaztak. Heilprin életrajza 22—23. lap hiányos, folyóiratunk V. (1888.) 560—569. e nevezetes férfiú élettörténetét részletesen ismertette. Halála után megjelent művét nem régen ismertettük. Az új iskolába 230-an iratkoztak be. 1850—1860 a Kaeszenbaum-iskola az izr. főiskolával volt egyesítve, 1860-ik évben mintafőiskolává emeltetett. Hogy a zugiskolába járó gyermekek legalább a világi tárgyakat tanulják az iskolában, 1870-ben kimondották, hogy a vallásoktatás nem kötelező. A felsőbb hatóság azonban ezt a veszedelmes koncessziót csakhamar megszüntette. Az iskola-alap 1872. óta nem tartotta fenn többé a mintafőiskolát és így ismét a hitk. elemi iskolájává alakult át. 1882-ben azon újítást hozták be, hogy a bibliát magyar nyelvre fordítják. 1886-ban Löw Lázár rabbi megbontotta a hitközséget, »orthodox« jelszó alatt külön községet alkotván, a mi azonban az iskolának nem ártott. Az iskolának jelenleg minden tekintetben megfelelő épülete és berendezése van.

E rövid kivonat Knopfler alapos monographiájából is mutatja, hogy felekezetünknel az iskoláztatás története hű tükre a művelődési törekvéseknek és hogy az obscurantizmus lassan bár, de biztosan ki fog szoríttatni a magyar zsidóság kebeléből.

ORSZÁGVILÁG.

OLASZORSZÁGI ÚT.

T. Szerkesztő Ur!

Régi kivánságomat, hogy megtekintsem az ádriai tengerpartot, az elmúlt szünidőben végre megvalósíthattam. Az írók és poéták annyira dicsérte kék olasz eget is már rég óhajtottam látni no meg a lagunák városát, a nászutazók rendes célját. Utazásom közepette a zsidó dolgoknak is szenteltem némi figyelmet. Nem akarok sokat ígérni, azért csupán egy néhány megfigyelésről akarok beszámolni.

Fiume édes keveset nyújt zsidó érdekességekben, ha csak ide nem sorozom a templomot, melynek költségét csak most gyűjtögeti a község kiküldöttje Izrael jótékony szívű fiai körében. Ez is nevezetes módja a pompás és nagyarányú templomok építésének. Könyöradományok, teleirt hosszú iver, gyűjtések, sorsjegyelárusítás a tőzsdén kívül — nem-e könnyebb módja ez templomépítésre, mint saját Wertheim-kasszájába mélyen belenyulni. Azt sem szabad elfelejteni, hogy némelykor maga a rabbi indul pénzgyűjtési utra. Én legalább már több ilyen esetet ismerek. Azután tessék fennhangon hirdetni: Haladunk!

Abbaziáról is csak annyit jegyeztem naplómba, hogy a rituális koszt drágaságát tekintve méltón versenyezhet akár a Nemzeti Kaszinó vendéglőjével. *Nem való szegény embernek tengeri fürdő.*

Egyáltalában jó gyomra kell, hogy az embernek legyen, ha Olaszországba utazik, természetes, hogy a pénztárczáról ugyanaz fokozott mértékben áll. E két fontos tényező közti connexust teljesen elfelejtettem, midőn a kopár Karszton a sziklás hegyeken át, alagutakon keresztül Trieszt felé vitt a gőzös. Sokkal regényesebb a tájék, semhogy az ember ilyen

prózaí dolgokon törje az esztét. A trieszti corsón végigmenve és az üzletek feliratait olvasgatva észrevettem, hogy már kijutottam a német (aschkenáz) zónából. Luzzato, Cohen, Finczi, Lolli és hasonhangzású nevek sejteni engedték, hogy érdekes dolgokra bukkanhatok. Csakhamar meggyőződtem sejtelmem helyes voltáról. Tíz óra délelőtt lehetett, kávéházba ültem be. A felém rohanó pincér hosszú szóáradatot küld rám, a miből csak a »neró« szót értettem. Tán nem akarja ókori történeti ismereteimet vizsgálni gondoltam, »hát legyen fekete kávé« — mondtam magamban; — »si«, szölok neki és egy pár percz múlva a feketémet szűrösöltem. Azután a czimtárt kértem. Ez ugyanis első dolgom ha valahová jövök. Keresek ismerőst. *Castiglione* tanár és rabbi urat sajnos egyszer nem találtam otthon, másodszori látogatásra nem igen telt az időmből. Pénteki nap lévén — úgy gondoltam, magam is eltalállok a templomokba. Ezen hitemben nem csalódtam. Mikor a »via delle scuole israelitiche«-ba beléptem, elém tárult oly utca, hogy a pesti Ujvásártér régi jó időkben hozzá képest jótékonyezélű bazárnak tünt fel — a mivel igazán sok van mondva. Lomtár, ócska portéka bók volna annak, a mit szemem ott látott. Ilyen környéken van három templom, kettő közülök egy házban. De elfutottam e tájról, avval vigasztalódván, hogy estefelé nem fog itt akkora bábeli zavar uralkodni és kevésbé lesznek kitéve zsebmeteszők támadásainak. Tényleg estefelé lecsendesedett az utca és beléptem az egyik templomba. Azt hittem, hogy valami kapuczinus kolostor vestibulumába tévedtem be, ha a falon függő héber felírású lapok nem nyugtatták volna meg lelkiismeretemet és lépteimet, hogy jó helyen járnak. Egyébiránt fületem megütötték ismeretes, nazális egyhangu dallamok, úgy hogy előbbi félelmem teljesen eltűnt. De miként is juthattam ilyen gondolatra, a templomot kapuczinus kolostorral felcserélni? Biz annak a kapus volt az oka, a ki széles reverendában ült és nézte a botokat és esernyőket, melyek felügyelete alá advák, oly keneteljes arczzsal, hogy páternek tartottam. Az felvilágosított arról, hogy ez a szefárdok temploma. Hiába vártam, hogy új, soha nem hallott kellemes dallamok fogják megütni füleimet, hogy a csengő tenorhangú ifju kántor szép »Lechododi«-val fogja üdvözölni a szombati mennyasszonyt. Minde

remények meghiúsultak. Szokatlan, elandalitó, egyhangú nazális mormolás hallatszott a templom minden zugában, a hol a hívők számát egy szempillantással lehetett megszámlálni. Kismegyek a templomból, még egy utolsó pillantást vetve a reverendás egyházfira, a kit lépteim nesze felzavart álmából. Alig tartott két perczig és benne voltam az itáliai község templomában, miután vagy 60 lépcsőt számláltam. Ugyanaz a benyomás avval a különbséggel, hogy a harmadik emeleten egy pár hölgykalap pislantott felém a rácsozat mögött. De ezek nem zavarták nagyon áhitatomat, mert már a 60 lépcsőnyi uton találkoztam a harmadik emelet egynehány látogatójával, tiszteletet gerjesztő alakokkal, a kik már régen nem bírják ki az összehasonlítást a milói venusszal. Bezzeg itt is csak az öregek járnak el isten házába, a »z'ena urena« pápaszemes típusai.

Már egyszer bebizonyítottam, hogy a templomok műépítészeti megbírálásához egy kukkot sem értek. Azóta nem tanúsítottam öröndetes előmenetelt e téren. Mindamellett nem mulasztatom el megjegyezni, hogy a trieszti templomok alakja nagyon megtetszett. Kör alakban építvék, a bejárat az oldalon van, a frigszekekrénnyel szemben a tóraolvasásnak szolgáló asztal recte almemor, holott az előimádkozó almemorja a templom közepén van, teljesen rácsozattal körülvéve, a melynek ajtaját az egyházi a kántor számára kinyitja és beteszi. Ilyen formálításokból áll a mi templomi reformunk. Igen jó benyomást tett, hogy a »nér támid« körül még vagy 10 mécs ég, melyeknek különböző színű fénye szépszírványynyá folyt össze.

A mit saját szememmel nem láttam, arról nem akarok írni, tehát a t. olvasó azonnal megteheti velem az utat Velenczébe. És ha nem érez fáradságot, mindjárt beülhetünk gondolába és végig evezünk a »canal grande«-n. Egy óra múlva már tul vagyunk a Rialto-n és szemünk előtt komor kinézésű magas házak tűnnek fel, a melyeknek ronda külseje és számtalan emelete meg ablaka teljesen elüt az előbb látott különböző stylű palazzok-tól. »Il ghetto vecchio« szól a gondolieri rámutatván a sűrű házakra. Megállunk és áthaladunk néhány szűk utcácskán, minden perczben attól remegve, hogy a magas kaszárnnyak ráuk borulnak. Minő nyomor és szegénység lakozik itt! Hat, nyolcz emeletes házak, ha eme-

letnek lehet nevezni, a földszinten pedig kunyhók az üzletek, melyekben élelmi szereket és ócskaságokat kapni. A tisztaság mintaképének nem lehet e környéket tekinteni, valamint a házakról, úgy az emberekről, főleg a gyermekekről lerí a nyomor és inség. És a hány ember ott lézeng, mind vezetőknek kiálkozik, mind egy pár centesimot akar a »tedesco«-n szerezni. Összetört sovány alakok, szálnalmat keltő emberek, csupán szemeikben meg-megcsillan egy-egy ravasz pillantás, mintha azt kérdeznék: mennyit ér ez a »forestiero« (idegen)? A ghetton kívül is főleg a S. Marco téren gyakran találkozni népekkel és csecsebecskéket elárúsító zsidókkal. St. Lidon is zaklatják az embert. Belépek a zsinagógába, meglepett a faboltozat művészes kivitele, megtetszettek a fadisztmények és ismét a »nér támid« körül függő mécsék, melyeknek halovány fénye tarka színű sugaraival bearanyozta a mélyen csendes templomot. Itt is ugyanaz a berendezés mint a triesti templomokban. A padok négyszög alakban veszik körül a közepén levő almemort, melylyel szemben van elől a frigszekekrény, hátul a szószék, de a tórát is azon olvassák. Egy régi tóratekeresztet is mutogatnak, a mely állítólag a 16. századból származik. Láttam azonkívül még egy templomot, kisebb az elsőnél, de ép oly kedves, csinos, izléses és művészes.

Ha a t. olvasó már unja a templomok látogatását, viszszaevezünk a gondolán és megállunk az »Academia delle belle arti« előtt. Keresztül haladva a termeken egy kis kép ragadja meg figyelmünket: »Il matrimonio ebraico«, Bramer Leonardo festette. Fiatal párt ábrázol, mellettük áll egy őszszakálu taliszába burkolt aggastyán és nézi mint adja a vőlegény a menyasszony egyik ujára a gyűrűt. Egyszerű kép, az öröm rózsapirja egyesül a boldogság mosolyával alakjain.

A »chiesa d. S. Maria della Salute« sekrestyéjében Lazarini két képére bukkantam, az egyikben Ábrahám áldozza Izsákot, a másikon Mózes üti a sziklát. Elnéztem e két képet és arról elmélkedtem, mért függnek keresztény templomban. A mi templomaink előcsarnokaiban nem függnek ily képek? A görzi templom gyönyörű két soru boltíves előcsarnoka is tátongó ürével kasemattának látszik.

Velenczéből ugyanis, megunva a szokatlan olasz olajosztot, Görzbe utaztam, a mellbetegek paradicsomába. A vidéket

akartam látni, no meg a zsidó temetőt: *Reggio* sirját. Persze, hogy azonnal felkerestem a rabbint. *Bolaffio* Jakabnak hívják, míg a héber neve Abulaffia, a mint azonnal sejtettem. Nem oly gazdag földi javakban, mint spanyol ősei, de tudományosan képzett, finom és előzékeny férfi. Panaszkodott, hogy a szombat megszegése mindinkább tért hódít községében, megvizsgáltam, hogy nálunk sem jobbak az állapotok; hogy az asszonyok a templomban többet fecsegnek — bocsánat a kemény szóért — mint imádkoznak, megvizsgáltam, hogy nálunk sem engednek e privilegiumból. »Nem hiszi, — kérdé — hogy a mi istentiszteletünk hosszúsága és imáink meg nem értése okozza ezt?« »Sőt meg vagyok győződve róla« — válaszolék neki. »Mint lehetne ezen segíteni, tán rabbikongresszussal?« — »Isten ments, abból csak vizsály származnék, hanem mindenki úgy intézkedjék, amint jónak és alkalmasnak tartja.«

Délután a temetőbe indultam. A régít egészen ellepte a fű, csak itt-ott a földön hever egy pár sarkó. A felirásokat tönkre tette az idő. Az új temetőben van néhány drága márványkő, de ezek nem ragadták meg annyira figyelmemet, mint a *Reggio* család sarkói. Azok egy darab zsidó történetet képviselnek. Egyszerű kövek, szerény feliratokkal. A közepén fekszik *Reggio Izsák* századunk kezdetének nagy tudósa »az egyenes« mint nevének héber rövidítése jelzi, Luzzato barátja, a kinek családjából szintén néhányan itt alusszák örök álmukat. Végig menve a temetőn és olvasgatva a feliratokat a zsidó történet híres családnevein futott végig a szemem. A mennyire kibetűzhettem, a régebbi kövek a 17. század elejéből származnak. Visszatértem a temetőből és a vasúti indóházhoz hajtottam. Hol is kezdtem? — de a temetőnél végeztem — oda érünk mindnyájan.

Késő este volt mikor Monfalcone dúsgazdag szőlő-kertjei, Duino rengeteg kőbányái mellett elhaladva, Fiumébe értem. Hogy ott mi várakozott rám, azt még egy felekezeti lap Ország-Világába sem írhatom — völegény lettem.

Károlyváros.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

KÜTFÖK.

275. sz.

A PESTI »LENGYEL-ZSIDÓ«-TEMPLOM ENGEDÉLYEZÉSE.

26.859 Prudentes ac Circumspecti nobis honorandi!

Erga Remonstrationem in objecto Recursus Judaeorum Polonicorum semet in praehabito Cultus sui divini usu onanterni supplicantium d. d. 28^{ae} Augusti a. e. N° 7.018 praestitam, Civico huic Magistratui rescribitur: meritum concedendae fatis Judaeis Polonicis cultum divinum in privata Synagoga sua dehinc etiam peragendi facultatis, Intimato subdato 8^{ae} Octob. a. l. N° 26.856 abhinc dimisso superari; — id vero ne praeter Judaeos Polonios Cum venia Commorationis Pesthini degentes aliis venia tali destitutis stabilis mansis ibidem concedatur, Benignis normativis, quorum effectuatio ad obligationem et activitatem ipsius hujus Civici Magistratus suoapte spectat alioquin praecantium esse. Datum ex consilio Regio Locumten. Hungarico Budae die 8ª Octobr. Anno 1833. celebrato. Eorundem, Benevoli: Alex. Mérey m. p. Petrus Komáromy m. p. Michael Ambruss m. p. 9.413 pseud. 19 Nov. 833. Benigno = Gratosothat Commissionem pro procurando effectu, et praestanda Relatione dirigi. Decret. in senatu Pest die 21ª Novemb 833 Pr. Magistratum Cittis ibidem. — Praesentem Copiam cum suo in archivo Liberae Regiaeque Civitatis Pesthiensis asservato originali collatam, eidem in omnibus conformem esse testor. Pesth die 23^a Decembris 1833. Sgn. Wagner f. h. actuarius (L. S.)

Preger Mayer tulajdonáról másolta.

DR. FRIEDLIEBER IG.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Löw L.* Gesammelte Schriften herausgegeben von J. Löw. IV. kötet. Szeged 1897. — *Dr. Günsz Á.* Bibliái történetek. A zsidó tanuló ifjúság számára. 2. javított kiadás. Temesvár 1897. — *Dr. Grünhut L.* Midrasch Schir Ha-Schirim. Zum ersten Male nach einen aus 12. Jh. stammenden in Egypten aufgefundenen Hs. edirt, kritisch untersucht, mit Quellenangabe und einer Einleitung versehen. Jerusalem 1897. — *Rodkinson M. L.*, New Edition of the Babylonian Talmud etc. Tracts Shekalim and Rosh Hashana. Vol. IV. New York 1897. — *Knopfler S.*, A s. a. újhelyi statusquo izr. hitközség népiszkolájának története. S. A. Újhely 1896. — *Dr. Mandl A.*, A zsidók története a babyloni fogásztól a talmud befejezéséig. Vágujhely 1897. — *Weissmann S.*, L'seder Haparaschiot. Enthält hebräische Gedichte. nationell, sittlich und moralisch etc. Krakó 1897. — A pozsonyi kereskedelmi akadémia, a vágujhelyi izr. reáliskola, a kaposvári izr. népiskola stb. évi Értesítője. — *Dr. Petz L-né*, A tanulók szellemi megterheléséről. 2. kiadás. Budapest 1897. — *Dr. Hoffmann D.*, Neu Collectaneen aus einer Mechilta zu Deuteronomium. Berlin 1897 (a berlini rabbiseminárium Értesítőjében).

Rabbiválasztások. *Dr. Büchler Sándor* Keszthelyen, *Dr. Friedmann Dávid* szegedi segédrabbi Zsolnán, *Dr. Frank József* Mura-szombaton, *Dr. Spira Salamon* losonezi rabbi Miskolczon és *Dr. Goldschmied Lipót* (Misslitz) Prossnitzon lett rabbivá megválasztva.

Az antisemitizmus a kultúra zászlóvivője. Ausztriában az antisemitizmus terrorizmusa folytán évek óta csak kivételesen neveznek ki zsidókat középiskolai tanárokká. Ennek a gyakorlatnak az lett a következménye, hogy nincs többé elég tanerő. A kormány most a qualificatiót akarja leszállítani, csak hogy elég kandidátus jelentkezzen a tanári pályára. Az iskola színvonala súlyedjen, csak zsidó ne neveztessek ki.

Kegeletes ünnepély. A zsidók történetében páratlan kegeletes ünnepélyt tartott a lengbergi haladó izr. hitközség. Most lett ugyanis 50 éve, hogy első rabbiját, Kohn Ábrahámot, a konzervatív hitközség valamelyik fanatizált tagja megmérgezte.

A bécsi rabbiképző-intézet tantervét és belső berendezését folyóiratunk az előző években ismertette. A rektor Dr. Schwarz és a kuratorium jelentéseiből vesszük a következő adatokat. Hallgató volt összesen 36, egy kivételével mind rendes; tanuló volt 10. A legtöbb növendék (25) Galicziából származik, magyar van 5. Schorr O. H. neves lengyel tudós egész vagyonát, több mint 120,000 forintot, és nagybecsű könyvtárát az intézetnek hagyományozta. Az intézetet az osztrák állam 5000, a bécsi izr. hitközség 4000, a morva országos alap 1000, a prágai hitközség 650, a cseh zsidóság 630 és a lengbergi hitközség 500 frt évi subventióval támogatja. A tanulók segélyezésére körülbelül 10,000 forintot fordítottak.

A berlini rabbiseminárium 1895/96. évről szóló Értesítője első helyen meglepéssel konstatálja, hogy az adományok gazdagon folytak be. Az intézetnek 52 rendes hallgatója között volt 39 német, 11 osztrák és magyar, 2 orosz. Az előadásokat ezeken kívül 10 egyetemi hallgató is látogatta. Rabbidiplomával 10 és diploma nélkül 7 hagyta el az intézetet. A bevétel körülbelül 71,000 márkát tett ki. Az előadott disciplinák nagyjában ugyanazok, melyek minden modern rabbiképzőben taníttatnak.

Halottkultusz és tanítói lakbér. A putnoki izr. hitközség tanítói a tolluk megtagadott lakbér miatt, minek következtében nyugdíjigényeikben is érzékenyen károsodtak volna, pert indítottak, mely alkalomból a miniszter azon elvi jelentőségű határozatot hozta, hogy a tanítóknak lakáspénz is fizetendő. Putnokot türelmes és jólelkű nép lakja és a kebelében élő, alapiában éppolyan érzelmű zsidók e pogány pertől éppoly távol állottak, mint a multban több tanító ellen indított szégyenletes hajszáktól. Az egész két-három lelketlen kolompós műve, kik annak idején nagy zási hóbortjukban a zsidó vallás egyenjogúsítása ellen is »állást foglaltak«. E lelkiismeretlen sáfárok ugyanakkor, midőn a rosszul fizetett tanítóktól a lakbért megvonják, a rabbi elhalt apjának sírjára a szegény hitközségi tagok keservesen szerzett filléreiből nagy költséggel népbütítő »óhelt« építtetnek és egyéb bolondságokra harácsolják a közvagyonot. Ezen és más üzemek spiritus rectora a hitközség új dervise. Ez a héber orthográfiát sem ismerő lelki vezető, otromba dühében, a clevra jelenlegi, szereplési viselkedéstől megbomlott vezetője által támogatva, a halottak emlékének meggyalázását is megkísérli. A bête humaine nem hal ki.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
Áramlatok	1
»A zsidó népe«	4
Dr. Löwinger Adolf: Az izraelita irodalmi társulat díszgyűlése	10
Dr. Frisch Ármin: A pesti izraelita hitközség iskolája	13
Kerületi elnökök gyűlése	16
* * * A szervezet	97
Dr. Blau Lajos: Néhány szó a kultuszvita alkalmából	103
Az orsz. rabbiképző-intézet	106
Dr. K. A.: IMIT felolvasásai	108
Brill Sámuel Lőb	193
Reusz Károly	197
A czionizmus	289
A zsidók általános helyzete	292
Szemle	200, 302
A bazeli czionista kongresszus	304

TUDOMÁNY.

Dr. Kecskeméti Ármin: A »zsidó« a magyar regényirodalomban	17, 129
Dr. Büchler Adolf: A samaritánusok részvétele a Barkochba felkelésben	36
Dr. Blau Lajos: Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszél-jegyzeteiből	47
Schill Salamon: A szentírás szövegkritikájához	49
Dr. Ungar Simon: Tudományos apróságok	50, 157
Dr. Pillitz Benő: Luzzatto S. D. héber levele Schwab Lőb pesti főrabbihoz	55
Dr. Goldschmied Lipót: A jeruzsálemi templom	111
Dr. Löwy Mór: Ezdrás IV. könyve a talmudban	147
Dr. Kohut George Alexander (New-York): Aboab Izsák a zsidók szenvedéseiről Pernambuco ostromlásakor	154
Dr. Vajda Béla: Az abonyi zsidók történetéhez	162
Dr. Klein Dezső: Joel és Ámosz	205
Dr. Blau Lajos: A szentírás versfelosztásáról	230, 316
Dr. Krausz Sámuel: A fáklásünnep a jeruzsálemi templomban	242
Dr. Rudolfier Antal: Tudományos apróságok	250
Dr. Bacher Vilmos: Julian császár egy kortársának nyilatkozatai a templom ujjaépítéséről	311
Dr. Vajda Béla: Agrippa király tórafőolvasása	328
Schill Salamon: Mózes I. 41—56. magyarázata	334
Dr. Farkas József: Jób könyve három nehez helyéről	335
Dr. Venetianer Lajos: Az életizsi minisztériumok és más egyebek	336
Hirtenstein Adolf: Tudományos apróságok	342

IRODALOM.

	Lap
Dr. Klein Mór: Maimóni Mózes szentírásmagyarázata	57
Dr. Neumann Ede: Jóchanan élete	59
Dr. Blau Lajos: { Kritikai jegyzetek a szentíráshoz	62
{ Irodalmi szemle	64
Szegő Arnold: Énekek éneke	72
Dr. Kiss Arnold: Neila	73
Dr. Hevess Kornél: Gondolatok a mecsvilágnál	74
Az I. M. I. T. évkönyve	78
Dr. Schwarcz Gábor: Az izr. magyar irodalmi társulat Évkönyve	164
Dr. Bacher Vilmos: Zsidó élet a középkorban	170
Dr. Grünhut Lázár: A hajlék, a* jeruzsálemi templom és a jelenkori templomtér	173
Dr. Kiss Arnold: Hit, Halottak emléke	175
Dr. Löwy Mór: A Mária név magyarázatának történetéhez	252
B. L.: { Exegétikai adalékok Jeromos »Onomasticonjához«	255
{ Irodalmi szemle	259
Dr. Blau Lajos: Onkelos és Akylas	344
Dr. Welles Gyula: A zsidóság a kereszténység előtti görög világban	360
Irodalmi szemle	363

ORSZÁGVILÁG.

Dr. Schwarcz Gábor: Horvátországi levél	88
Kréta a ramazan napjaiban	178
Dr. Grünhut Lázár: Zsidó telepek Judeában	263
Dr. Weisz Miksa: A pesti izr. hitközség 1896. évi jelentése	266
A pesti Chevra Kadisa jelentése	280
A Czionizmus	271
Dr. Schwarcz Gábor: Olaszországi út	374

TANÜGY.

Dr. Bernstein Béla: A liturgia mint tantárgy	81
Dr. Frisch Ármin: Két történeti tankönyv	370
A S.-A.-Ujhelyi izr. népiskola története	372

KUTFÖK.

Az 1868/69. izr. kongresszus minoritásának hitközségi szervezeti javaslata	182
A VII. községkerület előljáróságának 1897. május 16-án kelt jelentése	274
Két múlt századbeli szerződés, Közli: dr. Bernstein Béla	280
A pesti »lengyel-zsidó« templom engedélyezése	379

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. — Lederer Ábrahám. — Lévy Móricz — Menelik. — Dr. Goldzieher Vilmos. — Mi történik Karádon? — A kiállítás újabb kitűtetettjei. — Strauss J. — Reinach S. — Furtado-Heine. — Bamberger I. — Az izraelita magyar irodalmi társulat. — Új hetilap. — Az amerikaiak. — A közalap. — Dr. Rosin. — Az izr. ösztöndíjegylet. — Stern Bernát. — A szent földön ...	Lap 92
Blau Mór. — A pesti izr. hitközség költségvetés-előirányzata. — Felavató. — Az I. M. I. T. ez idei Évkönyve. — Schuschny Jakab. — I. M. I. T. — Vezérő bizottsági tagok. — A Bródy Adél gyermekkorház. — Sanders Dániel. — Zempléni Árpád ...	191
Irodalmi hírek. — A pécsi izraelita hitközség jelentése. — A veszprémi izraelita iskola története. — A szegedi Chevra Kadisa. — A veszprémi izr. hitközség. — Zsidó üldözések. — A szent-föld gyarmatainak iskolái. — A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. — Dr. Herzberg W. — Wogue L. — A müncheni Allgemeine Zeitung. — Zsidó tudósok. — Baer S. — Dr. Kohut Sándor. — Az orsz. rabbiképző-intézet ...	283
Irodalmi hírek. — Rabbiválasztások. — Az antisemitizmus a kultúra zászlóvivője. — Kegyeletes ünnepély. — A bécsi rabbiképző-intézet. — A berlini rabbiseminárium. — Halott-kultusz és tanítói lakbér ...	333

A megbeszélt munkák lajstroma.

Dr. Bacher Vilmos: Mainumi Mózes szentírásmagyarázata. Budapest, 1896 ...	57
Dr. Jordán S. A.: Rabbi Jochanan bar Nappacha. Budapest, 1895 ...	59
Heilprin M.: Bibelkritische Notizen. Baltimore, 1893 ...	62
Az I. M. I. T. Évkönyve, 1897 ...	164
Abrahams Israel: Jewish Life in the middle ages. London, 1896 ...	170
Schück Conrad: Die Stiftshütte, der Tempel in Jerusalem und der Tempelplatz der Jetztzeit. Berlin, 1896 ...	173
Dr. Spanier M.: Exegetische Beiträge zu Hieronymus' »Onomastikon«. Magdeburg, 1896 ...	254
Friedmann M.: Onkelos und Akylas. Bécs, 1896 ...	344
Dr. Friedländer M.: Das Judenthum in der vorechristlichen griechischen Welt. Bécs és Lipse, 1897 ...	360

Több mű kisebb-nagyobb ismertetése az »Irodalmi Szemlében.«

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY